

Növekedés alulnézetben

Budapest, 2000. december

**TÁRKI MONITOR JELENTÉSEK
2000**

Szerkesztette: Szivós Péter - Tóth István György

**TÁRKI
Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22.
Tel.: 1497-531
Fax: 1290-470
E-mail: tarki@tarki.hu
Internet: www.tarki.hu**

Bevezetés (Szivós Péter – Tóth István György)

Az olvasó a TÁRKI harmadik Háztartás Monitor vizsgálatának eredményeit bemutató jelentést tartja a kezében. A 2000. évben végrehajtott vizsgálat eleme annak a sorozatnak, amely 1992 és 1997 között a Magyar Háztartás Panel, 1998 óta Háztartás Monitor néven évről évre a nyomon követi a magyar társadalom jövedelmi, munkaerő-piaci és egyéb társadalmi és gazdasági területeket érintő változásait.

A vizsgálat a háztartásokra, mint gazdálkodási egységekre és a háztartásban élő felnőttekre irányul. A kutatás során információkat gyűjtöttünk a háztartások demográfiai összetételéről, a lakásjellemzőkről, a háztartástagok jövedelmi, képzettségi és munkaerő-piaci jellemzőiről, de vizsgáltuk a háztartások megélhetési viszonyait, a kiadásokat és a vagyon több elemét is. Ezen alapjellemzők mellett az életmód olyan elemeit is górcső alá vettük, mint a kultúrafogyasztás, az üdülés, turizmus. Ugy véljük, hogy az objektív tényezők mellett a háztartások, személyek gazdasági viselkedését az attitűdök, az elégedettség és a társadalmi beágyazottság is meghatározza, ezért ezeket is vizsgálat tárgyává tettük. Egy további kutatási terület, amelyet idén vizsgáltunk először, a generációk közötti gazdasági kapcsolatokat igyekezett feltérképezni.

Az e témaköröket megjelenítő kérdőívekkel 2013 háztartást kerestek fel a TÁRKI kérdezőbiztosai 2000 április–májusában. A megkérdezett háztartások a többlépcsős rétegzett mintavételnek, illetve az alkalmazott súlyozásnak köszönhetően reprezentálják a magyarországi, nem intézeti háztartásokat. Az adatfelvétel időpontjára azért érdemes figyelemmel lenni, mert amikor a kötetben 2000-ről írunk az ennek az évnek a tavaszát jelenti. Az elemzésben használt jövedelmek alatt vagy a felvételt megelőző 12 hónap jövedelmei, vagy 2000. márciusi jövedelmek értendők.

Kutatási eredményeink közül minden évben a munkaerő-piac, a jövedelmi és fogyasztási szerkezet alakulását, valamint a gazdasági helyzetértékeléssel kapcsolatos eredményeket övezi megkülönböztetett figyelem. Ennek a kötetnek a kulcsfejezetei is ezeket a témákat elemzik. A jövedelmi egyenlőtlenségek szerkezetének a nyolcvanas évek második felében kezdődött erőteljes átrendeződése a kilencvenes évek második felében „beállt”. Ezt tükrözte, hogy a TÁRKI kutatási jelentés-sorozatának aktuális címei között az 1996-ban közölt beszámoló dinamizmust sugalló „társadalmi páternosztérét” az 1997-ben közölt jelentés címében a turbulens változások végét jelző „az ajtók záródnak” kifejezés váltotta. Ez nem egyszerűen csak játék a szavakkal. A kilencvenes évek második felében a jövedelemegyenlőtlenségek nagyságát tekintve már nem történnek jelentős változások, és ez így volt az általunk vizsgált évben is. A gazdaság viszont stabilan növekszik negyedik éve. Mostanra az vált központi kérdéssé, miképpen érződnek a javuló makrogazdasági körülmények a háztartások és az egyének szintjén. Vagyis, hogy néz ki a növekedés alulnézetben.

Ma a legnagyobb és a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező egymillió ember jövedelmeinek aránya mintegy hét és félszeres. Az alacsony szinten stabilizálódott és csak lassan emelkedő foglalkoztatottság körülményei között az egyenlőtlenségek nagyságát a társadalmi jövedelmekkel korrigált piaci jövedelmi egyenlőtlenségek

határozzák meg. A háztartások munkaerő-piacról származó jövedelmeinek egyenlőtlensége az elmúlt évtizedben folyamatosan és nagyobb mértékben emelkedett, mint az összes jövedelmek egyenlőtlenségei: a piaci jövedelmek Gini-mutatója mintegy 18 százalékkal emelkedett, az összes egyenlőtlenségre vonatkozó Gini azonban ennél kisebb mértékben, mintegy 12 százalékkal nőtt 1991/92 óta.

Az általunk vizsgált egy évben lényegileg nem változott a szegénység kiterjedtsége (a szegények számaránya a népességen belül), immár második éve csökkent viszont a szegénység mélysége (a szegények átlagos jövedelmeinek elmaradása a szegénységi küszöbtől). A szegénység a korábbi évekhez hasonlóan most is az alacsony iskolai végzettséggel, a munkaerő-piacról való kiszorulással, a családban élő kisgyermekek számával, valamint a megkérdezettek etnikai hovatartozásával függ össze.

Az elmúlt év eredményei azonban jól mutatják, hogy a társadalompolitika is aktív szerepet játszik az egyes társadalmi csoportok relatív jövedelmi pozícióinak alakításában. Úgy tűnik például, hogy 2000-ben az egyes társadalmi csoportokon belüli differenciálódás (kifejezetten az állami újraelosztási programok változásainak köszönhetően) jelentősebb volt, mint az egyes csoportok közötti differenciálódás. Miközben például azt találtuk, hogy az utóbbi egy évben a három- és többgyermekes, dolgozó szülők családjainak relatív jövedelmi hátránya lényegesen csökkent, romlott azoknak a családoknak a helyzete, ahol nincs aktív szülő, vagy egy szülőnek kell egy vagy több gyermek eltartásáról gondoskodnia.

A társadalmi jövedelmek közül a munkanélküliségi ellátások és a segélyek célzottabbnak látszanak, a családi támogatások eloszlási mintái viszont a középosztályok felé tolódtak el. Összességében tehát ma már nem mondhatjuk, hogy akár a segélyek, akár a munkanélküli támogatások rosszul célzottak lennének: például az összes segélyek több, mint százaléka jut az alsó három jövedelmi decilis valamelyikébe és ez az arány több, mint kétszer akkora, mint amit a kilencvenes évek elején találtunk.

Az egyes háztartások közötti fogyasztási egyenlőtlenségek összességében nem akkora mértékűek, mint a jövedelem egyenlőtlenségei. Látni kell ugyanakkor, hogy bizonyos fajta javak és szolgáltatások fogyasztása lényegesen nagyobb egyenlőtlenségeket takar, mint a jövedelmeké. Nagyfokú különbségeket találhatunk például a kulturális fogyasztás területén, illetve az üdülési szokásokban. Egyre markánsabban látszódik, hogy a társadalom jövedelmi helyzet szerinti, vertikális differenciálódása mellett egyre inkább jelen van a fogyasztási minták szerinti elkülönülés is (persze elsősorban a népességnek abban a szegmensében, akinek a jövedelmi szintje megengedi mindezt).

Ez a kötet, mint azt a rendszeres olvasók a korábbi években már megszokhatták, egy szakmai vitára bocsátott gyorsjelentés. A szerkesztők és a szerzők örömmel vesznek minden olyan kritikát, amit a későbbi tudományos publikációkban majd hasznosan építhetnek a tanulmányok következő változataiba.

A kutatás még nehezebben jött volna létre a kutatási szerződések nélkül, ezért partnereinket, a vizsgálatot megrendelőket itt szeretnénk megnevezni: Magyar Nemzeti Bank, Központi Statisztika Hivatal, a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete, OTP Bank Rt., illetve az OTP Önkéntes Nyugdíjpénztára. A kötet sokszorosítását a KSH külön is támogatta. E szervezeteknek ezúton is köszönetet mondanunk.

Az olvasóknak jó olvasást, hasznos percekét, órákat kívánunk.

1. Jövedelem

1.1. A jövedelmek szerkezete (Kolosi Tamás–Róbert Péter–Fábián Zoltán)

Az elmúlt tíz esztendőben nemcsak a jövedelmi egyenlőtlenségek nőttek meg erőteljesen, hanem rendkívül jelentősen átrendeződött a jövedelemeloszlás szerkezete is. A magyar gazdaság és társadalom struktúrája lényegében megfelel az Európai Unió kevésbé fejlett országaiban tapasztaltaknak még akkor is, ha a jövedelmek színvonala és az átlagos életszínvonal elmarad attól. Ugyanakkor a nagy átrendeződés lényegében a kilencvenes évek első felét jellemezte, a kilencvenes évek második felében egyik évről a másikra már nem tapasztalhatók jelentős változások.

A kilencvenes években a magyar munkaerő-piacot a szocialista gazdaságtól örökölt túlfoglalkoztatottság megszűnése, a tömeges munkanélküliség kialakulása, a korábban is magas, de a rendszerváltás következtében különösen megemelkedő idő előtti és korengedményes nyugdíjazás, az alacsony nyugdíjkorhatár lassú és fokozatos emelése, a kedvezőtlen demográfiai folyamatok jellemezték. Az aktív keresők aránya a népességen belül az 50 százalékot meghaladó szintről az egyharmados arányt alig meghaladó szintre süllyedt, és az utóbbi másfél évben is csak gyengén emelkedett. *Adataink szerint az elmúlt egy évben a munkaerő-piacot inkább a stabilitás, mintsem a változás jellemezte* (lásd 1.1.1. táblázat). A gazdasági növekedés gyorsulása ugyan a foglalkoztatottság enyhe növekedésével és valamelyest a munkanélküliség csökkenésével járt együtt, azonban nőtt a tartós, nem regisztrált munkanélküliek köre, és a korábbi eltartottak, háztartásbeliek közül is egyre többen nevezik magukat munkanélkülinek.

A tőkés piaccgazdaság kialakulása azt eredményezte, hogy a gazdaság egészében, és így a foglalkoztatásban is a magángazdaság vált meghatározóvá. Míg tíz évvel ezelőtt még a foglalkoztatottaknak 95 százaléka az állami vagy az állami jellegű szövetkezeti szférában dolgozott, addig napjainkra az állami szférában (közalkalmazottak és állami tulajdonú társaságok, vállalatok) foglalkoztatottak aránya 40 százalék alatt van. Az elmúlt évben a magángazdaság további térnyerése figyelhető meg (1.1.2. táblázat). Az átalakulás lényegében 1989–94 között zajlott, ekkorra esett az állami szférában foglalkoztatottak aránya 50 százalék alá. A kilencvenes évek második felében ugyanakkor továbbra is évente valamelyest lassuló mértékben, 2–4 százalékponttal csökken az állami és nőtt a magángazdaságban foglalkoztatottak aránya.

Tovább folytatódott a munkaerő-szerkezet modernizációs átalakulása. A foglalkoztatottak ágazati szerkezetében csökkent a primer, és nőtt a terciér ágazatok aránya. Az utóbbi jelentősen meghaladja a 60 százalékot.

1.1.1. A személyi jövedelmek¹

Adataink szerint a nettó jövedelmek növekedése az 1999 márciusa és 2000 márciusa közötti időszakban 14–15 százalékos volt, ami az éves inflációt meghaladva 4–5 százalékos reáljövedelem növekedést jelent. Az átlagosnál jobban nőttek az alkalmazottak jövedelmei (16%) és a gyesen/gyeden levők jövedelmei (20–24%). A nyugdíjasok jövedelemnövekedése az inflációt alig haladta meg, és a vállalkozók is a reáljövedelem csökkenéséről számoltak be. (1.1.3. táblázat) Ugyanakkor az éves bevallások ingadozásainak kiküszöbölése után azt tapasztaljuk, hogy az utóbbi 3-4 évben lényegében hasonló mértékben változott a munkaerő-piaci makrocsoportok jövedelme, tehát nem következett be közöttük érdemleges áttrendeződés.

Az utóbbi évben a beosztott értelmiségiek nettó jövedelememelkedése volt a legjelentősebb. Kétéves perspektívában – a 2000 tavaszi jövedelmeket az 1998 tavaszi jövedelmekhez hasonlítva – a felső szintű vezetőknél, a beosztott értelmiségieknél, valamint a szellemi dolgozóknál volt jelentősebb reáljövedelem növekedés, míg a segédmunkásoknál és a mezőgazdasági munkásoknál adataink szerint csökkent a reáljövedelem. (1.1.4. táblázat)

Ha az egyes kiemelt csoportok jövedelmét a foglalkoztatottak átlagához hasonlítjuk, akkor az elmúlt két évben néhány csoport esetében jelentősebb változást tapasztaltunk. Míg a nyugdíjasok relatív jövedelmi pozíciója alig változott, a legmagasabb nyugdíjjal rendelkezők pozíciója tovább romlott, s ma már csak 10 százalékkal haladják meg a foglalkoztatottak átlagjövedelmét, a két évvel korábbi 19 százalékkal szemben. Csökkentek az iskolai végzettség és a nyelvtudás szerinti jövedelemkülönbségek. Az utóbbi tényező esetében a nagyobb elemszám is valószínűsíti, hogy a nyelvtudás terjedésével munkaerő-piaci értéke csökkent. A cigányok jövedelmi helyzete romlott leginkább: míg 1998-ban a cigányok nettó személyi jövedelme a foglalkoztatottak átlagának 79 százaléka volt, idén áprilisban már csak 68 százalékot mértünk. (1.1.5. táblázat)

Két évvel ezelőtt azonban már azt tapasztaltuk, hogy amennyiben a társadalmi státust mérő változók hatását kiszűrjük, akkor a cigányok jövedelme nem alacsonyabb, mint az ugyanolyan státusú nem cigányoké. Ugyanezt tapasztaltuk jelen vizsgálatunkban is.

Az 1998-as elemzésünk során is megvizsgáltuk, hogy a társadalmi státusnak (fizikai vagy szellemi munka, iskolai végzettség, beosztás, vállalkozói lét), a munkahely tulajdoni formájának, az indirekt módon mért munkateljesítménynek és a megkérdezett demográfiai-egészségi státusának milyen szerepe van a személyi jövedelmek alakulásában. (1.1.6/a. és 1.1.6./b. táblázatok) Két év alatt a legjelentősebb változásnak az tűnik, hogy a társadalmi státus (kisebb mértékben az iskolai végzettség, nagyobb mértékben a beosztás) hatása csökkent a jövedelmekre. Ugyanakkor a teljes (4.) modellben az iskolai végzettség más változókkal kontrollált hatása, relatív súlya valamivel magasabb 2000-ben, mint 1998-ban. Az idegen nyelv tudásának viszont a teljes modell szerint csökkent a hatása a jövedelmekre, ami összhangban van fentebb említett eredményünkkel. Lényeges ezzel szemben, hogy nőtt a többségi külföldi tulajdonban levő munkahelyeken dolgozók jövedelmi előnye. Új elem jövedelmi különbségeket magyarázó modellünkben az is, hogy a két évvel ezelőttivel

¹ A személyi jövedelmek meghatározására lásd a Magyar Háztartás Panel-vizsgálat műhelytanulmányainak módszertani részeit. A TÁRKI adatfelvételi rendszerében az egyes személyek jövedelménél a keresetek mellett mindazokat a jövedelmeket figyelembe vesszük, amelyek személyhez köthetők. A háztartás jövedelménél számoljuk el a háztartásokhoz tartozó személyek személyi jövedelmeinek összege mellett mindazokat a jövedelmeket és juttatásokat, amelyeknek alanya nem egy személy, hanem a háztartás egésze (pl. családi támogatások, ingatlan-bérbeadásból származó jövedelmek, mezőgazdasági kisegítő gazdaság jövedelmek stb.) Hangsúlyozzuk ugyanakkor, hogy mind a személyes, mind a háztartási jövedelmek esetében adataink a nettó, adózás és járulékok utáni jövedelmet tartalmazzák.

szemben ma már önálló, minden más tényezőtől is független jövedelemcsökkentő hatása van annak, ha valaki az elmúlt években volt munkanélküli.

Összességében a szignifikánsnak bizonyult változók segítségével a személyes nettó jövedelmek szóródásának 1998-ban 41 százalékát, 2000-ben csak 36 százalékát sikerült megmagyaráznunk. A két időpontra vonatkozó két modell között a magyarázó változók tekintetében csak kisebb különbségek vannak, bizonyos munkával kapcsolatos attitűdökre vonatkozó kérdéseket 2000-ben nem szerepeltettünk a kutatásban. Figyelembe vettük viszont a területi különbségeket, amely szerint a települési hierarchiában felfelé haladva magasabb jövedelemhez lehet jutni.

Nemzetközi összehasonlításban ezek az eredmények még mindig arra utalnak, hogy *Magyarországon a jövedelmek szóródása jól strukturált* szemben mondjuk a nyolcvanas évekkel, amikor mintegy 10 százalékponttal kevesebbet tudtunk magyarázni, és kiemelkedően a nemek közötti különbségeknek volt a legnagyobb hatása. Ez a nemek szerint különbség nem szűnt meg az 1990-es végére sem, de más változókkal kontrollált hatása már nem olyan kiugró. Ezzel szemben a képzettség és a vezető beosztás relatív súlyának alakulása hosszabb távon sokkal lényegesebb kérdés. Az előbbi esetében a kisebb közvetlen hatás, majd pedig a valamivel erősebb kontrollált hatás további mélyebb elemzése azért fontos, mert ezzel tulajdonképpen az iskolai befektetések megtérülését vizsgáljuk, amellyel kapcsolatosan a piaccgazdaságban alapvetően egy növekvő trendnek kellene kirajzolódnia. A vezető beosztás jövedelmi előnye viszont egyértelműen csökkenőnek tűnik, de ezt az eredményünket is ellenőriznünk kell majd újabb adatokon.

A magyarázó változók közül továbbra is a vállalkozás hat legjobban a személyes jövedelmekre. Tudjuk ugyan, hogy a vállalkozói körben a legnagyobb a jövedelmek elhallgatása, és éppen ez a kör tud leginkább élni a kvázi jövedelemszerzés (költségelszámolás, nem jövedelemben jelentkező vagyonfelhalmozás) eszközeivel is, mégis hamis az a publicisztikai beállítás, hogy itt az átlagos jövedelmek alatti bevallások a jellemzőek. Az iskolai végzettség, a vállalati juttatásokban² kifejeződő egyéni teljesítmények és a beosztás szerepelnek a magyarázó változók közül a második-negyedik helyen. A tudás–teljesítmény–felelősség triász a meriokratikus elosztás alapelve. A társadalom túlnyomó többsége ugyancsak legitimnek tekinti, hogy a nyelvtudás és a különmunka többletjövedelemmel járjon. Kevésbé tolerálja a közvélemény a külföldi tulajdonú munkahelyen dolgozók előnyeit, a fiatalok és különösen a nők hátrányait. Elemzésünknek azonban talán még fontosabb eredménye az, hogy mely vizsgált változóknak nincsen önálló szignifikáns hatása: a fizikai-szellemi munka különbsége, a magán vagy állami tulajdonú munkahely, a cigány etnikum, az időleges betegség nem hat a személyes jövedelmekre.

1.1.2. A háztartási jövedelmek

A háztartások jövedelmi helyzete a vizsgált egy évben javult. A háztartások összjövedelme 15, egy főre jutó jövedelme 13 százalékkal magasabb, mint egy évvel korábban. A legfelső jövedelmi decilis egy főre jutó jövedelme ma 7,52-szerese a legalsó jövedelmi decilisének. Ez alacsonyabb, mint az elmúlt évben mért egyenlőtlenségi adat. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk mérésünk hibáját, és az évenkénti bizonytalanságokat is ki kell küszöbölni. Ennek alapján a kilencvenes évek első felében 7-szeres, a kilencvenes évek második felében pedig 7,5-szörös érték körüli évenkénti ingadozásokat figyelhetünk meg. (1.1.7. táblázat)

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a hetvenes-nyolcvanas években a felső decilis egy főre jutó jövedelme 4–5-szöröse volt az alsó decilisének. A rendszerváltást követően ez

² Ilyen vállalati juttatások lehetnek például élet- és nyugdíjbiztosítás, cégautó, autófenntartási költségtérítés, munkahelyi orvosi ellátás, kedvezményes üdülési lehetőség.

viszonylag gyorsan, már a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján felment 7-szeresre, majd a Bokros-csomag hatására újabb 0,5 százalékpontot emelkedett, és 7,5-szörös érték körül stabilizálódott.

Kísérletet tettünk ebben az esetben is az egy főre jutó nettó háztartási jövedelmek varianciájának magyarázására. Tulajdonképpen kérdésünk az lenne, hogy a háztartás társadalmi státusa vagy pedig a háztartás demográfiai szerkezete határozza meg inkább a háztartás egy főre jutó nettó jövedelmét. A kérdés megválaszolását azonban nehezíti, hogy az egy főre jutó jövedelemre vonatkozó változónk természetesen rendkívül érzékeny a háztartás létszámára. Tudjuk ugyanis, hogy a háztartás létszáma és megélhetési szükséglete koránt sincs lineáris kapcsolatban egymással. Ezért a kutatók gyakran különféle ekvivalencia skálák alkalmazásával fogyasztási egységekre vetített jövedelmekkel számolnak. Jelen elemzésünk a gyorsjelentés szintjén megmarad az egy főre jutó jövedelem vizsgálatánál. (1.1.8/a. és 1.1.8/b. táblázatok)

Az első lépésben a háztartásfő foglalkozási, valamint munkahelyi státusára vonatkozó változókat vontuk be a vizsgálatba, és sikerült a jövedelmek szórásának 18 százalékát magyarázni. Ez 5 százalékponttal kevesebb, mint két évvel korábban volt. Figyelemre méltó, hogy itt a háztartásfő vezető beosztásának nem szignifikáns a hatása. A lényegében egyforma erejű iskolai végzettség és vállalkozás mellett, a szellemi-fizikai különbség hatása ezúttal szignifikáns, bár – ellentétben a két évvel korábbi elemzéssel – a későbbi modellekben eltűnik ez a szignifikáns hatás.

A következő lépésben a korábban megismert teljesítmény-változókat vontuk be a modellbe. A háztartásfő nyelvtudása és különmunka végzése ez esetben is szignifikáns, hasonlóan a családfő által kapott munkahelyi juttatások szerepéhez. A háztartásfő korábbi munkanélkülisége is szignifikánsan csökkenti az egy főre jutó családi jövedelmet. Nem bizonyultak viszont szignifikánsnak a továbbiakban, az utolsó (3.) modellben a háztartásfő ideiglenes munkanélküliségére, betegségére, nemére, életkorára és cigány etnikumhoz tartozására vonatkozó változók. Jóllehet a cigány családok egy főre jutó jövedelme lényegesen alacsonyabb az átlagnál, de jövedelmük nem alacsonyabb a hasonló státusú nem cigány családokénál.

Két évvel ezelőtt igen erős volt a háztartás létszámával és összetételével kapcsolatos változók hatása. A legmagasabb súllyal a háztartás létszáma szerepelt, de jelentős volt a keresők számának a hatása is. Ebben az évben a keresők száma már nem bizonyult szignifikánsnak, és jelentősen csökkent a háztartáslétszám relatív súlya is. Mindennek következtében a teljes modell az egy főre jutó jövedelem varianciáját csak 28 százalékban magyarázza, szemben a két évvel korábbi 36 százalékkal. Mindez valószínűsíti azt a hipotézist, hogy a bevezetett családpolitikai és adózási intézkedések jelentősen csökkentették az egy főre jutó jövedelem érzékenységét a háztartáslétszámtól, és szinte teljesen függetlenné tették attól, hogy hány kereső van a családban. Ezt a hipotézist azonban szintén csak a további évek vizsgálatai erősíthetik majd meg.

1.1.1. táblázat**A 16 éven felüli népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint (%)**

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Alkalmazott	40,2	37,5	37,0	36,1	35,0	35,0	35,5	35,2	35,6
Vállalkozó	3,7	3,4	4,5	4,7	5,3	5,0	4,1	4,9	5,1
Alkalmi munkás	1,0	0,7	1,0	0,9	1,3	1,0	1,4	0,7	1,1
Nyugdíj mellett dolgozik	1,6	1,6	1,6	1,9	1,6	1,7	1,5	1,5	1,6
Gyed-gyes	3,7	3,9	4,0	3,9	4,0	4,4	3,6	3,6	4,0
Munkanélküli	5,7	7,2	5,5	4,6	4,1	4,5	4,2	5,8	4,2
Nyugdíjas	35,0	32,6	33,0	33,7	33,7	34,0	33,7	34,8	34,2
Eltartott	9,1	13,1	13,4	14,2	15,0	14,4	16,0	13,5	14,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	4508	4449	4340	4245	4131	4032	4393	4504	4355

1.1.2. táblázat**A foglalkoztatottak megoszlása a munkahely tulajdonosa szerint (%)**

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Állami *	60,8	51,3	49,4	46,1	41,3	40,8	37,9	36,4	36,1
Vegyes	8,7	12,5	13	12,2	12	10,1	9,7	8,5	6,5
Magán **	30,5	36,1	37,6	41,7	46,7	49,1	52,4	55,1	57,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	2083	1849	1841	1779	1696	1650	1494	1521	1528

* állami, költségvetési, önkormányzati tulajdon

** magánvállalkozás, magántulajdonban levő gazdasági társaság, szövetkezet

1.1.3. táblázat**A 16 éven felüli népesség egyes csoportjainak nettó havi személyi jövedelme (adott év március, Ft)**

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Alkalmazott	18707	22276	26972	30582	33317	39161	41789	49734	57666
Vállalkozó	53149	30797	37351	34365	36394	50056	58641	64294	66029
Gyed-gyes	8630	11169	12712	14769	16256	17903	22272	24296	30123
Munkanélküli	9370	10005	10660	10089	12018	14385	14623	13630	16500
Nyugdíjas	9175	10719	12742	14720	17570	22391	24144	29991	33058
N	3828	3698	3534	3527	3388	3385	4349	3712	3712

1.1.4. táblázat**Az egyes foglalkozási csoportok nettó havi személyi jövedelme (adott év március, Ft)**

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Átlag	21376	23002	27235	31140	34155	41706	43937	51425	58202
Felső vezető	49566	57756	72825	88344	85205	81932	10012 3	13019 1	14922 1
Középvezető	33885	45308	46210	52794	59320	74234	78341	95341	99628
Alsó vezető	22508	26034	34150	38499	43106	47560	52391	61475	65094
Értelmiség	23202	29410	35288	41007	44378	49638	58546	67864	80511
Egyéb szellemi	17807	21092	24338	29873	31151	35194	42387	50859	57803
Kisvállalkozó	58101	25950	34913	34413	34319	64737	57355	64974	71697
Szakmunkás	16483	20156	22531	25989	30823	38106	39675	44745	49399
Mg-i munkás	13062	16351	17499	19724	26107	24278	28765	31295	34634
Betanított	14569	16823	20881	21551	24473	29272	31187	37045	40983
Segédmunkás	14166	14662	16772	19472	21344	27868	26926	30028	31460
N	2095	1920	1911	1849	1779	1721	1777	1860	1829

1.1.5. táblázat**Az egyes kiemelt csoportok nettó havi személyi jövedelme forintban, illetve a foglalkoztatottak jövedelmének százalékában**

Csoportok	1998			2000		
	Havi személyes jövedelem	A foglalkoztatottak százalékában	N	Havi személyes jövedelem	A foglalkoztatottak százalékában	N
Férfiak	47834	109	964	65215	110	870
Nők	38160	87	775	53144	90	835
Nyugdíjasok átlaga	25408	58	1517	33350	56	1319
Nyugdíjasok alsó decilise	10813	25	152	15287	26	132
Nyugdíjasok felső decilise	52185	119	155	65438	110	133
29 év alattiak	34219	78	458	48063	81	389
Cigányok	34835	79	46	40587	68	38
Érettségizettek	44612	102	430	60184	99	557
Főiskolai végzettség	62354	142	160	72570	122	194
Egyetemi végzettség	97024	221	78	122974	207	125
Fizikai	34180	78	975	47069	79	956
Szellemi	55481	126	764	75258	127	741
Idegen nyelven is beszél	61325	140	272	75820	128	437
Kisvállalkozó	55643	127	169	79326	134	227
Több mint 10 főt foglalkoztató	128342	292	11	114953	194	68

1.1.6/a. táblázat

A személyi jövedelmek varianciáját magyarázó regressziós modell 1998 (béta együtthatók)*

Változók	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell
Iskolai végzettség	0,31	0,31	0,18	0,19
Szellemi-fizikai	n.sz.	n.sz.	n.sz.	n.sz.
Vállalkozás	0,30	0,30	0,30	0,29
Vezető beosztás	0,20	0,19	0,17	0,14
Munkahely magántulajdon		n.sz.	n.sz.	n.sz.
Munkahely külföldi		0,06	0,06	0,06
Nyelvtudás			0,10	0,11
Munkahelyi juttatások			0,17	0,16
Különmunka			0,11	0,10
Attitűd			0,07	0,06
Volt-e munkanélküli			n.sz.	n.sz.
Volt-e beteg				n.sz.
Ciágy				n.sz.
Életkor				0,08
Nem (Férfi)				0,13
F-statisztika	200	138	95	76
R ²	0,32	0,32	0,38	0,41
N	1736	1736	1736	1736

*A becslések szignifikánsak $p < .05$ szinten. n.sz. = nem szignifikáns.

1.1.6/b. táblázat

A személyi jövedelmek varianciáját magyarázó regressziós modell 2000 (béta együtthatók)*

Változók	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell
Iskolai végzettség	0,27	0,28	0,24	0,21
Szellemi-fizikai	n.sz.	n.sz.	n.sz.	n.sz.
Vállalkozás	0,28	0,29	0,29	0,27
Vezető beosztás	0,14	0,13	0,11	0,11
Munkahely magántulajdon		n.sz.	n.sz.	0,05
Munkahely külföldi		0,13	0,10	0,10
Nyelvtudás			n.sz.	0,05
Munkahelyi juttatások			0,20	0,20
Különmunka			0,05	n.sz.
Volt-e munkanélküli			-0,07	-0,07
Egészségi állapot				n.sz.
Ciágy				n.sz.
Nem (férfi)				0,07
Életkor				0,08
Lakóhely				0,11
F-statisztika	108	79	60	44
R ²	0,27	0,29	0,34	0,36
N	1611	1611	1611	1611

*A becslések szignifikánsak $p < .05$ szinten. n.sz. = nem szignifikáns.

1.1.7. táblázat

Havi átlagos egy főre jutó decilisek jövedelemátlagai* (Ft)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Alsó decilis	4 432	4 721	5 200	5 994	6 566	7 309	8 637	10463	12206
2.	6 015	7 007	7 855	8 932	10 047	11 385	13 428	16259	18266
3.	6 847	8 134	9 311	10 591	12 292	14 103	16 202	19757	22294
4.	7 534	9 020	10 445	12 021	14 075	16 111	18 507	22891	25693
5.	8 189	9 867	11 525	13 356	15 752	18 046	21 016	25523	28782
6.	8 934	10 852	12 708	14 720	17 143	19 770	23 328	27976	31629
7.	10 010	12 153	14 284	16 498	19 070	21 812	25 817	30827	35321
8.	11 525	13 949	16 638	19 116	21 606	24 771	29 391	35272	40819
9.	14 166	17 173	20 577	23 984	26 793	30 283	35 146	44036	50222
Felső decilis	31 274	29 081	36 631	42 087	46 251	57 257	62 475	84515	91730
Átlag	10 858	12 190	14 511	16 722	18 940	22 091	25 384	31729	35675
Felső/alsó	7,06	6,16	7,04	7,02	7,04	7,83	7,23	8,08	7,52
N=	2050	1992	1952	1898	1844	1815	1879	2020	2013

* A háztartásfő egyéni súlyával súlyozott adatok.

1.1.8/a. táblázat

Az egy főre jutó háztartási jövedelmek varianciáját magyarázó regressziós modell 1998 (béta együtthatók)*

Változók	1. modell	2. modell	3. modell
Iskolai végzettség	0,21	0,16	0,18
Szellemi-fizikai	0,17	0,14	0,12
Vállalkozás	0,20	0,21	0,21
Vezető beosztás	n.sz.	n.sz.	n.sz.
Munkahely magántulajdon	n.sz.	n.sz.	n.sz.
Munkahely külföldi	0,11	n.sz.	n.sz.
Nyelvtudás		0,10	n.sz.
Munkahelyi juttatások		n.sz.	0,06
Különmunka		0,15	0,15
Attitűd		n.sz.	n.sz.
Volt-e munkanélküli			n.sz.
Volt-e beteg			n.sz.
Ciqány			n.sz.
Életkor			0,08
Nem			n.sz.
Háztartáslétszám			-0,32
Keresők száma			0,18
Gyerekek száma			n.sz.
F-statisztika	72	61	60
R ²	00,23	00,26	00,36
N	1962	1962	1962

*A becslések szignifikánsak $p < 0,05$ szinten. n.sz.: nem szignifikáns.

1.1.8/b. táblázat

Az egy főre jutó háztartási jövedelmek varianciáját magyarázó regressziós modell 2000* (béta együtthatók)*

Változók	1. modell	2. modell	3. modell
Iskolai végzettség	0,21	0,17	0,20
Szellemi-fizikai	0,13	n.sz.	n.sz.
Vállalkozás	0,17	0,16	0,15
Vezető beosztás	n.sz.	n.sz.	n.sz.
Munkahely	n.sz.	n.sz.	n.sz.
Munkahely külföldi	0,09	0,08	n.sz.
Nyelvtudás		0,11	0,09
Munkahelyi iuttatás		0,07	0,11
Különmunka		0,09	0,10
Volt-e munkanélküli		-0,12	n.sz.
Égészségi állapot			n.sz.
Cigány			n.sz.
Nem (férfi)			n.sz.
Életkor			n.sz.
Lakóhely			0,11
Háztartáslétszám			-0,19
Keresők száma			n.sz.
Gyerekek száma			n.sz.
F-statisztika	22	16	13
R ²	00,18	00,21	00,28
N	1941	1941	1941

*A becslések szignifikánsak $p < 0,05$ szinten. n.sz.: nem szignifikáns.

1.2. A fizetett és a nem fizetett munka értéke (Galasi Péter–Nagy Gyula)

A jelenkori gazdaságok működésére is jellemző, hogy a fizetségért végzett munka mellett az egyének sok nem fizetett munkát is végeznek, és ilyen módon hoznak létre javakat és szolgáltatásokat. A nem fizetett munkát azonban az előállított javak és szolgáltatások számbavételekor gyakran nem vesszük figyelembe. Ennek következtében nemcsak a gazdaságban keletkezett javak értékét becsüljük alá, hanem – minthogy a gazdaságban tevékenykedők egyes csoportjai között a kétfajta munka nem egyenletesen vagy véletlenszerűen oszlik meg – bizonyos csoportok jószág-előállító tevékenységét a ténylegesnél alacsonyabbra, másokét magasabbra értékeljük. A TÁRKI 2000. évi Monitor-felvételének adatai lehetővé teszik, hogy becslést készítsünk a fizetett és a nem fizetett munka értékére és megvizsgáljuk, hogy a népesség egyes csoportjai milyen értékű munkát végeznek.

Először a becslés alapjául szolgáló elméleti modellt, valamint a becslési módszert ismertetjük, majd bemutatjuk az így kapott eredményeket.

1.2.1. A becslési módszer

Megközelítésünk mikroszemléletű, és a Becker³ által kidolgozott, majd Gronau⁴ által továbbfejlesztett munkaerő-kínálati modellre támaszkodik. A modellben az egyén fogyasztását és szabadidejét kívánja maximalizálni. A fogyasztáshoz szükséges jószágokhoz kétféleképpen juthat hozzá. Vagy adott órakereset mellett fizetett munkát végez, vagy pedig a háztartásban nem fizetett munka segítségével állít elő javakat és szolgáltatásokat. Az egyén a kétféle tevékenység fogyasztási lehetőségeiben kifejezett értékét hasonlítja össze, és idejét eszerint osztja meg a fizetett, illetve a nem fizetett munka között. Annyi időt tölt nem fizetett munkával, ami mellett egy órai nem fizetett munka által teremtett fogyasztási lehetőség meghaladja az egy órai fizetett munka által teremtett fogyasztási lehetőség értékét (a munkaidőt órában mérve). Ha tehát adott órányi nem fizetett munkát végez, akkor – a modell szellemében – ennek az időtartamnak minden egyes órája legalább annyit ér fogyasztási lehetőségeiben kifejezve, mint a fizetett munka egy-egy órája. Egységnyi fizetett munka értéke nem más, mint e munka órakeresete, hiszen egyórányi fizetett munka révén éppen ennyi fogyasztási lehetőséghez jut hozzá az egyén. A fizetett munka összértéke ekkor a fizetett munka formájában ledolgozott idő és az órakereset szorzata; a nem fizetett munka formájában ledolgozott idő és az órakereset szorzata pedig a nem fizetett munka értékének alsó határa. Egyórányi nem fizetett munka értékének az órakeresettel történő megfeleltetése mellett az az érv is felhozható, hogy adott személy egyórányi nem fizetett munkával töltött idő alatt éppen az órakeresetnek megfelelő jövedelemtől esik el, hiszen ugyanezt az időt fizetett munkával is tölthetné. Az órakereset ebben az értelemben a nem fizetett munka lehetőség-költsége vagy elszalasztott jövedelemben kifejezett költsége (opportunity cost).

A munka összértékének kiszámításához tehát egyórányi munka értékét, valamint a ledolgozott fizetett és nem fizetett munka idejét kell meghatároznunk. Egy munkaóra értékének meghatározása azonban nem is olyan egyszerű. Elméletileg ez azzal az órakeresettel egyenlő, amire az egyén akkor számíthat, ha szabadidejét, illetve nem fizetett munkával töltött idejét vagy ezek egy részét fizetett munkára kívánja átváltani. Ez pedig – munkagazdaságtani nyelven szólva – nem más, mint az egyén bérjánlata, vagyis az az

³ Becker (1965)

⁴ Gronau (1977)

összeg, amit egyórányi fizetett munkájáért a munkáltatók adni hajlandók. A bérajánlatokat azonban nem, illetve csak torzítottan tudjuk megfigyelni. Nem tudjuk, hogy a fizetett munkát nem végzők mekkora bérajánlatra számíthatnak: megfigyelt órakeresetük zérus, márpedig nem valószínű, hogy a munkáltatók semmit sem fizetnének nekik munkájuk ellenében. Ismerjük ugyan a fizetett munkát végzők aktuális órakereseteit, ezek azonban rendszerint torzítottan tükrözik a bérajánlatokat. Nagyon valószínű ugyanis, hogy az éppen meg nem figyelt bérajánlatokat azért nem tudjuk megfigyelni, mert alacsony összegük miatt a potenciális munkavállalók ezeket nem fogadták el, tehát nem realizálódtak. Ha ez így van, akkor a fizetett munkát végzők aktuális órakeresetével számolva a bérajánlatokat felülbecsüljük.

A probléma kezelhető, ha egyrészt Heckman⁵ eljárását követve a megfigyelt órakeresetektől kiszűrjük a felülbecslésből fakadó torzítást, és ilyen módon az aktuális órakeresetektől úgynevezett korrigált órakereseteket számítunk, másrészt ha bérbeszámítás (imputálás) segítségével a fizetett munkát éppen nem végző egyénekhez is órakereseteket rendelünk.

Az aktuális órakereseteket a következőképpen számítottuk ki. Először, ismertük a februári fizetett munkaidőt. Mégpedig a főállásban normál munkaidőben ledolgozott heti munkaidőt, a főállásban túlóra formájában ledolgozott havi munkaidőt, a másod-, mellékállásban, illetve a részmunkaidőben ledolgozott havi munkaidőt, valamint az alkalmi munkában ledolgozott havi munkaidőt. E komponensek összegeként kiszámítottuk a teljes havi munkaidőt. Másodsor, ismertük az egyes munkákért kapott márciusi nettó havi jövedelmet (főállás, másod-, mellékállás, rendszeres különmunka, túlóra, alkalmi munkák – segédmunka, mezőgazdasági munka, szellemi alkalmi munka, egyéb alkalmi munka – jövedelmei; árusításból, kereskedelemből, adásvételből, valamint az ügynöki munkából származó jövedelmek). Ugyancsak a havi jövedelmek közé soroltuk az étkezési hozzájárulást, gépkocsi hozzájárulást, valamint az utazási-, albérlet-, lakásbérlet és egyéb munkáltatói hozzájárulást. Végül rendelkezésünkre állt az egyén elmúlt 12 hónapban kapott nem rendszeres jövedelmei is. A havi jövedelmeket összeadtuk, továbbá hozzáadtuk a nem rendszeres jövedelmek egytizenketted részét is, és ezt tekintettük az egyén havi nettó keresetének. Végül a havi nettó keresetet elosztottuk a havi fizetett munkaidővel, így megkaptuk az egyén fizetett munkájának aktuális fajlagos értékét, vagyis a megfigyelt nettó órakeresetet.

A megfigyelt nettó órakeresetek ismeretében számítottuk ki a fizetett munkát végzők korrigált órakereseteit. Heckman⁶ kimutatta, hogy a megfigyelt nettó keresetek felülbecslésének a mértéke összefügg a fizetett munkában történő részvétel valószínűségével. Ha tehát ismerjük az egyének részvételi valószínűségét, akkor a megfigyelt keresetektől megbecsülhető a korrigált órakereset. Technikailag ez annyit jelent, hogy először egy probit modell segítségével megbecsüljük az egyének részvételi valószínűségét (lásd 1.2.1. táblázat), és ezek alapján kiszámítjuk egy úgynevezett korrekciós változó értékét.⁷ Ezután egy kereseti függvényt (lásd 1.2.2. táblázat) becsülünk, amelyben magyarázó változóként a korrekciós változó is szerepel. Abban az esetben, ha a korrekciós változó paraméterbecslése szignifikáns, és a korrekciós változó paraméterének előjele negatív, akkor a korrigált bér nem más, mint a kereseti függvény által becsült bér mínusz a

⁵ Heckman (1979)

⁶ Heckman (1979)

⁷ A korrekciós változó (m) értéke bármely j -edik megfigyelésre $m_j = \frac{\varphi(\mathbf{Z}_j\beta)}{\Phi(\mathbf{Z}_j\beta)}$, ahol \mathbf{Z} a probit modellben

felhasznált magyarázó változók mátrixa, β a becsült paraméterek vektora, φ a standard normális eloszlásfüggvény, Φ a standard normális sűrűségfüggvény.

korrekciós változó értéke szorozva e változó paraméterének értékével.⁸ Ezt a korrigált bért nemcsak az aktuálisan fizetett munkát végző, hanem a megfigyelés időpontjában éppen fizetett munkát nem végző egyénekhez is hozzárendelhetjük. Ehhez azt kell feltennünk, hogy adott magyarázóváltozó- és korrekciós változó-értékekkel rendelkező, aktuálisan fizetett munkát nem végző egyének bérajánlata megegyezik a hozzájuk minden tekintetben hasonló aktuálisan fizetett munkát végző egyének bérajánlatával.⁹ Ezzel az eljárással tehát megkaptuk: 1. mind a fizetett munkát végző, mind a fizetett munkát nem végző személyek korrigált bérét, 2. a nem fizetett munka egységének (egyórányi nem fizetett munka) órakeresetben mért minimális értékét.

A második feladat a fizetett és a nem fizetett munkára fordított idő (havi munkaórák) meghatározása. A fizetett esetében nem a – véletlen ingadozásoknak kitett – februári munkaórák számából indulunk ki, hanem a megkérdezést megelőző félév szokásos havi munkaidejéből, melyet külön megkérdeztünk a Monitor-felvétel kérdőívében. A kérdőív 10-féle házkörüli-háztartási munka-tevékenységről is tartalmazott kérdéseket, amelyek segítségével meg tudtuk becsülni a nem fizetett munkával töltött időt. Minden egyes tevékenységről megkérdezték, hogy a) a válaszadó szokott-e ilyet végezni, b) milyen gyakran végzi, és c) egy-egy alkalommal milyen hosszú ideig végzi. A munkaidő becslésekor a legnagyobb bizonytalanságot a gyakoriságra vonatkozó válaszok kezelése jelentette. Az egyes válaszokhoz a következő havi gyakoriságokat rendeltük: „naponta” – 30; „hetente legalább háromszor” – 16; „heti egy-két nap vagy a legtöbb héten” – 4; „havonta többször” – 2; „az év néhány hónapjában” – 1; „ennél is ritkábban” – 0,5. A becsült havi munkaidőt az így kapott havi gyakoriságok és az egy-egy alkalommal a munkával eltöltött idő szorzataként kaptuk meg.¹⁰

A korrigált órakereset és a fizetett, illetve a nem fizetett munkaidő szorzata adja meg a fizetett és a nem fizetett munka értékét.¹¹

A korrigált órakeresetre vonatkozó eredmények megfelelnek várakozásainknak. Mint ahogy az 1.2.2. táblázatban látható, a kereseti függvényben a korrekciós változó együttthatójára szignifikáns és negatív előjelű paraméterbecslést kaptunk. A szignifikáns együttthatóbecslés arra utal, hogy a fent leírt torzítás létezik, a negatív előjel pedig azt igazolja, hogy bérkorrekció hiányában túlbecsültük volna egyórás munka értékét. Az 1.2.3. táblázatból¹² látható, hogy a bérkorrekció a fizetett munkát aktuálisan végző népességre a megfigyelt órakeresetnél mintegy 30 százalékkal alacsonyabb keresetet eredményez. Korábbi eredményeinkkel¹³ összhangban a férfiaknál a korrekció nagyobb, a nőknél kisebb

⁸ Az órakereset eloszlásának lognormalitását feltételezve a j -edik egyén korrigált bére: $\log \hat{w}_j = \mathbf{X}_j \alpha + m_j \gamma$, ahol $\log \hat{w}$ a korrigált bér természetes alapú logaritmus, \mathbf{X} a kereseti függvény magyarázó változóinak mátrixa, α a magyarázó változók paraméterbecsléseinek vektora, γ a korrekciós változó paraméterbecslése, m a korrekciós változó értékeinek vektora.

⁹ Egészen pontosan a korrigált órakereset az a medián órakereset, amire az egyén akkor számíthat, ha egyórányi nem fizetett munkát fizetett munkára kíván átváltani.

¹⁰ Annak érdekében, hogy senki se maradjon ki a számításokból, ha kiderült, hogy valaki egy adott tevékenységet végezni szokott, viszont a gyakoriságra vagy az időtartamra vonatkozó válaszok hiányoztak, akkor a számításnál az adott tevékenység-fajta gyakoriságának, illetve időtartamának mediánját vettük figyelembe.

¹¹ Megjegyezzük, hogy eljárásunk több ponton különbözik Sik-Szép (2000) nemrégiben megjelent tanulmányában alkalmazott eljárástól. A szerzők a nem fizetett munka lehetőség-költségének kiszámításakor csak a főmunkahelyhez kapcsolódó jövedelmekkel számoltak, nem alkalmaztak bérkorrekciót, továbbá csak azokra a háztartásokra számították ki a nem fizetett munka értékét, amelyekben az egyének fizetett munkát is végeztek.

¹² Itt és a továbbiakban a számítások a 1970 éves népességre vonatkoznak. A 19 évesnél fiatalabbak jelentős része tanuló, és nem fizetett munkát is csak nagyon csekély arányban végeznek. A 70 év felettiéknél pedig gyakorlatilag nem találunk fizetett munkát végző egyént, továbbá az is elég valószínűtlen, hogy a munkaerőpiacra vissza kívánnának térni.

¹³ Galasi (2000)

keresetcsökkenést jelent. Az előbbieknél a korrigált bér a megfigyeltnél 32 százalékkal, utóbbiaknál 26 százalékkal alacsonyabb. Ennek megfelelően a férfiak korrigált órakeresetben mért kereseti előnye kisebb (11%), mint megfigyelt órakereseti előnyük (21%). A táblázatból az is látható, hogy az aktuálisan fizetett munkát végzők korrigált órakeresetét és a nem fizetett munkát végzők munkájának értékét is magában foglaló átlagos korrigált órakereset között jelentős az eltérés: az utóbbi mintegy 17 százalékkal alacsonyabb az előbbinél. Ez azt mutatja, hogy az aktuálisan fizetett munkát nem végző egyének a fizetett munkát végző egyénekhez képest átlagosan alacsonyabb bérajánlatra számíthatnak akkor, ha fizetett munkát kívánnak végezni, ami megerősíti feltevésünket, miszerint a meg nem fizelt bérajánlatok leginkább az alacsony bérajánlatok közül kerülnek ki.

1.2.2. A becslések eredményei

Az alábbiakban a korrigált órakeresetek, a fizetett és a nem fizetett munkaidő, valamint a fizetett és a nem fizetett munka értékeinek átlagait vesszük vizsgálat alá korcsoportok, iskolai végzettség és településtípus szerint. Minthogy a férfiak és a nők munkaerő-piaci és háztartáson belüli helyzete eltérő, a számításokat a két nemre külön-külön végeztük el.

A fizetett munkát végző személyek átlagosan havonta valamivel több, mint 160 órát töltenek ilyen munkával. A férfiak a nőkkel összevetve átlagosan 15 százalékkal hosszabb ideig dolgoznak, és mintegy 5 százalékkal magasabb körökben a fizetett munkát végzők száma. A nem fizetett munka időtartama a fizetett munkával töltött időnek kevesebb, mint a fele. A férfiak átlagos munkaideje itt lényegesen rövidebb, mint a nőké; átlagosan a nők nem fizetett munkával töltött havi átlagos munkaidejének kevesebb, mint 40 százalékát teszi ki. Emellett több nő végez nem fizetett munkát (a férfiak száma a nőkének mindössze 89 százaléka). (1.2.4. táblázat) Fizetett munkát tehát valamivel több férfi végez átlagosan valamivel hosszabb munkaidő mellett, nem fizetett munkát viszont lényegesen több nő végez lényegesen hosszabb munkaidő mellett.

Az 1.2.5. táblázatban látható, hogy a mintába került egyének fizetett munkájának havi átlagos értéke mintegy 43 ezer forint, ami több, mint két és félszerese a nem fizetett munka havi átlagos értékének. A nem fizetett munka ideje – mint láttuk – nagyjából a fele a fizetett munkára fordított időnek. A két havi átlagos érték közötti különbség azonban ennél lényegesen nagyobb, ami abból adódik, hogy a nem fizetett munkát végzők átlagos korrigált órakeresete viszonylag alacsony. A férfiak fizetett munka formájában csaknem öt és félszer, a nők pedig több, mint másfélszer annyi értéket állítanak elő, mint nem fizetett munka révén. A férfiak fizetett munkájának értéke – a hosszabb munkaidő és magasabb órakereset együttes eredményeként – magasabb, mint a nőké, a nem fizetett munkájuk értéke pedig lényegesen alacsonyabb, a nőkre vonatkozó átlagos értéknek csupán 41 százaléka.

A ledolgozott idő, az órakereset és a munkával előállított érték életpálya-profiljainak alakulása viszonylag plasztikusan ragadható meg korcsoportok szerinti vizsgálódás segítségével. Ilyen adatokat tartalmaz az 1.2.6. táblázat. A korrigált órakereset mindkét nemnél hasonlóan alakul: a kor növekedésével előbb emelkedik, majd csökken, de az életpálya végén is magasabb, mint annak kezdetén. A férfiak órakeresete minden korcsoportban magasabb, mint a nőké. (1.2.1. ábra) A fizetett munkaidő – a 20–24 évesek kivételével, ahol a két nem átlagosan havonta ugyanannyi fizetett munkát végez – ugyancsak a férfiaknál magasabb. Az életpálya-profilok eltérései jól tükrözik a két nem háztartási munkamegosztásban betöltött szerepét. A férfiak értékei a 20–24 éves és 25–29 éves életkor között nőnek, majd előbb lassan, az életpálya végén pedig gyorsan csökkennek. A nőknél viszont a fizetett munkaidő a 25–29 évesek körében a legalacsonyabb – nyilvánvalóan a gyermekszüléssel, illetve gyermekgondozással összefüggésben –, majd növekszik, és csupán a legidősebb életkori csoportokban csökken a férfiakéhoz hasonlóan. (1.2.2. ábra) A nem fizetett munka időtartama a férfiaknál az egész életpályán –

ingadozásokkal és viszonylag lassan – növekszik, míg a nőknél 25–29 éves korig gyorsan, majd lassan emelkedik. A legnagyobb különbséget – a fizetett munkához hasonlóan és hasonló okokból, csak éppen ellenkező előjellel – a 25–29 éves korcsoport értékei mutatják. (1.2.3. ábra) A fizetett munka értéke a férfiaknál lényegében ugyanazt a mintát követi, mint a nettó órakereset: az életkor előre haladásával először lassuló ütemben nő, majd gyorsuló ütemben csökken. A nőknél viszont a fizetett munka havi értéke inkább a fizetett munkaidő életpálya-profiljához hasonlít; itt is törés (csökkenés) figyelhető meg a 25–29 éves korcsoportnál. Megjegyezzük még, hogy a két nem értéke a 20–24 évesek, illetve a legidősebbek körében lényegében azonosak. E két korcsoport között pedig a férfiak értékei magasabbak. (1.2.4. ábra) Ami a nem fizetett munka értékét illeti, a két nem itt szerepet cserél. A nők életpálya-profilja igen hasonló ahhoz, amit a fizetett munka értékénél a férfiaknál megfigyeltünk. A férfiak esetében viszont az életpályán némi ingadozással lassan növekvő értékeket mutat. Itt is megfigyelhető, hogy a legfiatalabb korcsoportban a két nem értékei nem különböznek lényegesen, továbbá hogy az idősebb (35 év feletti) korcsoportoknál a nők javára mutató értékkülönbség csökken. (1.2.5. ábra)

Ha az iskolai végzettség többé-kevésbé jól tükrözi az egyének emberi tőkéjében mutatkozó különbségeket, akkor magasabb iskolai végzettség magasabb órakeresettel jár együtt. Ezt figyelhetjük meg az 1.2.7. táblázatban azzal a kiegészítéssel, hogy órakeresetben mérve a szakközépiskolai végzettség többet ér, mint a gimnáziumi. A férfiak órakeresete ugyanakkor – a legalacsonyabb iskolai végzettséget leszámítva, ahol a férfi kereseti előny mintegy 5 százalékos teszt ki – 12–17 százalékkal haladja meg az azonos iskolai végzettségű nőké. A fizetett munkaidő hossza ugyanakkor viszonylag független az iskolai végzettségtől; egyik nemnél sem mutat lényeges ingadozásokat. Ennek következtében, a nyolc általánosnál kevesebb iskolai végzettséggel rendelkezőktől eltekintve, a férfi-női munkaidő-arány is nagyjából állandó, és a férfiak minden iskolai végzettségi csoportban hosszabb fizetett munkaidővel rendelkeznek. A nem fizetett munkaidőnél sem látunk jellegzetes mintákat: a ledolgozott idő az iskolai végzettség emelkedésével valamelyest – a nőknél nagyobb ingadozásokkal – csökken mindkét nem esetében. A fentiek alapján nem meglepő, hogy a fizetett munka értéke a magasabb végzettségű csoportokban mindkét nemnél magasabb, hogy a két nem közötti különbségek nagyjából állandóak, végül hogy a férfiakra vonatkozó értékek minden iskolai végzettségi szinten magasabbak. A nem fizetett munka értéke mindkét nemnél emelkedik az iskolai végzettség függvényében a három alsó iskolázottsági szinten, majd a középiskolát végzettekénél csökken, a legmagasabb értékeket pedig a felsőfokú végzettségűeknél találjuk. Az ingadozások a nőknél erőteljesebbek, a nők értékei – a korábbi megállapításokkal összhangban – minden iskolai végzettség mellett magasabbak.

Az 1.2.8. táblázat településtípusok szerint mutatja a munkaidő és a munka értékének megoszlását. A nettó órakereset mindkét nemnél hasonlóképpen alakul: legalacsonyabb a községekben, a városokban ennél magasabb, de alacsonyabb, mint a megyeszékhelyeken, a legmagasabb pedig Budapesten. (1.2.6. ábra) Mind a nők, mind a férfiak hosszabb időt töltenek fizetett munkával Budapesten és a megyeszékhelyeken, mint az egyéb városokban és községekben. (1.2.7. ábra) A nem fizetett munkára fordított idő esetében éppen az órakeresetnél megfigyelt rangsor fordítottját kapjuk: az egyének a legtöbb időt a községekben, a legkevesebbet a fővárosban töltenek nem fizetett munkával. Természetesen a nők minden településtípusban lényegesen hosszabb ideig dolgoznak, mint a férfiak. (1.2.8. ábra) A fizetett munka értéke pontosan ugyanolyan módon alakul, mint az órakeresetek értéke; a legmagasabbtól a legalacsonyabb értékek felé haladva a rangsor a következő: Budapest, megyeszékhelyek, egyéb városok, községek. Továbbá: a férfiakra vonatkozó értékek minden településtípus esetén magasabbak. (1.2.9. ábra) A nem fizetett munka értéke a férfiaknál a fővárosban és a megyeszékhelyeken lényegében azonos, és ugyanez áll az egyéb városokra és a községekre is. A városokban és a községekben lakókra érvényes értékek ugyanakkor magasabbak. A nőknél a községekben, a fővárosban és az egyéb városokban lakók esetében az értékek lényegében nem különböznek, a megyeszékhelyeken lakókat illetően pedig az előzőeknél valamivel alacsonyabbak a nem

fizetett munka értékei. A nők által végzett nem fizetett munka értéke minden településkategóriában legalább kétszeresen meghaladja a férfiak által végzett hasonló munka értékét. (1.2.10. ábra)

1.2.3. Összefoglalás

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy – a mindennapi tapasztalatokkal összhangban – a férfiak valamivel nagyobb arányban és valamivel hosszabb munkaidőben végeznek fizetett munkát, mint a nők, a nők viszont lényegesen nagyobb arányban és lényegesen hosszabb időben végeznek nem fizetett munkát. A nem fizetett munka által létrehozott javak és szolgáltatások mellőzése tehát azzal a következménnyel jár, hogy a nők jószág- és szolgáltatás előállító tevékenységét alulbecsüljük. Az átlagos férfi fizetett munka formájában havonta, átlagosan csaknem öt és félszer, az átlagos nő több mint másfélszer akkora értéket állít elő, mint nem fizetett munka révén. Az átlagos férfi fizetett munkájának havi átlagos értéke csaknem egyharmaddal haladja meg az átlagos nő megfelelő értékét, míg a nem fizetett munka értékét tekintve az átlagos férfi „teljesítménye” az átlagos nőhöz viszonyítva mindössze 40 százaléknyi. Az értékek életkori csoportok szerinti alakulása jól tükrözi a férfiak és a nők háztartási munkamegosztásban elfoglalt helyének különbségeit, illetve az e különbségek következtében a munkaerőpiacon megfigyelhető eltérő életpálya-profilokat. A fizetett és a nem fizetett munka értékének alakulásában szerepet játszik az egyének emberi tőkéje, amit az iskolai végzettséggel közelítettünk. A fizetett munka havi értéke magasabb iskolai végzettség mellett magasabban alakul. Ezen túlmenően azt láttuk, hogy a két nem közötti különbségek nagyjából állandóak, a férfiak esetében a fizetett munka értékei minden iskolai végzettségi fokozatban magasabbak, mint a nőknél. Hasonlóképpen: a nem fizetett munka értéke az iskolai végzettség emelkedésével többnyire növekszik, és a nők bármely iskolai végzettség mellett nagyobb értéket állítanak elő, mint a férfiak. Végül a fizetett munka értéke településtípusonként is különböző; az értékek csökkenő sorrendjében a rangsor: Budapest, megyeszékhely, egyéb város, község. A nem fizetett munkát tekintve a nőknél ilyenfajta rangsor nem figyelhető meg, mindegyik településtípus esetében magas érték kapcsolódik hozzájuk; a férfiak viszont nagyobb értéket állítanak elő a városokban és a községekben, mint a megyeszékhelyeken, illetve Budapesten.

IRODALOM

- Becker G. S. (1965): A theory of the allocation of time, *The Economic Journal*, Vol. 75, pp. 493–517.
- Galasi P. (2000) Szelekciós torzítás: hatás a férfi-női kereseti különbségre. Megj.: Fazekas Károly (szerk.) *Munkaerő-piaci tükrök 2000*, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Gronau R. (1977): Leisure, home production and work – the theory of the allocation of time revisited. *Journal of Political Economy*, vol. 85, no. 6 (december), pp. 1099–1123.
- Heckman J. (1979): Sample Selection Bias as a Specification Error, *Econometrica*, Vol. 47, pp.153–161.
- Sik Endre–Szép Katalin (2000): A háztartási termelés pénzértéke. *TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok 21. sz.*, TÁRKI, Budapest.

1.2.1. táblázat

A fizetett munkában való részvétel becslése

	dF/dx^1	z^2
Korcsoport		
-20	-0,355	-9,75
20-24	-0,182	-4,67
25-29	-0,018	-0,43
30-34	0	0
35-39	0,001	0,02
40-44	-0,003	-0,08
45-49	-0,035	-0,88
50+	-0,424	-12,72
Iskolai végzettség		
8 osztály alatt	-0,250	-4,66
8 osztály	0	0
Szakmunkásképző	0,188	7,12
Szakközépiskola	0,256	8,07
Gimnázium	0,150	4,32
Főiskola	0,320	8,69
Egyetem	0,293	5,73
Házasság	0,043	1,86
Gyermekek száma		
0-3 éves	-0,198	-6,07
4-6 éves	-0,006	-0,21
7-14 éves	-0,030	-1,7
A háztartás létszáma	0,032	3,49
A háztartás éves összjövedelme/10 ⁶	0,305	4,86
Lakóhely		
Község	-0,061	-1,96
Város	-0,044	-1,4
Megyeszékhely	-0,065	-2,01
Főváros	0	0
N	3549	
Pszéudo R ²	0,267	

Probitbecslés robusztus standard hibával a 15-74 éves népességre. Fügő változó: végzett-e fizetett munkát februárban?

¹ Marginális hatás.

² 1,99 feletti z-értékek mellett a paraméterbecslés $p=0,05$ szinten szignifikáns.

1.2.2. táblázat
Kereseti becslés

	Együttható ¹	t ²
Korrekciós változó	-0,17	-2,81
Nő	-0,13	-2,95
Iskolai végzettség ^a	0,08	5,20
Munkaerő-piaci gyakorlat ^b	0,06	2,39
Volt munkanélküli ^c	-0,02	-3,18
Megye		
Budapest	0	0
Baranya	-0,36	-3,08
Bács-Kiskun	-0,28	-4,57
Békés	-0,25	-3,30
Borsod-Abaúj-Zemplén	-0,50	-2,20
Csongrád	-0,18	-2,09
Fejér	-0,09	-0,97
Győr-Moson-Sopron	-0,09	-1,07
Hajdú-Bihar	-0,23	-2,82
Heves	-0,21	-1,49
Komárom-Esztergom	0,04	0,52
Nógrád	-0,33	-2,67
Pest	-0,30	-2,65
Somogy	-0,30	-2,26
Szabolcs-Szatmár-Bereg	-0,13	-1,13
Jász-Nagykun-Szolnok	-0,42	-3,11
Tolna	-0,20	-1,77
Vas	-0,17	-1,22
Veszprém	-0,25	-1,57
Zala	-0,35	-2,93
Konstans	4,88	22,31
N		1430
R ²		0,1212

OLS becslés robusztus standard hibával a februárban fizetett munkát végzők mintájára. Független változó: az órakereset természetes alapú logaritmus.

¹ Marginális hatás.

² 1,99 feletti t értékek mellett a paraméterbecslés p=0,05 szinten szignifikáns

^a Az elvégzett osztályok száma.

^b Pseudo munkaerő-piaci gyakorlat: életkor-6-elvégzett osztályok száma, természetes alapú logaritmus.

^c Az elmúlt 12 hónapban volt munkanélküli.

1.2.3. táblázat
Nettó órákeresetek

	Férfiak	Nők	Férfi-nő arány ³ (%)	Mindkét nem együtt
Fizetett munkát végzők megfigyelt órákeresete (Ft)	405	334	121	370
Fizetett munkát végzők korrigált órákeresete (Ft)	274	248	111	261
Esetszám (fő) ¹	733	697	–	1430
Átlagos korrigált órákereset (Ft) ²	233	203	115	217
Esetszám (fő) ²	1510	1701	–	3212

¹ A fizetett munkát végzők.

² A fizetett munkát végzők és fizetett munkát nem végzők együtt.

³ (Férfiak nettó órákeresete/nők nettó órákeresete)*100.

1.2.4. táblázat
Fizetett és nem fizetett munkaidő

	Férfiak	Nők	Férfi-nő arány (%) ¹	Mindkét nem együtt
Fizetett munkaidő				
Havi munkaóra	178	155	115	167
Esetszám	732	697	–	1430
Nem fizetett munka ideje				
Havi munkaóra	43	115	38	81
Esetszám	1510	1701	–	3212

¹ (Férfiak havi munkaideje/nők havi munkaideje)*100.

1.2.5. táblázat
A fizetett és nem fizetett munka értéke (forint)

	Férfiak	Nők	Férfi-nő arány ³ (%)	Mindkét nem együtt
A fizetett munka értéke ¹	48365	38079	127	43260
A nem fizetett munka értéke ¹	8973	21805	41	15771
Fizetett-nem fizetett munka arány (%) ²	539	175	–	274

¹ Havi érték.

² (fizetett munka értéke/nem fizetett munka értéke)*100.

³ (Férfiak értéke/nők értéke)*100.

1.2.6. táblázat

Munkaidő és munkaérték nemek és korcsoportok szerint

	Korrigált órakereset	Fizetett munkaidő	A nem fizetett munka ideje	A fizetett munka értéke	A nem fizetett munka értéke
	(forint)	(óra) ¹	(óra) ¹	(forint) ²	(forint) ²
Nők					
20 évesnél fiatalabb	108	165	34	19 394	3 629
20–24	180	170	63	36 460	10 411
25–29	228	135	113	32 790	23 736
30–34	237	149	122	37 929	26 853
35–49	240	163	119	42 423	26 553
50–59	189	157	126	36 249	21 552
60 és több	149	114	131	31 597	18 480
Összesen	203	155	115	38 079	21 805
Férfiak					
20 évesnél fiatalabb	131	187	18	31 634	2 557
20–24	198	168	29	34 064	5 412
25–29	238	187	21	48 496	5 039
30–34	264	182	33	51 715	7 892
35–49	263	181	49	52 052	11 785
50–59	222	170	45	46 588	8 810
60 és több	195	138	75	33 531	12 730
Összesen	233	178	43	48 365	8 973

¹ Havi munkaóra.

² Havi érték.

1.2.7. táblázat

Munkaidő és munkaérték nemek és iskolai végzettség szerint

	Korrigált órakereset	Fizetett munkaidő	A nem fizetett munka ideje	A fizetett munka értéke	A nem fizetett munka értéke
	(forint)	(óra) ¹	(óra) ¹	(forint) ²	(forint) ²
Nők					
8 osztály alatt	80	111	137	9812	10 746
8 osztály	131	154	137	23 845	17 724
Szaktanulmányok	202	158	129	33 685	25 924
Gimnázium	219	155	90	37 091	19 582
Szakközépiskola	238	164	100	41 708	23 764
Felsőfokú	349	145	87	51 918	29 820
Összesen	203	155	115	38 079	21 805
Férfiak					
8 osztály alatt	84	184	81	21 960	6 983
8 osztály	150	179	57	30 470	8 298
Szaktanulmányok	228	178	42	43 606	9 364
Gimnázium	256	180	31	50 044	8 138
Szakközépiskola	269	177	33	49 095	8 492
Felsőfokú	391	180	29	72 115	10 899
Összesen	233	178	43	48 365	8 973

¹ Havi munkaóra.

² Havi érték.

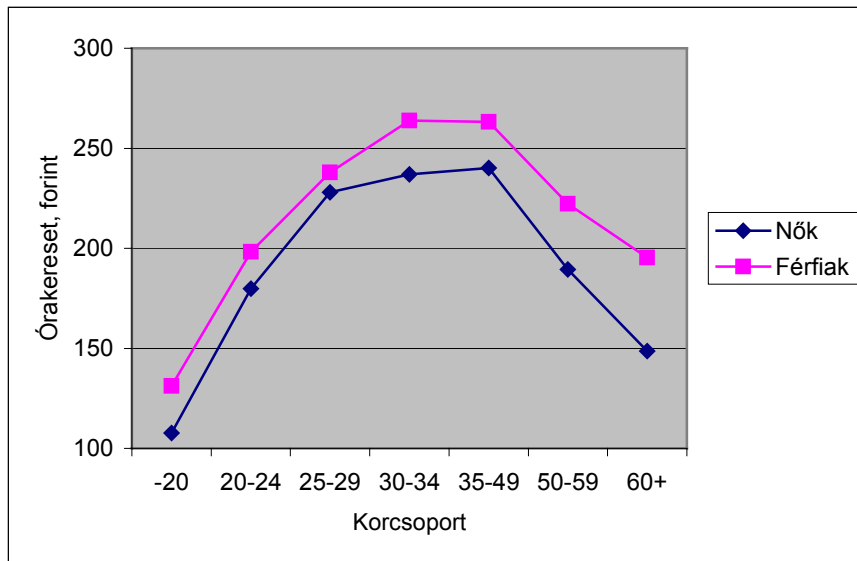
1.2.8. táblázat

Munkaidő és munkaérték nemek és településtípus szerint

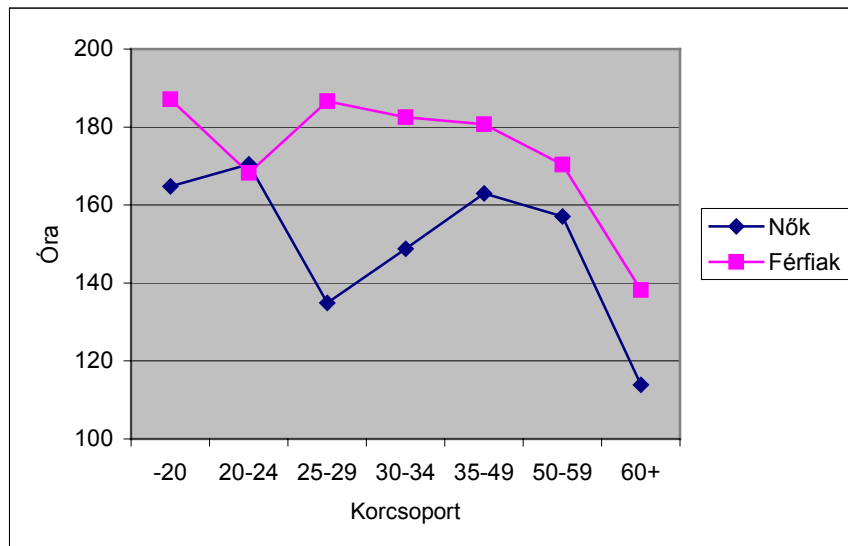
	Korrigált órakereset	Fizetett munkaidő	A nem fizetett munka ideje	A fizetett munka értéke	A nem fizetett munka értéke
	(Forint)	(óra) ¹	(óra) ¹	(Forint) ²	(Forint) ²
Nők					
Község	163	154	146	32113	23264
Város	190	146	121	33582	22002
Megyeszékhely	202	157	90	36234	18076
Budapest	287	163	83	51117	23170
Összesen	203	155	115	38079	21805
Férfiak					
Község	194	175	57	40819	10380
Város	223	176	50	44279	10659
Megyeszékhely	233	183	30	48633	6463
Budapest	328	182	21	65199	6559
Összesen	233	178	43	48365	8973

¹ Havi munkaóra; ² Havi érték.

1.2.1. ábra
Korrigált órakeresetek nemek és korcsoport szerint (Ft)

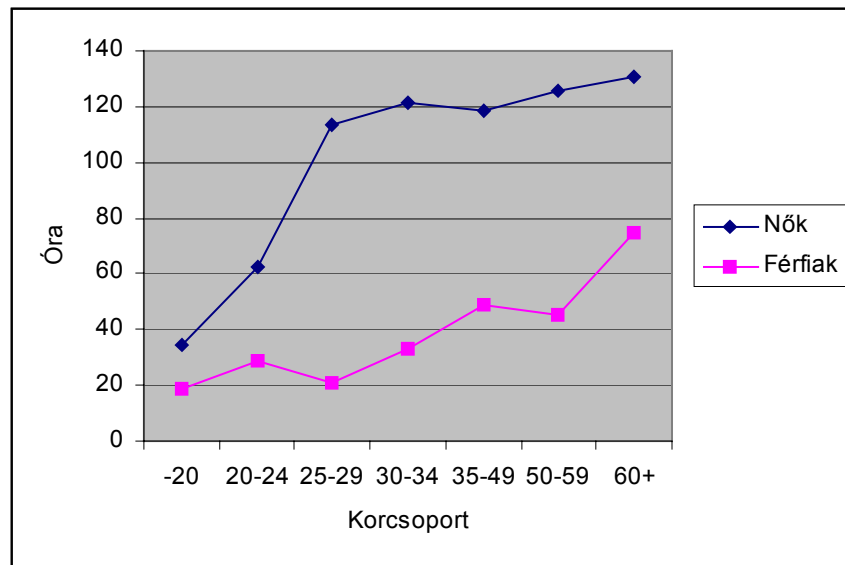

1.2.2. ábra
Havi átlagos fizetett munkaidő nemek és korcsoport szerint (óra)

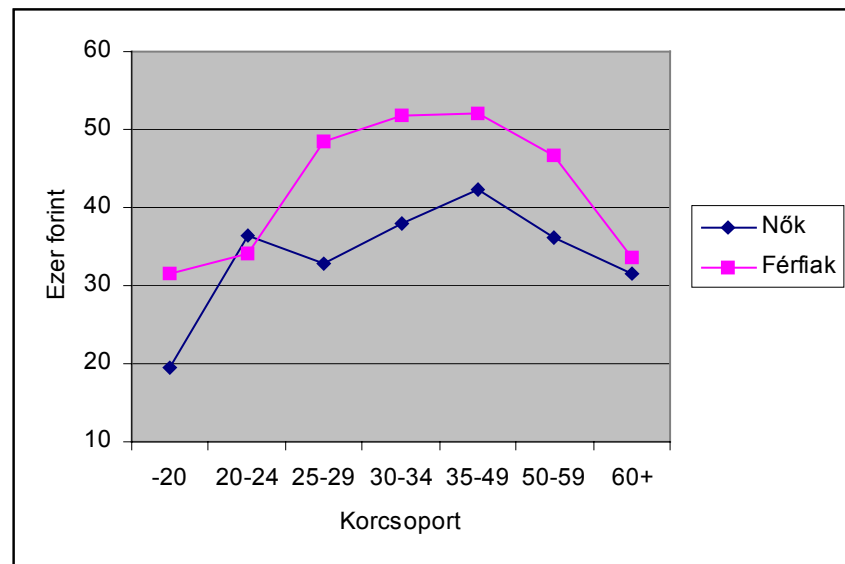
1.2.3. ábra

Havi átlagos nem fizetett munkaidő nemek és korcsoport szerint (óra)

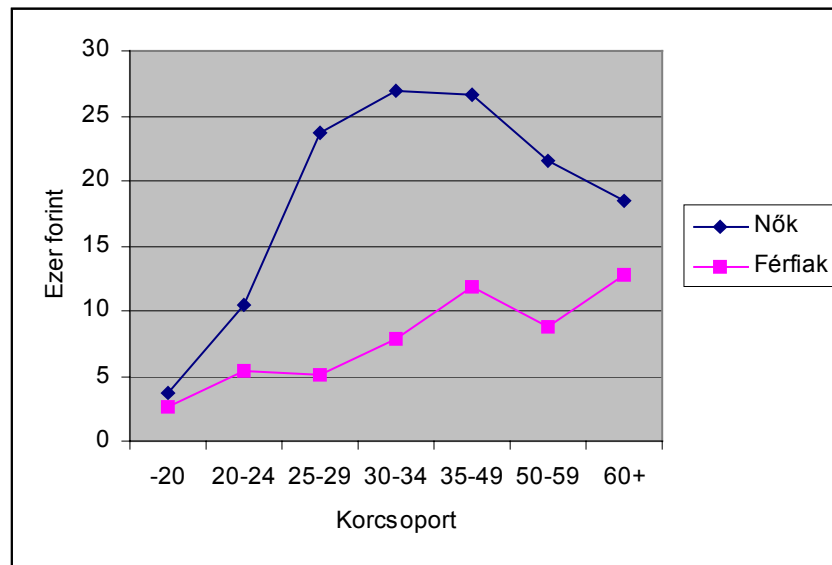
1.2.4. ábra

A fizetett munka havi értéke nemek és korcsoport szerint (ezer Ft)

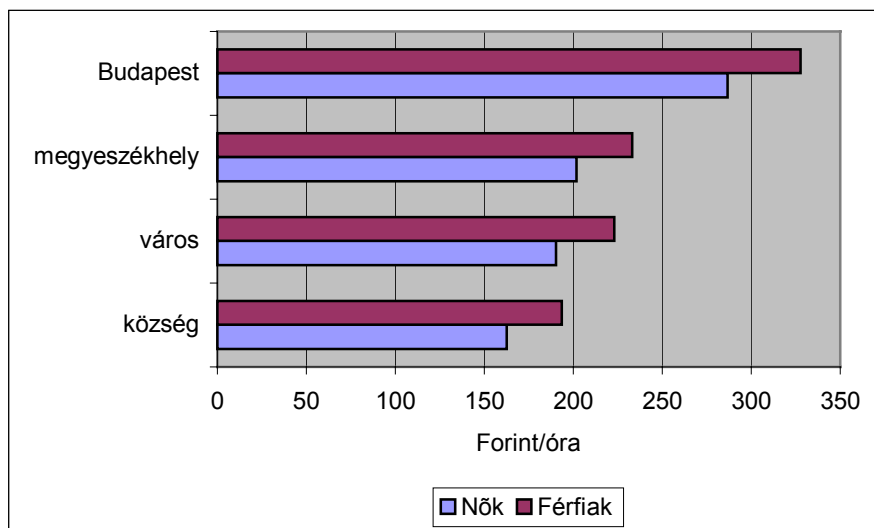
1.2.5. ábra

A nem fizetett munka havi értéke nemek és korcsoport szerint (ezer Ft)

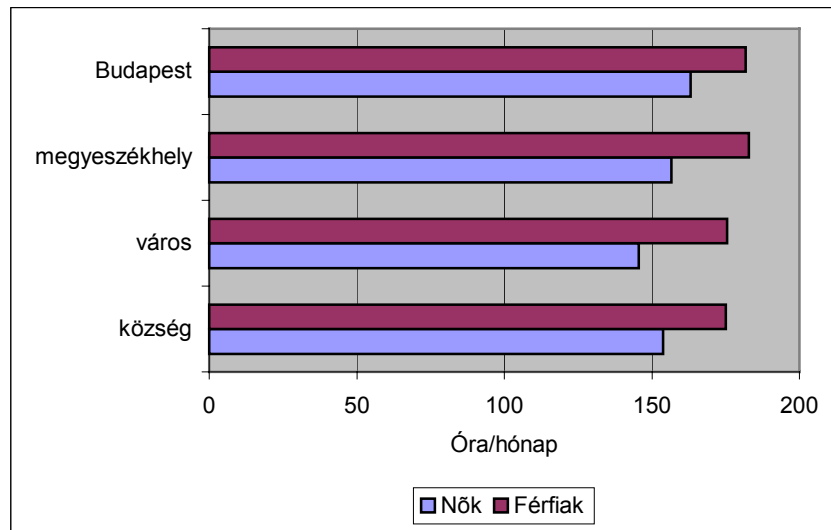
1.2.6. ábra

Átlagos korrigált órakereset nemek és településtípus szerint (Ft/óra)

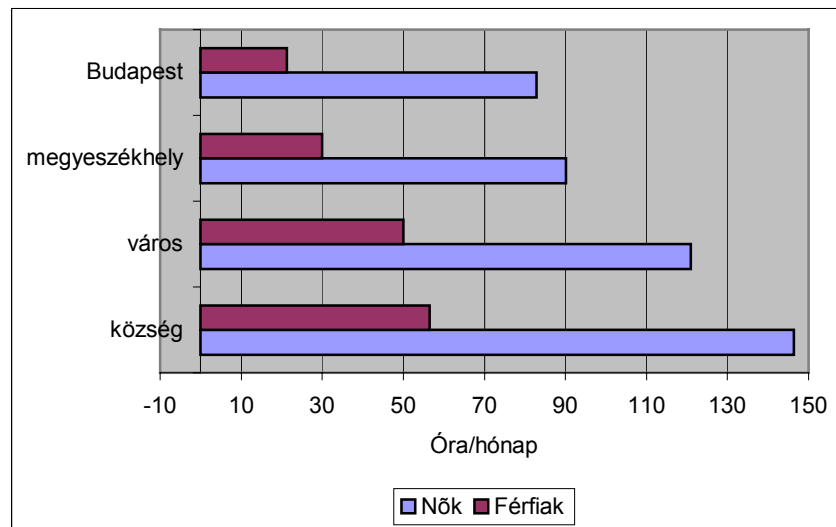
1.2.7. ábra

Havi átlagos fizetett munkaidő nemek és településtípus szerint (óra/hónap)

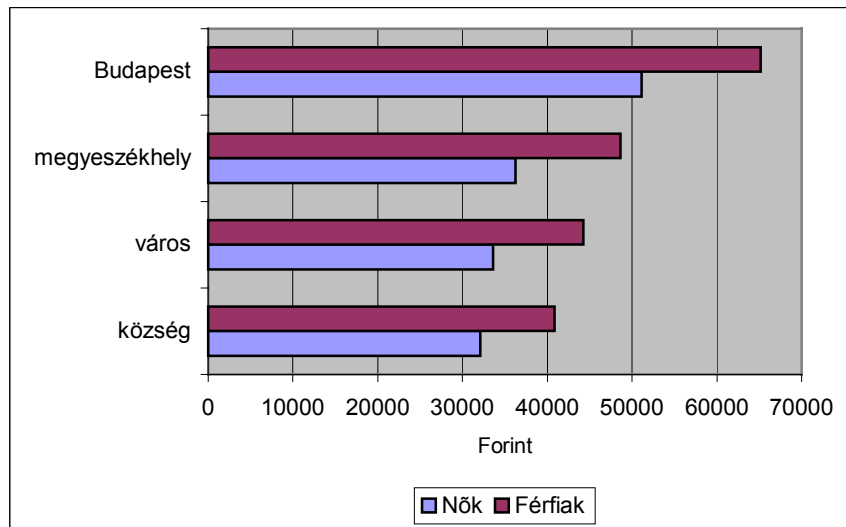
1.2.8. ábra

Havi átlagos nem fizetett munkaidő nemek és településtípus szerint (óra/hónap)

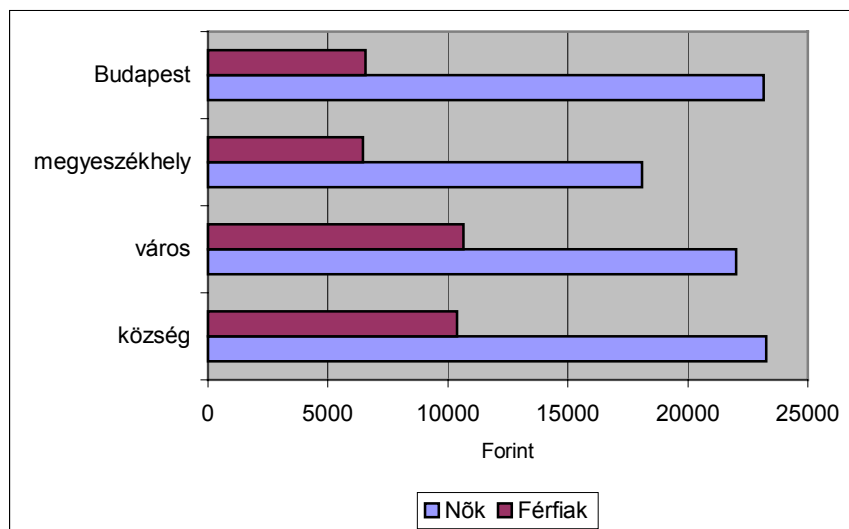
1.2.9. ábra

A fizetett munka havi értéke településtípus szerint (Ft)

1.2.10. ábra

A nem fizetett munka havi értéke településtípus szerint (Ft)

1.3. Különmunka, kiegészítő jövedelem (Sik Endre)

1.3.1. Bevezetés

Az elemzés célja kettős. Részben annak újragondolása a cél, hogy vajon a mai világban az egyének társadalmi struktúrában elfoglalt helyét lehetséges-e az ún. főfoglalkozás alapján megragadni. E gondolat közeli rokona, hogy vajon a háztartások esetében lehetséges-e egy háztartásfőt definiálni. Vannak jelek szép számmal, amelyek arra utalnak, hogy a háztartásfői koncepció mind kevésbé alkalmas a háztartáson belüli folyamatok valóságghú leképezésére, illetve a háztartásfő jellemzőin keresztül a háztartás társadalmi struktúrában elfoglalt helyének megismerésére. A következő elemzés első és kis lépésnek tekintendő azon az úton, amely végén az egyén, illetve a háztartás munkaerő-allokációjának „teljes” spektrumának feltérképezése található.

A másik, a fentiekől részben eltérő oka annak, hogy a munka, sőt tágabban az „erőforrás” (ide értve az emberi tőke, a kapcsolati tőke, a pénz és vagyon minden formáját) allokációjának lehetséges formáit újragondolni érdemesnek látom az, hogy – a nemzetközi tapasztalatokkal megegyező módon – változóban vannak azok a formák, amelyek az egyének és háztartásaik erőforrás-allokációját jellemzik. Például mintha terjednének az ún. atipikus munkavégzési megoldások, újra szaporodnának a „modern” korszakban eltűnni látszó munkaszerződési, munkaszervezeti formák (alkalmi munka, rövid távú szerződések, rugalmas munkaidő). Sőt – ha embrionális méretekben is – egészen újszerű megoldások is fel-feltűnedeznek (pl. telemunka). Mindeközben a háztartáson belüli és háztartások közötti munkavégzés szerepe és szervezeti megoldásai is változni és felértékelődni látszanak.

A fenti folyamatok egyszerre lehetnek részei egy világméretű (technológiai vagy/és hatalmi) átalakulásnak¹⁴ és egy rendszerváltás miatt régió-specifikusan (esetleg egyenesen hazai sajátosságként) felfogható folyamatnak.

Empirikus kérdés az, hogy a mai háztartások esetében mennyire elterjedtek azok a régi-új (és új) megoldások, amelyekkel az egyének élnek (s amelyekre rá vannak kényszerítve) erőforrásaik allokációja során. Elméletileg az az izgalmas kérdés, hogy mit jelent e folyamatok előrehaladása. Az nyilvánvaló, hogy az erőforrás-allokáció számos jelenségét ma már nem nevezhetjük atipikusnak (amennyiben előfordulásuk számossága túl nagy ehhez), és rugalmasnak nevezni őket is eufemizmus (ti. nem ad választ arra, hogy kinek jó az e rugalmasság). Sok esetben nincs ezekben semmi innovatív sem, egyszerűen olyan „pre-modern” megoldások felélesztései, amelyek a tömegtermelés gyengülésével, az állam és szakszervezetek erejének fogytán, a globalizálódó multinacionális megoldások terjedése miatt újra felfedeződtek.

Ehhez érdemes meggondolni, hogy mennyire hasznos a Wallenberg-féle „központ” és „periféria” koncepciónak a globalizálódás elméleteivel kombinált (és felértékelt) változata. Ez egy olyan gondolatmenet lenne, mely szerint a világgazdaság egyenlőtlen fejlődése (és ezen belül a nemzetközi tőke erejének a nemzeti gazdaságokkal szembeni növekvő túlereje) az informális gazdaság, a hagyományos védekező technikák elterjedését, illetve a nemzetközi munkaügyi szabályozás, valamint a szakszervezetek gyengülését eredményezik.¹⁵ Ez nem független attól a szereptől, amit az informális gazdaság betölt a szervezetlen munkaerő számára, mint a biztonság és a jólét forrása, illetve mint a szociális védelem alternatívája.¹⁶

¹⁴ Gershuny (1983), Pahl (1984, 1988), Piore–Sabel (1984).

¹⁵ Pl. Labor ... (1990), Sik (1988) hivatkozásai.

¹⁶ Work without ... (1993).

Ebben az összefüggésben sokatmondó azok az empirikus tapasztalatok, amelyek szerint a háztartások között növekvő mértékben találunk „álláshalmozó” és „állástalan” portfóliójú háztartásokat, míg a „normális” egy keresőre alapozott háztartás aránya csökken.¹⁷ Ez megfelel annak a hipotézisnek, amit Pahl¹⁸ állított fel, mely szerint a csökkenő formális munkalehetőségek egyre egyenlőtlenebbül vannak elosztva, és az informális jövedelmek eloszlása is ezt a trendet követi (s nem kompenzálja, mint ahogy azt sokan feltételezték). Az előző megállapítás érvényességét igazolja az is, hogy az egyéni munkavállalók között csökken azok aránya, akik „normális” hosszúságú munkaidőben dolgoznak, s nő azoké, akik ennél rövidebb, de azok aránya is, akik sokkal hosszabb ideig dolgoznak hetente.¹⁹

A Háztartás Monitor-felvételben külön rákérdeztünk arra, hogy az egyénnek hány munkatevékenysége, illetve jövedelemforrása van²⁰. Az elemzés első részében egyéni szinten (előbb az alkalmazottak, majd a „különmunka-képes” felnőtt lakosság²¹ esetében) vizsgálók két jelenséget. Az egyik, hogy kiknek van különmunkája, a másik, hogy kikre jellemző a nagyobb mennyiségű kiegészítő jövedelemszerző tevékenység. Az elemzés második részében a háztartásokat vizsgálom. Itt az előzőekben megismert egyéni változók kumulálódását, valamint ennek okait elemzem.

¹⁷ OECD (1998), Chapter 1.

¹⁸ Pahl (1984).

¹⁹ OECD (1998), Chapter 5.

²⁰ A különmunka végzését a következő kérdéssel tudakoltuk (minden egyéntől külön-külön): „Mostanában egyre több embernek van mellékkeresete, a munkája, illetve nyugdíja mellett egy vagy több állása, vállalkozása. Ön is ezek közé az emberek közé tartozik?”

A kiegészítő jövedelmek végzésének gyakoriságát – hasonlóan az előző évek Monitor-vizsgálatai és a Magyar Háztartás Panel gyakorlatához – úgy vizsgáltuk, hogy minden egyéntől megtudakoltuk, hogy az elmúlt 12 hónapban hány hónapon keresztül volt jövedelme a következő jövedelemforrásokból:

- másod-mellékállás,
- borrháló, hálapénz,
- túlóra
- alkalmi segédmunka,
- alkalmi mezőgazdasági munka,
- alkalmi szellemi munka,
- egyéb alkalmi munka,
- árusítás, kereskedelem, adásvétel,
- ügynöki munka, jutalék.

Az első három különjövedelemről feltételeztük, hogy az a munkahelyhez (ha van ilyen) kapcsolódik, az utóbbi hatról azt, hogy független a munkahelytől.

²¹ A munkaképesség analógiájára kidolgozott „különmunka-képes” lakosság fogalom azokat foglalja magában, akik különmunka végzésére elvben képesek. Ez a kör valamivel szűkebb, mint a teljes minta és sokkal tágabb, mint a munkaképes lakosok köre. A „különmunka-képes” lakosság definiálásánál a migrációs potenciál kutatása során korábban már alkalmazott empirikus eljárást használtam. Első lépésben azt vizsgáltam meg, hogy melyek azok az elméletileg releváns kategóriák, amelyek mentén a különmunka-képesség létét vagy hiányát elemezni értelmes. Ez a kor (egy bizonyos életkor felett és alatt nem nagyon lehetséges a munkavégzés), illetve a gazdasági aktivitás, ami a különmunka-végzésre való rászorultság (és annak hiánya), valamint a munkavégző képesség mértékének korlátjain keresztül hat erősen a különmunka-végzés valószínűségére. Második lépésben megvizsgáltam, hogy a két metszetben melyek azok a csoportok, ahol egyetlen esetben sem fordul elő különmunka, s ezeket a kategóriákat kihagytam a további elemzésből. Ennek eredményeképpen jött létre a továbbiakban „különmunka-képes” lakoságnak nevezett almintá (N=3618), melybe *nem* tartoznak bele a 80 év felettek, valamint azok sem, akik (kortól függetlenül) eltartottak, segítő családtagok, özvegyi nyugdíjasok, illetve egyéb eltartottak.

1.3.2. Alapadatok

Összefoglalóan megállapítható, hogy az alkalmazottak 10 százalékának van különmunkája, tehát ez a metszet nem indokolja, hogy a bevezetőben említett jelenségeket a mai Magyarországon különösebben fontosnak tüntessük fel. Ugyanakkor az alkalmazottak 32 százaléka a felvételt megelőző 12 hónapban legalább egy hónapban szert tett valamilyen kiegészítő jövedelemre, s 15 százalékuknak minden hónapban volt ilyen jövedelme.

Ugyanez a két változó a „különmunka-képes” lakosság körében 9, illetve 20 százalék. Eszerint a „teljes” lakosságot tekintve a különmunka aránya alig, a kiegészítő jövedelemmel rendelkezők aránya viszont nagyobb mértékében csökken. Ez utóbbi, tekintve, hogy a közel teljes mintából minden ötödik ember érintett általa, a rétegződés releváns elemének mondható.

Végül a különmunka és a kiegészítő jövedelem fontosságának fontos mutatója, hogy a háztartások között mennyire elterjedt ez a két gazdasági-stratégiai elem. A háztartások (N=2013) 7 százalékában fordul elő az, hogy a háztartástagok közül legalább egynek van különmunkája és 14 százalékában, hogy legalább egy háztartástag legalább egy hónapon keresztül kiegészítő jövedelemhez jut. A háztartások által végzett kiegészítő jövedelem intenzitása 0,36, és egy háztartástagra jutó hossza²² 1,5 hónap. Az előbbi azt jelenti, hogy átlagosan minden harmadik háztartásnak van kiegészítő jövedelemforrása. Az utóbbi azt jelenti, hogy egy átlagos háztartásnak az év minden hónapjában van kiegészítő jövedelme. Az előző, kis elterjedtséget mutató adattal együtt ez azt sejteti, hogy vannak olyan háztartások (ezek a korábban említett munka-halmazok), ahol sokan és szinte folyamatosan szereznek kiegészítő jövedelmet.

1.3.3. Az alkalmazottak és a „különmunka-képes lakosság” különmunkái, valamint kiegészítő jövedelmei

Az alkalmazottakat tekintve a különmunka aránya a férfiak, a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők és az idősebbek körében magasabb, mint a nők, az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők és a fiatalok között (1.3.1. táblázat). E három dimenzióra tehát egyaránt érvényes, hogy a munkaerőpiacon erősebb pozícióval rendelkező rétegeknek jobbak az esélyei különmunka-szerzésre is.

A fenti egyenlőtlenség a nemek és az iskolai végzettség szerint képzett csoportok között megfigyelhető a kiegészítő jövedelem-szerzés esetében is, de a korcsoportok között nem mutatható ki eltérés e tekintetben (1.3.1. táblázat)²³.

A munkáltató jellemzői alapján a fentiekhez annyit tehetünk hozzá, hogy néhány speciális helyzetű munkáltató esetében találunk a különmunkavégzés és a kiegészítő jövedelem-szerzés esetében eltérést az általános gyakorlattól (1.3.2. táblázat). A különmunka egyedül a szocializmus maradványaként létező szervezetek (pjt., gmk. stb.) alkalmazottainak körében magasabb az átlagosnál, míg az egyéni vállalkozók esetében ennek az ellenkezője érvényes. Az egyéni vállalkozóknak láthatóan kiegészítő jövedelem-szerzésre sincs szükségük-módjuk. A külföldi vállalatok és a kft-k alkalmazottjai körében ezzel szemben az átlagosnál kisebb mértékben elterjedtebb ez a lehetőség.

²² Az összes háztartástag által végzett kiegészítő jövedelmet eredményező hónapok számát összeadjuk, majd osztjuk az egyéni kérdőívet kitöltött háztartástagok számával.

²³ A táblázat nem tartalmazza, de sem a település nagyság, sem települési státusz, sem területi elhelyezkedés szerint nem volt eltérés a különmunka, illetve a kiegészítő jövedelem-szerzés elterjedtségében.

A „különmunka-képes” lakosság esetében a különmunka és a kiegészítő jövedelem előfordulásának esélye igen hasonló az alkalmazottak körében tapasztaltakéhoz (1.3.3. táblázat). A lakóhely továbbra sem játszik szerepet a különmunka vagy a kiegészítő jövedelem esélyének alakulásában. A férfiak és a magasabb iskolai végzettségűek esetében magasabb ezek bekövetkezési valószínűsége, mint a nők és az alacsonyabb iskolázottságúak esetében.

A kor és a gazdasági aktivitás típusa (tehát azon két dimenzióban, amelyek a „különmunka-képes” alminták kialakításában szerepet játszottak) azonban új információkkal szolgál számunkra (1.3.4–5. táblázatok).

A különmunka végzés aránya – az alkalmazottak esetében tapasztaltakhoz hasonlóan – a legfiatalabbak körében alacsony és fokozatosan növekszik a kor előrehaladtával. A munkaképes koron túl a különmunka végzés esélye is csökken. Az alkalmazottak esetében látottaktól eltérően a kiegészítőjövedelem nem független a kortól. Ennek esélye a 30–50 év közöttiekénél valamivel magasabb, 60 év felett pedig sokkal alacsonyabb az átlagosnál. Az, hogy a 30–50 évesek esetében ennek esélye átlag feletti, miközben az alkalmazottak körében hasonló összefüggés nem mutatkozott, azt sejteti, hogy e korcsoportokban a nem alkalmazottként tevékenykedők körében valószínűleg nagy a kiegészítő jövedelem szerepe.

A különmunka aránya az egyik aktivitási típus (nyugdíj melletti munkavégzés) esetében kiugróan magas, ott ahol ez a munkavégzés teljes mértékben legális. (1.3.5. táblázat) A dolgozó nyugdíjasok mellett az alkalmi munkások kicsi, az alkalmazottak viszont nagy csoportjára jellemző a kiegészítő jövedelem, igen gyakran annak folyamatos-rendszeres formája. A munkanélküliek esetében figyelhető meg egyedül, hogy a rendszertelen kiegészítő jövedelem értéke átlag feletti, de a folyamatos, rendszeres kiegészítő jövedelem értéke az átlag alatt marad.

1.3.4. Különmunka és kiegészítő jövedelem a háztartásokban

Láttuk, hogy a háztartások 14 százalékában van legalább egy olyan háztartástag, akinek van különmunkája, illetve a háztartások 27 százalékában olyan személy, akinek legalább egy hónapig volt kiegészítő jövedelme a felvételt megelőző 12 hónapban.

Sem a település nagysága, sem a keleti vagy a nyugati régiókban való elhelyezkedése, sem a kisgazdaság vagy a rossz lakáskörülmények léte vagy hiánya nem függ össze a különmunka vagy a kiegészítő jövedelem létével. Ezzel szemben a nagyobb jövedelem és a vagyonosság erős összefüggést mutat e két jövedelem elemmel (1.3.6. táblázat).

Azokban a háztartásokban, ahol mobil telefon, (több) autó és sokféle tartós fogyasztási cikk található, ott magas a különmunka, illetve a kiegészítő jövedelem-szerzés esélye is. A jövedelem esetében ez az összefüggés annyiban módosul, hogy nem folytonosan nő a különmunka-vállalás és kiegészítő jövedelem szerzés aránya az egy főre jutó kvintilisek sorrendjében, hanem csak a legmagasabb kvintilisre jellemző az átlag feletti érték.

A kiegészítő jövedelmek esetében nem csupán az előfordulás esélyét, hanem intenzitását is mérhetjük, tehát azt, hogy az összes háztartástagot figyelembe véve a háztartásnak hány fajta kiegészítő jövedelemből származott jövedelme legalább egy hónapon keresztül. A teljes minta háztartásonkénti átlaga 0,36. Ehhez képest a mobil telefont, illetve az autóval és sokféle tartós fogyasztási jószággal rendelkező háztartások esetében, továbbá ott, ahol az egy főre jutó jövedelem, illetve a háztartásfő iskolázottsága magas, a kiegészítő jövedelem-szerzés intenzitása messze meghaladja a minta átlagát (1.3.7. táblázat).

Az 1.3.7. táblázat utolsó két oszlopában a munkahelyhez kötődő és attól független kiegészítő jövedelmek intenzitása látható. Míg a munkahelyhez kötődő kiegészítő jövedelmek minden szempontból azonos módon térnek el a minta átlagától, mint azt az

összes kiegészítő jövedelem esetében tapasztaltuk, addig a munkahelyhez nem kapcsolódó kiegészítő jövedelmek esetében nem ez a helyzet. A mobil telefon, az autó és általában a tartós fogyasztási javak birtoklásával és az iskolázottsággal nem, az egy főre jutó jövedelemmel – ha nem is erősen, de – fordítottan függ össze a munkahelyhez nem kapcsolódó kiegészítő jövedelem-szerzés intenzitása. Ez arra utal, hogy a munkahelyhez kapcsolódó, illetve nem kapcsolódó kiegészítő jövedelmek eltérő társadalmi természetűek. Míg az előbbieket a vagyonosodást szolgálják, a munkahelyhez nem kapcsolódó jövedelmek nem vagyónképzésre, hanem inkább az alacsony jövedelmek pótlására szolgálnak.

Ugyanezt tapasztaljuk akkor is, amikor a kiegészítő jövedelem-szerzés mértékének legérzékenyebb mérési módját, az egy háztartástagra jutó kiegészítő munkavégzés hosszát vizsgáljuk (1.3.8. táblázat). A kiegészítő jövedelmek összessége és a munkahelyhez kapcsolódó kiegészítő jövedelmek a vagyonossággal, a magas jövedelemmel, valamint az iskolai végzettséggel együttjárnak, a munkahelyhez nem kapcsolódó kiegészítő jövedelmek pedig nem.

Az 1.3.9. és 1.3.10. táblázatokban azt vizsgálom, hogy az eddig megismert tényezők (valamint a lakás minősége és a lakóhely) együttesen hogyan hatnak a kiegészítő jövedelem-szerzés intenzitására és hosszára.

A kiegészítő jövedelmek intenzitásának elemzése előtt kiszűrtem az eltérő háztartásnagyság hatását. A kiegészítő jövedelem-szerzés esélyét a tartós fogyasztási javak nagyobb száma, a nagy egy főre jutó jövedelem, a magas iskolai végzettség, a nem budapesti lakóhely, illetve a lakás minőségi gondjai növelik. A fenti felsorolásból kakukktójásként lóg ki a lakás minőségével kapcsolatos gondok léte. Ennek magyarázata kiolvasható a táblázat azon két oszlopából, amelyek külön mutatják be a munkahelyhez kapcsolódó és nem kapcsolódó kiegészítő jövedelmeket meghatározó tényezők modelljét. Két tényező azonos módon hat a kiegészítő jövedelmek e két típusára: a nem budapesti lakóhely és a háztartásfő egyetemi végzettsége növeli az ilyen jövedelmekkel való rendelkezés esélyét. Míg azonban a munkahelyi kiegészítő jövedelem a sok tartós fogyasztási jószággal és a magas jövedelemmel, addig a munkahelyhez nem kapcsolódó kiegészítő jövedelmek a lakásgonddal és az alacsony jövedelemmel járnak együtt. Ez megerősíti azt a korábbi sejtésünket, hogy kiegészítő jövedelmek e két típusának társadalmi természete gyökeresen eltérő.

A kiegészítő jövedelem-szerzés hosszának okait vizsgáló modellek (1.3.10. táblázat) csak abban térnek el lényegesen a fentiekől, hogy a tartós fogyasztási javak száma erősen, de ellentétesen hat a kiegészítő jövedelem két típusa esetében, további érvet szolgáltatva ahhoz a feltételezéshez, hogy a kiegészítő jövedelmek e két formájának eltérő funkciója van a háztartások gazdálkodásában.

IRODALOM

OECD (1998): OECD, Paris, Employment Outlook. Chapter 1 and 5.

Gershuny, Jonathan (1983): *Social Innovation and the Division of Labour*, Oxford University Press, Oxford.

Labor Standards and Development in the Global Economy (1990). US Department of Labor, Washington.

Pahl, Ray E. (1984): *Divisions of Labour*, Basil Blackwell, Oxford.

Pahl, R.E.(ed. 1988): *On Work*, Basil Blackwell, Oxford.

Piore, Michael J.–Charles F. Sabel (1984): *The Second Industrial Divide*, Basic Books Inc., New York.

Sik Endre (1988): *Az „örök” kaláka*, Gondolat, Budapest.

Work Without Protection (1993): US Department of Labor, Washington.

1.3.1. táblázat

A különmunkavégzés és a kiegészítő jövedelem-szerzés elterjedtsége az alkalmazottak körében nem, iskolai végzettség és korcsoport szerint (%)

	N	Külön- munkája volt	Kiegészítő jövedelme			Összesen
			nem volt	kevesebb, mint 12 hónapban volt	legalább 12 hónapban volt	
Összes alkalmazott	1399	10	68	17	15	100
Férfi	690	13	62	18	20	100
Nő	709	8	75	16	9	100
8 általános iskola	216	4	71	19	10	100
Szaktudásbővítő	449	7	70	16	14	100
Szakközépiskola	291	9	71	14	15	100
Gimnázium	168	13	71	14	15	100
Főiskola	152	16	57	22	21	100
Egyetem	113	28	57	20	23	100
Harminc év alatt	397	7	68	17	15	100
31–40 éves	379	9	68	18	14	100
41–50 éves	437	12	68	16	16	100
51 év felett	185	16	69	17	14	100

1.3.2. táblázat

A különmunkavégzés és a kiegészítő jövedelem-szerzés elterjedtsége az alkalmazottak körében a munkahely tulajdonosának jellemzői szerint (%)

	N	Külön- munkája volt	Kiegészítő jövedelme			Összesen
			nem volt	kevesebb, mint 12 hónapban volt	legalább 12 hónapban volt	
Összes alkalmazott	1399	10	68	17	15	100
Külföldi cég	149	10	59	25	16	100
Egyéni vállalkozó	88	6	84	7	9	100
Kft.	409	11	63	20	17	100
Nem jogi szem. cég	84	14	64	18	18	100

1.3.3. táblázat

A különmunkavégzés és a kiegészítő jövedelem-szerzés elterjedtsége a „különmunka-képesek” körében, nem és iskolai végzettség szerint (%)

	N	Külön- munkája volt	Kiegészítő jövedelme			Összesen
			nem volt	kevesebb , mint 12 hónapban volt	legalább 12 hónapban volt	
Összes „különmunka- képes”	3168	9	80	11	9	100
Férfi	1693	10	75	13	12	100
Nő	1925	7	85	9	6	100
0–7 általános iskola	309	3	96	2	2	100
8 általános iskola	1029	5	86	9	5	100
Szakmunkásképző	920	7	78	12	10	100
Szakközépiskola	496	11	76	12	12	100
Gimnázium	397	11	80	11	9	100
Főiskola	272	15	69	16	15	100
Egyetem	173	29	62	16	22	100

1.3.4. táblázat

A különmunkavégzés és a kiegészítő jövedelem-szerzés elterjedtsége a „különmunka-képesek” körében korcsoport szerint (%)

	N	Külön- munkája volt	Kiegészítő jövedelme			Összesen
			nem volt	kevesebb , mint 12 hónapban volt	legalább 12 hónapban volt	
Összes „különmunka- képes”	3168	9	80	11	9	100
–30 év	910	6	79	13	8	100
31–40	625	9	73	16	11	100
41–50	706	11	73	14	13	100
51–60	577	15	81	10	9	100
61–70	496	7	94	2	4	100
71–80	303	3	97	1	2	100

1.3.5. táblázat

A különmunkavégzés és a kiegészítő jövedelem-szerzés elterjedtsége a „különmunka-képesek” körében gazdasági aktivitás szerint (%)

	N	Külön- munkáj a volt	Kiegészítő jövedelme			Össze- m
			nem volt	kevesebb , mint 12 hónapban volt	legalább 12 hónapban volt	
Összes „különmunka- képes”	3168	9	80	11	9	100
Alkalmazott	1332	10	68	17	15	100
Gyes munkahellyel	77	5	89	6	5	100
Gyes munkahely nélkül	92	5	94	2	4	100
Vállalkozó	178	7	87	8	5	100
Nyugdíjas munkahellyel	58	95	36	13	51	100
Öregségi nyugdíjas	803	4	96	2	2	100
Rokkant nyugdíjas	333	7	92	5	3	100
Alkalmi munkás	42	3	26	45	29	100
Háztartásbeli	77	4	92	4	4	100
Tanuló	286	4	89	10	1	100
Munkanélküli	263	7	81	15	4	100
Segélyezett	58	8	83	11	6	100

1.3.6. táblázat

A különmunkavégzés és a kiegészítő jövedelem-szerzés elterjedtsége a háztartások anyagi helyzete szerint (%)

	N	Különmunka van	Kiegészítő jövedelem van
<i>Összesen</i>	2013	14	27
Mobil telefon van	359	22	35
Autó			
Nincs	1217	9	21
Egy autó van	722	20	34
Két autó van	67	31	40
Egy főre jutó háztartási jövedelem			
Alsó kvintilis	402	11	25
2. kvintilis	403	9	21
3. kvintilis	401	9	21
4. kvintilis	405	14	21
Felső kvintilis	403	26	38
Tartós fogyasztási cikkek száma* (db)			
1	125	0	19
2	284	1	13
3	398	1	21
8	103	17	35
9	56	25	54
10	36	42	51

* 0 és 13 közötti érték lehetséges.

1.3.7. táblázat

A kiegészítő jövedelem-szerzés intenzitása a jövedelem forrása és a háztartás anyagi helyzete, illetve a háztartásfő iskolai végzettsége szerint (db)

	Összes	Munkahelyi	Munkahelyhez nem kötődő
<i>Összesen</i>	0,36	0,24	0,12
Mobil telefon van	0,47	0,36	0,11
Autó			
Nincs	0,28	0,17	0,10
Egy autó van	0,47	0,34	0,13
Két autó van	0,49	0,36	0,13
Egy főre jutó háztartási jövedelem			
Alsó kvintilis	0,34	0,16	0,18
2. kvintilis	0,26	0,16	0,10
3. kvintilis	0,28	0,18	0,10
4. kvintilis	0,38	0,29	0,09
Felső kvintilis	0,49	0,40	0,09
Tartós fogyasztási cikkek száma* (db)			
1	0,21	0,07	0,14
2	0,17	0,09	0,08
3	0,25	0,15	0,10
8	0,49	0,37	0,12
9	0,71	0,49	0,22
10	0,52	0,46	0,06
Háztartásfő iskolai végzettsége			
0–7 osztály	0,10	0,03	0,07
8 általános	0,28	0,16	0,12
Szaktanácsképző	0,39	0,26	0,13
Szakközépiskola	0,42	0,31	0,11
Gimnázium	0,32	0,25	0,07
Főiskola	0,52	0,42	0,10
Egyetem	0,62	0,45	0,17

* 0–13 között.

1.3.8. táblázat

A kiegészítő jövedelem-szerzés egy háztartástagra jutó hossza a jövedelem forrása és a háztartás anyagi helyzete, illetve a háztartásfő iskolai végzettsége szerint (hónap)

	Összes	Munkahelyi	Munkahelyhez nem kötődő
<i>Összesen</i>	1,5	1,2	0,3
Mobil telefon van	2,4	2,1	0,3
Autó			
Nincs	1,1	0,8	0,3
Egy autó van	2,1	1,8	0,3
Két autó van	2,6	2,1	0,5
Egy főre jutó háztartási jövedelem			
Alsó kvintilis	1,2	0,7	0,5
2. kvintilis	1,0	0,7	0,3
3. kvintilis	1,0	0,7	0,3
4. kvintilis	1,5	1,3	0,3
Felső kvintilis	3,0	2,6	0,4
Tartós fogyasztási cikkek száma* (db)			
1	0,9	0,3	0,6
2	0,7	0,4	0,3
3	0,9	0,6	0,3
8	2,4	2,1	0,3
9	3,3	2,9	0,4
10	3,3	3,2	0,1
Háztartásfő iskolai végzettsége			
0–7 osztály	0,4	0,2	0,2
8 általános	1,0	0,7	0,3
Szakmunkásképző	1,5	1,1	0,4
ő			
Szakközépiskola	1,8	1,6	0,2
Gimnázium	1,5	1,3	0,2
Főiskola	3,1	2,8	0,3
Egyetem	3,6	3,2	0,4

* 0–13 között.

1.3.9. táblázat

A kiegészítő jövedelem-szerzés intenzitásának okai általában és a jövedelem forrása szerint

	Kiegészítő jövedelem	Munkahelyhez kapcsolódó kiegészítő jövedelem	Munkahelyhez nem kapcsolódó kiegészítő jövedelem
Korrigált R^2 (%)	13	13	4
Mobiltelefon van	0,01	0,02	-0,01
Autók száma	0,01	0,01	0,01
Lakásminőség*	0,06 ^x	0,03	0,06 ^x
Tartós fogy. cikkek száma	0,11 ^{xx}	0,07 ^{xx}	-0,01
Budapesten lakó	-0,07 ^x	-0,07 ^x	-0,03
Megyeszékhelyen lakó	-0,01	-0,01	-0,01
Felső kvintilis	0,09 ^x	0,11 ^{xx}	0,01
Alsó kvintilis	-0,01	-0,06 ^x	0,06 ^x
Htfő egyetemet végzett	0,08 ^x	0,06 ^x	0,06 ^x
Htfő főiskolát. végzett	0,05 ^x	0,05 ^x	-0,01
Htfő szakmunkásképzőt végzett	-0,01	-0,01	0,01
Htfő 8 általános iskolát végzett	-0,03	-0,03	0,01
Htfő nem végzett 8 ált. isk.	-0,07 ^x	-0,07 ^x	-0,03
Háztartástagok száma**	0,27 ^{xx}	0,22 ^{xx}	0,17 ^{xx}

^x Legalább $p = 0.05$ szinten szignifikáns.

^{xx} Legalább $p = 0.0001$ szinten szignifikáns.

* A változó értéke 1, ha a lakásnak van valamilyen baja (dohos, romos, zajos stb.).

** Az egyéni kérdőívet kitöltő háztartástagok száma.

1.3.10. táblázat

A kiegészítő jövedelem-szerzés egy háztartástagra jutó hosszának okai általában és a jövedelem forrása szerint

	Kiegészítő jövedelem	Munkahelyhez kapcsolódó kiegészítő jövedelem	Munkahelyhez nem kapcsolódó kiegészítő jövedelem
Korrigált R^2 (%)	9	11	1
Mobil telefon van	0,01	-0,01	0,03
Autók száma	0,05	0,03	0,05
Lakásminőség	0,04	0,03	0,02
Tartós fogy. cikkek száma	0,08 ^x	0,14 ^{xx}	-0,09 ^x
Budapesten lakó	-0,06 ^x	-0,06 ^x	-0,04
Megyeszékhelyen lakó	0,01	0,01	0,02
Felső kvintilis	0,15 ^{xx}	0,14 ^{xx}	0,03
Alsó kvintilis	0,01	-0,01	0,03
Htfő egyetemet végzett	0,09 ^{xx}	0,09 ^{xx}	0,02
Htfő főiskolát, végzett	0,08 ^{xx}	0,08 ^{xx}	0,01
Htfő szakmunkásképzőt végzett	0,01	-0,01	0,05
Htfő 8 ált. isk. végzett	-0,01	-0,01	-0,02
Htfő nem végzett 8 ált. isk.	-0,06 ^x	-0,05	-0,02

^x Legalább $p = 0,05$ szinten szignifikáns.

^{xx} Legalább $p = 0,0001$ szinten szignifikáns.

1.4. A háztartások jövedelmi szerkezete, egyenlőtlenségek, szegénység és jóléti támogatások (Szivós Péter–Tóth István György)

1.4.1. Jövedelemszerkezet és egyenlőtlenség

Az elmúlt tíz évben mind a gazdaságban, mind a társadalomban jelentős változások történtek. Ezen belül a munkaerő-piacon különösen jelentős mozgások voltak: a foglalkoztatottság egészen 1997-ig, részben a munkanélküliség megjelenésével és 1993-ig tartó gyors felfutásával, de méginkább a munkaképes korú inaktívák számának és arányának drasztikus növekedésével összefüggésben, csökkent. Ezzel párhuzamosan a csökkenő munkaerő-piaci részvétel egyre nagyobb mértékben koncentráldott a magánszektorban. Mindez átrendezte a háztartások jövedelmeinek szerkezetét. A szóban forgó időszakban a munkaerő-piacról jövedelmet szerző háztartások száma (az évtized eleji 84%-ról 74%-ra) esett, növekedett viszont – a szociális ellátó rendszert érintő változásokkal párhuzamosan – a jóléti támogatásokban részesedő háztartások aránya, (1.4.1. táblázat) Például, míg a 90-es évek elején a háztartások tizede kapott rokkantsági nyugdíjat, addig napjainkban már minden hatodik háztartás. A társadalompolitikai gyakorlat változásaival párhuzamosan az anyasági támogatások területén is voltak hullámzások. Az időszak egészét tekintve többé-kevésbé stabil volt azonban a segélyezésben részesedők aránya, ami, annak ismeretében, hogy a szegénység aránya viszont változott, eltérő mértékben terhelte meg az egyéb társadalompolitikai rendszereket.

Összességében az egyenlőtlenségek nagysága is változott: a nyolcvanas évek első feléhez képest a kilencvenes évek végére mintegy kétszeresére nőtt a legalsó és a legfelső jövedelmi decilisek átlagjövedelmeinek aránya. Ugyancsak növekvő volt a jövedelmi egyenlőtlenségek aggregált mutatószáma, az ún. Gini-együttható. Ez a mutató a jövedelmek koncentráltóságának jelzésére szolgál, elvileg nulla és egy közötti értékeket vehet fel. Minél alacsonyabb az értéke, annál kisebbek az adott népességben belül a jövedelmi egyenlőtlenségek. A mutató nulla értéke a teljes egyenlőséget jelentené, egyes értéket pedig akkor kaphatnánk, ha a társadalomban az összes jövedelem egy személy vagy háztartás kezében koncentráldna. Az összes jövedelmekre vonatkozóan a Gini egy 20–25% körüli értéke meglehetősen egyenlő társadalomra utalna (ilyen volt pl. a hetvenes évek Magyarország, vagy Csehország a nyolcvanas évek végén), a mutató 40–50% feletti értéke viszont már egy meglehetősen egyenlőtlen társadalmat sejtet (manapság ilyeneket a volt szovjet tagköztársaságokban lehet találni).

Az általunk vizsgált időszakban az összes jövedelmek egyenlőtlenségét mutató Gini értéke csak kisebb mértékben emelkedett (több egybehangzó kutatás utal ugyanis arra, hogy az egyenlőtlenségek mértékének dinamikus emelkedése a nyolcvanas évek második fele és a kilencvenes évek eleje között zajlott le). Ahogy a 1.4.2. táblázat legalsó sora mutatja, 1991/92 és 1998/99 között a Gini értéke előbb kismértékben csökkent, majd emelkedett: az első évi értékkel (29,5%) szemben 1998/99-ben 34 százalékra emelkedett a jövedelmek egyenlőtlenségét jelző mutató értéke. Úgy tűnik, hogy 1999 és 2000 között az egyenlőtlenségek nem emelkedtek tovább, a legfrissebb adatok szerint ma Magyarországon a mutató értéke 33 százalék körül van. Ezzel az értékkel Magyarország nem tér el jelentősen a kontinentális Európa országainak egyenlőtlenségi rendszereire jellemző értéktől.

Az 1.4.2. táblázatban egyes jövedelemfajták esetében is bemutatjuk a Gini-együttható alakulását. Ezek szerint a vizsgált időszakban folyamatosan emelkedett a piaci jövedelmek koncentráltósága, ezen belül elsősorban a tőkejövedelmek egyenlőtlensége nőtt, de a keresetek eloszlása is egyre nagyobb egyenlőtlenséget mutat. Az előbbieket mellett a

háztartások közötti transfereket is magába foglaló újraelosztás előtti jövedelmek Gini értéke valamivel több, mint 47 százalékról csaknem 55–56 százalékra emelkedett. Mint látjuk, az összes háztartási jövedelem egyenlőtlensége rendre ennél kisebb mértékű. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a különböző társadalmi újraelosztó rendszereknek volt egyenlőtlenség csökkentő hatása. Ebben elsősorban az ún. szociális jövedelmeknek (nem keresetfüggő családi támogatásoknak és segélyeknek) kellett nagyobb szerepet játszaniuk, hiszen az alapvetően keresetfüggő társadalombiztosítási típusú ellátások (anyasági támogatások, munkanélküli segélyek és mindenekelőtt a nyugdíjak) feladata éppen hogy a jövedelemkiesés korábbi keresetek arányában történő részleges pótlása. A jóléti rendszerek többé-kevésbé éppen ezeknek a kritériumoknak feleltek meg, összességében csökkentették az eredendő egyenlőtlenségeket.

A jövedelemeloszlás változásának összetevőit segít elemezni, ha megnézzük, az összes háztartási jövedelmeken belül az egyes jövedelmi komponensek miképpen oszlanak meg az összes jövedelem alapján definiált népességcsoportok (decilisek) között (1.4.3. táblázat). Az összes jövedelemeloszlásában, mint azt az egyenlőtlenségi mutató csekély változása is jelezte, nem történtek jelentős változások. A szociális ellátások területén annál érdekesebb átrendeződések figyelhetők meg.

A nyugdíjak rétegeloszlása (mint arra már számos más alkalommal is rámutattunk) alapvetően középosztályos jellegű: elsősorban a középső jövedelmi decilisek részesednek nagyobb arányban belőlük. Másképpen fogalmazva, a nyugdíjasok egyébként belülről heterogén, ám a népesség többi részénél kevésbé egyenlőtlen sokasága alapvetően a jövedelmi skála középső részén helyezkedik el, és ez a jellemző valamelyest még erősödött is a kilencvenes években. A munkanélküli járadék egyre inkább koncentrálódik a jövedelemskála alján, az alsó ötödbe 7–8 százalékponttal több ilyen típusú jövedelem jut, mint egy évvel korábban. Ebben mind a társadalompolitikai eszközök hatásai (például a munkanélküli ellátások szigorítása), mind a piaci folyamatok (a munkanélküliek számának csökkenése és a munkaerő-piacon bennmaradók reáljövedelmeinek viszonylagos emelkedése) egyaránt szerepet játszanak. Ennél is jelentősebb változásokat tapasztalhattunk az utóbbi években az anyasági támogatások területén. Megfordulni látszik az az egészen a legutóbbi évig tapasztalható trend, miszerint az anyasági ellátásban részesedők annak ellenére is egyre alacsonyabb jövedelmi csoportokba kerülnek, hogy az anyasági ellátásoknak legalább egy része (rövid időszaktól eltekintve) mindig is keresetpótló jellegű volt. Az ellátást kapók jövedelmi helyzete, ami nem független az ellátások belső szerkezeti átalakulásától, valamint a gyermekeket érintő más támogatási formák megjelenésétől, egyre kevésbé koncentrálódik a skála alján. Eltérő képet mutat a családi pótlék, hiszen ennél az ellátásnál az alsó két decilisben emelkedett a részarány, míg a harmadikban erősen csökkent. Ez egyébként arra enged következtetni, hogy a gyermekes családok közötti különbségek valamelyest növekedtek, hiszen míg a csak családi pótlékban részesedők relatív jövedelmi pozíciója romlott (amit persze egy másik logikában úgy is kifejezhetünk, hogy a családi pótlék „célzottsága” javult), aközben az anyasági támogatásban (is) részesedők eddig rossz és romló helyzete viszont enyhülni látszik.

1.4.2. A szegénység időbeli trendjei

Az akadémiai és politikai elemzések és módszertani írások az utóbbi években egyre hangsúlyosabban érintik a szegénység és a társadalmi kirekesztettség problémáját. Az Európai Unió országaiban ez utóbbi fogalom lassan ki is szorítja az inkább angolszász megközelítést tükröző, a jövedelemhiányos állapottal mérhető szegénység fogalmát. Mi úgy véljük, hogy létjogosultsága van mindkettőnek, és önmagában értéknek tekinthető a hosszabb idősorok biztosítása, lehetőséget biztosítva ezzel az idősoros elemzésnek. Ebben a tanulmányban a szegénység relatív koncepcióját alkalmazzuk, nevezetesen az átlag, illetve a medián felét és a kvintilis határt tekintjük szegénységi küszöbértéknek. A trendek

bemutatásánál és a jóléti ellátások hatásának vizsgálatokor az egy főre jutó jövedelem, a szegénységi kockázatok bemutatásakor pedig a háztartás méretgazdaságosságát is figyelembe vevő ekvivalens jövedelem²⁴ mérési koncepcióját alkalmazzuk, az $e=0,73$ -as rugalmassági együtthatót választva.

A szegénységi mérőszámok időbeli alakulását bemutató rész előtt át kell tekinteni maguknak a szegénységi küszöböknek az időbeli alakulását. 1991/92-ben a Magyar Háztartás Panel-felvétel eredményei alapján az egy főre jutó átlagjövedelem 111 820 Ft volt, ugyanezen átlag 1997/98-ban 274 160 Ft-ot, 1998/99-ben 341 730 Ft tett ki, míg legutóbbi mérésünk szerint 390 202 Ft volt. E négy időpontban a medián jövedelem rendre 98 000 Ft, 241 134 Ft, 299 000 Ft, illetve 336 250 Ft volt (mint korábban említettük, szegénységi küszöbként ezen értékek felét alkalmazzuk). A legalsó jövedelmi ötöd felső határa a vizsgált időszak elején 66 502 Ft, 1997/98-ban 160 544 Ft, egy évvel később 194 160 Ft, míg legutóbbi mérésünk szerint 217 550 Ft volt. Ez azt jelenti, hogy ugyan a három szegénységi küszöb az évek alatt nominál értékben jelentősen emelkedett, de mivel az árindex ugyanezen periódusban ennél magasabb volt, a szegénységi küszöbök reálértékben csökkentek. Az utóbbi években mindhárom küszöb reálértéke emelkedett, a legutolsó periódusban 2–4 százalékponttal reálértékben.

A szegénységi ráta egy relatív szegénységi küszöb alkalmazása mellett összességében a jövedelemeloszlás alakjától függ, amit viszont a jövedelemeloszlás különböző pozícióiban levő háztartások reáljövedelem alakulásának egymáshoz viszonyított alakulása szab meg. Az elmúlt majdnem egy évtizedet tekintve a relatív szegénység kiterjedése ennek megfelelően nem is írható le egyszerűen. A 90-es évek közepéig tartó emelkedés egyértelműnek tűnik, az utóbbi évek fejleményei azonban összetettek, óvatos interpretálást igényelnek. A legutóbbi évben a medián fele alatti jövedelemmel a népesség 9,1 százaléka rendelkezett, ez alacsonyabb, mint az egy évvel korábbi 10,3 százalék, és megegyezik az azt megelőző évi értékkel. (Lásd 1.4.4. táblázat.) Az átlagjövedelem felét tekintve küszöbnek 1997/98 óta folyamatos 1–1 százalékpontos emelkedést tapasztalunk.

Tudni kell azonban, hogy ilyen kis minta esetén a szegénységi rátát az átlag százalékában meghatározott küszöb alapján kiszámolni kockázatos, hiszen az átlagértéket nagymértékben eltérítheti egy-egy véletlenül felmerülő extrém eset. A két középpértékhez (tehát a mediánhoz és az átlaghoz) kapcsolódó szegénységi határ időben eltérő irányú szegénységi ráta-változást jelent, aminek oka kettős lehetett: egyfelől változott az átlag- és a medián jövedelem aránya (1998/99-ben az átlag 14%-kal, 1999/2000-ben 16%-kal haladta meg a mediánt), másfelől történhettek változások a jövedelemeloszlás alsó szegmensének bizonyos jellegzetességeiben is.

A szegénységi rátát nem tekinthetjük egyedül elégségesnek ezen társadalmi jelenség vizsgálatára, ezért a szakirodalom ajánlásai alapján további, a szegénység más aspektusait is bemutató-indexeket is számoltunk. A szegénység „súlyosságát” mutatja az ún. szegénységi rés-arány, ami a szegények átlagjövedelmének szegénységi küszöbtől való elmaradását fejezi ki százalékos formában. Ezek az értékek rendre 25 és 33 százalék között szóródnak, amelyek nemzetközi összehasonlításban nem kifejezetten magas értékek, de semmiképpen nem tekinthetők alacsonynak sem. Adataink szerint ez évben a megelőző 2–3 évhez viszonyítva a szegénységi rés-arány néhány százalékpontot tovább csökkent (igaz a medián felét jelentő küszöbérték esetén 1 százalékpontot emelkedett).

Az aggregált szegénységi deficit azt az elméletileg kiszámolható, ám nem sok gyakorlati tartalommal rendelkező összeget mutatja meg, amelynek segítségével a szegények jövedelme a szegénységi küszöbig emelhető – azaz ezáltal a szegénység statikus értelemben megszüntethető – lenne. Ennek segítségével képezhető egy viszonyszám, amely a szegénységi deficitet a nem szegények jövedelméhez viszonyítja, s így a

²⁴ Az ekvivalens jövedelmet (y_e) a következő képlettel számoljuk: $y_e=Y/S^e$, ahol az Y a háztartás összes jövedelme, S pedig a háztartás tagjainak száma.

szegénység mértékének egy újabb megközelítését adja. E mutatónk a korábbiaktól némileg eltérő tendenciát mutat. A szegénységi küszöbök nagyságrendbe rendezve (a medián fele, az átlag fele, kvintilis) az időszak elején a mutató értéke 1,4, 2,2, illetve 3,8 volt, a legmagasabb értékeket (háromból két esetben) 1996/97-ben érte el, amikor is 1,8, 3,0, illetve 3,5 százalék volt. Ehhez képest 1999/2000-ben csökkenést regisztrálhatunk: ez a mutató 1,1, 2,0, 3,1 százalékos értékekkel a 1991/92-es szint alá csökkent. Látni kell azonban, hogy ez a mutató a népesség (alkalmazott küszöbtől függően) 10–20 százalékának egy viszonylag alacsony küszöbtől vett elmaradását viszonyítja a népesség 80–90 százalékának jövedelem-tömegéhez. Óvatosnak kell tehát lennünk bármilyen következtetés megfogalmazásával.

Kiszámítottuk a Sen-indexet is, amely olyan mérőszám, amely a szegénység kiterjedését és súlyosságát kombinálja a szegények közötti jövedelemegyenlőtlenség mértékével. A mérőszám képlete: $P_S = H/(1+(1-H)G_p)$; ahol H a szegénységi ráta, I az átlagos szegénységi rés, G_p a szegények közötti jövedelemegyenlőtlenség mértéke a Gini-együttható alapján. Egy másik mérőszám, amely a súlyozott szegénységi rés paraméterezhető koncepciójára épül, és amely Foster, Greer és Thorbecke nevéhez fűződik, a következő képlettel számítható: $P_{FGT} = 1/n \sum_{i=1,p} ((k-y_i)/k)^\alpha$; ahol $\alpha \geq 0$, p a szegények száma, n a teljes népesség, y a jövedelem, k a szegénységi küszöb, α a számítási paraméter. A Sen-indexek 1995–1997-ben érték el maximumukat, majd 1997/98-ra a két alacsonyabb szegénységi küszöb esetében jelentősen csökkentek. A csökkenés folytatódott, bár mértéke az átlagjövedelem felé alkalmazó mérésnél nem nevezhető jelentősnek, a másik két esetben igen. Hasonló változásokat mutat az FGT-index is, 1995–1997-ben található a legmagasabb-index értékek, melyekhez képest 1997/98-ban a középérték mutatókhoz kapcsolódó szegénységi küszöbök esetén 30–35 százalékos, a kvintilis határ esetén 15 százalékos csökkenés figyelhető meg. Az FGT-index a legutóbbi évben a szegénység mértékének stabilitását mutatja.

Mindezek együttesen egy kissé konfúz képet adnak, de azért azt mondhatjuk, hogy 1999/2000-ben a szegénység lényegében nem csökkent, a szegénység mélységét figyelembe vevő-indexeink azonban azt mutatják, hogy a szegénység súlyossága mintha enyhült volna. Alapvetően tehát egyfajta stabilitás mutatható ki, ami nem biztos, hogy akkor is jelen van, ha társadalmi-demográfiai kategóriák mentén, elkülönítetten vizsgált csoportok szegénységi rátáit vetjük össze.

1.4.3. A szegénység előfordulása

Ebben a részben a szegénységi kockázatok társadalmi és demográfiai csoportok közötti különbségeit vizsgáljuk, egyes esetekben kitérünk a csoportok közötti időbeli átrendeződés jellemzésére is. A marginalizálódás és a társadalmi együttműködés kereteiből való kiszorulás meghatározó tényezői között az elmúlt évek kutatásaiban öt nagyobb csoportot emeltünk ki: a családi életciklus hatását, a képzettségi egyenlőtlenségeknek a társadalmi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatását, a munkaerő-piaci kapcsolat fennmaradását, illetve tartós elvesztését, a megkérdezettek etnikai hovatartozását, valamint a regionális egyenlőtlenségeket.

A társadalmi csoportok szegénységi rátáit ezekben a dimenziókban mutatja be az 1.4.5. táblázat, ahol három relatív szegénységi mutató 1998/99. és 1999/2000. évi alakulásának bemutatásával adunk részletes jellemzést a társadalmi-demográfiai csoportok szegénység-kockázatáról. E részfejezetben a szöveg az „ekvivalens átlagjövedelem fele” szegénységi határ felhasználásával definiált szegények jellemzőit mutatja be. Ennek oka az, hogy így néhány esetben vissza tudunk tekinteni a kilencvenes évek elejére, és összehasonlításokat tudunk tenni az évtized eleji és végi adatok között.

Az életkori csoportokat tekintve 1999/2000-ben is a gyermekek magas szegénységkockázata szembetűnő, de ezek a ráták most alacsonyabbak, mint a tavalyiak voltak. Ezen belül is a 0–2 évesek szegénységi kockázata csökkent jelentősen, aminek eredményeként ma, a korábbiaktól eltérően 20 éves korig közel azonos szegénységi kockázatot tapasztalhatunk a fiatal generációk körében. Ez az egységesen magas szegénységi kockázat mintegy kétszerese az átlagosnak. Az idősek szegénységi kockázata általában az utóbbi évben nem változott, és kevesebb mint az átlag fele. Ez lényeges megállapítás, ugyanis ez 1991/92. évi értékhez képest jelentős elmozdulást jelent, amikor is az idősek szegénységi kockázata átlagos mértékű volt. Nem szabad ugyanakkor leegyszerűsítetten kezelni ezt az átlagértéket (sem). Az idősek társadalma ugyanis (majdnem) ugyanannyira heterogén, mint a társadalom többségéé, ezért inkább úgy fogalmazhatunk, hogy az idősek bizonyos csoportjai a szegények közé tartoznak, mások viszont nem, és az idősek között ez utóbbiak aránya jelentősen meghaladja azt, amit a fiatalabb generációk vizsgálatoknál kaptunk.

A demográfiai összetétel egy másik metszete a háztartás nagyságához, illetve a gyermekek számához kötődik. A háztartások nagysága és a szegénység mértéke közötti kapcsolat egy J alakú görbével írható le, ugyanis a háromfős háztartásokban a legalacsonyabb a szegénységi ráta értéke, majd innen előbb fokozatosan, majd meredeken emelkedik: a hat- és többfős háztartások esetén háromszoros a kockázat mértéke az átlaghoz viszonyítva. Ez a 1997/98-as relatív arányoknak felel meg, alacsonyabb, mint a tavalyi érték. Ezt a kiegészíti a gyermekszám szerinti vizsgálat: legalacsonyabb a szegénység-kockázat az olyan háztartások esetében, ahol nem él gyermek, ennek több mint duplája és kissé átlag feletti az egygyermekesek körében. A kétgyermekesek kockázata átlag feletti, a három- és többgyermekeseké több mint háromszoros az átlagnak. Ha ugyanezt a vizsgálatot elvégezzük háztartástípusok szerint, akkor két magas kockázati csoportot tudunk elkülöníteni: a három- és különösen a négygyermekes családokat, valamint a gyermeküket egyedül nevelő családokat. Fontos megemlíteni, hogy míg a nagycsaládosok szegénységi kockázata csökkent az utóbbi esztendőben, a gyermeküket egyedül nevelőké emelkedett.

A szociál-geográfiai nézőpontot két dimenzió mentén tudjuk vizsgálni, egyrészt a település-hierarchia mentén, másrészt az öt régió elkülönítésével. A település-hierarchia két szélé, tehát a községek és a főváros közötti szegénységi kockázat aránya jelentősen megnövekedett. Miközben a falvakban a viszonylag magas szegénységi kockázat alig változott, Budapest és a megyeszékhelyek pozíciója jelentősen javult, a kisebb városokban lakók szegénységi pozíciója azonban romlott az utóbbi évben. Közhely, hogy az ország keleti és nyugati része között jelentős a jövedelmi, szegénységi különbség. Adataink igazolják a várakozást, jelentős különbségek vannak a szegénység kiterjedésében. Az utóbbi egy év alatt azonban szegénységi ráta régiókénti változásában nem diagnosztizálható egyértelmű növekedés vagy csökkenés.

Szinte minden szegénységmérési koncepció mellett az iskolai végzettség hatása egyértelmű: alacsonyabb iskolai végzettség magasabb szegénységi kockázatot jelent, átlag feletti kockázattal jár az általános iskolai vagy alacsonyabb iskolai végzettség, és szinte kockázatminimalizáló a felsőfokú diploma megszerzése. Jelentős ugrás tapasztalható a legfeljebb általános iskolát végzők és a szakmunkás képesítéssel bírók szegénységi kockázataiban. Úgy tűnik azonban, mintha valamelyest csökkent volna a végzettségi hierarchia két szélé közötti különbség. Tekintettel azonban arra, hogy az adatok néhány esetben hektikusnak tűnnek, nem árt majd a jövőben részletesebb elemzéssel is a nyomába eredni ennek a jelenségnek.

A munkaerő-piac szerepe különböző dimenziók mentén elemezhető, egyrészt a 16 évesnél idősebb népesség körében a gazdasági aktivitás, másrészt a háztartásfők gazdasági aktivitása és az aktív háztartásfők foglalkozása szerint, illetve a háztartás munkaerő-piaci (aktívok, munkanélküliek, nyugdíjasok) összetétele szerint. A felnőtt népesség gazdasági aktivitása négy csoport magas szegénységi kockázatára hívja fel a

figyelmet. Magas a szegénység az alkalmi munkások (nem túl nagy) csoportjában, a munkanélküliek, az eltartottak és a gyes-, gyeden lévők között. Ez utóbbi csoportok szegénységi kockázata ugyanakkor radikálisan csökkent az előző időszakhoz képest. Igen csekély a szegények aránya a vállalkozói népességben. Az előzőekhez hasonló képet kapunk, természetesen más arányokkal, ha a háztartásfő gazdasági aktivitását vizsgáljuk. A háztartásfő társadalmi-gazdasági jellemzőinek figyelembe vétele, és itt csak az aktív háztartásokról van szó, tovább differenciálja a képet. A háztartásfő bármilyen szintű vezető volta szinte teljes mértékben megóvja a háztartás tagjait a szegénységtől. Az aktív háztartások szegénységi rátájának átlagát jelentősen meghaladja a betanított-, segéd- és mezőgazdasági fizikai munkát végző háztartásfővel rendelkező háztartások átlaga. Mindazonáltal az igazi cezúra a munkaerő-piacon bent lévő és az onnan kiszorulók között húzódik. Ezt mutatja az aktív háztartáson belüli száma szerinti bontás: eszerint azon háztartások heterogén csoportjában, ahol nincs aktív kereső, a szegénységi kockázat az átlag kétszerese, ahol egy, ott is átlag feletti, ahol kettő, ott az átlag fele, míg a három, illetve több aktív kereső jövedelemszerző képessége szinte megóvja a háztartást a szegénységtől. A nyugdíjasok háztartáson belüli számával is összefügg a szegénységi kockázat mértéke. Ott, ahol a háztartásban egy nyugdíjas van, tehát vagy egyedülálló nyugdíjasról van szó, vagy egy nagyobb, de rajta kívül csak nem nyugdíjasokból álló háztartásról, ugyanakkora (kicsit az átlag feletti) a szegénységi kockázat, mint a nyugdíjasokat magukba nem foglaló háztartásokban. Ott azonban, ahol a háztartásban kettő vagy nyugdíjas van (ezeknek a háztartásoknak a zöme nyilván nyugdíjas házaspár) lényegesen átlag alatti a szegénységi kockázat.

Végül, de nem utolsósorban ki kell emelni azt, hogy a cigányság továbbra is a legmagasabb szegénységi kockázattal rendelkező társadalmi csoport. Minél „mélyebb” szegénységi küszöbről van szó, annál nagyobb a cigányok szegénységi kockázata: a legalsó 20 százalékba valamivel több mint négyszeres, az átlag felével kimetszett alsó 12 százalékba több mint hatszoros, a medián felével kimetszett alsó 7 százalékba pedig több mint hétszeres a cigányok bekerülési kockázata.

1.4.4. A támogatások és a szegénység

Ebben a fejezetben a korábbi évek gyakorlatához hasonlóan megvizsgáljuk azt, hogy milyen szerepet játszanak a jóléti támogatások a szegénység csökkentésében. Közvetve tehát azt keressük, hogy az egyes jóléti támogatások milyen mértékben képesek csökkenteni a szegénységi mutatókat. A gondolatmenet egy nagyon egyszerű feltételezésre épül: nézzük meg előbb, hogy mekkorák a különböző szegénységi küszöbök alapján számolt szegénységi-indexek akkor, ha az egyes támogatásokat „beleszámoljuk” a háztartások összes jövedelmeibe, és milyenek, ha a támogatásokat „kivesszük” – változatlanul hagyva a küszöböket.

A családi pótlék hiányában 1995/96-ban a szegénységi ráta – az egy főre jutó átlagjövedelem felét használva szegénységi küszöbként – 18 százalékról 22,7 százalékra, az alsó kvintilis felső határát lerögzítve pedig 20-ról 25,6 százalékra nőtt volna meg. Ugyanezen értékek 1996/97-ben 17,8 és 21,8 százalék, illetve 20 és 23,5 százalék, míg 1998/99-ban 13,8 és 17,2, illetve 20 és 25,1 százalék volt. 1999/2000-ben a családi pótlék „eliminálása” – e két küszöböt alkalmazva – 2,8 és 3,3 százalékponttal növelte volna a szegénységi rátát (1.4.6. táblázat). Az elemzés logikáján nem változtatva ugyanilyen típusú számításokat végeztünk a családi pótlékon kívül a munkanélküli-segélyekre, a nyugdíjakra, valamint a szociális segélyekre is (1.4.7. és 1.4.8. táblázatok).

A vizsgált négy támogatási típus közül a munkanélküliségi járadék és a szociális segélyek „visszavonása” járt volna a legkevésbé drámai hatással, ami az eloszlási tényezők mellett a két ellátás relatíve kisebb súlyából is adódik. Azt láthatjuk, hogy a legkisebb mértékben a munkanélküliségi-segély és a szociális segélyek visszavonása növeli meg a

szegénységi rátákat, még az FGT-index, valamint a Sen-index emelkedése is rendszerint jóval belül maradna az egyharmados sávon. Különösen az a rendkívül alacsony növekedés meglepő, ami a szociális segélyek „visszavonását” jellemezte volna.

Az 1.4.7. és az 1.4.8. táblázatok áttanulmányozása során jól láthatjuk, hogy a szegénységi ráták jelentősen megnövekednek a családi pótlék és a nyugdíj „visszavonása” esetében. A táblázatból megállapítható továbbá az is, hogy a családi pótlék „visszavonásának” ereje csökkent az utóbbi esztendőben, és ez a pótlék értékvesztésével, illetve az alternatív támogatások szegénység csökkentő hatásával van összefüggésben. A nyugdíj szegénységcsökkentő hatásának legutóbbi évi változása bizonyos értelemben ellentmondásos, hiszen a három küszöbérték mellett három eltérő irányú mozgást tapasztalhatunk, ami arra utal, hogy az jövedelemeloszlás adott szegmensében történt változásokra nagyon érzékeny mutatószámunk.

1.4.5. A gyermekek helye a jövedelemeloszlásban

Az eddigiekben áttekintettük a munkaerő-piac és a szociálpolitika szerepét a jövedelemegyenlőtlenség kialakításában, ebben a fejezet részben egy népességcsoport, a gyermekek jövedelemeloszlásban elfoglalt pozícióját, illetve annak változását vizsgáljuk. A gyermekek – mint az a szegénységi kockázatot bemutató részből is kiderült – jövedelem szerinti eloszlása a teljes népesség eloszlásához képest erősen baloldali aszimmetrikus, arányait tekintve többen találhatóak közülük az alsóbb jövedelmi kategóriákban. Azok a gyermekek akik olyan családban élnek, ahol van anyasági támogatás (gyes, gyed, gyet) méginkább rossz jövedelmi pozícióban vannak. Hátrányuk azonban 1999/2000-ben csökkent. Más metszetben tekintve, azok a gyermekek, akik nagycsaládban élnek látványosan alacsonyabb jövedelmi pozícióban vannak, mint a kisebb családokban élő társaik. Az utóbbi év alatt e metszetben is közeledést tapasztaltunk, különösen a medián jövedelem felének környékén. (1.4.1. ábra) Mindez tükröződik abban, hogy a három- és többgyermekes háztartásokban élő gyerekek egy főre jutó jövedelmének átlaga gyorsabban növekedett, mint az 1–2 gyermekes háztartásban élő gyerekéké: jövedelemhátrányuk az 1999-es 41 százalékról 33 százalékra csökkent. Nem csak a jövedelem színvonala, hanem annak szórása is mindkét évben szignifikánsan eltér e két csoportban, de 2000-ben növekedett a szórás, különösen a csoporton belüli szórás nőtt jelentősen.

Összességében megállapíthatjuk, most ismét a személyek teljes körét tekintve, hogy azoknak a személyeknek az egy főre jutó jövedelme növekedett, akik három- és többgyermekes családban élnek, ezen belül is azoké, ahol aktív kereső is van. Jelentősen romlott azonban azoknak a gyermekes családoknak a helyzete, akiknél vagy egyáltalán nincs aktív szülő, illetve ahol egyetlen szülőnek kell gondoskodni a gyermek(ek)ről. (1.4.9. táblázat)

1.4.6. Összefoglalás

Összefoglalva tehát azt találtuk, hogy az elmúlt egy évben nem változott jelentősebben a korábbi években kialakult jövedelemegyenlőtlenségek nagysága. Nem nőtt a legalsó és a legfelső jövedelmi tizedek közötti távolság, és a jövedelmek egyenlőtlenségeit aggregáltan mutató Gini-együttható értéke sem emelkedett. Hasonlóképpen (valószínűleg éppen az előbb említettekben kifolyólag) nem változott jelentősen a szegénység kiterjedtsége sem. Az utóbbi két év adatai többé-kevésbé konzisztensen arra engednek következtetni, hogy valamelyest talán csökkent a szegénység mélysége (legalábbis ezt mutatják a szegények relatív jövedelmi elmaradását, illetve a szegények közötti jövedelmi szóródást mutató mérőszámok). Viszonylag jelentős azonban az átrendeződés az egyes népességcsoportok szegénységi kockázatait illetően. Továbbra is magas, bár lényegesen csökkent a nagyobb

családok és a gyerekek idősebb korosztályokhoz viszonyított szegénységi kockázata. Úgy tűnik azonban, hogy a gyermekes családok relatív anyagi helyzetét szelektíven (de egyirányban) érintette a munkaerő-piac, valamint a tudatos társadalompolitikai tevékenység. A növekedés alacsony szintű munkaerő-piaci bővülése nem teszi lehetővé a szegényebb gyermekek nagyarányú munkavállalását, azok viszont, akik rendelkeznek elégséges szolgálati idővel és társadalombiztosítási jogviszonnyal (tehát dolgoznak), a jóléti támogatások családi támogatások javára történt átrendezése révén tényleges pozíciójavulást értek el. Nem túlzás talán azt a még tesztelésre váró hipotézist megfogalmazni, hogy miközben az egyenlőtlenségek nagysága összességében nem változott, az egyes társadalmi csoportokon belül (ide valószínűleg a nyugdíjasokat, az aktívakat és a gyermekeket egyaránt bele kell értenünk) növekedett a belső polarizálódás.

1.4.1. táblázat

Piaci jövedelmekben és egyes fontosabb pénzbeni támogatásokban részesedő háztartások aránya a teljes népességben 1992–2000 (%)

	1991/ 92	1992/ 93	1993/ 94	1994/ 95	1995/ 96	1996/ 97	1997/ 98	1998/ 99	1999 / 00
Piaci jövedelmek	83,9	80,0	82,4	78,6	80,1	79,5	72,1	76,3	74,0
Öregségi nyugdíj	38,3	39,9	41,4	37,8	37,2	40,3	42,0	38,3	36,4
Rokkantsági nyugdíj	10,0	11,7	12,0	12,5	13,5	14,4	15,8	13,9	16,3
Egyéb nyugdíj	8,7	7,5	9,2	8,2	8,0	7,6	8,6	8,4	7,5
Gyed	5,8	6,0	5,0	4,4	4,4	4,6	2,0	0,5	1,7
Gyes	4,9	6,0	5,7	4,5	5,3	7,6	6,4	6,4	6,9
Munkanélküli-járadék	9,8	13,5	13,9	8,8	8,3	9,2	8,9	7,4	7,5
Táppénz	11,6	11,9	11,7	10,9	10,9	9,0	7,9	11,1	5,4
Munkanélküliek jövedelempótló támogatása	0,8	3,1	3,4	4,8	4,8	5,1	4,8	2,6	3,4
Családi pótlék	33,1	33,0	32,6	34,5	34,1	32,0	22,4	25,7	26,5
Segélyek	8,5	10,2	9,9	8,6	9,9	7,4	9,0	8,4	10,4

1.4.2. táblázat**A háztartási jövedelmek egyenlőtlenségei 1992–2000, Gini-együttható (%)**

	1991/ 92	1992/ 93	1993/ 94	1994/ 95	1995/ 96	1996/ 97	1997/ 98	1998/ 99	1999/ 00
Piaci jövedelmek	46,56	47,07	49,93	50,64	50,12	51,64	52,64	53,73	54,76
Egyéb nem állami	64,33	68,72	71,90	68,89	65,84	67,82	70,81	75,81	70,13
Újraelosztás előtti jövedelmek	47,17	47,96	50,45	51,01	50,41	52,22	54,06	55,64	55,37
Szociális jövedelmek	37,27	35,61	36,57	36,66	37,91	40,1	40,76	45,11	40,63
Társadalombiztosítási jövedelmek	31,79	35,23	35,39	36,11	37,89	36,7	37,57	39,78	37,08
Újraelosztás előtti+szociális jövedelmek	45,12	45,55	47,89	48,70	48,42	50,0	51,21	53,72	53,29
Összes háztartási jövedelmek	29,50	27,75	29,47	31,62	30,85	30,85	32,00	34,32	33,01

Forrás: 1992–1997 MHP, 1998–2000 Háztartás Monitor.

Megjegyzés: A táblázatban a Gini-együtthatók mindig a háztartások egy fogyasztási egységre jutó, nem nulla jövedelmeinek koncentrációját mutatják.

1.4.3. táblázat

Az egyes társadalmi jövedelmek és az összes háztartási jövedelem kumulált megoszlása, a háztartások ekvivalens jövedelmei alapján definiált jövedelmi tizedekben (%)

Jövedelmi tizedek										
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Nyugdíjak										
1991/92	5,9	16,2	28,3	40,0	52,7	63,9	74,1	82,1	92,3	100,0
1994/95	4,6	12,8	23,1	35,0	47,4	61,8	73,1	82,9	92,5	100,0
1997/98	4,4	11,6	21,0	31,4	44,1	56,5	69,2	80,3	91,2	100,0
1998/99	4,3	12,9	21,3	32,8	44,6	58,4	70,4	81,1	92,4	100,0
1999/00	4,9	12,0	22,2	33,3	45,2	57,3	69,5	82,2	93,3	100,0
Munkanélküli-járadék										
1991/92	13,6	24,1	35,7	46,8	55,3	63,1	78,6	89,2	94,4	100,0
1994/95	18,6	31,6	41,9	50,8	58,8	70,9	83,6	91,7	96,9	100,0
1997/98	21,1	38,9	55,0	64,1	71,5	77,6	84,7	92,3	97,9	100,0
1998/99	24,7	40,4	50,4	63,1	73,3	78,3	85,9	91,1	96,9	100,0
1999/00	27,1	47,8	56,1	66,1	72,5	76,8	85,2	86,7	93,1	100,0
Anyasági támogatások										
1991/92	7,5	14,9	26,2	37,8	45,6	63,9	75,7	85,2	92,9	100,0
1994/95	14,9	29,2	39,7	49,1	62,8	69,3	79,9	86,6	93,3	100,0
1997/98	17,1	30,9	45,3	53,6	60,3	70,2	80,6	90,8	93,9	100,0
1998/99	27,3	38,1	47,2	53,8	66,1	69,9	83,0	88,4	96,6	100,0
1999/00	14,1	33,2	44,9	48,7	61,3	68,1	75,5	82,9	89,7	100,0
Segélyek										
1991/92	9,2	21,3	29,2	37,0	51,9	63,0	76,9	81,1	85,4	100,0
1994/95	17,1	27,7	39,1	48,6	60,6	66,5	75,5	86,6	98,9	100,0
1997/98	13,2	23,9	37,8	47,8	51,5	58,1	75,8	83,9	95,5	100,0
1998/99	21,0	34,7	47,7	52,8	57,1	62,6	77,0	87,1	97,9	100,0
1999/00	31,5	52,8	62,8	67,6	80,8	83,4	88,3	90,2	97,7	100,0
Családi pótlék										
1991/92	8,1	14,1	22,5	31,8	43,2	54,7	68,1	81,4	91,4	100,0
1994/95	13,2	24,6	34,1	42,4	53,4	63,9	73,2	82,5	92,1	100,0
1997/98	18,5	32,5	43,5	51,6	61,2	70,9	79,6	87,0	94,8	100,0
1998/99	15,2	28,2	41,7	52,0	61,8	69,7	78,2	87,3	96,1	100,0
1999/00	18,1	34,0	41,2	49,0	60,1	68,0	77,5	86,5	93,6	100,0
Összes jövedelem										
1991/92	3,5	7,9	13,5	20,0	28,0	37,0	48,3	60,9	76,2	100,0
1994/95	3,5	8,6	14,1	20,3	28,1	36,8	46,9	59,0	74,2	100,0
1997/98	3,6	9,2	15,8	23,2	31,3	40,4	50,5	62,3	76,3	100,0
1998/99	3,6	9,0	15,4	22,6	30,5	39,4	49,4	60,6	74,7	100,0
1999/00	3,7	9,1	15,5	22,5	30,4	39,3	49,4	60,9	75,1	100,0

Forrás: 1992–1997 MHP, 1998–2000 Háztartás Monitor.

1.4.4. táblázat
A szegénységi mérőszámok trendjei, 1992–2000

Évek	Szegénységi küszöb		
	az átlagjövedelem fele	a medián fele	kvintilis határ
	Szegénységi ráta (%)		
1991/92	12,8	10,2	20,0
1995/96	18,3	12,8	20,0
1996/97	17,8	12,4	20,0
1997/98	12,8	9,1	20,0
1998/99	13,8	10,3	20,0
1999/00	14,6	9,1	20,0
	Szegénységi rés-arány (%)		
1991/92	33,2	31,3	30,9
1995/96	29,8	29,9	31,2
1996/97	31,1	32,6	30,8
1997/98	29,2	30,7	27,8
1998/99	27,6	25,3	26,7
1999/00	25,3	26,3	25,5
	Szegénységi deficit a nem szegények jövedelméhez viszonyítva (%)		
1991/92	2,2	1,4	3,8
1995/96	2,8	1,7	3,4
1996/97	3,0	1,8	3,5
1997/98	2,0	1,3	3,6
1998/99	2,0	1,2	3,3
1999/00	2,0	1,1	3,1
	Sen-index * 1000		
1991/92	59,7	46,5	88,4
1995/96	77,8	55,7	87,5
1996/97	78,0	55,8	87,5
1997/98	53,8	39,5	80,5
1998/99	52,4	36,7	75,8
1999/00	52,9	33,7	72,8
	FGT(2) *100		
1991/92	2,16	1,66	3,05
1995/96	2,60	1,90	2,97
1996/97	2,64	1,93	2,94
1997/98	1,76	1,31	2,54
1998/99	1,52	1,01	2,21
1999/00	1,52	1,01	2,09

Forrás: 1992–1997 MHP, 1998–2000 Háztartás Monitor.

Megjegyzés: A szegénységi határokat az egy főre jutó jövedelem alapján számítottuk.

szegénységi ráta: $H=p/n$

szegénységi rés-arány: $I=1/p \cdot \sum_{j=1,p} ((k-y_j)/k)$

szegénységi deficit/jövedelem arány: $\sum_{j=1,p} k-y_j / \sum_{j=1,p} n y_j$

Sen-index: $P_S=H/(1-I)G_p$

FGT-index: $PFGT=1/n \sum_{j=1,p} ((k-y_j)/k)^\alpha$ ahol p a szegények száma, n a teljes népesség, y_j a jövedelem, k a szegénységi küszöb, G_p a szegények közötti egyenlőtlenség Gini mutatóval mérve, α a számítási paraméter ($\alpha \geq 0$).

1.4.5. táblázat

Szegénységi ráták a különböző társadalmi-demográfiai csoportokban, 1998/99-ben és 1999/2000-ben (%)

	1998/99			1999/2000			1999/2000 0
	Évben						
	medián fele	átlag fele	kvintilis határ	medián fele	átlag fele	kvintilis határ	
	szegénységi küszöböket alkalmazva						
	Életkor						N
0–2	18,5	31,5	39,5	13,8	20,7	36,8	116
3–6	14,9	23,8	31,1	11,5	19,2	28,9	219
7–14	13,5	20,1	31,0	12,6	19,5	30,8	508
15–19	8,1	14,8	24,7	12,6	18,9	28,9	302
20–29	11,7	16,4	21,1	7,7	11,1	19,3	777
30–39	8,4	12,3	21,0	7,5	12,2	20,4	696
40–49	7,1	5,9	19,4	8,1	12,5	19,3	782
50–59	5,9	9,7	16,8	5,5	9,8	17,6	692
60–69	1,7	3,9	11,0	3,1	6,1	12,8	573
70+	2,9	4,3	11,2	2,4	5,3	10,6	587
	Iskolai végzettség						
0–7 osztály	11,5	17,2	27,1	8,8	13,8	22,8	509
8 osztály	9,6	15,7	25,1	11,2	17,2	27,4	1235
Szaktanácsképző	6,1	9,5	16,6	5,2	9,3	18,7	1081
Középiskola	4,3	7,0	11,9	2,5	5,1	9,5	1040
Egyetem, főiskola	0,6	1,6	2,8	2,0	3,3	4,3	512
	Gazdasági aktivitás						
Alkalmazott	3,0	5,6	10,0	2,5	4,7	9,8	1504
Vállalkozó	2,3	4,5	8,1	5,2	7,2	16,3	221
Alkalmi munkás	24,2	27,3	36,4	27,7	29,8	29,8	47
Nyugdíj mellett dolgozó	2,9	2,9	2,9	1,4	2,9	4,3	70
Gyes-gyeden levő	20,5	31,9	40,4	12,5	17,1	33,5	175
Munkanélküli	24,4	32,4	43,3	20,4	31,5	47,5	314
Nyugdíjas	4,0	7,0	15,7	3,8	7,2	14,3	1498
Eltartott	13,6	21,0	29,8	12,8	20,0	30,2	1423
	Településtípus						
Község	10,9	16,0	24,8	10,4	16,9	27,5	1951
Város	5,7	10,5	19,3	10,9	14,9	24,9	1283
Megyeszékhely	7,1	11,3	18,0	2,9	6,9	14,5	1038
Főváros	6,1	9,9	13,6	1,5	3,3	4,6	980
Együtt	8,0	12,6	20,0	7,4	11,9	20,0	5253

Megjegyzés: A szegénységi határokat az ekvivalens ($e=0,73$) jövedelem alapján számítottuk.

1.4.5. táblázat folytatása

Szegénységi ráták a különböző társadalmi-demográfiai csoportokban 1998/99-ben és 1999/2000-ben (%)

	1998/99			1999/2000			1999/2000 0
	Évben						
	medián fele	átlag fele	kvintilis határ	medián fele	átlag fele	kvintilis határ	
	szegénységi küszöbök alkalmazva						
	Régió						
Budapest	6,1	9,9	13,6	1,5	3,3	4,6	981
Észak-Dunántúl	4,5	8,7	14,3	4,3	6,8	14,4	868
Dél-Dunántúl	8,7	14,7	22,7	12,8	17,9	28,3	710
Észak- és Közép- Alföld	8,5	12,3	19,3	7,3	12,4	24,4	1503
Észak- és Kelet- Magyarország	12,0	18,1	30,6	11,2	18,5	26,3	1191
	Háztartásfő életkora						
-29	17,3	24,4	31,0	11,3	16,1	29,4	559
30-39	10,8	14,8	23,0	7,8	12,9	23,2	1117
40-49	7,7	13,6	21,1	9,7	15,3	21,9	1435
50-59	5,3	9,9	17,1	5,1	9,9	16,4	1080
60-69	2,3	5,4	12,6	5,2	7,0	15,1	596
70+	2,7	3,9	10,9	2,8	4,7	9,9	466
	Háztartásnagyság						
1 fő	7,4	10,7	20,4	7,6	10,4	18,2	510
2 fő	5,7	8,3	13,4	3,4	7,8	13,8	1130
3 fő	4,4	7,6	15,3	2,8	6,9	14,0	1212
4 fő	7,3	11,9	19,5	9,0	13,1	20,5	1430
5 fő	9,7	14,6	24,3	8,2	14,8	26,7	596
6+ fő	25,0	39,5	45,2	26,0	33,2	48,0	374
	Gyermekek száma						
0	4,3	7,2	13,2	3,0	5,7	11,6	2632
1	7,3	11,9	19,1	8,6	13,6	21,6	1124
2	11,5	14,9	24,3	10,4	17,1	25,9	1057
3+	22,8	40,5	51,3	23,0	31,8	52,0	440
	Háztartástípus						
Egyszemélyes	7,4	10,7	20,4	7,4	11,6	19,3	517
Pár	2,2	4,8	8,5	2,5	5,6	11,7	869
Pár 1 gyermekkel	6,7	13,0	18,9	3,8	7,7	17,1	468
Pár 2 gyermekkel	9,9	13,6	23,4	10,2	14,9	22,2	758
Pár 3 gyermekkel	15,8	27,3	43,1	12,1	21,3	38,2	207
Pár 4+ gyermekkel	9,2	52,3	62,0	25,3	41,3	52,0	75
Egyedüli szülő gyermekkel	26,0	32,5	48,0	23,8	36,9	55,4	84
Más háztartás gyermekkel	12,5	16,5	23,5	13,1	19,5	30,9	955
Egyéb háztartás	4,5	7,2	13,4	3,2	5,6	10,6	1318
Együtt	8,0	12,6	20,0	7,4	11,9	20,0	5253

Megjegyzés: A szegénységi határokat az ekvivalens ($e=0,73$) jövedelem alapján számítottuk.

1.4.5. táblázat folytatása

Szegénységi ráták a különböző társadalmi-demográfiai csoportokban 1998/99-ben és 1999/2000-ben (%)

	1998/99			1999/2000			1999/00
	Évben						
	medián fele	átlag fele	kvintilis határ	medián fele	átlag fele	kvintilis határ	
	szegénységi küszöbököt alkalmazva						
A háztartásfő gazdasági aktivitása							N
Alkalmazott	3,7	7,1	13,1	2,7	6,0	12,5	2365
Vállalkozó	2,8	3,4	8,0	4,8	7,8	17,7	497
Alkalmi munkás	21,7	21,7	32,6	45,9	45,9	45,9	85
Nyugdíj mellett dolgozó	1,4	1,4	1,4	.	2,6	2,6	77
Gyes-gyeden levő	(51,2)	(70,0)	(80,0)	(5,6)	(22,2)	(66,7)	(18)
Munkanélküli	35,7	45,8	56,0	24,2	36,9	54,5	472
Nyugdíjas	4,6	9,0	18,9	5,9	9,8	17,0	1571
Eltartott	33,6	52,6	60,0	31,1	42,3	52,4	168
Aktív háztartásfő foglalkozása							
Vállalkozó	4,1	6,1	11,9	4,6	9,4	18,9	525
Felső-, közép-vezető	0,0	1,4	1,4	1,6	1,9	1,9	323
Alsó- és művezető	2,0	2,0	5,0	0,3	1,5	5,8	328
Értelmiségi	4,7	4,7	5,1	0,4	2,2	3,3	269
Irodai	6,0	9,8	13,2	1,4	3,6	7,9	419
Szakmunkás	5,7	9,4	17,6	4,2	7,6	16,7	1667
Betanított és segédmunkás	14,3	22,1	32,5	16,0	24,2	35,8	1296
Mg. fizikai	7,7	12,7	25,5	18,1	24,0	33,3	321
Aktívak száma							
0	17,2	23,9	33,8	19,2	19,2	28,4	1363
1	7,0	14,0	25,4	15,2	15,2	25,9	1587
2	2,4	4,3	7,7	5,9	5,9	12,5	1869
3+	2,0	2,8	4,4	2,5	2,5	4,1	434
Nyugdíjasok száma							
0	9,3	15,2	21,0	8,9	13,8	21,9	2698
1	9,9	13,1	23,7	7,9	13,4	23,3	1549
2+	2,4	6,1	12,8	2,5	4,4	9,8	1005
Etnikum							
Cigány	49,0	60,2	68,9	53,9	64,5	85,2	230
Nem cigány	6,0	10,3	17,6	5,2	9,5	17,0	5022
Együtt	8,0	12,6	20,0	7,4	11,9	20,0	5253

Megjegyzés: A szegénységi határokat az ekvivalens ($e=0,73$) jövedelem alapján számítottuk.

1.4.6. táblázat

Szegénységi ráták jóléti támogatásokkal és azok nélkül (%)

	Ft- küszöb	Összes jövedelem	Családi pótlék nélkül	Munkanélkül i-segély nélkül	Nyugdíj nélkül	Segély nélkül
Szegénységi küszöb: átlag fele						
1991/92	55 910	12,5	18,1	14,7	28,1	13,2
1992/93	71 805	10,4	14,1	12,9	33,5	11,3
1993/94	82 600	11,8	16,5	15,3	36,8	12,6
1994/95	95 758	15,6	22,6	17,0	34,4	16,2
1995/96	106 919	18,0	22,7	19,8	36,4	18,4
1996/97	118 532	17,8	21,8	18,7	44,0	18,8
1997/98	137 080	12,8	15,9	14,3	37,3	14,1
1998/99	170 863	13,8	17,2	14,7	39,0	14,7
1999/00	195 101	14,6	17,4	15,9	39,2	15,8
Szegénységi küszöb: medián fele						
1991/92	49 000	10,2	13,7	11,9	25,1	10,8
1992/93	61 050	6,6	10,2	9,1	28,0	7,3
1993/94	69 823	7,3	11,6	9,7	30,8	8,0
1994/95	79 803	9,0	14,8	10,8	26,7	9,5
1995/96	92 350	12,7	18,0	14,3	29,9	13,3
1996/97	102 750	12,4	16,5	13,4	37,2	13,6
1997/98	120 567	9,1	12,4	10,8	32,9	10,3
1998/99	149 500	10,3	12,5	11,0	34,0	11,1
1999/00	168 125	9,1	13,0	10,5	32,8	11,5
Szegénységi küszöb: alsó kvintilis						
1991/92	66 502	20,0	27,1	22,3	40,6	20,9
1992/93	88 586	20,0	25,9	22,7	49,4	20,8
1993/94	97 840	20,0	24,6	22,4	49,6	20,8
1994/95	103 600	20,0	27,0	21,9	43,4	20,9
1995/96	112 800	20,0	25,6	22,1	43,1	20,4
1996/97	124 600	20,0	23,5	21,2	46,4	20,9
1997/98	160 544	20,0	24,1	22,1	45,6	21,5
1998/99	194 161	20,0	25,1	21,4	44,6	21,0
1999/00	217 550	20,0	23,3	21,4	44,5	20,9

Forrás: 1992–1997 MHP, 1998–2000 Háztartás Monitor.

Megjegyzés: Számításainkat az egy főre jutó jövedelem alapján végeztük.

1.4.7. táblázat

Az egyes támogatások szegénységcsökkentő hatása: az adott támogatás előtti, illetve utáni szegénységi ráták aránya (%)

Év	Családi pótlék	Munkanélküli-segély	Nyugdíj	Segély
Szegénységi küszöb: átlag fele				
1991/92	145	118	225	106
1992/93	136	124	322	109
1993/94	140	130	312	107
1994/95	145	109	221	104
1995/96	126	110	202	102
1996/97	122	105	247	105
1997/98	124	112	290	110
1998/99	124	107	282	107
1999/00	119	109	268	108
Szegénységi küszöb: medián fele				
1991/92	134	117	246	106
1992/93	155	138	424	111
1993/94	159	133	422	110
1994/95	164	120	297	106
1995/96	142	113	235	105
1996/97	133	108	299	110
1997/98	136	118	361	114
1998/99	121	107	328	107
1999/00	143	115	362	126
Szegénységi küszöb: alsó kvintilis				
1991/92	136	112	203	105
1992/93	130	114	247	104
1993/94	123	112	248	104
1994/95	135	110	217	105
1995/96	128	111	216	102
1996/97	117	106	231	104
1997/98	120	110	227	107
1998/99	125	107	222	105
1999/00	116	107	222	104

Forrás: 1992–1997 MHP, 1998–2000 Háztartás Monitor.

1.4.8. táblázat

Az egyes támogatások szegénység csökkentő hatása: az adott támogatás előtti és utáni szegénységi-indexek aránya (%)

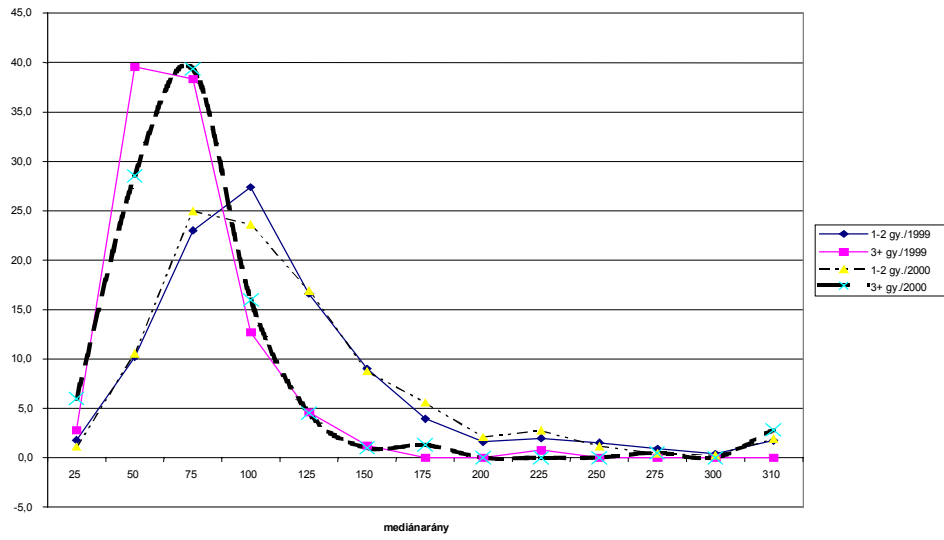
Év	Családi pótlék	Munkanélküli segély	Nyugdíj	Segély
Sen-index				
Szegénységi küszöb: átlag fele				
1991/92	167	130	614	109
1995/96	153	115	550	109
1996/97	156	116	583	111
1997/98	142	118	544	114
1998/99	138	117	562	113
1999/00	143	121	558	121
Szegénységi küszöb: medián fele				
1991/92	162	130	712	109
1995/96	158	114	677	111
1996/97	171	121	758	115
1997/98	152	122	674	116
1998/99	143	122	720	115
1999/00	162	129	769	132
Szegénységi küszöb: alsó kvintilis				
1991/92	151	121	470	107
1995/96	153	114	518	108
1996/97	149	115	534	110
1997/98	135	115	421	112
1998/99	134	113	433	110
1999/00	135	116	447	116
FGT(2)-index				
Szegénységi küszöb: átlag fele				
1991/92	167	133	736	109
1995/96	168	115	683	111
1996/97	171	121	715	114
1997/98	160	124	990	118
1998/99	153	130	1100	119
1999/00	165	134	1102	132
Szegénységi küszöb: medián fele				
1991/92	175	138	894	110
1995/96	176	116	860	114
1996/97	186	125	897	117
1997/98	168	127	1240	120
1998/99	167	142	1540	124
1999/00	177	144	1541	137
Szegénységi küszöb: alsó kvintilis				
1991/92	159	128	572	108
1995/96	164	116	620	110
1996/97	165	116	646	114
1997/98	150	120	749	115
1998/99	144	122	824	115
1999/00	155	127	861	127

Forrás: 1992–1997 MHP, 1998–2000 Háztartás Monitor.

1.4.9. táblázat**Az egy főre jutó (éves) jövedelem háztartástípus és a gyermekek száma szerint**

	1998/99	1999/00	Index (%)
Háztartástípus (személyek)			
Egyszemélyes	485 549	505 262	1,041
Pár	408 692	469 406	1,149
Pár, 1–2 gyerek, nincs aktív	223 590	188 382	0,843
Pár, 1–2 gyerek, van aktív	338 969	385 414	1,137
Pár, 3+ gyerek, nincs aktív	112 551	132 585	1,178
Pár, 3+ gyerek, van aktív	194 029	267 484	1,379
Egyedüli szülő	247 800	257 320	1,038
Más ht. gyerekkel	263 869	292 908	1,110
Egyéb ht.	364 255	414 540	1,138
Összesen	341 725	390 202	1,142
Gyermekszám (gyermekek)			
1-2 gyermek	300 688	342 304	1,138
3+ gyermek	177 708	230 308	1,296
Összesen	268 955	315 011	1,171

1.4.1. ábra
A gyermekek jövedelemeloszlása

2. Fogyasztás

2.1. Fogyasztás (Szivós Péter–F. Varga Noémi)

2.1.1. Bevezetés

A Monitor-kutatás során – éppúgy, mint korábban a Magyar Háztartás Panelben – vizsgáljuk a háztartások kiadásának, fogyasztásának szintjét, és fogyasztásuk szerkezetét. Megkérdeztük, mennyit költöttek a háztartások az adatfelvételt megelőző hónapban – márciusban –, illetve a megelőző hónapokban különböző kiadási tételekre. A fogyasztási csoportok vásárlásának gyakorisága szerint három csoportot különböztettünk meg, így bizonyos tételeknél az elmúlt hónap, másoknál az elmúlt három hónap, és a ritkábban vásároltaknál az elmúlt év során történt fogyasztási kiadásokat vettük számba. Az élelmiszerkiadásokhoz a fogyasztás vizsgálatakor hozzáadtuk a háztartások által természetesen, illetve tartott növények és állatok, a háztartás által elfogyasztott, „megtakarított pénzben” számolt értékét, más néven saját fogyasztását.

Ebben a tanulmányban elsőként megvizsgáljuk a fogyasztás szerkezetét, bemutatjuk, hogy a háztartások mekkora hányada költ az egyes fogyasztási tételekre, illetve ezen háztartások összesen mennyit fizetnek az egyes termékekért, szolgáltatásokért. Ezek után bemutatjuk a társadalom különböző szegmenseihez tartozó háztartások fogyasztási szokásaiban megmutatózó különbségeket. Végül arra próbálunk meg választ adni, hogy a háztartások mérete és összetétele hogyan alakítja a fogyasztás mértékét.

A megkérdezett 2013 háztartás átlagosan 76 726 Ft-ot¹ fogyasztott el egy hónapban, ami egy főre számolva 33 035 Ft-ot, fogyasztási egységre vonatkoztatva pedig 40 266 Ft-ot² tesz ki. A háztartások átlagos kiadása – a tavalyi évi Monitor-vizsgálatban mért fogyasztást 100 százalékának tekintve – az elmúlt évben 12,4 százalékponttal emelkedett, ami 109,6-os árindex³ mellett 2,5 százalékos reálnövekedést jelent.

2.1.2. A fogyasztás néhány általános jellemzője

Gyakorlatilag minden háztartás költ élelmiszerre, saját termelésű élelmiszert pedig felük (49,4%) fogyaszt. Hasonlóképpen a háztartások csaknem teljes körét érintik a lakásfenntartási költségek, ezen belül is legtöbbször elektromos áramra költenek. Széles réteg költ gázra – a kérdezettek több mint négyötöde –, s alig kevesebben fizetnek víz- és csatornahasználati díjat. A személyszállítási díj fizetése a kérdezettek kevesebb mint kétharmadát érinti, lakbért, illetve közös költséget pedig valamivel több mint harmaduk fizet. A melegvízdíj összegét csak a távfűtéses lakásokban élőkől kérdeztük, a háztartások 12 százalékának van ilyen jellegű költsége. Havi fogyasztási tételek között a kérdezettek

¹ A háztartások az egyes tételekre fordított összeg megadásán túl egyösszegű becslést is adtak teljes havi kiadásairól. A tanulmányunkban havi kiadásként feltüntetett értékeket úgy kaptuk, hogy összegeztük az egyes kiadási tételeket, és összehasonlítva az egyösszegű becsléssel minden háztartásnál a magasabb értéket vettük figyelembe.

² $e = 0,73$.

³ Forrás: 1999. március–2000. március közötti időszakra számított hivatalos KSH árindex.

háromnegyedénél szerepel a telefonszámla, s kétharmaduk TV előfizetési, illetve kábeltévé díjat. A háztartások alig több, mint fele fordít közlekedésre, jegyre, bérletre, benzinre, s hasonló arány költ élvezeti cikkekre, cigarettára, alkoholra. Az elmúlt három hónapban csaknem mindenki vásárolt tisztítószeret, s hasonlóan magas arányban költöttek testápolásra. Valamivel kevesebb háztartásnak (80%) voltak egészségügyi kiadásai. Ruházkodásra ugyanezen perióduson belül a háztartások fele fordított, művelődésre, oktatásra harmaduk, szórakozásra, sportolásra egynegyedük. (2.1.1. táblázat)

A havi kiadási tételek közül a legnagyobb költséget az élelmiszer-fogyasztás jelenti, a háztartások átlagosan fogyasztási egységenként 12 988 Ft-ot adnak ki élelmiszere, ami a tavalyihoz képest 18 százalékos nominális növekedést jelent. Azon háztartásoknál, ahol van saját termelésből származó élelmiszer-fogyasztás, ez havi 25 550 Ft megtakarítást jelent. A lakásfenntartási költségekre fordító háztartások egy hónapban fogyasztási egységenként 8970 Ft-ot fizetnek (4%-os növekedés). A közlekedés 4119 Ft-ot jelent, ami alig kisebb az élvezeti cikkekre fordított kiadásnak (3100 Ft), illetve a telefonszámla költségének (2928 Ft) egy fogyasztási egységre számított havi átlagánál. Három hónap alatt a ruházkodásra költő háztartások fogyasztási egységenként átlagosan 8766 Ft-ot fordítottak e tételre, ami alig magasabb a tavalyinál. Az egészségügyi kiadások ugyanakkor jelentősen emelkedtek, ugyanebben az időszakban 6061 Ft-ot tettek ki. A szórakozás, sport ennél kisebb költséget 3638 Ft-ot jelentett, a tisztítószer, valamint a testápolási cikkek 2300 Ft körüli összegbe kerültek átlagosan fogyasztási egységenként azoknak, akiknek egyáltalán voltak ilyen kiadásai. A lakáskarbantartás éves szinten az erre költő egyharmadnak, a tartós műszaki cikkek az ilyen jellegű terméket vásárló egyötödnek, s az üdülés a háztartások kevesebb mint ötödének tételenként 50–60 000 Ft-jába került átlagosan fogyasztási egységenként, míg a lakásfelszerelési cikkek az erre fordító egynegyednek nem egészen 35 000 Ft-jába. (2.1.2. táblázat)

Megvizsgáltuk az előbbieken bemutatott két tényező eredményeként előálló fogyasztási szerkezetet, azaz, hogy a teljes kiadás hány százalékát teszik ki az egyes fogyasztási tételek⁴ átlagosan. A kiadások harmadát az élelmiszer, egyötödét pedig a lakásfenntartási költségek jelentik. Ezek az arányok megegyeznek a KSH által mért arányokkal. A fogyasztás felét a többi tétel teszi ki, melyek közül a legnagyobb súlyt a közlekedés, hírközlés kapja, ami szintén megfelel a hivatalos statisztika által mért értéknek⁵. Mindez az elmúlt évben mért adatoktól nem tér el szignifikánsan, de a fogyasztási szerkezetben nem is várható mérhető változás ilyen rövid időintervallumon belül. (2.1.3. táblázat)

A fogyasztás egyes elemeinek elterjedtségét jövedelmi ötödök szerint is elemeztük, ahol a jövedelmi ötödeket az ekvivalens háztartási jövedelmek alapján képeztük. A legáltalánosabbnak nevezhető fogyasztási tételek, úgymint az élelmiszer- és lakásfenntartási kiadások minden jövedelmi ötödben hasonló arányban vannak jelen. A saját termelésű élelmiszer az alsó két kvartilisben a háztartások közel 60 százalékában, a 3. és 4. kvartilisben kb. 50 százalékánál, a legfelsőben azonban csak 31,7 százalékánál jelenik meg. A lakásfenntartási költségeken belül az elektromos áram és a gáz a háztartások hasonló hányadánál jelenik meg mind az öt csoportban, a melegvízdíj, szemétdíj, s különösen a lakbér, illetve a közös költség nagyobb arányban jelenik meg a tehetősebb, mint a szegényebb háztartások körében. Viszonylag kicsi a legalsó és legfelső ötöd között a különbség az élvezeti cikkek (51,1% és 63,2%), valamint a lakáskarbantartás (33,3% és 44,4%) esetében. Ugyanakkor rendkívül eltérő arányban jelennek meg a hátrányosabb helyzetű, illetve a jobb módú háztartások esetében az olyan ritkább tételek mint az oktatás (20,0% és 61,5%), szórakozás (14,4% és 54,5%) vagy az üdülés (4,9% és 40,8%). (2.1.4. táblázat)

⁴ Ez esetben teljes fogyasztásnak minden háztartásnál az egyes fogyasztási tételek költségének összegét tekintettük.

⁵ KSH (2000a)

Az egyes tételekre költő háztartások kiadásának átlaga nagymértékben eltér jövedelmi ötödök szerint mind az általánosan fogyasztott, mind pedig a kevesebbek által elért termékeknel, szolgáltatásoknál. Élelmiszerek esetén például az e termékekre fordítók egy fogyasztási egységre átlagosan 9531 Ft-ot költenek a legalsó, s 18 057 Ft-ot a legfelső jövedelmi kvintilisben. Mint azt korábban bemutattuk, saját fogyasztásra nagyobb arányban termelnek élelmiszert a kisebb jövedelemmel rendelkező családok, ugyanakkor azon családokon belül, ahol e tétel megjelenik, többet fogyasztanak – fogyasztási egységenként – a felső jövedelmi ötödbe tartozók (42 346 Ft), mint az alsóba soroltak (16 031 Ft). Az élelmiszereken és a lakásfenntartási költségeken kívül, bár a háztartások hasonló arányban fogyasztanak testápolási cikkeket és tisztítószereseket is jelentősen eltér: de a ráfordítás mértéke ezek esetében is eltérő, míg az alsó ötöd e tételre fordító háztartásai átlagosan 1800 Ft-ot költenek testápolásra, addig a felső ötödébe tartozók 3449 Ft-ot, a tisztítószeresek esetében pedig 1999 Ft, illetve 3007 Ft ez az összeg. A ritkább javak esetében a különbség még markánsabban mutatkozik, művelődésre az első kvintilis egyötöde átlagosan 1810 Ft-ot, az ötödik kvintilis csaknem kétharmada 7141 Ft-ot költ fogyasztási egységenként, üdülés esetében ugyanezek a mutatók 16 814 Ft-ot, illetve 73 988 Ft-ot adnak. (2.1.5. táblázat)

2.1.3. A fogyasztás mértéke a háztartások különböző csoportjaiban

Összehasonlítottuk az egy fogyasztási egységre jutó teljes fogyasztás átlagát a háztartásfő kora, iskolai végzettsége, gazdasági aktivitása, foglalkozási csoportja, a háztartási jövedelem-kvintilis, a háztartás létszáma és a településtípus alapján képzett csoportokban. (2.1.6. táblázat)

A háztartásfő kora szerint nincs jelentős eltérés a 60 év alatti korcsoportok között, a számított fogyasztási érték 41 és 43 ezer forint közé esik, a 60 év feletti háztartások esetében azonban ennél 15–20 százalékkal alacsonyabb. Az iskolai végzettség mentén a fogyasztás mértéke nő, míg a legfeljebb 8 általánost végzetek háztartásában az egy fogyasztási egységre jutó átlagos fogyasztás 31 376 Ft, a felsőfokú végzettségűek esetében ennek kétszerese. A legtöbbet a vállalkozók háztartása költ (57 167 Ft), melytől elmaradnak az alkalmazott háztartásfőkkel rendelkezők (43 594 Ft), s még alacsonyabb az érték a nyugdíjas háztartások esetében (37 397 Ft). A foglalkozás szerinti csoportokból a vezetőket emelkednek ki, és e tekintetben is a fizikai dolgozók jelentik a skála másik pólusát. A jövedelem növekedésével nő az fogyasztás is, de itt az egyenlőtlenség jóval kisebb, ugyanis a kvintilis-arány 2–2,5-szeres: az alsó ötödben 26 604 Ft, a legfelsőben 64 190 Ft a fogyasztás értéke. A háztartás nagyságával azonban fordított összefüggést figyelhetünk meg, míg az egyfős háztartások esetében e fogyasztási mutató 42 732 Ft, a négy- és több fős háztartásoknál 36 514 Ft. Településtípus szerint a fogyasztás szintje a fővárosban a legmagasabb (50 821 Ft), ezt követik a vidéki városokban élő háztartások (40 370 Ft) és a megyeszékhelyeken élők (39 896 Ft), s végül a községekben lakók (34 159 Ft).

2.1.4. A fogyasztási hányad és az élelmiszerkiadás arányának alakulása a háztartások különböző csoportjaiban

A háztartások, jövedelmüknek átlagosan 84,8 százalékát fogyasztják el⁶. Csak kis különbséget láthatunk a különböző korú háztartásfővel rendelkezők esetében, s nem térnek el számottevően e szempontból a különböző településtípuson élők sem. Csak kis mértékben csökken ez az arány az iskolai végzettség emelkedésével is: a legfeljebb 8 általános iskolát végzetteknel 87,4 százalék, a felsőfokú végzettségűeknél 80,1 százalék a ráta. Valamelyest

⁶ Mint tudjuk, mind a jövedelem, mind a fogyasztás mérése problematikus, a mérési hiba mértéke nehezen meghatározható. Mindazonáltal úgy véljük, hogy a fogyasztás jövedelemhez viszonyított aránya mégis egyfajta indikátora lehet a háztartás jólétének.

magasabb a fogyasztási hányad a vállalkozó háztartások (96,1%), illetve az aktív háztartásokon belül az önállóak esetében (96,4%). A háztartáslétszám alapján nincs komoly differencia a kettő, illetve több fős háztartások között, azonban valamivel magasabb a mutató értéke az egyfős háztartások esetében (94,2%). Bár tudjuk, hogy az egyfős háztartások jelentős részben idős háztartások, a 60 év feletti háztartásfővel rendelkezők fogyasztási aránya nem emelkedett ki a többi közül. A háztartáslétszám alapján mutatkozó összefüggés tehát nem annyira a háztartás demográfiai összetételével, mint a méretgazdaságosság elvével magyarázható, melynek részletesebb tárgyalására a következő pontban még visszatérünk. Láthattuk tehát, hogy a demográfiai mutatók csak kismértékben szórták a fogyasztási hányad értékét, ezzel szemben azonban a jövedelmi különbségek jelentős eltérést okoznak. A legalsó kvintilisben a háztartások jövedelmüknek átlagosan 122,6 százalékát fogyasztják el, tehát ún. túlfogyasztás jelentkezik, ugyanakkor a felső ötöd mindössze 69,5 százalékát éli fel keresetének.

Az élelmiszer-fogyasztás arányának és a jövedelemnek fordított kapcsolatát leíró Engel-törvény felismerése óta egyfajta szegénységi mutatóként használatos a fogyasztáson belül az élelmiszer-fogyasztás aránya. A háztartások jövedelmük átlagosan 34,2 százalékát fordítják erre a tételre. Nem befolyásolja ezt az arányt sem a háztartás létszáma, sem a településtípus. Valamivel magasabb azonban ez az érték az idős háztartások esetében – 38,8 százalék azoknál, ahol a háztartásfő 60 év feletti –, illetve ettől nem függetleníthető, hogy alacsonyabb az aktívak körében, az aktív háztartásokon belül azonban a foglalkozási csoportok már nem differenciálnak számottevően. Lényeges különbségeket eredményez azonban az iskolai végzettség és a jövedelmi helyzet, a legalacsonyabb végzettséggel rendelkezők jövedelmük 39,9 százalékát költik élelemre, a főiskolát és egyetemet végzettek pedig 29,9 százalékot. A legkisebb jövedelemmel rendelkezők esetében 38,5, míg az ötödik kvintilisben 30,1 százalékos értéket figyelhetünk meg. (2.1.7. táblázat)

2.1.5. Fogyasztási egységek

Röviden utaltunk már a méretgazdaságosság elvének érvényesülésére a fogyasztásban, azaz arra, hogy egy háztartás fogyasztása a létszám növekedésével nem egyenletes arányban növekszik. Ennek mérésére Tóth István György korábban tett kísérletet, melynek tapasztalatait jelen tanulmányunkban is felhasználjuk.⁷ A fogyasztás volumenét három tényező alapvetően befolyásolja: a háztartás létszáma, összetétele – elsősorban a gyerekek száma –, valamint a háztartás jövedelme. Az elaszticitás mértékét a szakirodalom két módon szokta megközelíteni. Az egyik iskola „elméleti paraméterekkel” dolgozik. Ezek közt vannak egy paraméteres skálák – ilyennel dolgoztunk mi is tanulmányunk korábbi részében –, amelyek a fogyasztást, illetve jövedelmet a háztartásnagyság 1-nél kisebb kitevőjű hatványával osztják, megkapva azt az értéket, amelyet egy egyfős háztartás fogyasztásával, illetve jövedelmével tekint azonosnak. E paraméter megválasztása azonban erősen kihat a számítások által felvázolt társadalomképre: ha 1-hez közelinek választjuk értékét, akkor a nagycsaládok mutatkoznak szegényebbnek, ha 1-nél jelentősen kisebb, az egy személyes idős háztartások szegénységi kockázata rajzolódik ki erősebben. Jelen tanulmányban a 0,73-as kitevőt alkalmaztuk, ami azt jelenti, hogy egy egyfős háztartás fogyasztását 1-nek tekintve kétfős háztartás fogyasztását 1,7-nek, háromfősét 2,2-nek, négyfősét 2,8-nak, az ötfősét pedig 3,2-nek tételezzük fel. Léteznek többparaméteres skálák is, amelyek eltérő súllyal kezelik a gyermekeket és felnőtteket. Erre ad példát az OECD korábbi gyakorlata, ahol az első felnőtt háztartástagon túli felnőtt személyek 0,7-es, a gyermekek pedig 0,5-es súllyal szerepelnek, vagy egy másik skálája, mely szerint ennél is kisebb 0,5-es, illetve 0,3-es súlyt rendelődik a felnőtt, illetve gyermek háztartástagokhoz. A másik iskola háztartási felvételek mért adataiból kalkulálja a fogyasztás méretgazdaságosságának hatását. Ezekkel a mérésekkel szemben a legfőbb kifogást a jövedelem fogyasztásra gyakorolt hatása jelenti,

⁷ Tóth (1994)

többen – köztük Andorka is számos esetben – érveltek amellett, hogy a tényleges fogyasztás a jövedelemkorlátok által bezárt, e kalkulációk a nagyobb családok jelentős részének szűkebb anyagi forrásait kisebb szükségletként tüntetik fel.⁸ A gyakorlatban azt láthatjuk, hogy az ilyen módon nyert súlyok is rendkívül széles skálán mozognak. Ír kutatók a Háztartási Költségvetés Felvétel alapján generált skáláiknál a gyerekek súlya 0,29-től 0,45-ig, a felnőtteké 1,47-től 1,67-ig terjed.⁹

Mindezek mellett az alábbiakban megvizsgáljuk, hogy a Háztartás Monitor fogyasztási adatai alapján hogyan befolyásolja a háztartás összetétele a teljes háztartás jövedelmét, fogyasztását, illetve szükségleteit. Három mutatót tettünk elemzésünk tárgyává: a háztartás teljes fogyasztását, a háztartás jövedelmét, valamint azt a jövedelmet, amelyet a háztartások szükségesnek tartanak ahhoz, hogy a mai körülmények között megfelelő színvonalon éljenek, utóbbit „szükséges” jövedelemnek neveztük el.¹⁰

A 2.1.8. táblázat mutatja a fogyasztás, a tényleges és a „szükséges” jövedelem átlagos értékét a különböző létszámú háztartások esetében. Azt tapasztaltuk, hogy ha a háztartások tényleges jövedelme alapján kalkulálunk, a számított súlyok kisebb háztartások esetében valamivel alacsonyabbak a 0,73-as kitevővel létrejött ekvivalens súlyoknál, ötfős háztartásoknál azonban már nagyobbak. Ha azonban a háztartások valós mért fogyasztásából indulunk ki, a méretgazdaságosság hatása az ekvivalens mutató által feltételezetténél jelentősebbnek tűnik. Más megközelítésben: igazolódik az a feltételezés, hogy a jövedelmek által teremtett lehetőségek „leszorítják” a nagyobb háztartások fogyasztását, a négyfős háztartások mindössze 2,5-szeresét, az ötfősek pedig 2,7-szeresét fogyasztják el az egyfős háztartások fogyasztás jellegű kiadásainak. Ez utóbbi magyarázatot erősíti az is, hogy a „szükséges” jövedelem növekedési üteme a háztartás létszáma szerint egy–háromfős háztartások esetében megegyezik a valós jövedelem növekedési ütemével, a négy és ötfősek esetében azonban meghaladja azt. (2.1.9. táblázat)

A tényleges jövedelem fogyasztásra gyakorolt hatásának kiküszöbölése céljából a háztartásokat három egyenlő jövedelmi csoportra osztottuk a háztartáslétszám által meghatározott csoportokon belül. Az első tercilisbe kerültek tehát a saját létszám-kategóriájukon belül a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező háztartások, s a harmadik tercilisbe, az ugyanolyan létszámú háztartásokhoz viszonyítva legmagasabb jövedelműek. Azt tapasztaltuk, hogy mind a háztartási jövedelem, mind a fogyasztás, mind pedig a „szükséges” jövedelem a középső tercilisben nő a legnagyobb ütemben a háztartáslétszám mentén. E csoportban a fogyasztás növekedése a négyfős, a jövedelem és a „szükséges” jövedelem növekedése a háromfős háztartásokig különösen dinamikus. A legkedvezőtlenebb és a legkedvezőbb anyagi helyzetben lévők esetében a jövedelem és a „kívánt” jövedelem átlaga hasonló mértékű növekedést mutat, a fogyasztás esetében azonban a legmagasabb jövedelemmel rendelkezőknél növeli meg a legkevésbé a teljes fogyasztást a 3., 4., illetve 5. háztartástag. (2.1.1–2.1.3. ábra) A fogyasztás alapján mért mutató dinamikusabb növekedését a középső tercilisben az 1994-es vizsgálat is kimutatta.¹¹ Összehasonlítva az akkor kapott fogyasztási egységek értékét a jelenlegi eredményeinkkel azt láthatjuk, hogy a középső harmad, valamint az alacsonyabb és a magasabb jövedelműek közötti differencia nőtt, a 2. terciliséhez hasonló a két időpontban végzett mérések alapján kalkulált fogyasztási egységek értéke, az első (legszegényebb), és különösen a harmadik terciliséhez azonban most erősebbnek mértük a méretgazdaságosság hatását. (2.1.10. táblázat)

⁸ Spéder (2000)

⁹ T. Callan et al. (1989)

¹⁰ Minden legalább 16 éves háztartástagtól megkérdeztük, hogy véleménye szerint havonta hány forintra lenne családjának szüksége ahhoz, hogy a mai körülmények között megfelelő színvonalon éljen. Minden háztartáshoz a háztartástagok által adott válaszok átlagát rendeltük.

¹¹ Tóth (1994)

Fogyasztási egységekről gondolkodva érdemes megkülönböztetnünk a gazdaságilag aktív korú, gyermek és nyugdíjas korú háztartástagokat, mivel ezeknek mind keresőképességük, mind szükségletük jelentősen eltér egymástól.¹² Összehasonlításképpen megjelenítettük a KSH 1999-es létminimum számítása által eredményezett fogyasztási egység értéket is. Ha a háztartásnak csak aktív korú tagjai vannak, a jövedelmek és a „szükséges” jövedelmek viszonylag meredeken emelkednek a létszám növekedésével¹³, a fogyasztás ugyanakkor elmarad ettől, s különösen kicsi a különbség a két- és háromfős háztartások között. A KSH létminimum-számítása nagyobb súlyt tulajdonít a háztartástagoknak, mint amit az általunk mért fogyasztás mutat. (2.1.11. táblázat) Megnéztük, hogy milyen különbséget eredményez, ha gyermek taggal „bővül” a háztartás. Itt nem az egy, hanem a két, gazdaságilag aktív korú személyből álló háztartást vettük egységnek, s ehhez viszonyítottuk a nagyobb, két aktív korú és egy, kettő, illetve három gyerekből állókat. A gyermekek értelemszerűen alig növelik a család jövedelmét. A „szükséges” jövedelmet azonban igen. A tényleges fogyasztás azonban nagyobb mértékben nő, mint a háztartások által, a megfelelő életszínvonalhoz szükségesnek ítélt jövedelem. A legmeredekebben azonban a KSH létminimum értékei alapján kalkulált súlyok nőnek. (2.1.12. táblázat)

Érdeemes röviden megnéznünk a „nyugdíjas háztartások” helyzetét. Az egy aktív korú tagból álló háztartásokhoz viszonyítottuk a két, illetve három nyugdíjas korúból állókat. Egy nyugdíjas korú átalagosan egy aktív korú fogyasztásának 70 százalékát fogyasztja el, amit eggyel több nyugdíjas korú kétharmaddal növel meg. Nagyon hasonló arányokat látunk a „szükséges” jövedelem esetében. A valós jövedelem valamivel kedvezőbb képet mutat, egy nyugdíjas korú egy aktív korú háztartás jövedelmének átlagosan 0,79-szeresét, két nyugdíjas korú tagból álló háztartás pedig 1,46-szorosát keresi meg. A legmagasabb viszonyszámokat itt is a KSH létminimum-számításánál láthatjuk. (2.1.13. táblázat)

IRODALOM

- Callan, T., Nolan B., Whelean B. J., Hannan D. F., Creighton S. (1989): Poverty, income and welfare in Ireland. The Economic and Social Research Institute, Dublin.
- Spéder Zsolt (2000): A szegénység dinamikája Magyarországon. Kézirat.
- KSH (2000a): Családi költségvetés 1999, Adattár, KSH, Budapest.
- KSH (2000b): Létminimum 1999, KSH, Budapest.
- Tóth István György (1994): A háztartások bevételei és kiadásai és a szociális újraelosztás. In: Tóth István György (szerk.) Társadalmi átalakulás 1992–1994, Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok 5. TÁRKI, Budapest.
- World Bank (2000): Making Transition Work for Everyone. Poverty and Inequality in Europe and Central Asia. Washington, D.C.

¹² E kategóriák meghatározásánál a KSH által használt specifikációt alkalmaztuk, gyermeknek tekintettük a legfeljebb 14 éveseket, gazdaságilag aktív korúnak nők esetében a 15–54 éveseket, férfiak esetében a 15–59 éveseket, nyugdíjas korúnak pedig nők közül a legalább 55 éveseket, férfiaknál a legalább 60 éveseket.

¹³ Itt természetesen nem tényleges növekedésről, hanem különböző létszámú háztartások megfigyeléséről van szó.

2.1.1. táblázat

Az adott tétel adott időszakban való fogyasztásának gyakorisága (%)

	Kiadási tételek	1998/1999		1999/2000	
		%	N	%	N
a.	Az elmúlt hónapban				
	Élelmiszer	100,0	1963	99,6	1964
	Élvezeti cikk (cigaretta, szeszes ital)	55,4	2001	52,5	1989
	Közlekedés (bérlet, benzin, jegy)	57,7	1996	57,3	1984
	Bejárónő, babysitter	0,7	2019	1,9	2006
	Telefonszámla	74,7	2006	78,9	2000
	TV, kábeltévé előfizetési díj	68,8	1979	66,5	1967
	Lakásfenntartás	93,8	1882	95,2	1762
	Lakbér, közös költség	38,5	1967	38,6	1949
	Szemétszállítás	61,8	1691	62,3	1617
	Elektromos áram	99,3	1985	99,0	1971
	Gáz	84,9	1918	84,7	1901
	Melegvízdíj	13,9	2024	12,4	2013
	Víz- és csatornahasználati díj	76,9	1722	79,1	1607
b.	Az elmúlt három hónapban				
	Ruházkodás	53,1	2006	54,3	1994
	Egészségügyi kiadások (orvos, gyógyszer, gyógyhatású készítmény)	80,5	2010	79,7	1997
	Testápolás	97,5	1969	96,5	1940
	Mosóporok, tisztítószer	98,2	1973	97,4	1968
	Művelődés, oktatás, korrepetálás	35,3	2004	36,1	1995
	Szórakoztatás, sport	24,2	2003	25,6	1991
c.	Az elmúlt 12 hónapban				
	Lakásfelszerelési cikk	29,0	1987	26,8	1980
	Üdülés	18,3	2010	16,7	2007
	Lakáskarbantartás (pl. festés, tetőjavítás)	36,6	2009	37,3	1996
	Tartós műszaki cikk	21,6	2012	22,2	2007

2.1.2. táblázat

Azon háztartások átlagos kiadása, amelyek költenek az egyes termékekre, szolgáltatásokra, fogyasztási egységenként (e=0,73)

	Kiadási tételek	1998/1999			1999/2000		
		Átlag	Szórás	N	Átlag	Szórás	N
a.	Az elmúlt hónapban						
	Élelmiszer	11 777	5911	1927	12988	7628	1931
	Élvezeti cikk (cigaretta, szeszes ital)	2502	2043	1109	3100	3235	1044
	Közlekedés (bérlet, benzin, jegy)	3474	3996	1151	4119	5194	1138
	Bejárónő, babysitter	2786	1875	15	4277	3413	39
	Telefonszámla	2359	2407	1499	2928	3526	1578
	TV, kábeltévé előfizetési díj	599	459	1361	734	678	1308
	Lakásfenntartás	8644	6268	1766	8970	6111	1762
	Lakbér, közös költség	2447	2906	758	2643	2557	752
	Szemétszállítás	344	377	1044	363	526	1008
	Elektromos áram	1894	1409	1971	2006	1310	1951
	Gáz	1223	1532	1628	1433	1691	1610
	Melegvízdíj	1361	1282	281	1810	1750	250
	Víz- és csatornahasználati díj	981	818	1325	1036	784	1271
b.	Az elmúlt 3 hónapban						
	Ruházkodás	8427	10349	1066	8766	12340	1082
	Egészségügyi kiadások (orvos, gyógyszer, gyógyhatású készítmény)	4741	8643	1618	6061	8468	1591
	Testápolás	2016	1947	1919	2295	2304	1872
	Mosóporok, tisztítószer	2003	1882	1937	2302	1807	1917
	Művelődés, oktatás, korrepetálás	3770	7702	707	4453	9187	719
	Szórakoztatás, sport	3314	7125	485	3638	5581	510
c.	Az elmúlt 12 hónapban						
	Lakásfelszerelési cikk	28 957	70 916	577	34 872	59 939	531
	Üdülés	41 384	61 097	368	51 618	13 4684	335
	Lakáskarbantartás (pl. festés, tetőjavítás)	44 496	129 269	736	60 087	19 8941	744
	Tartós műszaki cikk	39 284	105 188	434	49 460	14 3007	446

2.1.3. táblázat

Az egyes kiadásfajták részaránya a teljes kiadásból (%)

Kiadásfajták	1998/99	1999/2000
Élelmiszer	35,2	34,2
Élvezeti cikk (cigaretta, szeszes ital)	4,4	4,5
Közlekedés (bérlet, benzin, jegy)	6,7	7,0
Bejárónő, babysitter	0,1	0,2
Telefonszámla	5,1	6,0
TV, kábeltévé előfizetési díj	1,2	1,2
Lakásfenntartás	22,4	20,5
Ruházkodás	4,8	4,4
Egészségügyi kiadások (orvos, gyógyszer, gyógyhatású készítmény)	3,5	4,0
Testápolás	2,0	1,9
Mosóporok, tisztítószer	2,0	2,0
Művelődés, oktatás, korrepetálás	1,5	1,5
Szórakoztatás, sport	0,8	0,8
Lakásfelszerelési cikk	2,1	2,2
Üdülés	1,9	2,1
Lakáskarbantartás (pl. festés, tetőjavítás)	4,3	4,9
Tartós műszaki cikk	2,2	2,4
Összesen	100,0	100,0

2.1.4. táblázat

Az adott tétel adott időszakban való fogyasztásának gyakorisága jövedelmi ötödök szerint (százalék)

Kiadási tételek	Alsó ötöd	2.	3.	4.	Felső ötöd	Összesen
Az elmúlt hónapban						
Élelmiszer	98,6	100,0	100,0	99,5	99,7	99,6
Élvezeti cikk (cigaretta, szeszes ital)	51,1	42,8	48,3	58,2	63,2	52,5
Közlekedés (bérlet, benzin, jegy)	43,6	40,9	51,9	67,5	82,5	57,3
Bejárónő, babysitter	1,4	0,2	1,2	0,3	6,4	1,9
Telefonszámla	53,7	67,3	83,8	92,8	95,5	78,9
TV, kábeltévé előfizetési díj	53,6	57,8	63,5	72,9	84,6	66,5
Lakásfenntartás	94,0	94,0	94,8	96,9	96,5	95,2
Lakbér, közös költség	24,0	28,1	36,8	45,0	58,6	38,6
Szemétszállítás	48,1	58,0	70,8	66,3	69,4	62,2
Elektromos áram	97,2	99,3	99,5	99,5	99,2	99,0
Gáz	82,0	85,4	85,8	85,4	84,6	84,7
Melegvízdíj (csak távfűtéses lakásoktól)	6,0	10,0	10,2	17,2	18,2	12,4
Víz- és csatornahasználati díj	70,6	76,5	82,0	83,1	83,6	79,0
Az elmúlt 3 hónapban						
Ruházkodás	45,2	45,3	50,8	54,2	76,1	54,3
Egészségügyi kiadások (orvos, gyógyszer, gyógyhatású készítmény)	70,9	83,5	82,0	83,3	77,8	79,7
Testápolás	94,6	95,6	95,6	97,9	98,7	96,5
Mosóporok, tisztítószer	95,8	97,0	97,0	97,9	99,2	97,4
Művelődés, oktatás, korrepetálás	20,0	23,2	35,1	40,4	61,5	36,1
Szórakoztatás, sport	14,4	11,8	23,4	24,2	54,5	25,6
Az elmúlt 12 hónapban						
Lakásfelszerelési cikk	15,4	18,5	23,4	31,3	45,2	26,8
Üdülés	4,9	6,2	12,2	19,3	40,8	16,7
Lakáskarbantartás (pl. festés, tetőjavítás)	33,3	32,3	33,2	43,1	44,4	37,2
Tartós műszaki cikk	13,7	15,3	20,9	25,7	35,0	22,2

2.1.5. táblázat**Az adott tételre költők kiadása fogyasztási egységenként (e=0,73), jövedelmi ötödök szerint (Ft)**

Kiadási tételek	Alsó ötöd	2.	3.	4.	Felső ötöd	Összesen
Az elmúlt hónapban						
Élelmiszer	9531	10445	12372	14 352	18 057	12 988
Élvezeti cikk (cigaretta, szeszes ital)	2567	2884	2612	2885	4221	3040
Közlekedés (bérlet, benzin, jegy)	2944	2866	3167	3803	6197	4119
Bejárónő, babysitter	2324	2712	3248	603	5054	4277
Telefonszámla	2979	2388	2408	2994	3708	2928
TV, kábeltévé előfizetési díj	627	668	647	755	893	734
Lakásfenntartás	6805	8144	8668	10 069	11 004	8970
Lakbér, közös költség	2260	2575	2361	2704	2950	2643
Szemétszállítás	265	325	340	396	469	363
Elektromos áram	1671	1903	1907	2083	2433	2006
Gáz	1217	1325	1490	1502	1613	1433
Melegvízdíj (csak távfűtéses lakásoktól)	1296	1382	2075	1826	2057	1810
Víz- és csatornahasználati díj	804	970	1028	1066	1292	1036
Az elmúlt 3 hónapban						
Ruházkodás	6561	5102	7177	8139	13 828	8766
Egészségügyi kiadások (orvos, gyógyszer, gyógyhatású készítmény)	4208	5716	5782	6585	7744	6061
Testápolás	1800	1867	1990	2312	3449	2295
Mosóporok, tisztítószer	1999	2001	2206	2277	3007	2302
Művelődés, oktatás, korrepetálás	1810	2303	4089	3186	7141	4453
Szórakoztatás, sport	6328	2201	2333	1993	4599	3638
Az elmúlt 12 hónapban						
Lakásfelszerelési cikk	29 557	23 177	29 593	28 281	49 042	34 872
Üdülés	16 814	23 439	34 480	32 605	73 988	51 618
Lakáskarbantartás (pl. festés, tetőjavítás)	24 413	32 260	61 229	74 920	91 206	60 087
Tartós műszaki cikk	29 259	30 283	32 709	41 763	81 108	49 460

2.1.6. táblázat

Háztartások összes kiadása fogyasztási egységenként társadalmi-demográfiai háttérváltozók szerint (e=0,73)

	Átlag (Ft)	Arány	N
<i>Összesen</i>	40 266	100,0	2013
Háztartásfő életkora			
–30 éves	41 799	103,8	246
31–40 éves	42 293	105,0	325
41–50 éves	41 372	102,7	437
51–60 éves	42 982	106,7	411
60 év feletti	35 831	89,0	594
Háztartásfő iskolai végzettsége			
Legfeljebb 8 általános	31 376	77,9	706
Szaktunokásfépző	37 687	93,6	616
Érettségi	45 030	111,8	419
Felsőfokú	62 123	154,3	268
Háztartásfő gazdasági aktivitása			
Alkalmazott	43 594	108,3	771
Vállalkozó	57 167	142,0	150
Nyugdíjas	37 397	92,9	875
Egyéb	28 382	70,5	218
Aktív háztartásfő foglalkozása			
Önálló	58 521	145,3	129
Vezető	62 620	155,5	133
Szellemi	52 022	129,2	165
Fizikai	36 228	90,0	468
Háztartási jövedelem kvintilisei			
1. kvintilis	26 604	66,1	367
2. kvintilis	30 245	75,1	438
3. kvintilis	36 295	90,1	402
4. kvintilis	43 450	107,9	401
5. kvintilis	64 190	159,4	406
Háztartáslétszám			
1	42 732	106,1	511
2	41 571	103,2	565
3	40 273	100,0	404
4+	36 514	90,7	533
Településtípus			
Község	34 159	84,8	706
Város	40 370	100,3	482
Megyeszékhely	39 896	99,1	406
Főváros	50 821	126,2	418

2.1.7. táblázat

Az élelmiszer-fogyasztás aránya és a fogyasztás/jövedelem arány a társadalmi-demográfiai háttérváltozók szerint (%)

	Élelmiszer-fogyasztás aránya	Fogyasztás / jövedelem arány
<i>Összesen</i>	34,2	84,8
Háztartásfő életkora		
–30 éves	32,7	86,4
31–40 éves	31,2	90,3
41–50 éves	34,8	83,8
51–60 éves	33,4	81,4
60 év feletti	38,8	83,5
Háztartásfő iskolai végzettsége		
Legfeljebb 8 általános	39,9	87,4
Szaktunokásfépző	33,7	88,8
Érettségi	33,7	81,7
Felsőfokú	29,1	80,1
Háztartásfő gazdasági aktivitása		
Alkalmazott	32,6	80,3
Vállalkozó	29,6	96,1
Nyugdíjas	37,1	87,3
Egyéb	39,2	88,3
Aktív háztartásfő foglalkozása		
Önálló	29,5	96,4
Vezető	29,0	78,5
Szellemi	30,3	79,7
Fizikai	34,6	81,6
Háztartási jövedelem kvintilisei		
1. kvintilis	38,5	122,6
2. kvintilis	36,9	95,6
3. kvintilis	36,0	92,8
4. kvintilis	34,4	83,7
5. kvintilis	30,1	69,5
Háztartáslétszám		
1	31,4	94,2
2	35,8	82,9
3	34,7	81,9
4+	34,0	84,8
Településtípus		
Község	34,9	86,1
Város	33,8	89,2
Megyeszékhely	32,0	81,2
Főváros	35,5	82,2

2.1.8. táblázat

Átlagos fogyasztás, jövedelem, illetve „szükséges” jövedelem* háztartáslétszám szerint (Ft)

	Fogyasztás	Jövedelem	„Szükséges” jövedelem*	N
1 fős	42 732	45 358	121 545	511
2 fős	68 951	83 188	129 216	565
3 fős	89 808	109 621	180 256	404
4 fős	105 806	122 271	207 292	358
5 fős	114 375	139 645	235 770	119

*Kérdőív kérdése: Véleménye szerint egy olyan családnak, mint az Önöké, a mai körülmények között havonta hány forintra lenne szüksége ahhoz, hogy megfelelő színvonalon megéljen?

2.1.9. táblázat

Fogyasztási súlyok háztartáslétszám szerint

	Háztartáslétszám szerinti súlyok	Ekvivalens súlyok (e=0,73)	Tényleges fogyasztás alapján számolt súlyok	Háztartási jövedelem alapján számolt súlyok	„Szükséges” jövedelem alapján számolt súlyok
1 fős	1	1,00	1,00	1,00	1,00
2 fős	2	1,66	1,61	1,83	1,76
3 fős	3	2,23	2,10	2,42	2,46
4 fős	4	2,75	2,48	2,70	2,83
5 fős	5	3,24	2,68	3,08	3,22

2.1.10. táblázat

1994-es és 1999-es fogyasztási adatok alapján kalkulált súlyok

	1. tercilis		2. tercilis		3. tercilis	
	1994	1999	1994	1999	1994	1999
1 fős	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
2 fős	1,71	1,54	1,81	1,71	1,72	1,60
3 fős	2,25	2,13	2,46	2,48	2,16	1,88
4 fős	2,79	2,31	2,75	3,06	2,55	2,24
5 fős	2,65	2,81	3,08	3,16	2,60	2,37

2.1.11. táblázat

Fogyasztási súlyok felnőtt háztartások esetében

	Monitor esetszám	Tényleges fogyasztás alapján	Háztartási jövedelem alapján	„Szükséges” jövedelem alapján	KSH létminimum alapján*
1 aktív korú felnőtt	177	1,00	1,00	1,00	1,00
2 aktív korú felnőtt	163	1,50	1,87	1,71	1,75
3 aktív korú felnőtt	123	1,67	2,13	2,14	2,50

*KSH (2000b).

2.1.12. táblázat
Fogyasztási súlyok gyermekes háztartások esetében

	<i>Monitor esetszám</i>	Tényleges fogyasztás alapján	Háztartási jövedelem alapján	„Szükséges” jövedelem alapján	KSH létminimum alapján*
2 aktív korú felnőtt	163	1,00	1,00	1,00	1,00
2 aktív korú felnőtt + 1 gyerek	139	1,24	1,16	1,11	1,37
2 aktív korú felnőtt + 2 gyerek	138	1,42	1,19	1,25	1,66
2 aktív korú felnőtt + 3 gyerek	26	1,31	1,08	1,34	1,89

*KSH (2000b).

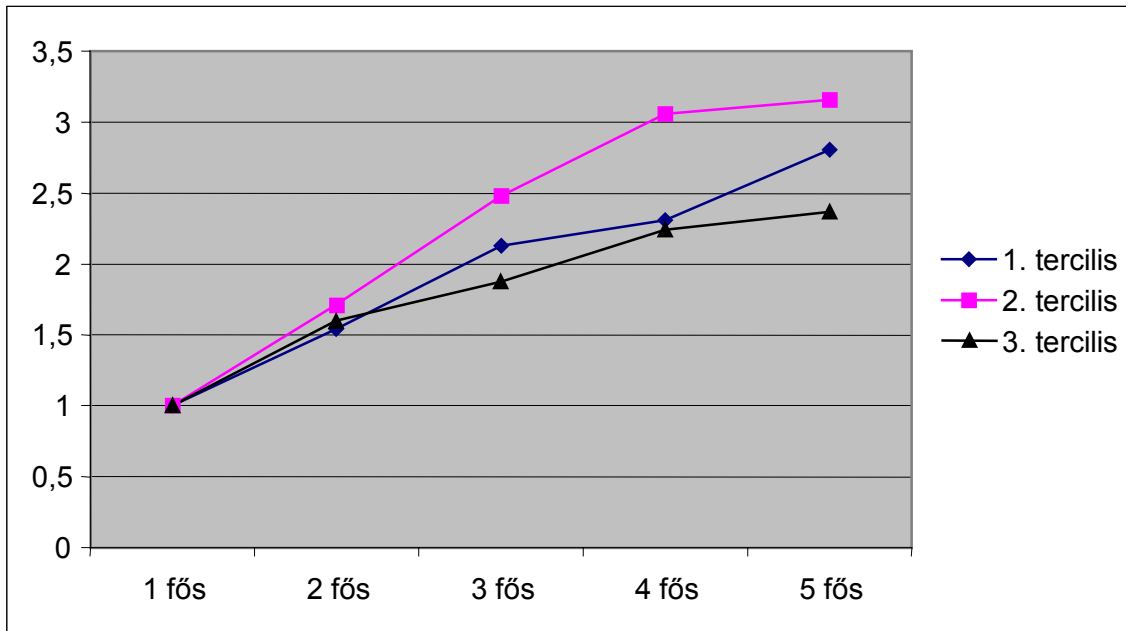
2.1.13. táblázat
Fogyasztási súlyok nyugdíjas háztartások esetében

	<i>Monitor esetszám</i>	Tényleges fogyasztás alapján	Háztartási jövedelem alapján	„Szükséges” jövedelem alapján	KSH létminimum alapján
1 aktív korú felnőtt	177	1,00	1,00	1,00	1,00
1 nyugdíjas korú	335	0,70	0,79	0,66	0,90
2 nyugdíjas korú	261	1,16	1,46	1,16	1,55

*KSH (2000b).

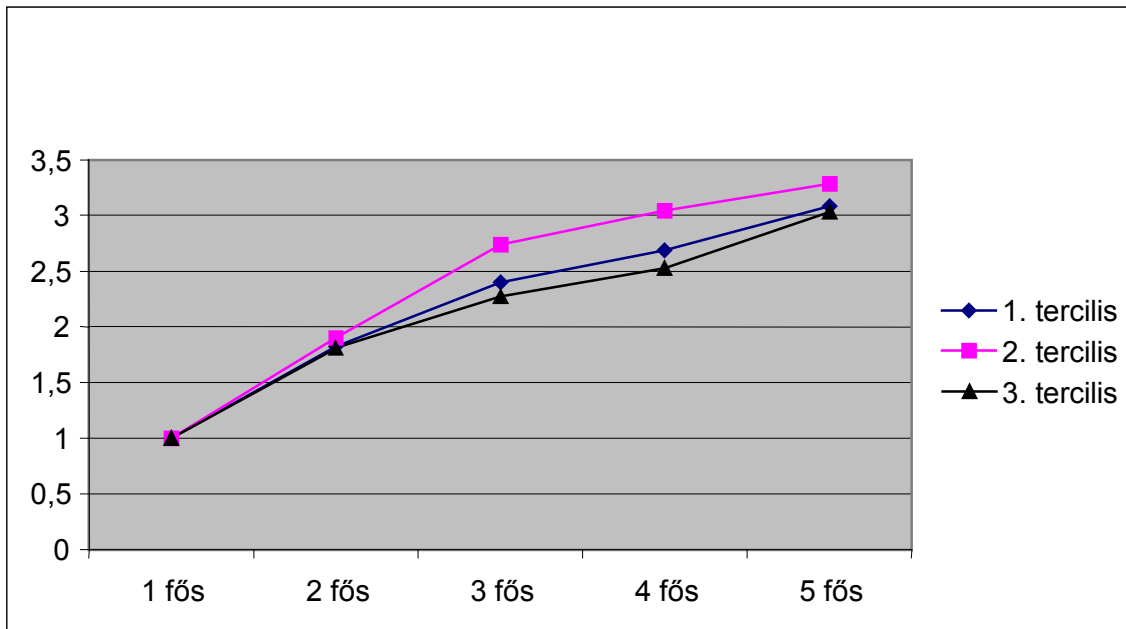
2.1.1. ábra

Mért fogyasztás alapján kalkulált súlyok, jövedelmi tercilisek szerint

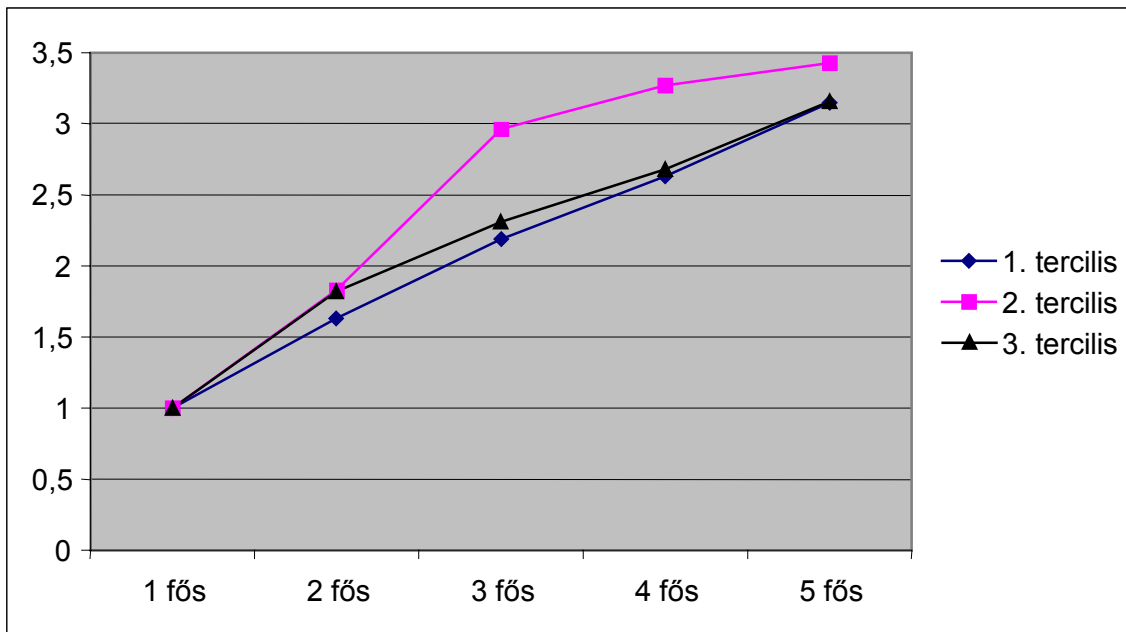
2.1.2. ábra

Háztartás jövedelem alapján kalkulált súlyok, jövedelmi tercilisek szerint

2.1.3. ábra

„Szükséges” jövedelem alapján kalkulált súlyok, jövedelmi tercilisek szerint

2.2. Kulturális fogyasztás (Róbert Péter)

2.2.1. Bevezetés

A társadalom szerkezetére vonatkozó kutatások mint a társadalmi egyenlőtlenségek egyik jellegzetes megjelenési formáját tárgyalják a fogyasztás és az életstílus különbségeit. Az empirikus vizsgálatok két fő dimenziót jelölnek ki ebben a vonatkozásban, az anyagi és a kulturális fogyasztást.¹⁴ Ez a tanulmány az utóbbi kérdéskörrel foglalkozik, miközben az előző területről, az anyagi-vagyoni helyzetről a kötet egy másik tanulmánya alapján tájékozódhat az olvasó.

A kulturális fogyasztás olyan jelenség, amelynek csak bizonyos elemei ragadhatók meg nagymintás, survey jellegű vizsgálatok segítségével. Nyilvánvalóan egyszerűbb feladat megmérni a kulturális fogyasztás *mennyiségét*, ami általában olyan kulturális szabadidős aktivitások segítségével operacionalizálható, mint az olvasás, a színházba, moziba, múzeumba, koncertre járás. A társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatának céljával készült adatfelvételek általában ezeknek a tevékenységeknek a gyakoriságára vonatkoznak, nem kérdezik rá arra, hogy a mintába került személyek mit olvasnak, mit néznek meg a színházban. A kulturális fogyasztás *minőségéről* tehát a „nagy” rétegződéskutatások kevesebbet mondanak, ezekről inkább célzott vizsgálatokból lehet tájékozódni. A korábbi Monitor-felvételeket is pontosan ez a mennyiségi megközelítés jellemezte, összhangban azzal, hogy a társadalmi rétegződésre, illetve mobilitásra vonatkozó hazai kutatások tanulságai szerint a kulturális fogyasztás, életstílus ilyen „durva” mérése is alkalmas markáns, rétegspecifikus különbségek, illetve az egyenlőtlenség rétegspecifikus átörökítési mechanizmusainak kimutatására.¹⁵

A mennyiségi tájékozódáson túlmenően a könyvolvasás esetében az egyetlen specifikáció a korábbi Monitor-felvételekben az volt, hogy a megkérdezett olvasott-e szakkönyvet. A koncert esetében pedig a komolyzenei és a könnyűzenei események külön szerepeltek a kérdőívben. (Mindkét esetben a kérdezettre volt bízva, mit tekint szakkönyvnek, vagy hol húzza meg a zenei műfajok határát.) A 2000. évi Monitor felvételbe azonban bekerült három rövid kérdésblokk, amelyek a könyvek, a tévéműsorok és a színházi előadások különböző műfajait sorolták fel, s az ezek iránti érdeklődést vizsgálták. A kérdések megfogalmazása olyan volt, hogy tudatosan kerülte a kulturális fogyasztás mennyiségi korlátainak problémáját. A kérdezettek kulturális preferenciáira voltunk kíváncsiak, függetlenül attól, hogy például járnak-e színházba.

Ezt a kérdésblokkot korábban németországi életstílus-vizsgálatokban használták. A német életstílus-vizsgálatok jutottak valószínűleg a legmesszebbre abban, hogy empirikusan operacionalizálják, és mérik a „túl renden és osztályon” elméleti koncepcióját, s hogy a rétegződési, osztályszerkezeti társadalomképnek egy életstílus csoportok szerinti alternatíváját dolgozzák ki.¹⁶ A kérdések eredendően egy 1985-ös Gerhard Schulze kérdőívben szerepeltek. Az egyik kérdésblokk, amely a zenei ízlésre vonatkozott, nem került

¹⁴ Ld. például Róbert (2000) vagy Bukodi és Róbert (2000).

¹⁵ Ld. a Rétegződés-modell vizsgálat keretében készült monográfiákat a társadalmi egyenlőtlenségekről (Kolosi, 1984, 1987; Utasi, 1984), illetve az egyenlőtlenségek újratermelődéséről (Róbert 1986).

¹⁶ A „túl renden és osztályon” koncepcióval kapcsolatban ld. Beck (1983) [1997]. Az életstílus csoportokról ld. például Hradil (1992) [1995].

be a Háztartás Monitor 2000 kutatásba. A kérdéseket Németországban felhasználták az ottani „jóléti kutatásokban” (Wohlfahrtsurvey) is.¹⁷

A Monitor felvételek adatainak korábbi (1998 és 1999) feldolgozásakor a kulturális fogyasztás mennyiségi jellemzőiről adtunk döntően leíró jellegű képet. Ennek során elsősorban a különböző strukturális változók által kijelölhető rétegek szerinti, nagyságrendi különbségekre koncentráltunk. A kulturális fogyasztás ilyen természetű vizsgálatát a háztartások, illetve az egyének szintjén is elvégeztük, mivel a kulturális javak meglétének, illetve fogyasztásuknak egyes elemei a háztartás egészének szintjén, más elemei viszont a háztartás tagjainak egyéni jellemzői mentén ragadhatók meg. Mind a háztartások, mind az egyének kulturális fogyasztási szintjének vizsgálatakor olyan háttérváltozókat alkalmaztunk, mint pl. a foglalkozás, képzettség, jövedelem, lakóhely, korcsoport. Ezt az elemzést most a Monitor 2000 adatain nem ismételtük meg azzal a részletességgel, mint az elmúlt két évben. Ugyanakkor a korábban kiszámolt táblázatok mintájára elkészített új táblázatokat a tanulmány végén található függelékben közöljük.¹⁸ Ennek az írásnak a további részében a kulturális fogyasztáshoz kapcsolódó preferenciákra koncentráltunk.

2.2.2. A kulturális fogyasztás preferenciáinak struktúrája¹⁹

Az elemzés első lépésében látens változós módszerrel tártuk fel a kulturális preferenciákra vonatkozó válaszok rejtett struktúráját. A három kérdésblokk (olvasás, tévéműsorok, színházi előadások) változóit előre két csoportra osztottuk, az olvasásra vonatkozó válaszokat külön kezeltük a másik két kérdéskörtől. (Az olvasás különválasztása minden más kulturális fogyasztástól szokásos eljárás.)

Az olvasási szokások esetében a preferenciákra vonatkozó kérdések mellett figyelembe vettük az újság- és könyvolvasás valószínű gyakoriságára, valamint az elmúlt évben olvasott könyvek számára vonatkozó kérdéseket is. Az olvasási preferencia kérdések esetében a klasszikus és modern szépirodalom, a szórakoztató irodalom, a versek, drámák, a társadalmi-politikai könyvek, s a praktikus könyvek iránti érdeklődésüket kellett a válaszolóknak kifejezniük az iskolai osztályzatoknak megfelelő módon.

Az olvasási preferenciák esetében négy olyan faktort kaptunk, amelyek sajátértéke 1 feletti volt, s amelyek együttesen a vonatkozó változók (összesen 8) teljes szórásának majdnégyharmadát megmagyarázták (2.2.1. táblázat). Az első faktorba azok kerültek, akik gyakran olvasnak könyveket, sok könyvet olvastak, s ezen belül elsősorban a szépirodalmi műveket, a verseket és drámákat, valamint kisebb mértékben a társadalmi és politikai témájú könyveket preferálják. A második faktoron olyanok találhatók, akik ritkán vesznek kézbe könyvet, kevés könyvet olvastak, s azok is főleg praktikus célzatú (pl. barkácskönyv, szakácskönyv) voltak. A harmadik faktoron szereplő olvasó típus nem olvas gyakran vagy sokat, de ha mégis, akkor leginkább a szórakoztató irodalmat („lektúr”) kedveli. Végül a negyedik faktoron azok szerepelnek, akik esetében az olvasás leginkább az újságolvasásra korlátozódik, könyveket, irodalmi műveket nem olvasnak, különösen „irtóznak” a versektől és a drámáktól.

Az olvasáson túli kulturális érdeklődést két „médiumon” keresztül közelítettük. Az egyik kérdésblokk az „otthonülő” fogyasztás fő eszköze, a televízió különböző műsorai iránti érdeklődést, a másik kérdésblokk az „eljáró” fogyasztás egyik fajtája a színházi, színpadi

¹⁷ A kérdések forrásairól, különféle alkalmazásáról részletesebben Kapitány Balázs egyetemi szakdolgozata (ELTE Szociológiai Intézet, 2000) tájékoztat.

¹⁸ A függelékben szereplő táblázatok néhány kérdés módosulása miatt nem teljesen egyeznek meg a korábbiakkal (F2.2.1.–F2.2.5. táblázatok).

¹⁹ A tanulmányban szereplő számításokat Tóth Judit, az ELTE Szociológiai Intézet másodéves Ph.D. hallgatója készítette, aki az életstílus témában dolgozik disszertációján.

műsorok iránti érdeklődést mérte. A tévéműsorok esetében a show-k, vetélkedők, sportadások, művészfilmek, hírműsorok, természetfilmek, krimik, sorozatok lettek kiemelve. A színpadi műsorok esetében pedig a klasszikus és modern drámák, a vígjátékok, az operák, a könnyebb zenés műfajok, s a verses költői estek iránti érdeklődésre kérdeztünk rá. A válaszokat ismét az iskolai osztályzatoknak megfelelően kódoltuk. Jóllehet a kulturális fogyasztás otthonülő, illetve eljáró típusainak megkülönböztetése gyakori eljárás, jelen esetben azonban nem erre a különözöségre, hanem a kulturális fogyasztási preferenciákra voltunk kíváncsiak. Az empirikus elemzés megerősítette e döntés helyességét. Az eredmények azt mutatják, hogy a kulturális fogyasztás szerveződése valóban nem elsősorban az otthoni – eljáró kettősség mentén, hanem ettől függetlenül, az esetek többségében bizonyos értékek alapján alakul.

A kulturális érdeklődés vizsgálatakor szintén négy olyan faktort kaptunk, amelyek sajátértéke 1 feletti volt, s amelyek együttesen a vonatkozó változók (összesen 14) teljes szórásának majd 60 százalékát megmagyarázták (2.2.2. táblázat). Az első faktor ismét a „komoly” kulturális fogyasztás típusát testesíti meg, az itt lévők a tévében művészfilmeket, kulturális műsorokat néznek, színházban pedig a klasszikus és modern drámák, az operák, s a költői estek, versműsorok iránt érdeklődnek. A második faktor ezzel szemben a „könnyű” kulturális fogyasztásé, ahol a televízió esetében a „családi szórakozásra” való show-műsorok, vetélkedők, illetve természetfilmek, ismeretterjesztő műsorok a népszerűek, a színházi műfajok közül pedig a vígjáték és a zenés előadások, musicalek iránt mutatkozott érdeklődés. Viszonylag nagy súllyal ezen a faktoron szerepel még a híradó, a hírműsorok is, ami nem magától értetődő. E változó kommunalitása is valamivel kisebb a többinél. Feltételezzük, hogy az ezen a faktoron szereplő fogyasztó számára a híradó nézése kisebb mértékben jelenti a világ eseményeiről való tájékozódást, hanem ez a műsor is inkább valamiféle gyűjteménye a „színes”, érdekes, olykor esetleg elborzasztó dolgoknak, mint a máshol folyó háború vagy természeti katasztrófa.

A harmadik faktor azokat a személyeket tartalmazta, akik esetében semmiféle kimutatható kulturális preferenciáról nem beszélhetünk. Ezek az emberek kizárólag a tévéműsorokat fogyasztják, de abból mindent. Ők azok, akik mind hétköznap, mind hétvégén nagyon sokat néznek televíziót, „csak menjen a tévé”. A negyedik faktor esetében szintén a televízió uralja a fogyasztási preferenciákat. Itt a sport, a krimik, illetve akciófilmek iránti „férfias” érdeklődés jelenik meg, ami párosul a nőknek szóló sorozatok és szappanoperák utálatával.

Az olvasás és a kulturális érdeklődés így kialakított preferenciái feltételezhetően különböznek a válaszolók demográfiai és társadalmi jellemzői mentén. Másfelől, az egyes lakossági csoportokhoz, demográfiai vagy társadalmi rétegekhez is valószínűleg jól kapcsolhatóak tipikus olvasási szokások, illetve a kulturális érdeklődés jellegzetes típusai. Ezeket az összefüggéseket, amelyek tehát két nézőpontból is közelíthetőek, vizsgáltuk a továbbiakban a nemek, a lakóhely és a korcsoportok mentén, valamint az iskolai, foglalkozási és jövedelmi különbségeken keresztül.

2.2.3. Az olvasási preferenciák demográfiai és strukturális különbségei

A különböző rétegek és az olvasási preferenciákra vonatkozó négy típus kapcsolatát a faktor pontszámok átlagainak különbségén keresztül mutatjuk be. Ezek az átlagok a 2.2.3. táblázatban szerepelnek.

Mind a négy típus esetében markánsak a nemek szerinti különbségek. A korábbi kutatásokkal összhangban, amelyek azt jelezték, hogy a nők gyakrabban és többet olvasnak, mind a klasszikus műveltségi, mind a szórakozó típus elsősorban rájuk jellemző, a férfiak pontszáma negatív ezeken a faktorokon. A hírolvasó típus viszont „férfias”, a hírek (és a politika) iránt inkább ők és nem a nők érdeklődnek. A nemek szerinti különbségek a nem gyakran és nem sokat olvasó, praktikus érdeklődés esetében a legkisebbek. Ha jellegükben

különbözőek is, de praktikus könyvekre mind a két nemnek (bár az adatok szerint a férfiaknak kicsit inkább) szükségük lehet.

Az olvasási preferenciák és az életkor kapcsolata azt jelzi, hogy egyedül a szórakoztató olvasmányok iránt érdeklődő típus esetében mutatkoznak az életkori kapcsolatok „egyenes vonalúnak”. A fiatalok érdeklődnek inkább a szórakoztató irodalom iránt, elsősorban 40 éves kor alatt. Az idősebbek, az 50 év felettiek esetében az ilyen irányú érdeklődés kevésbé áll fenn. A másik három típusnál viszont a különböző preferenciák elsősorban a középkorúakra jellemzőek. A gyakran és sokat olvasók, a klasszikus szépirodalmat, verseket és drámákat kedvelők, a csak praktikus könyveket olvasók, illetve a főleg újságot olvasók esetében statisztikailag egyaránt szignifikánsak az életkori különbségek, de mind a három típus, döntően a középkorúak közül kerül ki.

Lakóhely vonatkozásában a klasszikus műveltséget képviselő olvasási érdeklődés egyenletesen növekvő tendenciát mutat a községektől kiindulva a Budapesten élőkhöz. A fővárosiak másoknál gyakrabban és többet olvasnak, s inkább preferálják a klasszikus műfajokat. A ritkán és keveset, s akkor is csak gyakorlatias célzattal olvasók viszont éppen ellenkezőleg, leginkább a községi lakosok közül kerülnek ki. A szórakoztató irodalom iránti érdeklődés viszont nem tűnik lakóhely specifikusnak. Érdekes módon az újságolvasás, a gyakori hírfogyasztás a budapestiek körében a legkevésbé jellemző. A hírolvasó típus a megyeszékhelyeken él a leggyakrabban.

A képzettség elsősorban a klasszikus műveltségi típushoz tartozókat differenciálja. A művészeti olvasmányok iránt érdeklődés, a gyakori olvasás egyértelműen a magasan iskolázottakra jellemző, főleg az egyetemi diplomásokra. Az érettségivel nem rendelkezők már negatív értékkel szerepelnek ezen a faktoron. A praktikus érdeklődésű olvasók elsősorban a szakmunkás végzettségűek, a szakközépiskolában érettségizettek közül kerülnek ki. Mind az általános iskolai végzettségűek, mind az egyetemi diplomások az átlagnál kevésbé olvasnak praktikus könyveket. A szórakoztató művek iránti érdeklődés leginkább az általános iskolát végzetteket jellemzi. Ez a típus a legkevésbé azonosítható a diplomásokkal. A hírolvasó típusban főleg szakmunkásképzőt végzetteket és szakközépiskolában érettségizetteket találunk, ugyanúgy mint a praktikus könyvek iránt érdeklődők között.

A foglalkozási csoportok közül nem meglepő módon az értelmiségiek esetében a legmagasabb a klasszikus művészet, a versek, drámák, társadalmi és politikai könyvek iránti érdeklődés. Ezen a téren őket a vezetők, majd a középszintű szellemiek követik. A munkás foglalkozásúak már egyaránt alulreprezentáltak a klasszikus és komoly olvasmányokat preferálók között, főleg a mezőgazdasági dolgozókra igaz ez. A ritkán és keveset, akkor is főleg gyakorlatias könyveket olvasók részben az önállóak, részben a szakmunkások közül kerülnek ki. A szórakoztató olvasmányokat főleg a betanított és segédmunkások kedvelik, a vezetők és értelmiségiek viszont határozottan elutasítják. Végül a hírolvasó típus foglalkozási hátterét tekintve is nagyon hasonló a praktikus érdeklődésű típushoz, az önállókat és a szakmunkásokat jellemzi elsősorban ez a preferencia.

A klasszikus művelődést preferálók, illetve a szórakoztató olvasmányok iránt érdeklődők a jövedelmi helyzet szempontjából is – hasonlóan a képzettséghez és a foglalkozáshoz – ellentétes társadalmi pólusokon találhatóak. Az előbbiek a legfelső jövedelmi tizedben, az utóbbiak pedig inkább az alsóbb, bár nem a legalsó jövedelmi tizedben találhatóak. A ritkán és keveset olvasók, a könyveket gyakorlatias célra használók inkább a jövedelmi rétegződés felsőbb régiójából kerülnek ki, de nem a legfelső tizedből. Érdekes módon, a praktikus és a hírolvasó típus képzettségi és foglalkozási profiljának hasonlósága ellenére, jövedelmi szempontból az újságolvasó, hírfogyasztói preferencia ugyanúgy a felső jövedelmi rétegekre, sőt a legfelső decilisre jellemző, mint az olvasmányokban a klasszikus művelődést képviselő típus.

Összességében a klasszikus művelődést preferálók inkább nők, középkorúak és budapesti lakosok, valamint jól kereső, magasan iskolázott értelmiségiek és vezetők. Ezzel

szemben a szórakoztató olvasmányokat kedvelők inkább alacsonyabb képzettségű, középkorú nők, vagy kisebb részben szakmunkás férfiak, akik egyaránt az átlagnál kevesebbet keresnek. Olvasási preferenciáikat gyakorlati célok alapján főleg a középkorú, kisebb településen élő, legfeljebb középfokú végzettségű, tipikusan szakmunkás foglalkozású, de az átlagnál jobban kereső emberek alakítják. A tipikusan a hírfogyasztásra koncentráló olvasói típus pedig főleg középkorú, nagyvárosi férfiakkól áll, akik a képzettségi és a foglalkozási hierarchia közepén, „felsőközepén” helyezkednek el, (köztük vannak az önálló foglalkozásúak is), s a magas jövedelműek közé tartoznak.

2.2.4. A kulturális érdeklődés preferenciáinak demográfiai és strukturális különbségei

Hasonlóan az olvasási preferenciákhoz, a kulturális érdeklődés terén kialakított típusok esetében is faktor pontszámaik átlagainak különbségét számítottuk ki, a lakosság különböző – demográfiai, illetve társadalmi – csoportjaira vonatkozóan. Az átlagok a 2.2.4. táblázatban láthatók.

A nemek szerinti különbségek mind a négy típus esetében jelentősek. A kulturális érdeklődés általában inkább jellemzi a nőket, mint a férfiakat. Ez akkor is igaz, ha ez az érdeklődés elvontabb, művészi produktumokra vonatkozik, de akkor is, ha könnyedebb, családi szórakozásról van szó. A nemek szerinti különbségek markánsabbak az előbbi, mint az utóbbi esetben. A művészfilmek, klasszikus drámák, opera előadások tehát jobban megosztják a nőket és férfiakat, mint a vetélkedők, természet filmek, vígjátékok iránti érdeklődés. (Nem tudjuk természetesen, hogy a nők valóban jobban érdeklődnek-e a magas kultúra iránt, avagy csak nemi különbségekhez kötődő társadalmi sztereotípiákra – ahol a nőknek inkább „illik” műveltnek lenniük – mutatnak rá az adatok.) A legkisebb különbség a nemek mentén a válogatás nélkül tévézők esetében mutatkozik. A férfiak érdeklődése csak akkor haladja meg jelentősen a nőkéét, ha sportról vagy „harcias” krimikről, akciófilmekről van szó. Ez olyan „férfias” szórakozás, amely nem fér össze a jellegzetesen a nők érdeklődésére számot tartó műfajokkal, mint a sokszor romantikus sorozatok, szappanoperák.

Az életkori csoportok és a kulturális érdeklődés esetében a kapcsolat szintén nem egy „lineáris logika” mentén alakul, általában nem a legfiatalabbak és a legöregebbek vannak egymástól a legtávolabb. Igaz, éppen ez a helyzet a sportműsorok, illetve a krimik és akciófilmek esetében, amelyeket kimondottan a 30, illetve 40 év alattiak kedvelnek, s amelyeket elsősorban a 60 és 70 év felettiak utasítanak el. De a válogatás nélkül tévézők típusa viszont a 60 és 70 év közöttiek esetében mutatkozik a leggyakoribbnak, s utánuk a 30 év alattiak következnek. Jóllehet mindkét korosztályt az jellemzi, hogy sokat nézik a tévét, és fogyasztásuk semmiféle műfaji specializációt nem mutat, mégis valószínű, hogy a két korosztály otthonában nem ugyanaz(ok) a tévéállomás(ok) mennek. Erre vonatkozóan viszont már nincsenek részletekbe menő adataink.

A családi, szórakoztató kulturális fogyasztás (show-műsorok, vetélkedők, vígjátékok) elsősorban az 50 és 60 év közöttiekre jellemző, az ilyenfajta érdeklődés kifejezetten ritkább 30 év alatt és 70 év felett. A művészi érdeklődés is gyakoribb a középkorúak, főleg a 40 és 50 év közöttiek körében, de ennek a típusnak az esetében az életkori különbségek statisztikailag nem jelentősek.

Lakóhely vonatkozásában kiugró a budapesti kérdezettek művészeti érdeklődése. A települési lejtőn lefelé haladva a községi lakosok irányába egyre kisebb az érdeklődés a művészfilmek, drámák, operaelőadások iránt. Nem ilyen egyértelmű a kép a könnyű családi szórakozás esetében, ami viszont inkább tűnik városi fogyasztási formának, relatíve a budapestiekre, illetve a községiekre is kevésbé jellemző. A különösebb preferenciák nélkül sokat tévézők szinte bármely települési szinten megtalálhatók, a lakóhelyi különbségek igen mérsékeltek. Végül a sport és harcias filmek iránti érdeklődés határozottan a nagyobb

településekhez kapcsolódik. Ez utóbbi típus demográfiai profilja alapján a nagyvárosi fiatal férfiak fogyasztását testesíti meg. Ugyanakkor a művészeti érdeklődés viszont a szintén nagyvárosi, középkorú nőket jellemzi leginkább. A középkorú nőkre jellemző a vetélkedők, természetfilmek, vígjátékok iránti nagyobb érdeklődés is. Végül a sokat és válogatás nélkül tévézők csoportja elég heterogén, markáns demográfiai profillal a legkevésbé rendelkezik a négy típus közül.

Erősen eltérő képet mutat a kulturális érdeklődés az iskolázottsági szintek mentén. A művészeti érdeklődés és a képzettség kapcsolata alapvetően lineárisan alakul. Az egyetemi diplomával rendelkezők tartoznak leginkább a művészfilmek, klasszikus drámák, operaelőadások fogyasztói közé. Tőlük jelentősen elmaradnak még a főiskolai diplomával rendelkezők is, s még inkább az érettségizettek. Ez az érdeklődés már kifejezetten nem jellemző a szakmunkás vagy általános iskolai végzettségűekre. A családi szórakoztató kulturális fogyasztás a középfokon iskolázottak esetében a leggyakoribb. Mind az egyetemi diplomával rendelkezők, mind az általános iskolát ki nem járók körében ez a típus ritkábbnak mondható. Az általános iskolát végezettek, illetve a szakmunkás képzettségűek néznek sokat televíziót határozott preferenciák nélkül. Végül a sport és a krimik, akciófilmek iránti érdeklődés – talán érdekes módon – nem nagyon jellemzi az alacsony iskolai végzettségűeket, de megfigyelhető az érettségizettek, sőt a diplomások körében is.

A foglalkozási csoportok alapján úgy tűnik, hogy sportműsorok és a harcias filmek elsősorban az önálló foglalkozásúak és a vezetők esetében jelentenek „radikális” kikapcsolódást. Tulajdonképpen az értelmiségiek és a szakmunkások is jelentős fogyasztói ezeknek a műfajoknak. Ugyanakkor – s ez már közelebb áll a sztereotípiákhoz – az értelmiségiek, majd a vezetők, s utánuk a középszintű szellemi dolgozók érdeklődése a legnagyobb a művészeti programok iránt. A könnyű családi szórakozás (vetélkedők, természetfilmek, vígjátékok) az önálló foglalkozásúak körében népszerűek. A válogatás nélkül sokat tévézők a szakképzetlen munkások közül kerülnek ki leginkább, s az értelmiségiek közül a legkevésbé.

Hasonlóan ellentmondásosan alakulnak a kulturális preferenciák a jövedelmi helyzet mentén is. A legfelső jövedelmi tizedbe tartozók esetében magas az érdeklődés a magas kultúra (művészfilm, dráma, opera) iránt is, de a sportműsorok és a krimik és akciófilmek iránt is. Ez utóbbi műfajok népszerűek a legalsó jövedelmi decilisbe tartozók körében is. A könnyebb, családi kikapcsolódást elsősorban a közepesnél magasabb, de nem a legjobb jövedelmi helyzetűek választották. A legalsó jövedelmi tizedbe tartozókra kifejezetten nem jellemző a családi szórakozás. A közepes, de még inkább, annál alacsonyabb jövedelműek esetében az viszont a különösebb kulturális preferenciák nélküli, sokórás tévénézés a jellegzetes.

2.2.5. Összegzés

A tanulmányban a kulturális fogyasztást kevésbé mennyiségi oldalról, hanem inkább a fogyasztási preferenciák szempontjából közelítettük. A mérőműszert ehhez a német életstílus-vizsgálatokban használt kérdések közül kölcsönöztük. A németországi eredmények alapján a kulturális fogyasztási preferenciák esetében a szokásosnak mondható „magas, művészi” és „könnyű, szórakoztató” kultúra fogyasztása válik el egymástól, de a két típus mellett megjelenik egy harmadik is, amelyet egy alternatív kulturális fogyasztás jellemez. Az itt bemutatott eredmények alapján nem pontosan ez a kép rajzolódott ki a magyar népességre vonatkozóan. (Igaz, a zenei preferenciákra vonatkozó kérdéssort nem tettük fel, illetve a típusképzés során figyelembe vettünk néhány „mennyiségi” szempontot is.) Nem vonható le tehát egyértelmű következtetés az eltérésekből, de a cél nem is egzakt nemzetközi összehasonlítás volt.

Az eredmények azt mutatják, hogy a „komoly” és a „könnyű” kultúra fogyasztása Magyarországon is elválnak. Egy ezzel ellenkező eredmény lett volna szenzáció értékű.

Emellett viszont megjelentek bizonyos speciálisabb fogyasztó típusok, mint a praktikus olvasói preferencia, amelynek a hírolvasó típus valójában talán egy alfaja, avagy a férfias, „agymosó” kikapcsolódást preferálók. Lehet, hogy ez egyben alternatív típus, különösen ha figyelembe vesszük a társadalmi-demográfiai jellemzőket is.

A kulturális fogyasztásra vonatkozó kutatások egyik kulcskérdése ugyanis éppen a stílusok és preferenciák összefüggése a „kemény” strukturális tényezőkkel, az „osztállyal és renddel”. Ebben a vonatkozásban a kapott eredményeket kétféle módon értékelhetjük. Egyfelől, a különböző preferenciákat megtestesítő típusok összefüggése a demográfiai és társadalmi tényezőkkel szinte minden esetben fennáll. Nem igaz tehát, hogy az ízlések és fogyasztási preferenciák függetlenek lennének a társadalmi státustól. Másfelől viszont a preferencia faktorok és a „magyarázó” változók közti kapcsolat nagyon sok esetben *nem lineáris*. Nem igaz tehát, hogy lakóhelyi, képzettségi, foglalkozási, jövedelmi hierarchiákból levezethetők lennének a kulturális fogyasztás mögötti preferenciák és választások. Leginkább még az iskolázottsággal való összefüggés mutatkozott egyes vonalúnak, s az is főleg a művészeti értékek választása esetében, a foglalkozással vagy a jövedelemmel való kapcsolat már kevésbé. Méréseink alapján azonban nem tudjuk, hogy a magasan képzettek valóban csak a magas kultúrát fogyasztják, vagy az életstílus kutatások terminológiáját követve, ilyen módon „prezentálják” magukat, ezt a képet közvetítve magukról a világ felé. A kulturális fogyasztásról alkotott képünkkel valóban összhangban van, ha a magas kultúrát, művészetet preferálók főleg magas státusú emberek, diplomás vezetők és értelmiségiek, jó jövedelmi helyzetben lévők közül kerülnek ki. Meglepőbb viszont, ha ugyanilyen vagy hasonló társadalmi ismérvekkel (vezető beosztás, önálló foglalkozás, felsőfokú végzettség, magas kereset) lehet jellemezni a sportot, illetve a krimiket és akciófilmeket kedvelőket is. Jelen adataink alapján azonban még keveset tudunk a hierarchikus társadalmi tényezők és a kulturális életstílusok fenti inkonzisztenciáiról, a „bölcész” világgép megrendüléséről, a kulturális fogyasztás esetleges átalakulásáról, egy olyan kvalifikált, feszültségtől terhes munkát végző, sokat kereső réteg kulturális és szabadidős fogyasztásáról, amely ma már jelen van a magyarországi társadalmi palettán is. A részletesebb vizsgálatokhoz további kutatásokra van szükség.

IRODALOM

- Beck, Ulrich (1983): Jenseits von Stand und Klasse? Soziale Ungleichheiten, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entstehung neuer sozialer Formationen und Identitäten. In: Reinhard Kreckel (szerk.) Soziale Ungleichheiten. Göttingen, Verlag Otto Schwartz [Magyarul: Túl renden és osztályon? In: Angelusz Róbert (szerk.) A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest, Új Mandátum, 1997].
- Bukodi Erzsébet és Róbert Péter (2000): Vagyoni helyzet – kulturális fogyasztás. In: Kolosi Tamás, Tóth István György és Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 2000. Budapest: TÁRKI.
- Hradil, Stefan (1992): Alte Begriffe und neue Strukturen. Die Milieu-, Subkultur- und Lebensstilforschung der 80-er Jahre. In: Hradil, Stefan (szerk.): Zwischen Bewusstsein und Sein. Opladen: Leske+Budrich. [Magyarul: Régi fogalmak és új struktúrák. Miliő, szubkultúra és életsílus-kutatás a 80-as években. In: Andorka Rudolf, Stefan Hradil és Jules Peschar (szerk.) Társadalmi rétegződés. Budapest: AULA. 1995.].
- Kapitány Balázs (2000): Életstílus-vizsgálatok: elmélet és gyakorlat. Egyetemi szakdolgozat. ELTE Szociológiai Intézet.
- Kolosi Tamás (1984): Státusz és réteg. Rétegződés-modell vizsgálat III. Budapest: Társadalomtudományi Intézet.
- Kolosi Tamás (1987): Tagolt társadalom. Budapest: Gondolat.
- Róbert Péter (1986): Származás és mobilitás. Rétegződés-modell vizsgálat VII. Budapest: Társadalomtudományi Intézet.
- Róbert Péter (1994): Fogyasztás és életstílus a rendszerváltozás időszakában (1986–1992). INFO–Társadalomtudomány 28. szám.
- Róbert Péter (2000): Az életstílus meghatározottságának változása, 1982–1998. Szociológiai Szemle 2. szám.
- Schulze, Gerhard (1992): Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart. Frankfurt A. M. – New York.
- Utasi Ágnes (1984): Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. Rétegződés-modell vizsgálat V. Budapest: Társadalomtudományi Intézet.

2.2.1. táblázat

Az olvasási preferenciák faktor – struktúrája (rotálatlan faktorsúlyok)

Változók: mennyit olvas, mi érdekli?	Klasszikus műveltségi	Praktikus	Szórakozó	Hírolvasó	Kommunálisok
Újságot olvasás	,2399	,3612	–,2217	,6973	,7234
Könyvolvasás	,6466	–,4657	–,0254	,1614	,6616
Olvasott könyvek száma	,5501	–,4862	,1806	,3562	,6984
Klasszikus szépirodalom	,7063	,0817	,0956	–,3492	,6366
Szórakoztató irodalom	,0831	,1503	,8563	,1770	,7943
Versek, drámák	,6770	,1908	–,0081	–,4469	,6946
Társadalmi-politikai könyv	,4459	,2167	–,4781	,0930	,48303
Praktikus könyvek	,2721	,6830	,1825	,0930	,5825
<i>Sajátértékek</i>	<i>2,0154</i>	<i>1,1627</i>	<i>1,0868</i>	<i>1,0094</i>	
<i>Magyarázott variancia</i>	<i>25,2%</i>	<i>14,5%</i>	<i>13,6%</i>	<i>12,6%</i>	<i>65,9%</i>

2.2.2. táblázat

A kulturális érdeklődés preferenciáinak faktor–struktúrája (rotált faktorsúlyok)

Változók: mennyit tévéznek, mi érdekli?	Komoly	Családi szórakozás	„Csak menjen a tévé”	„Férfias” szórakozás	Kommunálisok
Tévénézés hétköznap	,0141	,0894	,8952	–,0425	,8114
Tévénézés vasárnap	,0230	,0660	,9062	,0875	,8337
Show-műsor, vetélkedő*	–,0071	,6698	,2134	–,0534	,4971
Sport*	,0187	,1921	,1111	,7570	,6227
Művészfilm*	,7135	,1672	,0308	,1292	,5546
Hírek, híradó*	,0269	,5877	–,0030	,1392	,3655
Természetfilm*	,2656	,5548	,0830	,2924	,4707
Krimi, akciófilm*	–,2039	,2184	,3757	,4660	,4475
Sorozat, szappanopera*	–,1339	,3313	,3160	–,6466	,6456
Klasszikus mű, dráma**	,8153	,1022	–,0637	,0462	,6813
Vígjáték**	,3008	,6535	,0368	–,0046	,5189
Operaelőadás**	,8007	,0336	,0106	–,0292	,6432
Zenés színház, musical**	,4522	,5934	–,0015	–,1759	,5876
Költői est, versműsor**	,7440	,2072	–,0144	–,0770	,6026
<i>Sajátértékek</i>	<i>3,5141</i>	<i>2,2436</i>	<i>1,3574</i>	<i>1,1670</i>	
<i>Magyarázott variancia</i>	<i>25,1%</i>	<i>16,0%</i>	<i>9,7%</i>	<i>8,3%</i>	<i>59,2%</i>

* A kérdés tévéműsor típusokra vonatkozott.

** A kérdés színházi műsorok típusaira vonatkozott.

2.2.3. táblázat

Az olvasási preferenciák típusai a személyek társadalmi-demográfiai jellemzői szerint (faktor-pontszám átlagok)*

A személyek jellemzői	Klasszikus műveltségi	Praktikus	Szórakozó	Hírolvasó
Nem				
Férfi	-,2202	,0663	-,1794	,1971
Nő	,1841	-,0555	,1501	-,1648
Korcsoport				
30 és fiatalabb	-,1339	-,1733	,0924	-,0818
31–40	-,0268	,0934	,0726	,1372
41–50	,1018	,1519	,0069	,0937
51–60	,0883	,1190	-,1101	,1001
61–70	,1225	,0212	-,0650	-,1279
71 és idősebb	-,0571	-,2237	-,2145	-,2549
Lakóhely				
Község	-,1682	,1087	,0681	,0454
Város	-,0585	,0021	-,0026	,0077
Megyeszékhely	,0575	,0100	-,0528	,1894
Főváros	,2394	-,1651	-,0371	-,2714
Iskola				
8 általános alatt	-,3217	-,3301	-,0508	-,3084
8 általános	-,2481	-,1408	,2033	-,1047
Szaktanulmányok	-,3563	,1672	,0540	,1357
Szakközépiskolai érettségi	,0806	,1198	,0410	,1715
Gimnáziumi érettségi	,3721	-,0156	,0076	-,1300
Főiskola	,6407	,0809	-,3349	-,0031
Egyetem	,8262	-,2079	-,6469	,0128
Foglalkozás				
Felső + közép vezető	,5494	,0593	-,3924	,2757
Értelmiségi	,8369	-,0565	-,4178	-,1500
Középszintű szellemi	,2417	,1178	,0454	,0534
Önálló iparos + kereskedő	,0571	,1541	-,2923	,2190
Szaktanulmányok	-,2189	,1513	,0693	,1191
Betanított + segédmunkás	-,2202	-,0907	,1994	-,0830
Mezőgazdasági fizikai	-,5952	,0278	-,1034	-,0544
Jövedelmi decilisek				
1. decilis	-,0837	-,2986	-,0051	-,1711
3. decilis	-,1904	-,0258	,1999	-,0436
5. decilis	-,0592	,0331	,1107	-,0654
6. decilis	-,0168	-,0312	,1043	-,1152
8. decilis	,1405	,1559	,0635	,1246
10. decilis	,2404	,0541	-,3606	,1885
Átlag	0	0	0	0
Szórás	1	1	1	1
Esetszám**	2794	2794	2794	2794

* Az átlagok közötti különbségek mindenütt szignifikánsak, kivéve a Szórakozó típus esetében lakóhely szerint.

** A könyvet soha nem olvasók nélkül.

2.2.4. táblázat

A kulturális érdeklődés típusai a személyek társadalmi-demográfiai jellemzői szerint (faktor-pontszám átlagok)*

A személyek jellemzői	Komoly	Családi szórakozás	„Csak menjen a tv”	„Férfias szórakozás”
Nem				
Férfi	–,2009	–,0989	,0517	,6549
Nő	,1706	,0839	–,0439	–,5560
Korcsoport				
30 és fiatalabb	–,0354	–,2392	,1080	,3357
31–40	–,0253	,0908	–,0932	,2662
41–50	,1034	,1256	–,1589	,0728
51–60	,0088	,1635	–,0246	–,1113
61–70	–,0450	,1227	,1474	–,4162
71 és idősebb	–,0130	–,1676	,0199	–,5951
Lakóhely				
Község	–,3190	–,0192	–,0106	–,1016
Város	–,0603	,1055	–,0114	–,0495
Megyeszékhely	,1884	,0387	,0959	,1308
Főváros	,4971	–,1360	–,0650	,1227
Iskola				
8 általános alatt	–,4358	–,3106	,0449	–,6703
8 általános	–,2845	–,0064	,2122	–,2110
Szaktanulmányok	–,2454	,1194	,1104	,2179
Szakközépiskolai érettségi	,2052	,1592	–,1285	,2732
Gimnáziumi érettségi	,5373	,0748	–,2374	,1056
Főiskola	,7332	,0154	–,3919	,2254
Egyetem	1,038	–,5298	–,4406	,3014
Foglalkozás				
Felső + közép vezető	,5439	,0175	–,1349	,2353
Értelmiségi	,9867	–,2598	–,4553	,1729
Középszintű szellemi	,4499	,1810	–,1023	–,1021
Önálló iparos + kereskedő	,1192	,2593	–,2806	,3628
Szaktanulmányok	–,1302	,1226	,0300	,2801
Betanított + segédmunkás	–,3112	,0749	,1924	–,2571
Mezőgazdasági fizikai	–,5215	–,2371	–,0582	–,3448
Jövedelmi decilis				
1. decilis	,0078	–,3468	,2424	,2730
3. decilis	–,3542	,0297	,1114	–,4487
5. decilis	–,0894	,0308	,0611	–,3663
6. decilis	,0156	–,0020	,0807	–,1851
8. decilis	,1757	,1899	–,1685	,2070
10. decilis	,4100	–,0909	–,2215	,5109
Átlag	0	0	0	0
Szórás	1	1	1	1
Esetszám	3747	3747	3747	3747

* Az átlagok közötti különbségek mindenütt szignifikánsak, kivéve a Komoly típus esetében életkor szerint.

F2.2.1. táblázat
A háztartások ellátottsága kulturális javakkal (%)*

A háztartások jellemzői**	Van-e könyvük?	Van-e cd-jük?	Van-e hanglemezük?	Van-e magnó-kazettájuk?	Van-e videó-kazettájuk?
Lakóhely					
Község	78	16	21	49	35
Város	85	25	28	58	44
Megyeszékhely	92	28	35	65	49
Főváros	96	44	50	68	58
Korcsoport (háztartásfő)					
18–30 éves	86	42	27	73	56
31–40 éves	91	39	43	83	71
41–50 éves	92	35	39	75	58
51–60 éves	89	24	32	58	43
61–70 éves	78	7	23	32	19
71 és idősebb	72	2	12	15	7
Iskola (háztartásfő)					
8 általános alatt	54	2	6	12	4
8 általános	76	8	17	41	24
Szaktanulmányok	92	25	34	66	54
Szakközépiskola	100	47	42	78	69
Gimnázium	97	39	40	77	59
Főiskola	100	51	53	83	66
Egyetem	100	63	65	78	62
Foglalkozás (háztartásfő)					
Felső+közép vezető	100	56	52	79	68
Értelmiségi	100	51	60	80	57
Középszintű szellemi	98	33	39	67	56
Önálló iparos+keresk.	96	53	45	78	74
Szaktanulmányok	93	29	37	67	54
Betanított+segéd m.	74	8	16	40	23
Mezőgazdasági fizikai	64	6	10	32	21
Jövedelmi decilisek					
1. decilis	72	17	18	55	34
3. decilis	85	19	23	53	41
5. decilis	83	13	16	43	25
6. decilis	87	18	30	50	38
8. decilis	93	34	36	62	50
10. decilis	98	56	56	78	69
Átlag	86	26	31	58	45
Esetszám	2014	2011	2010	2010	2011

* A kulturális javak és háztartás demográfiai-társadalmi összetétele közti statisztikai kapcsolat (χ^2) minden esetben szignifikáns.

** A háztartások lakóhelye a tényleges település, korcsoportja, iskolázottsága, foglalkozása a háztartásfő alapján van megadva, a jövedelmi deciliseket az egy főre jutó háztartási jövedelem alapján számítottuk ki. (Ha a háztartásfő nem aktív kereső, akkor a háztartást az ő utolsó foglalkozása szerint soroltuk be.)

F2.2.2. táblázat

A háztartások ellátottsága kulturális javakkal (átlagos db, illetve Ft)*

A háztartások jellemzői	Hány könyv?	Hány cd?	Hány hanglemez?	Hány magnókazetta?	Hány videó-kazetta?	Mennyit költöttek művelődésre? (Ft)
Lakóhely						
Község	147	5	11	22	11	1598
Város	249	11	15	33	15	3152
Megyeszékhely	388	15	25	38	15	3481
Főváros	610	24	31	52	32	5965
Korcsoport (háztartásfő)						
18–30 éves	262	10	15	44	24	3437
31–40 éves	379	22	26	53	25	4365
41–50 éves	379	15	24	42	28	5372
51–60 éves	419	15	20	36	15	2753
61–70 éves	228	2	9	10	5	926
71 és idősebb	159	–	8	6	1	395
Iskola (háztartásfő)						
8 általános alatt	51	–	2	4	1	323
8 általános	146	3	6	19	7	1093
Szaktanulmányi	207	9	16	34	19	2531
Szakközépiskola	410	18	25	48	23	4174
Gimnázium	452	18	25	41	22	4520
Főiskola	737	34	36	62	27	6396
Egyetem	1116	44	71	75	46	12945
Foglalkozás (háztartásfő)						
Felső+közép vezető	797	40	44	61	28	10942
Értelmiségi	1017	31	62	74	28	7948
Középszintű szellemi	507	15	28	37	19	4366
Önálló iparos+keresk.	427	25	18	44	32	6097
Szaktanulmányi	244	11	21	39	22	2677
Betanított+segéd m.	118	2	6	18	7	887
Mezőgazdasági fizikai	90	1	4	9	5	845
Jövedelmi decilisek						
1. decilis	156	4	10	24	9	1060
3. decilis	263	4	10	24	15	1804
5. decilis	164	5	8	27	8	1883
6. decilis	249	7	15	33	13	2123
8. decilis	345	12	18	31	16	4169
10. decilis	815	37	46	63	31	9946
Átlag	315	12	19	34	17	3249
Esetszám	1976	2000	1999	1993	1998	1995

*A táblázatban szereplő átlagok eltérései minden esetben szignifikánsak.

F2.2.3. táblázat

A személyek kulturális fogyasztása (% , illetve átlagos db)*

A személyek jellemzői	Hetente többször olvas		Hány könyvet olvasott egy év alatt	Az elmúlt 12 hónapban volt		
	újságot	könyvet		színházban	múzeumban	hangversenyen
Nem						
Férfi	68	18	12	19	27	7
Nő	62	26	18	24	28	10
Lakóhely						
Község	60	15	12	14	17	4
Város	64	20	15	19	28	9
Megyeszékhely	79	27	19	30	36	13
Főváros	60	34	18	30	40	14
Korcsoport						
30 és fiatalabb	62	28	14	35	38	12
31–40 éves	71	22	16	24	35	11
41–50 éves	74	23	16	23	32	11
51–60 éves	70	20	16	19	23	7
61–70 éves	59	19	17	9	17	4
71 és idősebb	49	14	14	5	8	5
Iskola						
8 általános alatt	42	10	11	3	3	–
8 általános	55	17	14	13	16	5
Szaktunoképző	67	11	9	15	20	3
Szakközépiskola	76	27	18	29	35	10
Gimnázium	73	36	20	38	48	17
Főiskola	83	49	21	47	66	27
Egyetem	85	60	27	59	68	31
Foglalkozás						
Felső+közép vezető	88	43	24	49	57	25
Értelmiségi	82	56	25	53	69	30
Középszintű szellemi	78	31	18	32	42	12
Önálló iparos + keresk.	81	19	16	38	38	15
Szaktunok	67	15	11	14	23	5
Betánított+segéd m.	55	14	15	6	8	1
Mezőgazdasági fizikai	47	5	6	4	5	–
Jövedelmi decilis						
1. decilis	58	31	14	41	45	18
3. decilis	58	14	16	8	10	3
5. decilis	59	16	13	8	12	4
6. decilis	58	20	15	11	19	5
8. decilis	74	25	17	20	37	10
10. decilis	84	35	18	51	59	21
Átlag	65	22	15	22	9	28
Esetszám	3859	3859	2810	3857	3853	3852

* A különbségek statisztikailag szignifikánsak, kivéve a nemek között a múzeumba járás esetén.

F2.2.4. táblázat
A személyek kulturális fogyasztása (átlagok)

A személyek jellemzői	Az elmúlt 12 hónapban hány alkalommal volt			Televízió nézés (percben)	
	színházban	múzeumban	hangversenyen	hétköznap	hétvégén
Nem					
Férfi	2,6	2,8*	3,2*	158*	207
Nő	3,3	2,9*	3,3*	153*	183
Lakóhely					
Község	2,5	2,4	2,6*	149	189
Város	2,7	2,7	3,0*	157	192
Megyeszékhely	3,2	2,6	3,5*	166	212
Főváros	3,5	3,6	3,7*	153	187
Korcsoport					
30 és fiatalabb	2,8*	2,9*	3,5*	148	212
31–40 éves	3,2*	3,0*	2,3*	141	188
41–50 éves	3,1*	2,8*	4,1*	139	179
51–60 éves	3,0*	3,0*	3,4*	162	188
61–70 éves	3,5*	2,4*	3,1*	186	206
71 és idősebb	2,5*	3,0*	2,2*	170	184
Iskola					
8 általános alatt	2,1	1,1	–	162	185
8 általános	2,7	2,2	3,2	171	213
Szaktunokásképző	2,0	2,0	1,9	164	209
Szakközépiskola	2,9	2,5	2,9	147	188
Gimnázium	3,1	3,0	3,1	130	172
Főiskola	3,1	3,6	2,8	129	155
Egyetem	4,9	4,7	5,4	119	148
Foglalkozás					
Felső+közép vezető	3,2	4,4	2,7*	157	183
Értelmiségi	4,2	4,0	3,8*	109	145
Középszintű szellemi	3,0	2,6	3,7*	151	187
Önálló iparos+keresk.	3,0	3,3	2,5*	135	170
Szaktunokás	2,1	2,1	2,4*	162	202
Betanított+segéd m.	2,1	1,8	2,2*	175	209
Mezőgazdasági fizikai	1,8	1,7	–	147	172
Jövedelmi decilis					
1. Jövedelmi decilis	3,0	2,7	3,6*	154	232
3. Jövedelmi decilis	2,3	2,3	1,8*	171	190
5. Jövedelmi decilis	2,1	2,6	3,1*	171	191
6. Jövedelmi decilis	3,2	2,0	2,3*	167	205
8. Jövedelmi decilis	2,6	2,6	2,8*	141	179
10. Jövedelmi decilis	4,6	4,0	3,6*	135	181
Átlag	3,0	2,9	3,3	151	201
Esetszám	830	1057	343	3847	3850

A jelzett átlagok szerinti különbségek statisztikailag nem szignifikánsak.

F2.2.5. táblázat

A személyek kulturális fogyasztása 2. (% , illetve átlagok)

A személyek jellemzői	Az elmúlt 12 hónapban volt			Az elmúlt 12 hónapban hányszor volt		
	moziban	könyv- tárban	sport- rendez- vényen	moziban	könyv- tárban	sport- rendez- vényen
Nem						
Férfi	29	20	41	7,2*	17,5*	9,8
Nő	25	24	18	6,4*	12,6*	6,5
Lakóhely						
Község	18	15	34	7,2*	13,2*	9,3*
Város	24	22	30	6,4*	15,1*	8,2*
Megyeszékhely	34	30	27	6,0*	16,2*	8,4*
Főváros	40	26	16	7,5*	13,8*	7,9*
Korcsoport						
30 és fiatalabb	65	41	50	8,2	18,6*	8,9*
31–40 éves	36	26	36	5,0	10,0*	8,4*
41–50 éves	16	20	27	4,1	9,8*	8,1*
51–60 éves	9	11	18	4,5	14,5*	9,2*
61–70 éves	2	10	13	3,8	11,9*	8,7*
71 és idősebb	1	7	6	5,1	15,0*	10,5*
Iskola						
8 általános alatt	4	5	7	7,6*	9,1*	11,3*
8 általános	19	17	28	7,8*	13,8*	7,9*
Szaktunykásképző	24	12	35	5,9*	7,3*	8,5*
Szakközépiskola	40	28	35	6,6*	10,9*	10,3*
Gimnázium	44	40	28	7,7*	25,0*	9,2*
Főiskola	42	49	31	6,1*	12,5*	7,6*
Egyetem	42	45	21	6,2*	17,2*	7,3*
Foglalkozás						
Felső+közép vezető	31	31	27	4,2*	16,9	7,6*
Értelmiségi	46	57	26	5,9*	14,5	6,2*
Középszintű szellemi	34	27	24	6,1*	10,0	9,5*
Önálló iparos+keresk.	38	20	31	6,7*	6,7	11,1*
Szaktunykás	23	14	34	6,1*	7,7	9,2*
Betanított+segéd m.	10	8	19	4,8*	9,1	8,3*
Mezőgazdasági fizikai	5	5	27	8,3*	7,4	7,3*
Jövedelmi decilis						
1. decilis	64	53	52	9,0	16,9*	9,3*
3. decilis	11	8	19	8,9	5,9*	6,8*
5. decilis	13	11	17	6,4	8,3*	7,0*
6. decilis	12	13	15	4,6	9,3*	8,4*
8. decilis	26	24	31	6,3	11,8*	8,8*
10. decilis	48	30	36	6,4	19,7*	10,2*
Átlag	27	22	28	6,0	11,8	7,7
Esetszám	3850	3845	3854	1023	830	1083

* A jelzett átlagok szerinti különbségek statisztikailag nem szignifikánsak.

2.3. Üdülések, nyaralások (Blaskó Zsuzsa)

2.3.1. Bevezető

Az üdülési szokásokat, mint az életmód, életstílus más elemeit is, két alapvető tényező befolyásolja: az *anyagi körülmények által szabott korlátok*, valamint a társadalmilag erősen meghatározott, ám egyéni eltéréseknek is teret engedő sajátos *ízlések, preferenciák*. A gazdasági fejlettség és az átlagos életkörülmények jelenlegi magyarországi szintjén még különösen meghatározó az anyagi korlátok befolyása: a jövedelmi viszonyok mind az üdülések számának, mind pedig minőségének alapvető meghatározói. A nyaralások, üdülések esetében így csak viszonylag magas jövedelmi szinten merül fel a preferenciák, a szabad döntések szerepe.

A TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálatából kiderül, hogy az üdülés, a nyaralás a korábbi évekhez hasonlóan 1999-ben is a magyar társadalom szűk kisebbségének kiváltsága maradt. Még a korábbi lassú növekedés is megtörni látszott: a lakosságnak ugyanakkora hányada jutott csak el valamilyen – kül- vagy belföldi – üdülőhelyre, mint a megelőző egy évben. Az pedig, hogy valaki útnak indulhatott-e vagy sem, 1999-ben is nagyon erősen összefüggött társadalmi helyzetével, azzal, hogy társadalmi és gazdasági körülményei alapján melyik rétegébe tartozott az illető.

2.3.2. A vizsgálat eredményei

2.3.2.1. A háztartások üdülési kiadásai 1999-ben

A magyar háztartások 1999-es üdülési-nyaralási lehetőségeivel és gyakorlatával kapcsolatban a Monitor-felvétel adatbázisban az az információ áll rendelkezésünkre, hogy a kérdezést megelőző 12 hónap során mekkora összeget költöttek a családok erre a célra. A megkérdezett családoknak csupán 17 százaléka számolt be ilyen jellegű kiadásról, vagyis ennyien voltak azok, akik jövedelmük egy részét kifejezetten üdülésre fordították. Elképzelhető persze, hogy voltak, akik közvetlen anyagi ráfordítás nélkül pihentek, például ismerősöknél vagy saját nyaralójukban, és ennek az időszaknak a kiadásait nem tekintették utazási költségnek. Ezzel együtt figyelemre méltó, hogy az üdülésre pénzt költők részaránya 1999-ben nem tért el az 1998-ra jellemző mértéktől (18%).

Az egyes társadalmi csoportok tagjai persze nagyon különböző valószínűséggel áldozhattak üdülésre, és nem meglepő az sem, hogy elsősorban a felső rétegekbe tartozók gazdagíthatták életmódjukat utazással. (2.3.1. táblázat) Azok a családok, amelyekben a háztartásfő iskolázott és valamilyen magas presztízsű munkát végez, illetve ahol az egy főre eső havi jövedelem jóval meghaladja az átlagot, körülbelül kétszer akkora arányban fordítottak pénzt üdülésre, mint ami a lakosság egészére jellemző volt. Ezekben a csoportokban a nyaralásra költők aránya elérte a 40 százalékot. Kiemelkedő arányban utaztak még 1999-ben a fővárosban vagy más nagyvárosban élő családok, illetve azok a háztartások, ahol a háztartásfő aktív munkavállaló, és ahol egy vagy két gyereket nevelnek.

Figyelemre méltó változás 1998-hoz képest az utazási lehetőségek egyenlőtlenségének – kis mértékű – mérséklődése. Bár még mindig igen mély szakadékok húzódnak a szélsőséges társadalmi helyzetű csoportok üdülési szokásai között, ezek a különbségek nem érik el az egy évvel korábbi szintet. A társadalom több kiváltságos helyzetű csoportjában ugyanis – így a diplomások, az értelmiségiek, a vezető beosztásúak és a legfelső jövedelmi

decilisbe tartozók háztartásaiban is – számottevően lecsökkent az utazni indulók aránya. Ugyanakkor viszont a lakosság más, szélesebb csoportjaiban nem történt változás, illetve esetenként kis mértékű növekedés volt megfigyelhető, így a korábbi drasztikus egyenlőtlenségek kissé visszaszorultak. Jól szemlélteti ezt a változást az egy főre eső jövedelem szerint képzett csoportok között fennálló különbségek alakulása. Míg 1998-ban a legfelső tized tagjainak 59 százaléka, a többiek 14 százaléka költött üdülésre, addig egy évvel később a felső decilisben már csak 48 százalékos volt az erre pénzt fordítók aránya – szemben a lakosság többi részében mért változatlan arányszámmal. (2.3.1. táblázat)

Szintén az egyenlőtlenségek gyengülésének irányába ható változás, hogy megszűnt a fővárosiak 1998-ban még egyértelmű kiváltsága: tavaly már a megyeszékhelyeken élők is velük megegyező arányban, mintegy 25 százalékban jutottak el nyaralni. Ha azonban a vidék egészéhez viszonyítjuk Budapestet, még mindig jelentős eltérést tapasztalunk a főváros javára. Különösen az északkeleti megyék elmaradása szembeszökő: az ott élő háztartásoknak mindössze 12 százaléka költött üdülésre.

Az üdülésre fordított összeg nagysága – ami erősen meghatározhatja az utazás hosszát és bizonyos „minőségi” jellemzőit – persze különösen erősen függ a rendelkezésre álló pénzmennyiségtől, a jövedelem nagyságától.²⁰ Azokban a családokban, ahol jutott pénz nyaralásra, 1999-ben is igen széles skálán, 3000 és 800 000 forint között mozgott az erre fordított összeg nagyságrendje.²¹ Az átlagos érték 91 060 forint volt, 100 százaléknál nagyobb relatív szórással. (Szórásnégyzet=122 189 Ft) A 2.3.1. táblázatban a közvetlenebbül értelmezhető, egy háztartástagra eső üdülési költségeket adjuk meg. Ennek átlaga 1999-ben 36 024 forint volt, 44 153 forintos szórással. A medián összeg 17 500 Ft.

1998-hoz viszonyítva átlagosan 13 százalékkal nőtt meg a háztartások egy főre eső üdülési költségek összege. Az infláció mértékével körülbelül megegyező kiadásnövekedés az utazások hosszának, színvonalának változatlanságát jelzi.

Ha egy társadalmi csoport tagjai az átlagosnál nagyobb arányban indulnak el nyaralni, akkor általában az is igaz rájuk, hogy – ha már útra keltek – másoknál több pénzt is költenek el. Az átlagosan 36 000 forintos összeget jelentősen meghaladó költségvetésről számoltak be azokban a családokban, ahol a háztartásfő egyetemet végzett (51 730 Ft), vezető beosztásban dolgozik (61 059 Ft), a család a fővárosban él (48 955 Ft), illetve a legfelső jövedelmi tizedbe tartozik (68 054 Ft). Legfeljebb 25 000 (egy főre eső) forintból gazdálkodtak átlagosan viszont azok a nyaralni indulók, ahol a háztartásfő csak 8 osztályt járt ki, szakmunkás, esetleg segéd- vagy betanított munkát végez, illetve ahol a család valamelyik délnyugati, vagy északkeleti megyében lakik.

A felsorolt szempontok közül a lakóhely az egyetlen, amely nem (csak) a jövedelmi korlátok különbségeit hordozza, hanem nagy valószínűséggel a preferenciáikat, az igényeket – az anyagi helyzettől független választásokét is. Lineáris regresszió segítségével vizsgálva az egy főre eső üdülési költség nagyságát, a figyelembe vett tényezők közül – a jövedelmi helyzet mellett – egyedül a család lakóhelye, a regionális helyzet bizonyul meghatározónak.²² Eszerint az északkeleti megyék lakói – egyéb körülményeiktől

²⁰ Az eredmények értelmezésekor számolnunk kell a konkrét összegekre vonatkozó válaszok érvényességének és megbízhatóságának korlátaival. A kérdés egyrészt nem jelöli ki egyértelműen, milyen tételeket soroljanak a kérdezettek az üdülés költségei közé (oda tartozik-e például az otthonitól nem eltérő színvonalú napi fogyasztás, étkezés), másrészt pedig az április-májusi kérdezési időpont meglehetősen távol esik az üdülések legjellemzőbb időszakától, a nyári hónapoktól. A 9–10 hónapos időbeli távolság így még tovább ronthatja a becslések pontosságát.

²¹ Az elemzés során abban a négy esetben, amikor az egy főre eső üdülési költség meghaladta a 200 000 forintos értékhatárt, az értékeket 200 000 forintra kódoltam vissza. E módosítás nélkül egyes részátlagok igen nagy mértékben torzulnak volna.

²² A lineáris regresszió függő változója az egy főre eső utazási kiadás nagysága volt. Az elemzésbe azokat a válaszadókat vontam be, akik beszámoltak valamilyen utazási költségről. A magyarázó változók között a 2.3.1. táblázatban szereplő háttérváltozók szerepeltek, dummy-változókra kódolva. A leírásban csak a 0,05-nél alacsonyabb szignifikancia szintű paraméterrel rendelkező változókról teszek említést.

függetlenül – átlagosan 18 000 forinttal fordítanak kevesebbet egy-egy családtag utazására, mint az ország többi részének lakói. A különbség hátterében valószínűleg a választott úti cél jellegének, a szálláshely minőségének, az utazás hosszának stb. különbségei állnak.

Az anyagi kényszerek okozta útiköltség-különbségeket az egy főre eső jövedelem alapján képzett csoportok között lehet a legtisztább formában megfigyelni. A legfelső jövedelmi tizedbe tartozók több mint kétszer annyit költenek egy-egy út során, mint akár csak az eggyel utánuk következő 9. decilis tagjai, és több mint ötszörösét költik el annak a pénznek, amit a legalsó tizedből nyaralni induló kevesek. A jövedelmi helyzet alapvető jelentőségét mutatja, hogy az összes egyéb körülményt azonosnak véve mintegy 52 000 forinttal magasabb fejenkénti összeget fordítanak évente utazásra a legfelső tizedbe tartozók, mint bármely más tized tagjai.

Érdeemes még röviden kitérni a gyerekek üdülési lehetőségeire is – már amennyire ennek elemzését adataink lehetővé teszik. A legifjabb korosztály tagjainak a idősebbekhez képest fokozottan szükségük van arra, hogy otthonuktól távol, új környezetben tölthessék el az iskolai-óvodai szünetnek legalább egy részét, hogy a szünidőben új élményekkel gazdagodhassanak. Az ő utazásaikkal kapcsolatban adataink csak részinformációkkal szolgálnak, hiszen rájuk nézve különösen érvényes lehet, hogy közvetlen anyagi ráfordítás nélkül nyaralhatnak rokonoknál, ismerősöknél. Ráadásul az is igen valószínű, hogy a családi üdülésre fordított kiadások közé a kérdezettek nem számították be azokat az összegeket, amelyeket esetleg a gyerek üdültetésére, táboroztatására fordítottak. Mindezeket figyelembe véve is említésre méltó a gyerekes, illetve a többgyerekes családoknak vizsgálatunkban tapasztalt hátránya. A három- vagy többgyermekesek lehetőségeinek korlátai már abban is megmutatkoznak, hogy közülük csupán 21 százalék tud egyáltalán pénzt áldozni üdülésre. Ami azonban az egy főre eső nyaralási költséget illeti, abban már az egygyerekesek is hátrányban vannak a gyermektelenekhez képest, a kétgyermekesek az egygyermekesekhez képest, és a legalább háromgyermekesek a kétgyermekesekhez képest is.²³

Azok a családok, akik voltak üdülni 1999-ben, átlagosan éves jövedelmük 6,5 százalékát fordították erre a célra. Csakúgy, mint egy évvel korábban, 1999-ben is jellemző volt, hogy ez a mérték lényegében függetlenül alakult az egyes családok társadalmi-gazdasági helyzetétől.

2.3.2.2. Egyéni üdülések 1995 és 1999 között

Vizsgálatunk a háztartás egészének üdülési kiadásain kívül az egyes háztartástagok nyaralási szokásaira is kitért. Az egyéni szintű információk nem csak részletesebbek, de több ponton el is térnek a háztartásra vonatkozó adatoktól. Az egyes háztartástagok esetében nem az elmúlt egy, hanem az elmúlt öt év utazási gyakorlatát vizsgáltuk, és az utazások tényén és számán túl kitértünk az utazások célpontjára, időtartamára és egyes minőségi jellemzőire is. Az öt éves időtáv alkalmazása egy viszonylag hosszú és társadalomtörténetileg igen lényeges időszak jellemző életmód-mintáinak vizsgálatát teszi lehetővé, az egyéni szintű kérdés pedig ahhoz segít hozzá, hogy felszínre hozzunk olyan összefüggéseket, amelyeket a több szempontból heterogén háztartások vizsgálata elfedhet.

Első megközelítésben úticéltól, időtartamtól és egyéb részletektől függetlenül tekintsük át az öt éves időszak utazási-üdülési gyakoriságait. (2.3.2. táblázat) A kép nem túlságosan kedvező: a magyar felnőtt lakosságnak csupán 40 százaléka nyaralt legalább egyszer az öt év folyamán. Tekintettel a vizsgált időszak hosszára, a fennmaradó 60 százalékról nyugodtan kijelenthetjük, hogy életmódjának nem része az üdülés, a nyaralás. Ennél is jóval gyakoribb az üdülések teljes hiánya a 60 év feletti, a legfeljebb 8 általánost végzetek, a munkanélküliek, a betanított- és segéd munkások, a mezőgazdasági fizikaiak, a községekben

²³ Persze a gyerek üdülésének költségei a családi nyaralás összes költségén belül elmaradhatnak a felnőttekre eső költségektől, így a gyerekesek hátrányai az itt megjelenőnél kisebbek lehetnek.

élők, valamint az alsó decilisekbe tartozók körében. Ezekben a csoportokban a sosem utazók aránya eléri, sőt sokszor számottevően meg is haladja a 70 százalékot. Nincs azonban olyan jelentősebb társadalmi csoport, amelyben az üdülések szokása teljesen általános lenne. Még a legtöbbször utazó rétegekben – a diplomások, a tanulók, a szellemi szabadfoglalkozásúak és értelmiségiek, valamint a legfelső jövedelmi tízed tagjainak körében – is 20–25 százalék körül alakul az öt év alatt egyszer sem utazók részaránya.

A különbségeket mindenek előtt a társadalmi helyzet egyenlőtlenségei, azok közül is elsősorban a jövedelmi helyzet eltérései okozzák. Az egy főre eső havi jövedelem növekedésével folyamatosan csökken azok részaránya, akik nem járnak üdülni. A csökkenés azonban nem egyenletes: leginkább a felső decilisekben erősödik fel. Míg az 5–7. jövedelmi tízedekből egyaránt mintegy 60 százalékának kell lemondania az üdülésekről, addig a 8. tízedben már csak 51, a 9-dikben 39 a legfelsőben pedig mindössze 23 százalék mondta, hogy egyetlen egyszer sem üdült az öt év során. Az ő esetükben már nagy valószínűséggel nem az anyagi lehetőségek (57 000 forintot meghaladó jövedelemből élnek havonta, fejenként), hanem az utazási szándék, esetleg az utazásra fordítható szabadidő hiányában kell keresnünk a magyarázatot.

A háztartások vizsgálata jórészt elfedte, az egyéni elemzés viszont markánsan megmutatja az életkornak az üdülési szokásokat befolyásoló jelentős hatását. A legfiatalabb korcsoporttól az idősebbek felé haladva fokozatosan 37-ről 88 százalékra növekszik azoknak az aránya, akik sosem járnak nyaralni. A legfiatalabb, 30 év alatti korosztályból is elsősorban a diákok utaznak – az azonos korú, dolgozó fiatalok náluk jóval kisebb (de még mindig viszonylag magas) arányban jutnak el üdülni. Ha a különböző tényezők hatását egyszerre vizsgáljuk, az életkor az üdülés tényét magyarázó legerősebb faktornak bizonyul, amelyet még a jövedelmi helyzet és az iskolai végzettség hatása is csak kissé lemaradva követ.²⁴

Azt, hogy rendszeresen, vagyis évente járna üdülni, még egy kevésbé szigorú definícióval élve is csak a társadalom 17 százalékáról mondhatjuk el. Évente nyaralónak tekintettem ugyanis azokat, akik az öt év alatt legalább négyszer elutaztak valahová. Abból indultam ki, hogy egyetlen év, amely üdülés nélkül telt el, még nem kérdőjelezi meg a nyaralások szokásszerű voltát. Az öt év alatt ötször vagy még többször egyébként 14 százalék üdült, ötnél többször pedig 8 százalék. Ez utóbbi csoportban inkább a 6–7 út a jellemző, mint az ennél is több.

Együtt vizsgálva most a legalább négyszer üdülők csoportjának egészét, ismét azt tapasztaljuk, hogy azon csoportok tagjai járnak a legtöbbször üdülni, amelyekből sokan is jutnak el valamilyen útra. Ennek megfelelően a diplomások, a szellemi foglalkozásúak és a tanulók között és persze a legfelső jövedelmi tízedben találjuk a legtöbb rendszeres utazót.

Adatainkat az 1998-as eredményekkel összevetve nem találunk érdemi különbségeket: a válaszok az utazási szokások változatlanosságáról tanúskodnak. Az ötéves időtáv ráadásul elmosza a háztartási adatokban megjelenő halvány tendenciát is, amely szerint az utazási szokásokban megjelenő egyenlőtlenségek enyhén csökkenni látszanak 1998 és 1999 között.

2.3.2.3. Az utazások célpontja

Külföldre – üdülési célból – a felnőtt lakosság 18 százaléka jutott el 1995 és 1999 között. (2.3.3. táblázat) Az összes utazások 26 százaléka irányult a határokon túlra: ezen belül 9 százalék valamelyik szomszédos országba, 14 százalék egyéb európai államba, és csupán 3 százalék Európán túlra.

²⁴ Az elemzést logisztikus regresszióval végeztem. A magyarázott változó: 1=legalább egyszer üdült az öt év alatt; 0=egyszer sem üdült.

Kiemelkedő arányban látogattak a határokon túlra persze azoknak a csoportoknak a tagjai, amelyekben az üdülni indulók aránya is magas, vagyis a külföldre jutás lehetősége (szokása) tovább mélyíti a az életmódban megmutatkozó egyenlőtlenségeket.

A „hazai vagy külföldi úti cél?” dilemmáját azonban az anyagi helyzet igen sajátos módon befolyásolja: nem állíthatjuk, hogy akinek anyagi körülményei megengedik, az lehetőleg külföldre indul. A kifejezetten jó anyagi helyzet inkább az utazások számának növeléséhez és a magyarországi és külföldi célpontok vegyítéséhez vezet. A külföldi utakat mindenképpen előtérbe helyezők viszonylag szűk csoportjára viszont inkább az a jellemző, hogy nem tartoznak a legmagasabb jövedelműek közé, és inkább kevesebbszer utaznak, ám akkor feltétlenül a határokon túlra.

A kül- és belföldi úticélok közül különbözőképpen választó csoportok főbb tulajdonságait a 2.3.3. táblázat foglalja össze. Látható, hogy a lakosság 21 százaléka csak belföldön üdült a vizsgált öt évben. Ők jellemzően a lakossági átlagnak megfelelő jövedelemmel rendelkeznek, és átlagosan 2,7-szer tudtak útnak indulni, vagyis körülbelül minden második évben nyaraltak. Egy viszonylag szűk – 5 százaléknyi csoport – viszont minden alkalommal külföldi úticélt választott, és itthon egyszer sem nyaralt. Átlagos jövedelmük meghaladja az előbbi csoport tagjait, ám ebből a nagyobb összegből is csak kevesebb, átlagosan 2,1 külföldi út költségeit tudták kigazdálkodni. Végül, a legmagasabb átlagjövedelmű csoportra az jellemző, hogy tagjai sokat és sokfelé utaztak. Bő 50 000 forintos jövedelmükből minden évben kifizettek egy-egy utazást, és egyaránt választottak külföldi és belföldi nyaralóhelyeket. Arányuk a lakosságon belül 13 százalék.

Azok közül, akik voltak nyaralni a vizsgálatot megelőző öt évben, átlagosan 45 százalék utazott külföldre. Ennél jóval magasabb volt azonban a külföldre (is) eljutók aránya a diplomások (60%), a közép- és felsővezetők, valamint az értelmiségiek körében (60–60%), a budapestiek között (57%) és különösen a legfelső jövedelmi tizedben (69%). Általában tehát igaz az, hogy azoknak a csoportoknak a tagjai választottak az átlagnál nagyobb gyakorisággal külföldi úticélt, akik körében az üdülés szokása elterjedtebb, mint máshol. Kivételt képez ez alól Az életkor szerinti megoszlás: a másoknál ritkábban utazó idős korosztályok tagjai ugyanis – ha már egyszer útra kelnek – nem választanak ritkábban maguknak külföldi úticélt, mint a fiatalok. Sőt: a nyugdíj előtt álló, 51–60 éves korcsoport kiemelkedő arányban indul a határokon túlra.

Ugyanebből a korosztályból ugyanakkor az átlagot meghaladó arányban jutottak el az útra-kelek Európán túlra is: a külföldre utazó ötvenesek 26 százaléka elhagyta a kontinentst. Az életkor mellett persze a társadalmi helyzet – és nem utolsósorban az anyagi körülmények – határozzák meg, hogy mekkora eséllyel jut el valaki a tengeren túlra. A külföldre utazó diplomásoknak 20, a közép- és felsővezetőnek 30 a legfelső jövedelmi tizedbe tartozóknak 24 százaléka tette ezt meg – szemben az átlagos 13 százalékos aránnyal. Ugyanakkor viszont a falvak lakóira, az alacsony iskolázottakra és az alacsony jövedelműekre fokozottan jellemző az, hogy ha ki is lépnek az országból, legfeljebb csak valamelyik szomszédos államig jutnak el.

A külföldre irányuló utak gyakorisága nem mutat lényeges változást 1998-hoz képest: egy évvel korábbi vizsgálatunkban a megkérdezettek 19 százaléka számolt be arról, hogy a megelőző öt évben külföldön (is) üdült. Kis mértékű elmozdulás figyelhető meg ugyanakkor a szomszédos és a nem szomszédos, de európai országba irányuló utak megoszlása között – mégpedig az utóbbiak javára. A változás mértéke azonban túlságosan közel esik a statisztikai hibahatárhoz, így csak további vizsgálatoktól várhatjuk, hogy egyértelműen megmutassák, érdemi módosulásról van-e szó.

2.3.2.4. Az üdülések hossza és komfortossága

Az üdülések hossza és komfortossága (a szállás minősége és jellege, valamint az étkezések lebonyolításának módja) szintén egyszerre függvénye az anyagi helyzetnek és az egyéni preferenciáknak. A nyaralás hosszának növeléséhez a megfelelő anyagi feltételeken és a többhetes kikapcsolódásra való igényen túl azonban kellő mennyiségű szabad időre, a munkától való hosszabb távolmaradás lehetőségére is szükség van. Ez utóbbinak pedig sok esetben éppen a jómódú rétegek, például a vezetők vagy a vállalkozók vannak a leginkább szűkében. Az üdüléssel eltöltött napok számának növelésével (egy bizonyos határig persze) az üdülések „minősége” javul, ha „minőség”-nek azt tekintjük, amennyire az út betölti a kikapcsolódás, a mindennapi gondoktól való eltávolítás funkcióit.

A magas kategóriájú szálláshely és a rendszeres éttermi étkezések az út során különösen megemelik az üdülés költségeit. Ezeknek a kényelmi szolgáltatásoknak az igénybe vétele ugyanakkor megintcsak nem tekinthető kizárólag anyagi kérdésnek, hiszen nem mindenkinek igénye a többcsillagos szálloda, vagy a mindennapos éttermi étkezés. Ráadásul – és ez megint a preferenciák szerepét erősíti – nyilvánvalóan „átváltási” lehetőség lehet például az utazás hossza és a szállás komfortossága-, vagy az étkezések módja között. Éppen az ilyen szubjektív elemek nagy súlya miatt nem állíthatjuk azt sem, hogy egy jó szállodában eltöltött, étterem-látogatásokkal tarkított utazás jobb minőségű lenne, egy kempingben vagy rokonoknál eltöltött nyaralásnál abban az értelemben, hogy jobban szolgálná a rekreáció, a kikapcsolódás igényeit. A szállás és az étkezési mód megválasztásának vizsgálatából az elit fogyasztási minták elterjedtségére következtethetünk elsősorban.

A legalább egyhetes üdülések átlagos időtartama 12 nap körül alakult a vizsgált időszakban. (2.3.5. táblázat) A jellemző nyaralási időtartamok egy hét (34%), tíz nap (19%), illetve két hét (25%) voltak. Két hétnél hosszabb ideig tartó útra az üdülni indulóknak 15 százaléka vállalkozott csupán. A külföldi utak hossza általában meghaladja a belföldiekét – ha valaki egyszer nekivág a határnak, minél hosszabb időt igyekszik a távoli üdülőhelyen eltölteni, és ebben a törekvésben valószínűleg szerepet játszik a ténylegesen utazással töltött idő hossza is. Ebből adódhat, hogy a külföldre utazók közül csupán 26 százalék számolt be éppen egyhetes nyaralásról, míg a belföldi turisták esetében ez az arány 44 százalék.

A külföldi nyaralások időtartamát csak igen kis mértékben befolyásolják a társadalmi-demográfiai helyzet ismérvei – vélhetően leginkább az utazási irodák kínálata, illetve az „ésszerű” ráfordítás/időtartam arány van rá a legnagyobb hatással. Ennek ellenére megfigyelhető, és az anyagi körülmények jelentőségét mutatja, hogy az átlagosnál valamelyest hosszabb időt tölt külföldi üdüléssel a lakosság legmagasabb jövedelmű tizede, valamint a vezető beosztásúak és az értelmiségiek (13,8–13,9 nap). A belföldi üdülések hossza ezzel szemben sokkal inkább függ a társadalmi és demográfiai helyzet által meghatározott sajátos igényektől és lehetőségektől, csak alig jelenik meg benne a jövedelmi helyzet hatása. A rendelkezésre álló szabadidő jelentőségét jelzi a nyugdíjasok és a tanulók nyaralásainak hossza. Feltehetően a teljes kikapcsolódásra való fokozott igény áll viszont a nagyvárosok és különösen Budapest lakóinak viszonylag hosszú, belföldi nyaralásainak hátterében. Ugyanakkor a jövedelmi helyzet hatása a magyarországi nyaralások időtartamára nem szignifikáns: ha valaki már pénzt tudott fordítani arra, hogy felkeresse valamelyik hazai üdülőhelyet, az ott eltöltött idő hosszát a rendelkezésre álló pénzmennyiség nem fogja lényegesen befolyásolni.

Ha az úticéltól függetlenül vizsgáljuk az elmúlt öt év leghosszabb üdüléseinek időtartamát, az előbb felsorolt hatások összegződését tapasztaljuk. Eszerint az átlagosnál hosszabb időt fordítottak otthonuktól távoli pihenésre a legidősebbek, a diplomások, az értelmiségiek és a vezető beosztásban dolgozók, a fővárosiak és – kisebb mértékben – a megyeszékhelyen élők, és végül a legmagasabb jövedelmi decilis tagjai.

Külföldön a magyar turisták 25 százaléka – saját minősítése szerint – jó szállodában száll meg. (2.3.6. táblázat 2–3. oszlop) Ennél többen laknak olcsó szállodában (42%), míg 11 százalék kempingben vagy más kereskedelmi szálláshelyen tölti a szabadságát. A külföldre utazók 22 százalékának a kint élő rokonok teszik lehetővé az utazást, és biztosítanak nekik szállást néhány napra vagy hétre.

Bár természetesen a jó anyagai körülmények között élők gyakrabban választanak magas színvonalú szálláshelyet, mint a kevésbé jómódú turisták, nem állíthatjuk egyértelműen, hogy a jó szálloda kifejezetten a „gazdagok” szálláshelye lenne. Igaz, hogy a külföldre utazó közép- és felsővezetők 42 százaléka, valamint a felső jövedelmi ötöd 30 százaléka ilyen szálláshelyet választ, ám az egyenlőtlenségek ebben a tekintetben nem kiemelkedők. Az iskolai végzettség vagy a lakóhely például egyáltalán nem befolyásolja a drága szálloda választásának szokását. A diplomásokra éppen a nem túlságosan drága megoldások, a kempingezés vagy a magánszállások választása jellemző az átlagosnál nagyobb mértékben. Ugyanakkor a legfeljebb 8 általánost végzetek közül sokaknak (33%) a külföldön élő rokonok felkeresése teszi lehetővé a „világjárás”t. Jellegzetes még, hogy a középkorúak – a 41–50 évesek – szívesebben mennek jó szállodába a többi korcsoportnál, és ez valószínűleg egyaránt összefügg e korosztály anyagi megállapodottságával, valamint kényelem-szeretetével. A 60 év felettiek közül viszont sokan (40%) rokonlátogatásra – valószínűleg gyermekeikhez – utaznak külföldre.

Az országhatáron belül utazatóknak mindössze 12 százaléka lakik jó szállodában. A többiek inkább valamilyen olcsó szállodát (33%) választanak, vagy kempingben, esetleg más kereskedelmi szálláshelyen szállnak meg (24%). Jelentős azoknak az aránya is, akiknek a rokonok, ismerősök biztosítanak szállást (26%), míg saját nyaralóban, hétvégi házban 5 százalék üdül.

Magyarországon belül is kiemelkedő arányban engedhetik meg maguknak a magas kategóriájú szállodák nyújtotta kényelmet a vezető beosztásúak (22%) és a felső jövedelmi ötöd tagjai (30%). Rajtuk kívül azonban szintén viszonylag nagy arányban választják ezt a lehetőséget az alsóbb vezetők (20%) és a diplomások is (16%). Érdekes, hogy a nyugdíjasok is átlag fölötti arányban szállnak meg a jobb hazai szállodákban – 21 százalékuk jelezte ezt. Elsősorban rokonaiknál szállnak meg a szabadság ideje alatt az alsó két jövedelmi ötöd tagjai (35–40%), a 40 év alattiaknak (30–34%), valamint a szakmunkások (30%). Saját nyaralóban ugyanakkor leginkább a felsőfokú végzettségűek (9%), az önállóak és a vállalkozók (15%), valamint a budapestiek (14%) töltik a szabadságukat.

Ha már egyszer eljutott külföldre, a magyar turisták egyharmada (szinte) minden nap étteremben étkezik. (2.3.6. táblázat, 4–5. oszlop) (Ez persze valószínűleg nem napi háromszori étterem-látogatást jelent, és nem is feltétlenül a legdrágább luxuséttermek felkeresését.) További 40 százalék egyszer-egyszer látogat csak el, míg 26 százalék egyáltalán nem megy be étterembe a külföldi nyaralás alatt. A jövedelmi helyzet persze ezeket a döntéseket is erősen meghatározza, bár a legszegényebb ötöd turistáinak is csak 40 százaléka mond le teljesen az éttermek szolgáltatásairól, míg 24 százalékuk csaknem minden nap betér egy vendéglátóhelyre. Lényeges még a lakóhely szerepe is: a budapestiek 39 százaléka eszik rendszeresen éttermekben, míg a vidékieknél ez az arány csak 30 százalék körül alakul. Az eltérés hátterében az anyagi különbségeken túl valószínűleg az itthoni étkezési szokások különbségei is meghúzódnak.

A Magyarországon nyaralók nem csak hogy gyakrabban laknak alacsonyabb kategóriájú szálláshelyeken, mint a külföldre látogató magyarok, de valamelyest ritkábban keresik fel a különböző vendéglátóhelyeket is. Ennek oka, hogy egy-egy magyarországi túrának kispénzűek is nekivágnak, az ő költségvetésükbe azonban már csak igen nehezen, vagy egyáltalán nem fér bele a külföldinél nem feltétlenül alacsonyabb árszínvonalú hazai szolgáltatások megfizetése. Az itthon nyaralóknak 26 százaléka szokott rendszeresen étteremben érkezni az üdülés alatt, 39 százalék csak időnként, 35 százalék viszont sohasem

tesz így. A minden nap „éttermezők” közé kiemelkedő arányban tartoznak nyugdíjasok (34%), közép- és felsővezetők (39%) és 51–60 évesek (41%).

2.3.3. Összegzés

A rendszeres üdülés, nyaralás a kilencvenes évek végén is csak a lakosság igen szűk csoportjának volt szokása. Ráadásul 1998 és 1999 között nem is mutatkozott elmozdulás e tekintetben: mindkét évben 18 százalék között alakult azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyeknek költségvetésében valamilyen hosszabb-rövidebb utazás is szerepelt. Az anyagi lehetőségek jelentősége mindvégig alapvető maradt mind az utazások számának, mind számos egyéb jellemzőjének – az úti cél távolságának, a választott szálláshely jellegének, az éttermi étkezések gyakoriságának – meghatározásában.

A preferenciák, értékek befolyása az üdülési szokásokra másodlagos maradt, ám jelentősége nem teljesen elhanyagolható. Különböző sajátosságokat mutattak mindenek előtt az egyes korcsoportok – anyagi körülményeiktől függetlenül is. A fiatalok közül többen utaznak, mint az idősebb korosztályokból, ám nem feltétlenül többször és nem gyakrabban látogatnak külföldi üdülőhelyre, továbbá csak ritkábban nyaralnak „luxus” körülmények között az idősebbekhez viszonyítva. Az életkoron kívül még a lakóhelynek is önálló hatása van az utazások néhány körülményére. Az északkeleti megyékben élők például minden más régió lakóihoz viszonyítva is olcsóbb nyaralásokat választanak, a nagyvárosok lakói viszont mindenki másnál hosszabb időt töltenek üdüléssel. A jövedelmi korlátoktól leginkább független faktor egyébként éppen az üdülések hossza: erre inkább a rendelkezésre álló szabadidő mennyisége, illetve a szokásos üdülési „turnusok” időtartama van hatással.

2.3.1. táblázat Háztartások üdülési kiadásai

A háztartások jellemzői	Az elmúlt 12 hónapban költöttek üdülésre. (%) N=2013	Üdülési költség egy háztartástagra eső átlagos összege (Ft)*		
		Átlag	Szórás	N
A háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége				
0–7 általános	0,9	(5036)	(1707)	(2)
8 általános	4,2	24019	43 170	20
Szakképzés	13,8	27 768	37 593	84
Középiskola	29,1	29 699	30 499	120
Főiskola, egyetem	41,9	51 730	56 212	112
A háztartásfő gazdasági aktivitása				
Aktív, dolgozik	28,4	36 184	44 190	259
Nyugdíjas	7,8	36 871	45 436	67
Munkanélküli	5,3	(5 032)	(2 171)	(8)
Egyéb inaktív	7,2	(63 692)	(41 463)	(5)
A háztartásfő (legutolsó) foglalkozása				
Önálló	31,0	42 267	48 614	48
Közép-, felsővezető	38,1	61 058	60 770	44
Szellemi szabad, értelmiségi	40,3	48 847	56 719	48
Középfokú szellemi	29,0	27 516	29 378	53
Alsóvezető és közv. term. ir.	25,9	33856	36 408	35
Szakképzés	16,2	23268	27 052	90
Betánított-, segédmunkás	2,8	(8 855)	(8 429)	(15)
Mezőgazdasági fizikai	1,5	(2 687)	(2 023)	(2)
A település típusa				
Főváros	25,6	48 955	51 204	107
Megyeszékhely	25,4	30 464	35 820	101
Egyéb város	14,3	31 650	43 868	68
Község, tanya	8,9	27 749	39 623	63
Régiók				
Budapest	25,6	48 955	51 204	107
Északnyugat	16,2	36 898	42 304	51
Délnyugat	15,5	22 235	25 845	40
Középkelet	16,3	34 597	47 248	60
Északkelet	11,7	23 660	28 494	37
Délkelet	14,0	28 369	40 463	44
15 éven aluli gyerekek a háztartásban				
Nincsen 15 éven aluli gyerek	13,4	42 279	44 853	195
Egy 15 éven aluli gyerek	27,4	30 867	40 799	79
Kettő 15 éven aluli gyerek	27,9	24 766	45 841	55
Három vagy több 15 éven aluli gyerek	20,8	(16 939)	(24 272)	(10)
Egy főre eső jövedelem decilisei				
1. decilis	5,9	(12 010)	(15 701)	(12)
2. decilis	10,9	(16 351)	(20 548)	(22)
3. decilis	7,4	(10 518)	(6 864)	(15)
4. decilis	7,0	(15 761)	(15 074)	(14)
5. decilis	11,4	(35 011)	(56 779)	(22)
6. decilis	14,9	16 782	15 315	30
7. decilis	20,9	25 785	30 875	42
8. decilis	13,9	(24 349)	(25 648)	(27)
9. decilis	29,4	29 595	25 080	58
10. decilis	48,3	68 054	58 268	97
Összes háztartás	17,0	36 024	44 153	339

*Azok körében, akik költöttek üdülésre.

2.3.2. táblázat

Egyéni üdülések 1995 és 1999 között

	Összes egyéni utazás			Összesen	Egyéni üdülések száma a nyaralni eljutók csoportjában. (N=1509)		
	Egyéni üdülések száma. N=3862				Átlag	Szórás	N
	Egyszer sem üdült	1-3 üdülés	Legalább négyyszer üdült				
Nemek szerint							
Férfi	59,0	23,5	17,5	100	4,0	3,6	727
Nő	60,1	23,3	16,6	100	4,0	3,5	833
Életkor szerint							
16–30 éves	37,3	34,9	27,8	100	4,3	3,7	596
31–40 éves	49,9	29,3	20,8	100	3,8	3,3	318
41–50 éves	57,1	26,4	16,5	100	3,5	3,2	307
51–60 éves	69,5	17,2	13,4	100	4,3	4,0	178
61–70 éves	79,1	14,3	6,6	100	3,1	2,7	107
70 év felett	88,4	5,1	6,4	100	4,9	4,6	54
Iskolai végzettség szerint							
0–7 általános	94,0	3,2	2,8	100	(4,2)	(4,1)	(26)
8 általános	75,1	15,9	9,0	100	3,5	2,9	271
Szaktunókásképző	65,0	23,9	11,1	100	3,2	3,1	334
Középiscola	37,1	35,1	27,8	100	4,2	3,7	579
Főiskola, egyetem	23,6	35,9	40,5	100	4,8	3,9	347
Gazdasági aktivitás szerint							
Aktív, dolgozik	43,8	32,1	24,1	100	3,9	3,5	883
Nyugdíjas	81,0	12,0	7,0	100	3,7	3,5	262
Munkanélküli	76,4	15,2	8,4	100	3,1	2,0	62
Tanuló	19,9	40,6	39,5	100	4,8	4,1	228
Egyéb inaktív	65,6	21,5	12,9	100	3,9	3,5	125
(Legutolsó) foglalkozás szerint							
Önálló	45,9	29,0	25,1	100	4,8	4,7	112
Közép-, felsővezető	32,9	30,5	36,6	100	5,3	4,2	110
Szellemi szabad, értelmiségi	20,2	36,6	43,3	100	4,8	3,9	190
Középfokú szellemi	42,2	34,8	23,0	100	3,7	3,1	259
Alsővezető és közv. term. ir.	49,7	23,0	27,2	100	4,5	3,8	96
Szaktunókás	60,4	25,9	13,7	100	3,2	2,6	332
Betanított-, segédmunkás	83,0	13,1	4,0	100	2,5	2,2	184
Mezőgazdasági fizikai	93,5	5,2	1,2	100	(2,3)	(2,5)	(16)
A település típusa							
Főváros	42,1	29,6	28,3	100	4,7	4,2	428
Megyeszékhely	47,2	29,3	23,6	100	3,9	3,2	408
Egyéb város	60,5	24,8	14,7	100	3,6	3,2	368
Község, tanya	74,9	16,1	9,1	100	3,6	3,2	357
Régiók							
Budapest	42,1	29,6	28,3	100	4,7	4,2	428
Északnyugat	62,2	24,6	13,2	100	3,3	2,7	238
Délnyugat	60,6	20,3	19,1	100	4,0	3,0	211
Középkélet	63,4	21,0	15,6	100	3,9	3,2	272
Északkelet	67,5	21,4	11,0	100	3,5	3,3	200
Délkelet	64,7	22,3	13,0	100	3,8	3,7	212
Egy főre eső jövedelem decilisei							
1. decilis	78,2	14,2	7,6	100	3,5	2,8	97
2. decilis	70,6	21,6	7,8	100	2,9	2,0	124
3. decilis	74,3	16,8	9,0	100	2,9	2,4	102
4. decilis	67,7	24,2	8,1	100	2,9	3,3	127
5. decilis	61,9	24,9	13,2	100	3,4	3,2	136
6. decilis	61,4	20,5	18,1	100	4,3	3,4	147
7. decilis	57,6	24,0	18,3	100	4,0	3,3	164
8. decilis	51,4	31,3	17,3	100	3,2	2,5	174
9. decilis	39,4	30,3	30,3	100	4,5	3,8	232
10. decilis	23,4	29,6	47,0	100	5,8	4,7	256
Együtt	59,6	23,4	17,0	100	4,0	3,6	1509

2.3.3. táblázat

A legalább egyszer külföldön nyaralók megoszlása társadalmi-demográfiai csoportok szerint (%)

	Az összes megkérdezett százalékában (N=3862)	A nyaralni eljutók százalékában (N=1509)
Nemek szerint		
Férfi	18,4	44,8
Nő	17,8	44,5
Életkor szerint		
16–30 éves	27,3	43,5
31–40 éves	21,6	42,9
41–50 éves	19,3	45,0
51–60 éves	16,6	54,5
61–70 éves	8,4	40,2
70 év felett	5,1	43,6
Iskolai végzettség szerint		
0–7 általános	1,9	32,0
8 általános	8,0	32,0
Szaktunskáképző	11,0	31,4
Közéiskola	31,3	49,7
Főiskola, egyetem	45,8	59,9
Gazdasági aktivitás szerint		
Aktív, dolgozik	26,0	46,2
Nyugdíjas	8,3	43,5
Munkanélküli	7,6	32,8
Tanuló	35,0	43,7
Egyéb inaktív	15,2	44,0
(Legutolsó) foglalkozás szerint		
Önálló	30,4	55,8
Közép-, felsővezető	40,2	60,0
Szellemi szabad, értelmiségi	47,9	60,0
Középfokú szellemi	28,3	49,0
Alsóvezető és közv. term. ir.	23,6	47,4
Szaktunskás	14,1	35,5
Betanított-, segédmunkás	4,4	25,5
Mezőgazdasági fizikai	2,0	31,3
A település típusa		
Főváros	32,7	56,5
Megyeszékhely	24,2	45,8
Egyéb város	13,6	34,5
Község, tanya	9,9	39,5
Régiók		
Budapest	32,7	56,5
Északnyugat	15,4	40,8
Délnyugat	17,0	43,1
Középkelet	15,7	42,9
Északkelet	10,2	31,7
Délkelet	14,5	41,0
Egy főre eső jövedelem decilisei		
1. decilis	6,1	27,8
2. decilis	8,3	28,2
3. decilis	4,8	18,6
4. decilis	8,3	25,8
5. decilis	12,4	32,4
6. decilis	17,8	45,9
7. decilis	17,8	42,1
8. decilis	24,3	50,0
9. decilis	36,2	59,7
10. decilis	53,0	69,1
Együtt	18,1	44,7

2.3.4. táblázat

Lakossági csoportok a külföldi és magyarországi üdülések közötti választás szokása szerint

	Arány a mintában (%)	Egy főre eső havi jövedelem			Összes üdülések száma öt év alatt		
		Átlag	Szórás	N	Átlag	Szórás	N
Egyszer sem üdült	60,9	28 664	15 330	2 353	0,0	0,0	2 353
Csak belföldön üdült	21,0	35 241	22 798	812	2,7	1,6	812
Csak külföldön üdült	5,2	44 278	26 484	200	2,1	1,5	200
Külföldön és belföldön is üdült	12,9	52 123	38 749	497	4,8	1,5	497
<i>Együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>33 875</i>	<i>23 385</i>	<i>3 862</i>	<i>1,3</i>	<i>2,0</i>	<i>3 862</i>

2.3.5. táblázat

Egyéni üdülések 1995 és 1999 között – a leghosszabb üdülés hossza (nap)

	Leghosszabb külföldi út* N=697			Leghosszabb belföldi út** N=1309			Leghosszabb utazás*** N=1509		
	Átlag	Szórás	N	Átlag	Szórás	N	Átlag	Szórás	N
Nemek									
Férfi	12,3	6,3	326	11,1	5,6	614	12,1	6,2	701
Nő	12,6	6,6	371	11,1	5,6	692	12,4	6,5	804
Életkor									
16–30 éves	12,7	6,6	259	11,1	5,9	525	12,3	6,6	569
31–40 éves	12,3	6,3	137	10,9	5,5	267	12,2	6,3	307
41–50 éves	11,4	5,7	138	10,3	4,5	248	11,2	5,4	299
51–60 éves	13,0	6,7	97	11,3	4,9	140	12,9	6,2	175
60 év felett	13,1	7,3	67	12,2	6,8	125	13,3	7,3	154
Iskolai végzettség									
Legfeljebb 8 általános	11,6	6,3	95	12,1	6,7	255	12,6	7,0	286
Szaktunskáképző	11,7	5,4	105	9,8	4,4	286	10,7	5,1	319
Középiscola	12,6	6,8	288	11,1	5,3	484	12,4	6,3	556
Főiskola, egyetem	13,0	6,6	208	11,4	5,8	277	13,3	6,8	341
Gazdasági aktivitás									
Aktív, dolgozik	12,3	6,1	408	10,7	4,9	736	11,9	5,9	854
Nyugdíjas	12,2	6,4	114	11,5	6,1	207	12,5	6,6	255
Munkanélküli	13,2	8,9	20	10,4	5,7	52	12,0	7,4	57
Tanuló	13,3	7,4	100	12,2	6,8	208	13,3	7,3	220
Egyéb inaktív	12,5	6,4	55	11,0	6,2	103	12,6	6,8	119
(Legutolsó) foglalkozás									
Önálló	10,8	4,2	63	11,7	6,4	89	12,3	6,1	110
Közép-, felsővezető	13,9	7,0	66	11,0	5,1	91	13,2	6,7	109
Szellemi szabad, értelmiségi	13,9	7,0	114	12,4	6,8	150	14,5	7,4	187
Középfokú szellemi	11,7	5,8	127	10,5	4,4	209	11,6	5,3	251
Alsóvezető és közv. term. ir.	11,6	4,7	45	12,0	5,0	86	12,9	5,2	94
Szaktunskás	11,6	6,1	118	9,8	4,4	285	10,8	5,4	320
Betanított-, segédmunkás	11,7	6,7	47	10,2	5,0	148	10,9	5,7	171
Mezőgazdasági fizikai	(11,1)	(9,2)	(5)	(10,3)	(6,7)	(12)	(11,0)	(7,7)	(15)
A település típusa									
Főváros	12,8	6,4	242	13,4	6,8	336	14,3	7,0	409
Megyeszékhely	13,0	6,5	187	11,0	5,3	350	12,5	6,3	399
Egyéb város	11,6	6,3	127	10,0	4,4	316	10,9	5,4	353
Község, tanya	11,9	6,6	141	9,5	4,6	304	10,9	5,9	345
Régiók									
Budapest	12,8	6,4	242	13,4	6,8	336	14,3	7,0	409
Északnyugat	11,6	5,9	97	10,0	4,4	193	10,9	5,2	231
Délnyugat	12,9	7,1	91	10,7	5,2	181	12,0	6,5	208
Középkélet	12,4	6,7	117	9,6	4,3	234	11,2	5,9	265
Északkelet	12,9	7,3	63	10,9	5,7	176	12,2	6,6	191
Délkelet	11,7	5,4	87	10,1	4,8	185	11,3	5,5	201
Egy főre eső jövedelmi kvintilisek									
1. kvintilis	11,3	6,2	62	10,5	5,7	191	11,2	6,1	214
2. kvintilis	13,3	7,9	52	10,1	4,9	186	11,1	6,0	208
3. kvintilis	12,4	6,3	112	11,2	6,2	246	12,2	6,6	273
4. kvintilis	11,3	5,7	156	11,3	5,9	280	11,9	6,3	331
5. kvintilis	13,1	6,5	315	11,5	5,2	402	13,5	6,3	478
Együtt	12,4	6,5	697	11,1	5,6	1306	12,2	6,4	1507

* Azok körében, akik üdültek külföldön.

** Azok körében, akik üdültek belföldön.

*** Azok körében, akik üdültek akár külföldön, akár belföldön.

2.3.6. táblázat

A jó szállodát igénybe vevők, illetve a (szinte) mindennap étteremben étkezők megoszlása társadalmi-demográfiai csoportonként (%)

	Szállás		Éttermi étkezés	
	a külföldre utazók százalékában (N=697)	a belföldön üdülők százalékában (N=1309)	a külföldre utazók százalékában (N=697)	a belföldön üdülők százalékában (N=1309)
Nemek				
Férfi	25,0	11,1	32,3	24,8
Nő	25,4	11,9	34,1	29,9
Életkor				
16–30 éves	25,3	7,6	31,1	18,8
31–40 éves	23,7	8,5	33,5	26,5
41–50 éves	31,7	15,3	38,5	32,7
51–60 éves	22,5	15,7	35,5	38,4
60 év felett	18,8	22,6	26,9	48,7
Iskolai végzettség				
Legfeljebb 8 általános	18,8	7,1	28,6	23,0
Szakmunkásképző	27,1	9,3	30,1	30,5
Középiskola	27,5	12,3	34,8	25,7
Főiskola, egyetem	24,2	16,4	35,0	30,5
Gazdasági aktivitás				
Aktív, dolgozik	26,5	10,6	34,7	29,9
Nyugdíjas	19,5	21,2	31,4	40,5
Munkanélküli	21,1	9,7	16,2	13,9
Tanuló	19,7	5,8	27,6	12,5
Egyéb inaktív	39,3	10,9	42,6	25,4
(Legutolsó) foglalkozás				
Önálló	34,1	14,5	39,9	27,2
Közép-, felsővezető	42,0	21,8	47,1	43,4
Szellemi szabad, értelmiségi	24,3	16,8	33,9	26,4
Középfokú szellemi	28,7	12,0	40,6	32,1
Alsóvezető és közv. term. ir.	20,5	19,4	43,2	25,3
Szakmunkás	22,5	9,9	20,6	33,4
Betanított-, segédmunkás	9,6	5,2	16,8	24,2
Mezőgazdasági fizikai	13,2	5,6	36,2	36,4
A település típusa				
Főváros	26,6	10,8	39,4	28,5
Megyeszékhely	22,3	10,8	31,1	26,3
Egyéb város	30,0	11,4	26,7	28,7
Község, tanya	22,4	13,3	31,6	26,1
Régiók				
Budapest	26,6	10,8	39,4	28,5
Északnyugat	15,0	10,7	23,7	29,9
Délnyugat	31,4	13,7	39,0	29,6
Középkelet	34,0	9,8	28,3	27,3
Északkelet	20,2	13,6	40,0	28,6
Délkelet	18,2	11,8	22,7	20,1
Egy főre eső jövedelmi kvintilisek				
1. kvintilis	15,3	3,9	24,1	16,9
2. kvintilis	11,5	5,8	14,2	9,9
3. kvintilis	27,6	10,5	43,4	26,2
4. kvintilis	21,7	8,6	32,9	26,9
5. kvintilis	30,4	20,7	34,7	32,3
Együtt	25,2	11,5	33,2	25,5

3. Vagyon

3.1. A háztartások megtakarításai (Gábos András–Szivós Péter)

3.1.1. Bevezetés

A háztartások fogyasztásra el nem költött pénzüket megtakarítások formájában a bankrendszeren keresztül, a gazdasági élet más szereplőinek rendelkezésére bocsátják. A háztartások megtakarításain keresztül tehát a nemzetgazdaság szektorai egymást finanszírozzák, így azok a gazdasági élet működésének fontos tényezőivé válnak. A megtakarítások nagysága változhat a gazdaság teljesítménye, a jövedelmek nagysága, a bankrendszer által nyújtott feltételek, valamint a szereplők várakozásainak függvényében.

A korábbi évekhez hasonlóan a Háztartás Monitor adatfelvétele során hosszabb kérdésblokkban érdeklődtünk a háztartások megtakarítói viselkedéséről. A tavalyi kérdésblokkhoz képest újdonságot jelentett a kérdezési technika olyan irányú módosítása, hogy a megtakarítási formák megnevezésekor annak állományára is rákérdeztünk, egyes esetekben a tényleges összegre, a biztosítások esetében pedig a rendszeres befizetés nagyságára, illetve a futamidőre. A tavalyi kérdések közül az idei kérdőívben nem szerepelt a megtakarítási állomány változása, így ennek elemzésére nem kerülhetett sor a tanulmányban.

A megtakarítási állomány nagyságának becslése kérdőíves módszerrel nyert, egyéni adatokból, komoly nehézségekbe ütközik és a lakosság tényleges megtakarításainak csak egy kisebb részét képes megragadni. Ennek lehetséges okairól a későbbiekben még szó lesz, most csak a tényekre, illetve elemzésünk korlátaira szeretnénk utalni. Az általunk használt definíció alapján a magyar háztartások 63,1 százalékát tekinthetjük megtakarítónak. Ebbe a kategóriába soroltuk mindazokat a háztartásokat, melyek a kérdőív kitöltésekor arról nyilatkoztak, hogy rendelkeznek valamilyen megtakarítással, ideértve a megtakarítási típusú biztosításokat is, vagy a megtakarítás állományára vonatkozó kérdésünkre nullánál nagyobb összeget neveztek meg. Az általunk megtakarítónak tekintett háztartások 41 százaléka csak megtakarításának formáját említette, összeget nem. Az állomány nagyságára így csak a fennmaradó 59 százalék (összesen 751 háztartás) válaszaiból tudunk következtetni. Adataink szerint az egy háztartásra jutó átlagos megtakarítás összege 430 317 forint. Ha azzal a feltételezéssel élünk, hogy a megtakarítási formát igen, de összeget nem említők átlagos megtakarítása a válaszadók átlagos megtakarításával azonos, akkor becslésünk szerint a magyar háztartások teljes megtakarítási állománya 1056 milliárd forint. A makrostatisztikai adatokból tudjuk, hogy a tényleges összeg 5000 milliárd forint körül van, tehát adatfelvételünk a teljes megtakarítási állomány mintegy 20 százalékát „látja”. Ez az arány nagyjából megegyezik a korábbi évek adataival, de jelentősen elmarad a jövedelmek esetében elért kétharmados aránytól.

A tanulmányban a megtakarításokhoz kapcsolódó viselkedést az alábbiak szerint vizsgáljuk:

- Megbecsüljük a megtakarító és a hitellel rendelkező magyar háztartások, továbbá az általuk birtokolt megtakarítások állományát. Ezzel párhuzamosan vizsgáljuk a különböző ismérvek szerint csoportosított háztartások viselkedését.

- Kísérletet teszünk a megtakarítói viselkedés magyarázatára született életciklus elmélet egyes feltevéseinek magyarországi tesztelésére, a háztartásfő életkora alapján kategorizált háztartások eltérő viselkedése alapján. Továbbá kitérünk a megtakarítói célok vizsgálatára is.
- Elemezzük a megtakarítói attitűdöknek a megtakarítói viselkedésre gyakorolt hatását.
- Feltérképezzük a magyar háztartások által preferált megtakarítási formákat, és vizsgáljuk azok elterjedtségét a társadalmi-gazdasági jellemzőik szerint különböző háztartások között.
- A logisztikus regresszió módszerének segítségével megbecsüljük a magyarázó tényezők önálló hatását.

3.1.2. A háztartások megtakarítási pozíciói. Az életciklus elmélet

3.1.2.1. *Megtakarítás, adósság, megtakarítási pozíció*

Adataink alapján a magyarországi háztartások 63,1 százalékáról állíthatjuk, hogy megtakarító. Azokat a háztartásokat soroltuk ebbe a kategóriába, melyek az adatfelvétel időpontjában rendelkeztek folyószámlalekötéssel, betétszámlával (könyves betét vagy egyéb betétkönyv), értékpapírral (banki, állami, egyéb), befektetési jeggyel, vállalati kötvénnyel, részvénnel, kárpótlási jeggyel lakás célú megtakarítással, megtakarítási típusú, tehát élet- vagy nyugdíjbiztosítással, devizával vagy otthon tartott pénzzel. Megtakarítással rendelkezőnek tekintettük azokat a háztartásokat is, melyek esetében megtakarítási formát ugyan nem regisztráltunk, de a megtakarítás összegére vonatkozó kérdésünkre nullánál nagyobb értéket adtak válaszként. Ha a megtakarítási típusú biztosításokat (életbiztosítás és önkéntes magánnyugdíjpénztári befizetés) kivesszük a megtakarítás definíciójából, akkor a megtakarítással rendelkező háztartások aránya 48,2 százalék. Ez az arány megegyezik az azonosan definiált megtakarító háztartások 1994-es (48,4%) és 1995-ös (47,6%) arányával, magasabb viszont a kilencvenes évek második felében regisztrált adatoknál (42–43%), és valamelyest a tavalyiaknál is (44,5%)¹.

A megtakarítás ténye mellett a háztartások megtakarítási állományának becslésével is próbálkoztunk. Arra kértük a válaszadókat, hogy mondják meg háztartásuk teljes megtakarításának összegét. A megtakarítással rendelkező 1271 háztartásból csak 751 esetében kaptunk nullánál nagyobb forintösszeget tartalmazó választ. Összesen 520 esetben fordult elő, hogy az általunk megtakarítónak tekintett háztartások érvénytelen választ adtak a megtakarítások állományát firtató kérdésünkre. Ebből 164 háztartás egyáltalán nem válaszolt, 356 esetben pedig – bár korábban pozitív választ adtak a megtakarítási formák felől érdeklődő kérdésünkre – azt válaszolták, hogy nincs megtakarított pénzük. Az érvénytelen válaszadás egyik oka – az összegre vonatkozó kérdésekkel kapcsolatos általános visszafogottságon túl – lehetett az, hogy a kérdés során nem használtuk az általunk figyelembe vett megtakarítás-definíciót. Ezért elképzelhető, hogy a válaszadók nem minden esetben ugyanazt értették megtakarításon, mint mi. Ezt a feltételezést támasztja alá az is, hogy – akárcsak tavaly – a nyugdíj- és/vagy életbiztosítással rendelkező háztartások közül egyetlen egy sem válaszolt az összeggel kapcsolatos kérdésünkre². Ezzel együtt ebben az évben a válaszhiány kismértékű csökkenését tapasztaltuk. Míg tavaly a megtakarítással rendelkező háztartások 52,2 százaléka adott választ az állomány nagysága után érdeklődő kérdésre, addig ebben az évben azok 59,1 százaléka. Ebben szerepet játszhatott a kérdezési technika módosítása is, amennyiben a

¹ A korábbi évek adatait idősorosan lásd Tóth (2000: 18).

² A tavalyi adatok használatakor minden esetben Szivós és Medgyesi (1999) tanulmányára támaszkodunk.

megtakarítási formák kérdésekor azok mértékéről is érdeklődtünk, akár a teljes állomány, akár a havi befizetések összegén keresztül.

A kérdéseinkre adott érvényes válaszok alapján a megtakarító magyar háztartások átlagosan 430 317 forintnyi megtakarítással rendelkeznek. Ez az 1999-ben mért összeghez képest 12 százalékos nominálérték-növekedést jelent.

A megtakarítói viselkedés vizsgálatához tartozik a háztartások eladósodottságának elemzése is. Ennek feltérképezése céljából arra kértük a háztartási kérdőív kitöltőit, hogy mondják meg: tartoznak-e valakinek, és ha igen kinek? A háztartások hitelezői lehetnek pénzintézetek, magánszemélyek (családtagok, barátok, ismerősök), a munkahely, az önkormányzat vagy közszolgáltató cégek. Ebben az esetben is érdeklődtünk a hitelállomány nagysága felől, a havi törlesztő részlet és a futamidő megkérdezésével. A magyar háztartások 28,1 százaléka rendelkezik valamilyen hitellel, 18 százalékuuk pénzintézeteknek tartozik. A megtakarítás és az eladósodás ismeretében vizsgálhatjuk a háztartások megtakarítói pozícióit. Hitele és megtakarítása is a háztartások 17 százaléka van. A háztartások 46 százaléka csak megtakarító, 12 százalékuuk pedig el van adósodva anélkül, hogy közben megtakarításai lennének. A háztartások egynegyede sem hitellel, sem megtakarítással nem rendelkezik.

3.1.2.2. Az életciklus elmélet

A fogyasztási – és ezzel együtt a megtakarítási – magatartás magyarázatának legújabb elméletei az életciklus hipotézisen alapulnak. Ennek lényege, hogy a fogyasztásra vonatkozó döntések meghozatalakor az egyének (háztartások) teljes életpályájukat veszik figyelembe, az egyes életszakaszokban eltérő jövedelemszerző képességből és fogyasztásigényből adódó egyenletlenségek kisimítására törekszenek. Ezért hiteleket vesznek fel, illetve megtakarítanak, felesleges pénzüket kölcsönadják. Az életciklus elméletek az egyéni életpálya jól elkülöníthető szakaszaira jellemző fogyasztási és megtakarítási döntéseket modellezik.³

Az életciklus elmélet magyarországi empirikus ellenőrzéséhez az alábbi feltételezésekkel élhetünk:

- a fiatalabb korosztályokra nagyobb fogyasztásigény jellemző; ezen belül a 18–24 éveseket a hitelképesség hiánya, a 25–34 éveseket viszont a fogyasztás-orientáltság mellett már hitelképesség is jellemzi;
- a 35–44 évesek esetében a fogyasztási igény és a jövedelem nagyjából kiegyenlített, nem jellemző számottevő hitelállomány;
- a 45–59 éves korosztályt egyrészt a karrierjük csúcán lévők, másrészt a kiöregedettek, bizonytalan munkaerő-piaci helyzetűek alkotják, így a megtakarítási viselkedés magyarázata az aggregálás miatt problémás lehet;
- a 60 év felettiek, tehát a nyugdíjasok korábbi megtakarításaikat, vagyonukat élik fel, csökkenő megtakarítási és még alacsonyabb eladósodási hajlandóság jellemzi őket.

A megtakarítások, a megtakarítás állományának nagysága, az adósságok és a megtakarítói pozíció ismeretében ellenőrizhetjük az életciklus modellek nyomán megfogalmazott feltételezéseinket a magyar háztartások viselkedéséről. Az adatoknak a háztartásfő életkora szerint történő vizsgálata túlnyomórészt megerősíti ezeket a feltevéseket. A megtakarítással rendelkező háztartások aránya a 25–44 éves korosztályokban magasabb, a 18–24 éves, valamint a 45 év feletti korosztályok esetében

³ Az életciklus elmélet első változatát Modigliani és Brumberg (1952), illetve Ando és Modigliani (1963) dolgozta ki. Itt említhetjük Friedman (1957) permanens jövedelem hipotézisén alapuló elméletét is. A vonatkozó elméletek magyar nyelvű áttekintését Tóth (2000) tanulmánya tartalmazza.

pedig alacsonyabb, mint az összes háztartás figyelembe vételekor (3.1.1. táblázat). A legfiatalabb, nagyrészt még inaktív, de mindenképpen karrierjük kezdetén tartó, 18–24 éves korosztályba tartozók által vezetett háztartások között az átlagnál alacsonyabb a megtakarítással, és magasabb a hitellel rendelkezők aránya. Ugyanezt az állítást megerősíti a megtakarítói pozíció vizsgálata is (3.1.3. táblázat). Ezek a háztartások a megtakarítási állomány alig több mint 1 százalékaival rendelkeznek.

A 25–34, valamint a 35–44 évesek háztartásait mindenképp az jellemzi, hogy körükben mind a megtakarításokkal, mind az adósságokkal rendelkező háztartások felülreprezentáltak. Ez különösen a 25–34 évesek esetében szembetűnő: a háztartások egyharmada megtakarítással és hitellel is rendelkezik, a hitellel és megtakarítással sem rendelkező háztartások aránya viszont nem sokkal haladja meg a 10 százalékot. A 3.1.2. táblázat azt is elárulja, hogy az általuk birtokolt megtakarítási állomány teljes állományhoz viszonyított aránya megegyezik a 25–34 évesek által vezetett háztartások összes megtakarító háztartásbeli arányával (14%).

Előzetes feltevéseink a nyugdíj előtt álló korosztályokba tartozó háztartásfők által jellemzett háztartások megtakarítói viselkedése esetében is igazolódtak. E korosztályok – a feltevésekben már jelzett – speciális összetételéből adódó hatás jelenlétét látszik igazolni a háztartások életkor szerinti csoportjai által birtokolt állomány részaránya (3.1.2. táblázat). A népességbeli részarányuknál kisebb arányban megtakarító 45–59 éves háztartásfővel rendelkező háztartások a többi korosztályhoz képest nagyobb összegű átlagos megtakarítási állomány tulajdonosai. Ezek a háztartások birtokolják a teljes megtakarítási állomány több mint egyharmadát (35,3%), miközben részarányuk az összes megtakarító és összeget bevalló háztartáson belül csak 26,7 százalék. Helytállónak tűnik tehát az a feltevés, mely szerint e korosztályok tagjai egyrészt pályájuk csúcsán lévő emberek, akik nyugdíjas korukhoz közeledve egyre nagyobb mértékben takarítanak meg, másrészt a rendszerváltás munkaerő-piaci változásaihoz kevésbé alkalmazkodni tudók, a változásokra nehezen reagálók, akik nem tudnak megtakarítani. A két hatás nagyrészt kioltja egymást, hiszen a megtakarítói pozíció vizsgálata azt mutatja, hogy az ebbe a korcsoportba tartozó háztartásfővel rendelkező háztartások viselkedése egyáltalán nem tér el a háztartások összességének viselkedésétől.

A nyugdíjas korú háztartásfővel rendelkező háztartások között a legalacsonyabb mind a megtakarítással (57,8%), mind az adóssággal rendelkezők (9,3%) aránya. Ez tükröződik a megtakarítói pozícióban is: e háztartások több mint egyharmada (36,7%) se hitellel, se adóssággal nem rendelkezik. A nyugdíjas korú háztartásfővel rendelkező háztartások által birtokolt megtakarítási állomány az összes megtakarítás 30,7 százalékát teszi ki, ez a viszonylag magas arány az ebbe a kategóriába tartozó háztartások nagy számának következménye. Az egy háztartásra jutó megtakarítás összege ebben a csoportban 343 ezer forint, és ez csak a 18–24 évesek által vezetett háztartások átlagos megtakarításainál nagyobb.

3.1.2.3. A megtakarítói pozíció vizsgálata nem életkori jellemzők szerint

Az életkoron kívül más társadalmi-gazdasági-demográfiai háttérváltozók szerepét is vizsgáltuk. Ezek némelyike erős kapcsolatot mutat a megtakarítói viselkedéssel. Ezek közé sorolhatjuk a háztartásban élő aktívak számát és általában a háztartáslétszámot. Minél nagyobb a háztartás létszáma, és minél több közöttük a gazdaságilag aktív, annál nagyobb valószínűséggel rendelkezik a háztartás megtakarítással és adóssággal is. Ugyancsak erős és pozitív a kapcsolat a megtakarítással való rendelkezés, valamint a háztartásfő iskolai végzettsége között. Az adósság esetében viszont már nem ez a helyzet. A legfeljebb általános iskolát vagy szakmunkásképzőt végzett háztartásfővel rendelkező háztartások között háromszor magasabb a csak hitellel rendelkezők aránya, mint a diplomás háztartásfők esetében. A rendelkezésünkre álló adatokból csak következtetni tudunk arra, hogy emögött a

magyar háztartások hitelstruktúrájának összetétele áll. Az alacsonyabb iskolai végzettségű, inaktív vagy fizikai foglalkozású aktív háztartásfővel rendelkező háztartások között magas a rokonnal, magánszeméllyel vagy közszolgáltatóval szemben fennálló adóssággal rendelkezők aránya, és feltehetően a hasonló státusú, de banki hitellel rendelkező háztartások adósságai is elsősorban korábbi OTP-hitelekből származnak. A banki hitelek összetételéről azonban konkrét adatokkal nem rendelkezünk.

A háztartás egy főre jutó jövedelme, valamint a megtakarítói pozíció közötti kapcsolat lineáris és pozitív a csak megtakarítással, ellenben lineáris és negatív a csak hitellel rendelkező háztartások esetében. Minél alacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozik tehát egy háztartás, annál nagyobb valószínűséggel vannak adósságai, anélkül, hogy egyúttal pénzügyi tartalékai is lennének. Egy képzett mutató segítségével vizsgáltuk azt is, hogy a háztartás jövedelmének mekkora részét költi fogyasztásra. Ez a mutató arról is képet ad, hogy a háztartás jövedelmének mekkora részét takaríthatja meg, adhatja kölcsön más háztartásoknak vagy a gazdaság szereplőinek. A fogyasztás/jövedelem arányból kvartiliseket képeztünk és az így előálló változó kapcsolatát vizsgáltuk a megtakarítási viselkedéssel. Azokról a háztartásokról mondhatjuk nagyobb valószínűséggel, hogy csak megtakarítók, melyek jövedelmüket kisebb mértékben költik fogyasztásra. Ugyanakkor a csak hitellel rendelkező háztartások aránya növekszik a fogyasztás/jövedelem aránnyal. A további eredményeket lásd a 3.1.1.–3.1.3 táblázatokban.

3.1.2.4. *Megtakarítói célok*

A megtakarítással rendelkező magyar háztartások megtakarítói céljai között első helyen – akárcsak a kilencvenes évek folyamán mindvégig – a váratlan eseményre való felkészülés áll. A megtakarító háztartások többsége, 55 százaléka azért takarékoskodik, hogy egy váratlan esemény bekövetkezése esetén legyenek tartalékai. Ez az arány ugyanakkor az óvatossági motívum folytatódó visszaszorulását jelzi (1995: 72,6%, 1999: 58,5%). Ennek okait Tóth⁴ a kilencvenes évek második felében tapasztalható fellendülés nyomán a háztartások gazdasági helyzetében bekövetkező bizonytalanság-csökkenésben látja. Betegség esetére a háztartások 46,1 százaléka, temetésre pedig 37,5 százaléka takarékoskodik. A háztartások valamivel több mint egynegyede (27%) a gyerekekkel kapcsolatos kiadásokra, ennél valamivel kevesebben (23%) nyugdíjas korukra takarékoskodnak. Utazásra, nyaralásra a háztartások 17,4 százaléka, lakásvásárlásra/építésre 13,2 százaléka, autóvásárlásra 6,5 százaléka, más vásárlásra pedig 12,3 százaléka tesz félre. A megtakarítói célok között szerepel még az esetleges munkanélküliség következményeinek enyhítése (10,1%), az örökhagyás (9,2%), valamint vállalkozás beindítása (5%). Megpróbáltuk ellenőrizni, hogy az óvatossági motívumnak valóban ilyen nagy jelentősége van-e a háztartások megtakarítói céljai között. Azt tapasztaltuk, hogy a váratlan eseményre takarékoskodó háztartások kétharmada betegség vagy munkanélküliség, esetleg mindkettő bekövetkezésének esetére is takarékoskodik. Ezekben az esetekben nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a megjelölt váratlan esemény ezektől különbözik-e vagy ugyanannak a célnak a kettős megjelölése történt csupán.

Ha a háztartásfő életkora szerint vizsgáljuk a megtakarítói célokat azt láthatjuk, hogy a 18–24 éves korosztály a háztartáshoz képest inkább lakásvásárlásra/építésre, autóvásárlásra, és vállalkozás beindítására takarékoskodik. A következő, a 25–34 éves korosztály kiemelt céljai közé tartozik ugyancsak a lakásvásárlás/építés (34,7%), de ebben a csoportban már nem játszik kiemelt szerepet az autóvásárlás. Helyébe a rövidtávú takarékoskodás lép, így felülreprezentáltak a nyaralásra, utazásra (27,2%), vagy más termékek, szolgáltatások fogyasztására (15%) takarékoskodók. Ugyanebben a

⁴ Tóth (2000: 20).

korosztályban már hangsúlyosan jelentkezik az inaktív korban való fogyasztásra takarékoskodás motívuma is (28,5%).

A 35–44 éves korosztály esetében már csökken a lakásvásárlás/építés motívumának a jelentősége, ismét megjelenik az autóvásárlás (11,9%) és nagyon erős a közeljövő fogyasztását biztosításának motívuma, amit a „más termékek vásárlása” címszó által definiált megtakarítói cél magas aránya (23%) jelez. Az ebbe a csoportba tartozó háztartások között a munkanélküliség bekövetkezésére takarékoskodó aránya kétszerese az össze háztartás esetében regisztrálnak. A 45–59 éves korosztály megtakarító céljai különböznek legkevésbé a háztartások összességének céljaitól. Értelemszerűen az átlagosnál magasabb a nyugdíjas korra (36,5%) takarékoskodók aránya. A nyugdíjas korúak között a betegség (52%) és temetés esetére (65,3%) pénzt félretevők aránya lényegesen magasabb, mint az összes háztartás körében. Bár átlag alatti, meglehetősen magas a gyerekekkel kapcsolatos kiadásokra takarékoskodó nyugdíjas háztartások aránya is (20%).

3.1.3. Megtakarítói attitűdök

Az alábbiakban a megtakarítói viselkedés szubjektív meghatározóival foglalkozunk. Feltételezésünk szerint a megtakarítói attitűdök befolyásolják az emberek megtakarításokkal kapcsolatos döntéseit. A szubjektív tényezőket feltárni szándékozó kérdések természetesen az egyéni kérdőívben szerepeltek. A megtakarítással kapcsolatos viselkedés elemzésekor az egyénekhez a háztartásszinten észlelt megtakarítói viselkedést rendeltük hozzá.

A tavalyi kérdőívvel ellentétben az idei csupán egyetlen, a megtakarítói attitűdöket közvetlenül firtató kérdést tartalmazott. Azt kérdeztük minden felnőtt korú válaszadótól, hogy:

„Ön melyik véleménnyel ért inkább egyet?

- Akármennyit keres is az ember, sokat vagy keveset, mindig tegyen valamennyit félre a jövedelméből, vagy
- az ember csak akkor tegyen félre, ha nem kell hozzá megszorítania a nadrágszíját, vagy
- nem sok értelme van takarékoskodni, az ember amíg teheti addig éljen jól.”

Az első véleményt a megkérdezettek többsége, 57,7 százaléka, a másodikat pontosan egyharmaduk, a harmadikat viszont csak egytizedük osztja (3.1.6. táblázat).

Azt feltételeztük, hogy azok között lesz magasabb a megtakarítással rendelkezők aránya, akik minden körülmény között tartózkodnának jövedelmük teljes egészében jelen idejű elfogyasztásától. A fogyasztást előnyben részesítők között pedig a hitellel rendelkezők felülreprezentáltságára számítottunk.

Az adatok nagyjából igazolták előzetes várakozásainkat. A megtakarítók aránya valóban azok között a legmagasabb, akik szerint minden körülmények között félre kell tenni (73,%) és azok között a legalacsonyabb, akik szerint nincs értelme a takarékoskodásnak (55,8%). Az adóssággal rendelkezők esetében nem tapasztaltunk különbséget a csak a lehetőségekhez mérten takarékoskodók és az egyértelműen fogyasztás-orientáltak között (39,2, illetve 38,2%). Ennél viszont lényegesen alacsonyabb a hitelfelvevők aránya a minden körülmények közötti takarékoskodással egyetértők között (25,6%). Egyértelmű, szignifikáns kapcsolatot mutat a megtakarítói attitűd a megtakarítói pozícióval is. Azok között, akik szerint mindig félre kell tenni valamennyit, többségben vannak a csak megtakarítással rendelkezők (54,6%), és csupán 6,9 százalék a csak hitellel rendelkezők aránya (3.1.9. táblázat). Ezzel szemben a jelen idejű fogyasztást előnyben részesítők között a csak hitellel rendelkezők aránya 18,5 százalék, a csak megtakarításokkal rendelkezőké pedig 36,2 százalék. A megtakarítói pozíció esetében még markánsabban látszik, hogy a megtakarítást a lehetőségekhez igazítók megtakarítói viselkedése a fogyasztás-orientáltakéhoz áll közelebb.

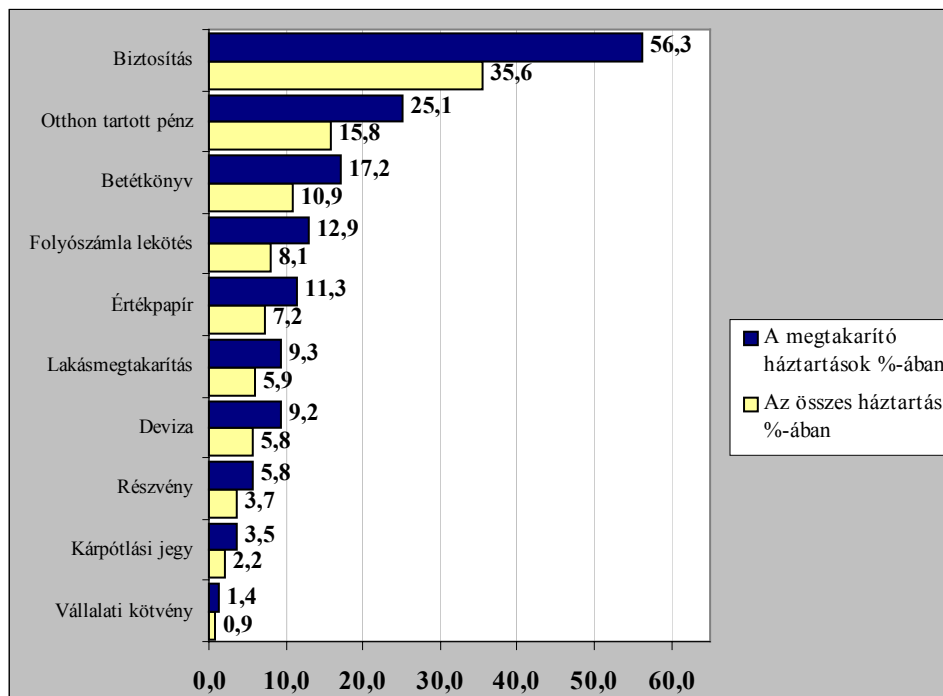
Közöttük a csak megtakarítással rendelkezők aránya 39,7 százalék, a csak hitellel rendelkezőké pedig 16,5 százalék.

3.1.4. Megtakarítási formák

A leggyakoribb megtakarítási formák a megtakarítási típusú biztosítások, tehát az életbiztosítás és az önkéntes magánnyugdíjpénztárba való befizetés. (3.1.1. ábra) Az összes háztartás 35,6 százaléka rendelkezik ezzel a megtakarítási formával. Az élet- és egészségbiztosítást, illetve az önkéntes nyugdíjpénztári befizetéseket külön-külön vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy az előző elterjedtebb, a háztartások közel egyharmada, 30,6 százaléka birtokol élet- és egészségbiztosítást, önkéntes pénztári befizetéssel viszont csak 16,2 százaléknak van. A tavalyihoz képest ugyan összességében nem növekedett a megtakarítási típusú biztosítással rendelkező háztartások aránya (1999: 34,9%), kétszeresére növekedett viszont azoké, melyek mindkét biztosítással rendelkeznek (1999: 7%, 2000: 15,2%). A megtakarítási típusú biztosítást kötött háztartások között felülreprezentáltak a férfi, 25–44 éves, megyeszékhelyeken élő, közép- vagy felsőfokú végzettségű, alkalmazott (ezen belül vezető beosztású) vagy vállalkozó háztartásfővel rendelkező háztartások. Egy háztartásról annál nagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy az említett biztosítási formák valamelyikével rendelkezik, minél nagyobb a háztartás-, ezen belül pedig a munkával rendelkező háztartástagok száma, minél nagyobb a háztartásban az egy főre jutó jövedelem és minél kisebb a jövedelem/fogyasztás arány. E két utóbbi hatás eltűnik, ha csak a megtakarító háztartásokat vizsgáljuk.

3.1.1. ábra

A különböző megtakarítási formák előfordulása a háztartásokban, 2000 (%)

Meglepően magasnak bizonyult a pénzüket otthon tartó háztartások száma. Arányuk ebben az évben 15,8 százalék az összes háztartás figyelembe vétele mellett, és 25 százalék, ha csak a megtakarítással rendelkező háztartásokat tekintjük viszonyítási alapnak. Az otthon tartott készpénzről nyilatkozó háztartások aránya az átlagosnál magasabb a 60

éven felüli, érettségizett vagy diplomás, vállalkozó vagy nyugdíjas, a legfelső jövedelmi ötödbe tartozó háztartásfővel rendelkező háztartások között. Ugyancsak magasabb arányuk az alacsonyabb fogyasztás/jövedelem hányaddal jellemezhető háztartások körében (3.1.11. táblázat). Ha csak a megtakarító háztartások között vizsgálódunk, akkor az életkor hatása erősebbé, az iskolai végzettségé gyengébbé válik, és eltűnik a különbség a vállalkozók, illetve nyugdíjasok között (3.1.12. táblázat).

A korábbi évekhez képest kis mértékben, de csökkent a valamilyen típusú betétkönyvvel (könyves betét, betétszámlakönyv, egyéb betétkönyv) rendelkező háztartások aránya. Az összes háztartás 10,9 százaléka, a megtakarító háztartások 17,2 százaléka rendelkezik betétkönyvvel. Ez utóbbiak között felülreprezentáltak a női, nyugdíjas, illetve nyugdíjas korú, községekben élő, egy vagy kétszemélyes, gazdaságilag aktív taggal nem rendelkező, legfeljebb 8 általánost végzett háztartásfők által képviselt háztartások.

Lakossági folyószámlával a háztartások 50 százaléka rendelkezik, de megtakarításnak számító lekötött folyószámlája csak 8,1 százalékuknak van. Ha csak a megtakarító háztartásokat vesszük figyelembe, akkor a lekötött folyószámlával rendelkező háztartások aránya 12,9 százalék. Ez a típusú megtakarítás főként a fővárosi, felsőfokú végzettségű, vezető beosztású alkalmazottak által vezetett háztartások között népszerű. Minél magasabb jövedelmi kategóriába tartozik, és minél alacsonyabb fogyasztás/jövedelem aránnyal jellemezhető egy háztartás, annál nagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy rendelkezik lakossági folyószámla lekötéssel.

Az előző évhez hasonló nagyságrendben birtokolnak a háztartások lakás-megtakarítást (összes háztartás 5,9 százaléka, a megtakarító háztartások 9,3 százaléka), devizát (5,8% és 9,2%), részvényt (3,7% és 5,8%), kárpótlási jegyet (2,2% és 3,5%), valamint vállalati kötvényt (0,9% és 1,4%).

3.1.5. A megtakarítói viselkedés vizsgálata regressziós modell segítségével

A megtakarítási viselkedést többváltozós logisztikus regresszió segítségével is megkíséreltük magyarázni. A regressziós modell révén elkülöníthető az egyes társadalmi-gazdasági, illetve attitűd változók önálló hatása. Arra kerestünk választ, hogy mi határozza meg azt, hogy egy háztartás megtakarít, és ezt takarékbetétkönyv vagy biztosítás formájában teszi-e, vagy hitelt vesz fel. A négy modell esetében a függő változó minden esetben dummy: 1-es értéket vesz fel, ha egy háztartás definíciónk szerint megtakarító, ha rendelkezik valamilyen betétkönyvvel, ha van megtakarítási típusú biztosítása vagy adóssága, és 0-t minden más esetben. A modell magyarázó változói a következők:

- folytonos változók: a háztartás létszáma, a háztartás aktív dolgozó száma, az egy főre eső háztartásjövedelem logaritmus, valamint a fogyasztás/jövedelem arány;
- diszkrét változók: a háztartásfő neme (1 – férfi, 0 – nő), a háztartásfő életkora (1 – '18–24', 2 – '25–34', 3 – '35–44', 4 – '45–59', 5 – '60 felett'), a háztartásfő iskolai végzettsége (1 – 'legfeljebb általános', 2 – 'szakmunkásképző', 3 – 'érettségi', 4 'felsőfokú végzettség'), a háztartásfő gazdasági aktivitása (1 – 'alkalmazott', 2 – 'önálló', 3 – 'egyéb'), valamint a megtakarítói attitűd (1 – 'mindig félre kell tenni', 0 – más vélemény).

Mind a négy modellben ugyanazokat a magyarázó változókat használtuk. A futtatások eredményeit a 3.1.14. táblázat tartalmazza.

A megtakarítással rendelkezést magyarázó modell eredményei azt mutatják, hogy a megtakarítói viselkedés legfontosabb meghatározója a háztartás tagjainak gazdasági pozíciója és jövedelemszerző képessége. A legerősebb hatást egyértelműen a jövedelem esetében tapasztaljuk. Ehhez hasonló erejű hatást regisztrálhatunk a gazdasági aktivitás és az iskolai végzettség esetében is. Ha a háztartásfő önálló, a háztartásnak két és félszer akkora esélye van a megtakarításra, mintha gazdaságilag inaktív lenne, de ez az esély még

az alkalmazotti státusú háztartásfő esetében is másfélszeres. A felsőfokú végzettségű háztartásfő esetében 2,73-as esélyhányadost becsültünk. Az iskolai végzettség másik két kategóriája (szakmunkásképző, érettségi) esetében a regressziós együtthatók nem térnek el szignifikánsan nullától. Szignifikáns viszont a regressziós együttható értéke a nem és a megtakarításokkal kapcsolatos attitűdök esetében. Kétszer nagyobb annak az esélye, hogy egy háztartás megtakarító azzal szemben, hogy nem az, ha a háztartásfő szerint minden körülmények között takarékoskodni kell, mintha ezzel nem egyező véleményen van. A férfi háztartásfővel rendelkező háztartásoknak másfélszer nagyobb esélyük van megtakarítóvá válni, mint a női háztartásfő által vezetetteknek. Ahogy nő a háztartás munkaerő-piaci szempontból aktív tagjaink a száma, úgy nő a háztartás esélye is a megtakarításra.

Az életkor esetében gyenge kapcsolatot találtunk. Azt tapasztaltuk, hogy a középkorú, 45–59 év közötti korosztályhoz tartozó háztartásfők által vezetett háztartások, minden más jellemző azonossága mellett, kevésbé hajlamosak a megtakarításra, mint a legfiatalabb, 18–24 éves korosztály. A többi korcsoport esetében a regressziós együtthatók nem különböznek szignifikánsan nullától, az esélyhányadosok azonban a legfiatalabb korosztály többiekhez képest nagyobb megtakarítási hajlandóságáról árulkodnak. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a háztartások megtakarítási hajlandóságának csupán a háztartásfő életkora szerint megmutatózó különbségeit – az életciklus elmélet predikcióival összhangban – nem elsősorban a kor, hanem az adott életszakaszt jellemző társadalmi pozíció más meghatározói, így az iskolai végzettség, a munkaerő-piaci pozíció vagy a jövedelem magyarázzák. A 18–24 éves háztartásfők által vezetett háztartások között a megtakarítással rendelkezők arányosan kisebb számát mindenekelőtt a többi korosztályba tartozó háztartásfők magasabb iskolai végzettsége (a 18–24 éves egyetemi hallgatók nem a felsőfokú végzettségűek közé kerülnek az adatállományban), nagyobb gazdasági aktivitása és magasabb jövedelme magyarázza.

Az adóssá válást ennél kevesebb tényezővel is magyarázhatjuk. Ahogy nő a háztartás létszáma úgy nő az eladósodás esélye is. Az életkorral ez az esély viszont csökken, bár az együttható csak a 60 év felettek esetében volt szignifikáns. Ez pedig azt mutatja, hogy egy nyugdíjas háztartás esetében háromszor kisebb annak esélye, hogy adóssága van, mint egy 18–24 éves háztartásfővel rendelkező háztartás esetében, ha minden más, a modellben szereplő háztartás-jellemző azonos. A megtakarítói attitűd itt is meghatározónak bizonyult. A fogyasztás-orientáltak esetében nagyobb annak valószínűsége, hogy hitellel rendelkeznek.

A megtakarítási formák közül a betétkönyvvel való rendelkezést két tényező, a fogyasztás/jövedelem arány és a megtakarítói attitűd magyarázza. A biztosítások esetében már magasabb az önálló és szignifikáns hatást mutató változók száma. Ezek a tényezők többnyire ugyanazok, de gyengébb hatásúak, mint a megtakarítás esetében. A magasabb egy főre eső háztartás jövedelem, a háztartásfő aktív munkaerő-piaci státusa, valamint felsőfokú végzettsége külön-külön is növeli annak esélyét, hogy a háztartás megtakarítási típusú biztosítással rendelkezzen ahhoz képest, mintha a háztartás jövedelme alacsonyabb lenne, vagy ugyanez a háztartásfő gazdaságilag inaktív, esetleg általános iskolát végzett lenne. Ugyancsak pozitív a háztartás, azon belül is a munkaerő-piaci szempontból aktív tagok létszáma által kifejtett önálló hatás. Nem mutat viszont szignifikáns kapcsolatot a biztosítás-tulajdonlással a megtakarítói attitűd.

3.1.6. Összegzés

A bevezetésben és az adatok elemzése során is utaltunk azokra a problémákra, melyek a megtakarítói viselkedés elemzését nehezítik. Ennek ellenére megfogalmazhatunk néhány határozott állítást a magyar háztartások megtakarításaival kapcsolatban.

Az ideai adatfelvétel alapján a háztartások 63,1 százalékát tekinthetjük megtakarítónak és 28,1 százalékát eladósodottnak. Egyik adat sem mutat számottevő változást a múlt év hasonló adataihoz képest. Ha a megtakarításokat és a hiteleket egyidejűleg vesszük

figyelembe, megállapíthatjuk, hogy a háztartások közel fele, 46 százaléka rendelkezik csak megtakarítással, a csak hitellel rendelkezőké viszont mindössze 12 százalék. Megtakarítással és hitellel a háztartások 17 százaléka rendelkezik.

Egy háztartás megtakarítóvá válását mindenekelőtt a háztartás egy főre jutó jövedelme és a háztartásfő gazdasági aktivitása határozza meg. Az egyébként minden tekintetben azonos paraméterekkel leírható háztartások közül a felsőfokú végzettségű háztartásfővel rendelkezőknek közel háromszor nagyobb esélyük van arra, hogy a megtakarítók közé kerüljenek, mint az általános iskolai végzettségű háztartásfővel rendelkezőknek. Szintén erős hatást regisztrálhattunk a háztartásfő megtakarítással kapcsolatos attitűdjére és a háztartásfő neme esetében. Az eladósodást elsősorban a háztartás létszámával és a háztartásfő megtakarítói attitűdjével magyarázhatjuk. Minél nagyobb egy háztartás létszáma és minél fogyasztás-orientáltabb a háztartásfő, annál hajlamosabb a háztartás hitel felvételére fogyasztási kiadásainak finanszírozása érdekében.

A megtakarítási formák közül továbbra is a biztosítások (az élet- és egészségbiztosítás, valamint az önkéntes magánnyugdíjpénztári befizetés) a legnépszerűbbek, a háztartások 35,6 százaléka rendelkezik ezek valamelyikével, elsősorban élet- és egészségbiztosítással. Azt, hogy melyik háztartás kerül a biztosítással rendelkezők közé leginkább a jövedelem, a háztartásfő gazdasági aktivitása, a háztartás és a háztartás munkaerő-piaci szempontból aktív tagjainak száma határozza meg. Sokan tartják otthon a pénzüket (15,8%), de továbbra is elterjedtek a takarékbetétkönyvek.

IRODALOM

- Ando, A.–Modigliani, F. (1963): The 'life-cycle' hypothesis of saving: Aggregate implication and tests, *American Economic Review*, Vol. 53, 55–84.
- Friedman, M. (1957): *A theory of consumption function*, Princeton: Princeton University Press.
- Modigliani, F.–Brumberg, R. (1952): Utility analysis and aggregate consumption functions, Discussion Paper, In Abel, Andrew: *The collected papers of Franco Modigliani*, Volume 2, The life cycle hypothesis of saving, Cambridge, London 1980, 128–197.
- Szivós P.–Medgyesi M. (1999): A háztartások megtakarítása, In: Monitor, 1999, TÁRKI Monitor jelentések, Budapest: TÁRKI, 152–167.
- Tóth I.J. (2000): Likviditási korlát és fogyasztói türelmetlenség: A magyar háztartások fogyasztási és megtakarítási döntéseinek vizsgálata, kézirat, Budapest: TÁRKI, 2000. november.

3.1.1. táblázat

Megtakarítással, adóssággal és banki hitellel rendelkező háztartások aránya az egyes társadalmi csoportokban (%)

	Megtakarítók aránya	N	Adóssággal rendelkezők aránya	N	Banki hitellel rendelkezők aránya	N
Háztartásfő neme						
Férfi	66,8	1446	32,7	1455	21,8	1446
Nő	53,7	566	16,4	566	8,3	566
Összesen	63,1	2012	28,1	2011	18,0	2012
Háztartásfő kora						
18–24 éves	59,5	79	40,5	79	27,8	79
25–34 éves	70,3	303	48,7	302	33,7	303
35–44 éves	70,0	357	40,4	356	27,2	357
45–59 éves	61,6	643	28,4	641	18,0	643
60 év felett	57,8	631	9,3	632	4,1	632
Összesen	63,1	2013	28,1	2010	18,0	2014
Település						
Község	58,8	706	25,6	706	17,8	706
Város	62,2	482	30,6	483	18,0	483
Megyeszékhely	72,7	406	27,6	406	17,7	406
Főváros	62,4	418	29,7	417	18,4	418
Összesen	63,2	2012	28,1	2012	18,0	2013
Aktívok száma a háztartásban						
Nincs	54,1	771	14,5	771	6,2	771
Egy	64,6	607	33,7	606	21,4	607
Kettő vagy több	72,8	635	39,1	634	29,0	635
Összesen	63,1	2013	28,0	2011	18,0	2013
Háztartáslétszám						
Egy	52,8	511	15,0	512	7,0	512
Kettő	63,4	565	18,9	565	11,0	565
Három	68,6	404	32,8	403	23,0	404
Négy vagy több	68,7	533	46,8	532	32,3	533
Összesen	63,1	2013	28,1	2012	18,0	2014
Háztartásfő iskolai végzettsége						
8 általános	49,5	705	21,2	706	12,2	706
Szakmunkás	63,1	616	33,8	615	21,3	615
Érettségi	71,8	419	29,0	420	18,9	419
Felsőfokú	85,1	268	31,8	267	24,7	267
Összesen	63,1	2008	28,1	2008	18,0	2007

3.1.1. táblázat (folytatás)

Megtakarítással, adóssággal és banki hitellel rendelkező háztartások aránya az egyes társadalmi csoportokban (%)

	Megtakarítók aránya	N	Adóssággal rendelkezők aránya	N	Banki hitellel rendelkezők aránya	N
Háztartásfő gazdasági aktivitása						
Alkalmazott	74,4	771	36,8	770	27,6	771
Vállalkozó	72,7	150	40,3	149	22,0	150
Nyugdíjas	44,3	875	15,4	875	7,7	875
Munkanélküli	51,7	151	43,0	151	23,2	151
Egyéb	41,8	67	31,8	66	20,9	67
<i>Összesen</i>	<i>63,1</i>	<i>2014</i>	<i>28,0</i>	<i>2011</i>	<i>18,0</i>	<i>2014</i>
Dolgozó háztartásfő foglalkozása						
Önálló	73,6	129	41,4	128	24,6	130
Vezető	85,7	133	45,5	132	37,6	133
Szellemi	81,1	164	33,3	165	21,8	165
Fizikai	70,5	468	35,9	468	27,1	468
<i>Összesen</i>	<i>75,2</i>	<i>894</i>	<i>37,6</i>	<i>893</i>	<i>27,3</i>	<i>896</i>
Egy főre jutó háztartási jövedelem kvintilisei						
1. kvintilis	41,1	280	42,1	280	23,6	280
2. kvintilis	51,1	348	32,5	348	19,6	347
3. kvintilis	59,8	433	21,2	433	13,2	433
4. kvintilis	69,0	471	24,7	469	16,8	470
5. kvintilis	81,7	482	25,9	482	18,9	481
<i>Összesen</i>	<i>63,1</i>	<i>2014</i>	<i>28,0</i>	<i>2012</i>	<i>18,0</i>	<i>2011</i>
Fogyasztás/jövedelem arány kvartilisei						
1. kvartilis	76,2	471	25,3	470	16,8	470
2. kvartilis	69,4	484	28,1	484	19,7	483
3. kvartilis	61,4	477	30,2	477	19,9	477
4. kvartilis	46,6	502	28,5	502	15,5	502
<i>Összesen</i>	<i>63,2</i>	<i>1934</i>	<i>28,0</i>	<i>1933</i>	<i>18,0</i>	<i>1932</i>

3.1.2. táblázat
A megtakarítások állománya

	A megtakarítások állománya			A megtakarítások összegének aránya	A megtakarító és összeget is mondó háztartások összetétele
	Átlag	St. hiba	N	%	%
Összes háztartásban	430 317	897 362	751	100,0	100,0
Háztartásfő neme					
Férfi	468 369	994 073	552	80,0	73,5
Nő	324 653	535 794	199	20,0	26,4
Háztartásfő kora					
18–24 éves	(172 785)	(253 953)	(24)	1,3	3,2
25–34 éves	410 193	733 639	107	13,6	14,3
35–44 éves	474 650	969 302	130	19,1	17,3
45–59 éves	569 144	1 238 577	200	35,3	26,7
60 év felett	343 164	618 857	290	30,7	38,6
Település					
Község	332 502	486 543	252	25,9	33,5
Város	424 085	819 076	172	22,5	22,9
Megyeszékhely	343 861	626 307	155	16,5	20,6
Főváros	656 024	1 441 410	173	35,1	23,1
Aktívok száma a háztartásban					
Nincs	383 262	707 010	310	36,8	41,3
Egy	532 032	1 355 581	198	32,5	26,3
Kettő vagy több	407 718	593 859	244	30,7	32,4
Háztartáslétszám					
Egy	288 798	447 284	185	16,5	24,6
Kettő	412 496	783 276	247	31,6	32,9
Három	485 367	933 405	153	22,9	20,3
Négy vagy több	563 485	1 293 806	166	29,0	22,2
Háztartásfő iskolai végzettsége					
8 általános	195 552	212 577	211	12,8	28,1
Szakmunkás	272 695	388 238	215	18,2	28,6
Érettségi	470 882	819 986	174	25,4	23,1
Felsőfokú	953 332	1 630 287	147	43,6	19,6

3.1.2. táblázat (folytatás)
A megtakarítások állománya

	A megtakarítások állománya			A megtakarítások összegének aránya	A megtakarító és összeget is mondó háztartások összetétele
	Átlag	St. hiba	N	%	%
Összes háztartás	430 317	897 362	751	100,0	100,0
Háztartásfő gazdasági aktivitása					
Alkalmazott	486 920	1 150 493	294	44,3	39,2
Vállalkozó	769 727	1 118 883	59	14,0	7,8
Nyugdíjas	351 629	598 562	353	38,4	47,0
Munkanélküli	150 355	247 659	30	1,4	4,0
Egyéb	(402 907)	(505 081)	(15)	1,9	2,0
Aktív háztartásfő foglalkozása					
Önálló	778 886	1 129 918	51	21,3	6,8
Vezető	921 280	2 036 446	58	28,5	7,8
Szellemi	663 658	1 193 200	82	29,0	10,9
Fizikai	254 800	368 936	156	21,2	20,8
Egy főre jutó háztartási jövedelem kvintilisei					
1. kvintilis	202 646	313 065	50	3,1	6,6
2. kvintilis	154 316	260 028	84	4,0	11,2
3. kvintilis	258 756	367 826	138	11,0	18,4
4. kvintilis	282 727	356 942	207	18,1	27,5
5. kvintilis	756 185	1 360 471	273	63,7	36,3
Fogyasztás/jövedelem arány kvartilisei					
1. kvartilis	614 289	1 290 716	226	44,4	30,2
2. kvartilis	389 034	639 358	217	27,0	28,9
3. kvartilis	349 847	623 408	186	20,8	24,7
4. kvartilis	234 139	410 515	105	7,8	13,9

3.1.3. táblázat Megtakarítási pozíció

	Se hitel, se megtakarítás	Csak megtakarítás	Csak hitel	Mindkettő	N
Összes háztartás	25,3	46,6	11,6	16,5	2011
Háztartásfő neme ($\lambda^2=89,6$; szign.=0,00)					
Férfi	20,5	46,9	12,7	19,9	1445
Nő	37,6	45,9	8,7	7,8	566
Háztartásfő kora ($\lambda^2=242,6$; szign.=0,00)					
18–24 éves	21,5	38,0	19,0	21,5	79
25–34 éves	13,2	38,0	16,5	32,3	303
35–44 éves	16,5	42,9	13,4	27,2	357
45–59 éves	25,1	46,5	13,4	15,0	641
60 év felett	36,6	54,0	5,5	3,8	631
Településtípus ($\lambda^2=30,3$; szign.=0,00)					
Község	28,5	46,0	12,8	12,8	705
Város	26,1	43,3	11,8	18,8	483
Megyeszékhely	17,9	54,5	9,6	17,9	407
Főváros	26,4	44,1	11,3	18,2	417
Aktívak száma a háztartásban ($\lambda^2=182,4$; szign.=0,00)					
Nincs	37,0	48,5	8,9	5,6	771
Egy	21,1	45,1	14,3	19,4	607
Kettő vagy több	15,0	45,9	12,3	26,8	634
Háztartáslétszám ($\lambda^2=206,7$; szign.=0,00)					
Egy	38,7	46,2	8,4	6,7	511
Kettő	27,8	53,2	8,9	10,1	564
Három	19,6	47,8	11,9	20,8	404
Négy vagy több	14,1	39,2	17,4	29,3	533
Háztartásfő iskolai végzettsége ($\lambda^2=163,4$; szign.=0,00)					
8 általános	38,2	40,5	12,3	8,9	706
Szakmunkás	21,8	44,4	15,1	18,7	615
Érettségi	18,8	52,1	9,5	19,5	420
Felsőfokú	9,8	58,6	4,9	26,7	266

3.1.3. táblázat (folytatás) Megtakarítási pozíció

	Se hitel, se megtakarítás	Csak megtakarítás	Csak hitel	Mindkettő	N
<i>Összes háztartás</i>	25,3	46,6	11,6	16,5	2011
Háztartásfő gazdasági aktivitása ($\lambda^2=234,9$; szign.=0,00)					
Alkalmazott	14,0	49,2	11,6	25,2	770
Vállalkozó	12,1	47,0	15,4	25,5	149
Nyugdíjas	35,5	49,0	8,8	6,6	875
Munkanélküli	31,8	25,2	19,9	23,2	151
Egyéb	35,8	32,8	22,4	9,0	67
Aktív háztartásfő foglalkozása ($\lambda^2=31,9$; szign.=0,00)					
Önálló	10,2	48,4	16,4	25,0	128
Vezető	8,3	45,9	6,0	39,8	133
Szellemi	9,0	57,8	10,2	22,9	166
Fizikai	16,7	47,4	12,8	23,1	468
Egy főre jutó háztartási jövedelem kvintilisei ($\lambda^2=204,7$; szign.=0,00)					
1. kvintilis	32,9	25,0	26,1	16,1	280
2. kvintilis	33,5	33,8	15,2	17,5	349
3. kvintilis	31,0	47,7	9,3	12,0	432
4. kvintilis	22,3	52,8	8,7	16,2	470
5. kvintilis	12,7	61,4	5,6	20,3	482
Fogyasztás/jövedelem arány kvartilisei ($\lambda^2=106,8$; szign.=0,00)					
1. kvartilis	16,5	58,3	7,3	17,9	468
2. kvartilis	21,0	50,9	9,5	18,6	485
3. kvartilis	26,9	42,9	11,8	18,5	476
4. kvartilis	36,7	34,9	16,7	11,8	502

3.1.4. táblázat A megtakarításokra vonatkozó válaszok inkonzisztenciája

	N	%	Megtakarítással rendelkező háztartások százalékában
Megtakarítási formát és összeget is említett.	646	32,1	50,9
Csak megtakarítási formát említett.	520	25,8	40,9
Csak összeget említett.	105	5,2	8,3
(Megtakarítással rendelkező háztartások összesen)	(1271)	(63,1)	(100)
Se megtakarítási formát, sem összeget nem említett.	742	36,9	–
<i>Összesen</i>	2013	100,0	–

3.1.5. táblázat Megtakarítói célok

	N	Megtakarító háztartások százalékában
Váratlan eseményre	502	55,0
Betegség esetére	422	46,1
Temetésre	343	37,5
Gyerekekkel kapcsolatos kiadásokra	246	27,0
Nyugdíjas korra	209	23,0
Utazásra, nyaralásra	159	17,4
Lakásvásárlásra/építésre	121	13,2
Más egyéb vásárlásra	112	12,3
Ha családtag munkanélküli lenne	92	10,1
Örökség-hagyásra	84	9,2
Autóvásárlásra	59	6,5
Vállalkozáshoz	46	5,0

3.1.6. táblázat Melyik véleménnyel ért egyet?

	N	%
Akármennyit keres is az ember, sokat, vagy keveset, mindig tegyen félre valamit a jövedelméből	2173	57,7
Az ember csak akkor tegyen félre, ha nem kell hozzá megszorítania a nadrágszíjat	1243	33,0
Nem sok értelme van takarékoskodni, az ember amíg teheti, addig éljen jól	351	9,3
<i>Összesen</i>	<i>3862</i>	<i>100,0</i>
Nem tudja, nem válaszolt*	95	2,5*

*Az összes megkérdezett százalékában.

3.1.7. táblázat Megtakarítási preferenciák

	Helyezések átlaga	Szórás	N
Ingatlanban	2,17	1,68	3449
Devizában	3,81	1,90	3303
Értékpapírban	3,86	1,81	3329
Aranyban, műtárgyban	4,17	2,03	3330
Takarékbetétben	4,18	2,13	3467
Vállalkozásban	5,14	2,12	3264
Használati tárgyban	5,74	1,80	3315
Otthon	6,57	2,05	3368

Megjegyzés: A nyolc felsorolt lehetőséget a válaszadóknak sorba kellett rendezni, aszerint, hogy ma Magyarországon miben érdemes tartani a megtakarított pénzt.

3.1.8. táblázat

A megtakarítói attitűdök alakulása és a megtakarítással, adóssággal, valamint banki hitellel rendelkezők körében (%)

	Megtakarítók aránya	N	Adóssággal rendelkezők aránya	N	Banki hitellel rendelkezők aránya	N
Megtakarítói attitűd						
Mindig félre kell tenni	73,4	2173	25,6	2172	16,9	2173
Ha lehet félre kell tenni	62,6	1243	39,2	1238	27,0	1243
Nem kell félretenni	55,8	351	38,2	351	23,4	351
Összesen	68,1	3767	31,3	3761	20,8	3767

3.1.9. táblázat

A megtakarítói attitűdök alakulása a különböző megtakarítói pozíciók szerint (%)

	Se hitel, se megtakarítás	Csak megtakarítás	Csak hitel	Mindkettő	N
Megtakarítói attitűd ($\lambda^2=143,1$; szign.=0,00)					
Mindig félre kell tenni	19,8	54,6	6,9	18,7	2172
Ha lehet félre kell tenni	21,2	39,7	16,5	22,7	1238
Nem kell félretenni	25,6	36,2	18,5	19,7	351
Összesen	20,8	48,0	11,0	20,1	3761

3.1.10. táblázat

Megtakarítási állomány az egyes megtakarítási formák szerint

	Az egyes megtakarítási formák átlagos állománya (Ft)	Az egyes megtakarítási formák átlagos állománya az összes megtakarítás átlagához viszonyítva (%)
Vállalati kötvény	247 804	57,6
Kárpótlási jegy	37 798	8,4
Részvény	433 031	95,8
Deviza	444 011	98,2
Értékpapír	627 270	138,8
Betétkönyv	231 635	51,3

3.1.11. táblázat

Megtakarítási formák megoszlása az egyes társadalmi csoportokban (%)

	Betétkönyv (N=2004)	Értékpapír (N=2006)	Lakás- megtakarít ás (N=2013)	Biztosítás (N=2013)	Lakossági fsz. lekötés (N=2007)	Deviza (N=2004)	Otthon tartott pénz (N=1976)
Összes háztartásban	10,9	7,2	5,9	35,6	8,1	5,8	16,2
Háztartásfő neme							
Férfi	9,8	8,0	6,8	41,8	8,9	6,9	16,2
Nő	13,7	5,1	3,4	19,6	6,2	3,2	15,9
Háztartásfő kora							
18–24 éves	3,8	1,3	6,3	32,5	3,8	5,1	14,1
25–34 éves	9,3	4,3	11,2	49,7	11,6	6,3	13,7
35–44 éves	10,4	5,6	8,1	55,1	7,6	6,2	15,6
45–59 éves	8,0	9,8	6,5	41,7	9,2	6,8	11,0
60 év felett	15,9	7,5	1,3	12,2	6,2	4,4	23,1
Településtípus							
Község	13,9	7,8	5,0	29,2	3,5	3,7	16,5
Város	12,1	6,7	5,8	37,6	7,3	5,8	15,6
Megyeszékhely	7,9	5,9	8,9	49,9	10,1	5,7	18,0
Főváros	7,4	7,9	4,3	30,0	15,1	9,6	14,1
Aktívak száma a háztartásban							
Nincs	13,9	7,6	1,9	12,6	6,9	4,8	20,0
Egy	8,3	7,3	6,6	43,0	8,6	6,6	13,5
Kettő vagy több	9,7	6,7	9,9	56,1	9,1	6,3	14,1
Háztartáslétszám							
Egy	12,0	6,7	1,6	15,2	4,7	3,7	16,3
Kettő	12,7	9,3	4,3	28,7	9,4	6,6	17,8
Három	10,9	6,4	6,9	44,5	12,3	6,0	14,9
Négy vagy több	8,1	5,8	10,9	55,6	7,0	6,8	15,2
Háztartásfő iskolai végzettsége							
8 általános	12,0	4,4	2,3	18,6	2,1	1,1	14,5
Szakmunkás	8,9	5,7	5,7	41,7	4,7	3,7	13,8
Érettségi	10,1	5,8	9,3	43,6	13,2	8,7	18,7
Felsőfokú	14,2	20,2	10,1	54,1	24,4	18,7	20,7

3.1.11. táblázat (folytatás)

Megtakarítási formák megoszlása az egyes társadalmi csoportokban (%)

	Betétkönyv v (N=2004)	Értékpapír (N=2006)	Lakás- megtakarít ás (N=2013)	Biztosítás (N=2013)	Lakossági fsz. lekötés (N=2007)	Deviza (N=2004)	Otthon tartott pénz (N=1976)
Összes háztartásban	10,9	7,2	5,9	35,6	8,1	5,8	16,2
Háztartásfő gazdasági aktivitása							
Alkalmazott	9,0	6,8	9,6	54,4	10,7	7,1	14,1
Vállalkozó	10,1	11,3	6,0	52,7	10,1	14,9	26,0
Nyugdíjas	13,6	7,8	2,3	18,0	7,0	4,4	18,5
Munkanélküli	6,6	3,3	7,9	29,1	2,6	2,0	7,3
Egyéb	7,5	3,0	4,5	25,4	3,0	1,5	7,6
Aktív háztartásfő foglalkozása							
Önálló	10,9	11,6	7,0	51,9	11,6	15,5	28,6
Vezető	8,3	12,8	14,3	67,7	21,1	16,0	12,9
Szellemi	9,9	8,6	10,3	55,8	15,4	9,2	19,9
Fizikai	9,3	4,9	7,9	52,1	6,2	4,3	12,6
Egy főre jutó háztartási jövedelem kvintilisei							
1. kvintilis	6,4	1,4	3,9	25,4	2,1	2,1	6,1
2. kvintilis	7,8	3,5	5,2	30,5	0,9	1,4	13,2
3. kvintilis	10,0	6,1	5,8	32,1	4,9	3,3	13,9
4. kvintilis	13,8	5,1	5,7	37,7	7,2	3,8	19,0
5. kvintilis	13,8	16,3	7,7	46,5	20,7	15,2	23,5
Fogyasztás/jövedelem arány kvartilisei							
1. kvartilis	14,1	11,7	10,9	48,6	13,2	9,1	21,7
2. kvartilis	15,2	7,7	5,8	39,2	10,2	4,8	18,4
3. kvartilis	9,9	5,5	4,6	31,0	6,7	5,1	16,7
4. kvartilis	6,0	4,2	2,0	25,2	3,0	3,2	9,3

3.1.12. táblázat

Megtakarítási formák megoszlása az egyes társadalmi csoportokban (a megtakarítással rendelkező háztartások százalékában)

	Betétkönyv (N=1266)	Értékpapír (N=1267)	Lakás- megtakarítás (N=1271)	Biztosítás (N=1270)	Lakossági fsz. lekötés (N=1268)	Deviza (N=1266)	Otthon tartott pénz (N=1251)
Összesen	17,2	11,3	9,3	56,3	12,9	9,2	25,1
Háztartásfő neme							
Férfi	14,7	12,0	10,2	62,7	13,3	10,3	24,3
Nő	25,3	9,5	6,3	36,6	11,6	5,9	29,4
Háztartásfő kora							
18–24 éves	6,4	2,1	10,6	55,3	6,4	8,7	23,4
25–34 éves	13,3	6,2	15,9	70,4	16,4	9,0	19,5
35–44 éves	14,9	8,0	11,6	78,4	10,8	8,8	22,2
45–59 éves	12,9	15,9	10,6	67,8	15,0	11,0	17,9
60 év felett	27,3	12,9	2,2	21,0	10,7	7,7	39,6
Településtípus							
Község	23,7	13,3	8,5	49,6	6,0	6,3	28,2
Város	19,6	10,8	9,3	60,3	11,7	9,4	25,1
Megyeszékhely	10,9	8,2	12,2	68,8	13,9	7,8	24,9
Főváros	11,9	12,6	6,9	48,3	24,3	15,4	22,3
Aktívak száma a háztartásban							
Nincs	25,8	14,0	3,6	23,4	12,8	8,9	36,6
Egy	12,8	11,2	10,2	66,6	13,3	10,3	21,1
Kettő vagy több	13,3	9,2	13,6	77,1	12,6	8,7	19,3
Háztartáslétszám							
Egy	22,6	12,6	3,0	28,8	8,9	7,0	30,7
Kettő	20,1	14,6	6,7	45,3	14,8	10,4	28,0
Három	15,9	9,4	10,1	65,1	17,8	8,7	21,6
Négy vagy több	11,8	8,5	15,8	81,1	10,1	9,9	22,1
Háztartásfő iskolai végzettsége							
8 általános	24,1	8,9	4,6	37,5	4,3	2,3	29,2
Szakmunkás	14,2	9,0	9,0	66,1	7,5	5,9	21,8
Érettségi	14,1	8,1	13,0	60,9	18,4	12,1	26,2
Felsőfokú	16,7	23,7	11,8	63,6	28,5	22,0	24,2

3.1.12. táblázat (folytatás)

Megtakarítási formák megoszlása az egyes társadalmi csoportokban (a megtakarítással rendelkező háztartások százalékában)

	Betétkönyv (N=1266)	Értékpapír (N=1267)	Lakás- megtakarítás (N=1271)	Biztosítás (N=1270)	Lakossági fsz. lekötés (N=1268)	Deviza (N=1266)	Otthon tartott pénz (N=1251)
Összesen	17,2	11,3	9,3	56,3	12,9	9,2	25,1
Háztartásfő gazdasági aktivitása							
Alkalmazott	12,1	9,1	12,9	73,1	14,3	9,5	18,9
Vállalkozó	13,9	15,6	8,3	72,5	13,8	20,6	35,8
Nyugdíjas	24,4	13,9	4,1	32,4	12,5	7,8	33,1
Munkanélküli	13,7	6,8	16,2	60,3	5,5	4,1	15,3
Egyéb	17,9	7,4	10,7	60,7	7,1	3,6	17,9
Aktív háztartásfő foglalkozása							
Önálló	14,7	15,8	9,5	70,5	15,8	21,3	38,7
Vezető	9,6	14,9	16,7	78,9	24,6	18,6	15,0
Szellemi	12,2	10,7	12,7	68,9	18,9	11,3	24,4
Fizikai	13,1	7,0	11,2	73,9	8,8	6,1	17,8
Egy főre jutó háztartási jövedelem kvintilisei							
1. kvintilis	15,7	3,5	9,6	61,7	5,2	5,2	14,8
2. kvintilis	15,2	6,8	10,1	59,2	1,7	2,8	25,7
3. kvintilis	16,7	10,1	9,7	53,7	8,1	5,4	23,2
4. kvintilis	20,1	7,4	8,3	54,6	10,5	5,6	27,6
5. kvintilis	16,8	19,9	9,4	56,9	25,3	18,7	28,5
Fogyasztás/jövedelem arány kvartilisei							
1. kvartilis	18,5	15,4	14,2	63,8	17,3	12,0	28,4
2. kvartilis	21,9	11,1	8,3	56,6	14,7	6,9	26,0
3. kvartilis	16,2	8,9	7,5	50,5	11,0	8,2	27,2
4. kvartilis	12,8	9,0	4,3	54,0	6,4	6,8	20,1

3.1.13. táblázat

A megtakarítási formák megoszlása a megtakarítói attitűdök szerint

	Betétkönyv		Értékpapír		Biztosítás	
	%	N	%	N	%	N
Megtakarítói attitűdök						
Mindig félre kell tenni	14,4	2163	9,5	2165	44,5	2174
Ha lehet félre kell tenni	6,5	1236	6,4	1237	45,2	1243
Nem kell félretenni	6,6	349	3,2	349	39,8	349
Összesen	11,0	3748	7,9	3751	44,3	3766

3.1.14. táblázat Logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

	Megtakarítás	Adósság	Betétkönyv	Biztosítás
Ht. létszáma	1,12	1,30	0,99	1,24
Aktívak száma	1,26	1,06	0,97	1,38
Háztartásfő neme				
Férfi	1,52	1,10	0,83	1,50
Háztartásfő életkora				
25–34 éves	0,65	1,66	2,25	1,33
35–44 éves	0,63	1,10	3,30	1,42
45–60 éves	0,41	0,66	2,09	0,87
60 év felett	0,83	0,29	4,30	0,42
Háztartásfő iskolai végzettsége				
Szaktanulmányok	1,26	0,96	0,86	1,36
Érettségi	1,39	1,03	0,86	1,35
Felsőfokú	2,73	1,18	1,14	1,94
Háztartásfő gazdasági aktivitása				
Alkalmazott	1,64	0,97	1,00	1,61
Önálló	2,44	1,03	1,33	2,04
Háztartás jövedelme				
Jövedelem logaritmus	2,91	0,93	1,35	2,39
Fogyasztási arány	1,00	1,16	0,32	1,06
Szubjektív változók				
Mindig tegyen félre	1,91	0,61	2,15	1,14
Konstans	0,00	0,65	0,00	0,00
N=	1640	1639	1633	1640
χ^2 (15)	293,978	264,995	80,416	485,262
Prob> χ^2	0,000	0,000	0,000	0,000
R ²	0,164	0,149	0,048	0,256
Helyesen klasszifikált esetek (%)	70,8	75,7	88,6	75,8

Megjegyzés: a dőlt betűkkel szedett együttthatók 0,05-ös, a vastagon és dőlt betűkkel szedett együttthatók pedig 0,01-es szignifikanciaszinten szignifikánsan különböznek nullától.

A modell kategoriális változói esetében a referencia kategóriák a következők: az életkor esetében a 18–24 évesek, az iskolai végzettség esetében a legfeljebb általános iskolát végzettek, a háztartásfő gazdasági aktivitása esetében pedig az inaktívak. A nem és az attitűdváltozó dummy-változók: a nem esetében 0-val a nőket, 1-el a férfiakat, az attitűdváltozó esetében 0-val jelöltük azokat, akik a körülményektől függően, vagy egyáltalán nem takarékoskodnának, 1-el pedig azokat, akik

minden körülmények között takarékoskodnának. A háztartás létszáma, a háztartásban dolgozók száma, a háztartás jövedelme, és a fogyasztás/jövedelem arány folytonos változók. A háztartás jövedelme alatt az egy főre jutó, havi jövedelmet értjük, a változó képzése során a természetes alapú logaritmust használtuk.

3.2. A háztartások vagyoni helyzete (Vági Péter)

Az egyes társadalmi csoportoknak az anyagi javak meglétében, illetve hiányában megmutató egyenlőtlen helyzete, a társadalmon belüli rétegződés, illetve e rétegződés következtében fellépő társadalmi egyenlőtlenségek egyik legnyilvánvalóbb indikátora. Noha a társadalmi egyenlőtlenségek terét számos tényező befolyásolja, illetve alakítja ki, az anyagi jellegű felhalmozás szerkezetének elemzése az egyenlőtlenségek általános képéről is igen sokat mondhat.

Az anyagi javak meglétét, illetve hiányát befolyásoló tényezők közül e tanulmányban a háztartásfő munkaerő-piaci helyzetét meghatározó paramétereinek (aktivitás, foglalkozási csoport, iskolai végzettség), demográfiai paramétereinek (háztartásfő életkora, családszerkezet, lakóhely), valamint a háztartás jövedelmi helyzetének hatását vizsgáltuk, feltételezve, hogy ezek olyan csoportosítási szempontok, melyek az anyagi javak birtoklása kapcsán is kifejtik hatásukat.

3.2.1. A háztartások vagyoni helyzete

Első lépésben megvizsgáltuk a háztartások tartós javakkal való ellátottságának arányait, elkülönítve a vagyoni státus hat elemét.⁵ A megoszlásokat külön vizsgáltuk az ingatlan, a háztartásfelszereltség, a „szabadidős” vagyontárgyak, a „kincsképzés” eszközei, a járművek, illetve a kommunikációs-informatikai javak területein. A mintában szereplő arányokat és az egyes vagyonelemekkel rendelkezők számát a 3.2.1–3.2.5. táblázatok alsó soraiban közöljük.

A háztartások *ingatlanvagyonát* négy változóval mértük. A nyaraló, a másik lakóingatlan, a mezőgazdasági földterület, és az építési telek meglétének megoszlásait vizsgálva azt látjuk, hogy a családok közel egyötödének van mezőgazdasági ingatlanja, csaknem 5 százalékuknak van nyaralója, ugyancsak 5 százalékuk rendelkezik második lakóingatlannal, míg építési telke a családok 3 százalékának van a birtokában. Összességében a háztartások közel háromnegyede nem rendelkezik az ingatlanvagyon általunk vizsgált egyik elemével sem, a családok 22 százaléka birtokol egyféle ingatlant, közel 5 százalékuk pedig többféle ingatlant is magáénak tudhat.

A *háztartásfelszereltség* tekintetében az adatokból kitűnik, hogy a legelterjedtebb cikk a hűtőgép, ez a háztartások 96 százalékában fordul elő, majd a mélyhűtő előfordulási aránya következik (64%). A mélyhűtők gyakoriságát a sorban az automata mosógép követi, ami a háztartások 52 százalékában van. Ötven százalék körüli gyakorisággal szerepel a mikrohullámú sütő, és kiszorulni látszik a hagyományos mosógép a háztartási javak közül, hiszen aránya a vizsgálatban valamivel alacsonyabb, mint az automata mosógépé, csak 50 százalék. A mosogatógéppel, lakásriasztóval rendelkező háztartások aránya, rendre 3 százalék körüli értékkel lényegesen kisebb. Légkondicionálóval a családok elenyésző hányada (0,7%) rendelkezik.

A vagyoni helyzet következő dimenziója a háztartások *kommunikációs-informatikai javakkal* való ellátottsága. Ebbe a kategóriába soroltuk a mobiltelefon, a személyi számítógép és az Internet-hozzáférés meglétét, illetve hiányát. A mobil kommunikáció térnyerését mutatja, hogy a családok közel egyötöde rendelkezik mobiltelefonnal, és a személyi számítógépek gyakorisága is 17 százalék feletti. Internet-hozzáféréssel (is) a

⁵ A tanulmányban bemutatott csoportosítások és módszerek jelentős része, valamint a tanulmány szerkezete több ponton megegyezik Bukodi Erzsébetnek, a háztartások vagyoni helyzetéről írt tanulmányaiban találhatóakkal. (Bukodi 1999, 2000).

családok közel 4 százaléka rendelkezik⁶, s a személyi számítógéppel felszerelt háztartások több mint egyötödében van már Internet-csatlakozás. Összességében a háztartások 72 százaléka nem rendelkezik sem számítógéppel, sem mobiltelefonnal, s a családok 8,5 százalékában található mobiltelefon és számítógép (illetve Internet-hozzáférés) is.

A negyedik, általunk vizsgált dimenzió az úgynevezett „szabadidős” vagyontárgyakat foglalja magában. Ezek között a legmagasabb aránnyal a színes televízió szerepel (86%), majd a videó következik, ami a háztartások 43 százalékában fordul elő. A hifi-toronnyal (is) rendelkező családok aránya ennél is alacsonyabb, 23 százalék. A családok 46 százalékában több „szabadidős” vagyontárgy is megtalálható.

A vagyontárgyakkal való ellátottság ötödik elemeként a *gépjármű-tulajdonlást* vizsgáltuk. A háztartásoknak összesen 38 százalékában van személygépkocsi, 3,8 százalékában pedig hasznójármű (is). Csak egy személygépkocsija a megkérdezett családok 33 százalékának volt, a több gépkocsival, vagy emellett hasznójárművel való rendelkezés aránya azonban jóval alacsonyabb, csupán 5 százalék.

Végül vizsgálatunk hatodik szegmenseként a „*kincképzéssel*” foglalkoztunk, vagyis az értékes műtárgy, nagyértékű sportfelszerelés, hangszer vagy gép előfordulását elemeztük. Egyik tárgy esetében sem talákoztunk 4 százaléknál magasabb előfordulási aránnyal, s összességében a háztartások valamivel kevesebb mint 10 százalékában fedezhetőek fel ilyen jellegű vagyontárgyak.

3.2.2. A háztartások vagyoni helyzetének elemzése a háztartásfők néhány jellemzőjének segítségével

A fentebb bemutatott hat vagyoni csoporttal való rendelkezést részleteiben és összevonva⁷ is több magyarázó változóval vizsgáltuk. A magyarázó változók három nagyobb csoportot alkotnak. Az egyikbe a családdal és a háztartásfővel kapcsolatos demográfiai mutatók (lakóhely, családszerkezet, a háztartásfő kora) tartoznak, a másikba a háztartásfő munkaerő-piaci helyzetét befolyásoló tényezők (a háztartásfő gazdasági aktivitása, foglalkozása, iskolai végzettsége), a harmadik magyarázó elem pedig a háztartás jövedelmi helyzete.

Az *ingatlanvagyon* tekintetében a legerősebben magyarázó tényezők a háztartásfő iskolai végzettsége, illetve a háztartásfő foglalkozása. A 3.2.1. táblázatból jól látszik, hogy a második lakóingatlan, a nyaraló, illetve az építési telek legmagasabb tulajdonlási arányát is az egyetemet vagy főiskolát, és a gimnáziumot végzettek csoportjainál, illetve a vezetőknél, értelmiségieknél, valamint a vállalkozóknál találjuk. A mezőgazdasági ingatlan és a föld tulajdonlása ugyanakkor az ingatlanvagyon e speciális típusának megfelelően nem követi a másik három tényező tulajdonlásának iskolai végzettség és foglalkozás szerinti mintázatát. A mezőgazdasági földtulajdonlás esetében nem mutatható ki statisztikai értelemben szignifikáns kapcsolat ($p > 0,05$) az iskolai végzettséggel, a háztartásfő foglalkozási kategóriája szerint pedig a mezőgazdasági fizikai munkások és az értelmiségiek, illetve a vállalkozók esetében láthatjuk a legmagasabb tulajdonlási arányt. Világosan kirajzolódik,

⁶ 1999-ben a háztartásoknak csak a 15 százalékában volt számítógép, az internet-hozzáférés pedig csak 2,2 százalékos volt.

⁷ A hat dimenzióban szereplő összes változót egy csokorba szedve készítettünk egy „összevont” vagyoni helyzet indexet. Az index előállításánál nemcsak az adott csoportba tartozó „elemi” változók, vagyontárgyak meglétét vagy hiányát vettük figyelembe, hanem az adott dolog „ritkaságát is”, tekintetbe véve e dolog népességen belüli megoszlását. Tehát egy gyakran előforduló tárgy alacsony értéket kap a skálán, mivel a népességen belüli gyakorisága magas. Viszont e tárgy hiánya magas negatív értéket kap, hiszen csak keveseknek nincs. Ritkább tárgyak esetében a dolog megléte magas pozitív, míg hiánya alacsony negatív skála-értéket von maga után. Az így kapott standardizált értékeket ezután összeadtuk, s így alakult ki az összevont vagyoni skála. A tanulmány végén bemutatjuk az egyes magyarázó változók kapcsolatát ezzel a vagyoni indexszel, illetve az ebből készített vagyoni ötödökkel.

hogy a mezőgazdasági föld és ingatlan tulajdon egyszerre kapcsolódik a mezőgazdaságból élőkhez, illetve képvisel jó befektetést az értelmiségiek és a vállalkozók számára is. Az is látható, hogy az ingatlanvagyon képező elemek igen eltérő „jelentésű” és célú befektetések. Érdekes mintázatot mutat az egyetlen ingatlanvagyon elemmel sem rendelkezők, illetve a több ilyen tételt is birtoklók elemzése. A táblázatból jól látható, hogy az ingatlanvagyonnal nem rendelkezők legalacsonyabb aránnyal az egyetemet és a gimnáziumot végzettek között (60,6%, illetve 69,1%), illetve a vezetők csoportjában találhatók (63,4%). A több ingatlant is birtoklók legmagasabb aránya pedig az egyetemet végzettek (12,1%), valamint a vezetők és a vállalkozók csoportjaiban (8,7% és 11,8%) mutatkozik. A többi magyarázó változó szerinti mintázatokból a következőket érdemes kiemelni. A lakóhelyi különbségek kapcsán az látszik, hogy az urbanizáltság foka szerint előre haladva a mezőgazdasági tulajdon aránya egyre csökken, míg a nyaralótulajdon aránya folyamatosan nő.⁸ A háztartásfő életkora alapján elmondható, hogy a fiatal, 35 év alatti korosztályban a legmagasabb az ingatlanvagyon hiányának aránya. A családszerkezet kapcsán élesen látszik az egyedül élők és a gyermeküket egyedül nevelő szülők ilyen jellegű vagyonának hiánya. Mind a négy vagyonelem tekintetében náluk tapasztalható a legalacsonyabb arány, s az ingatlanvagyon tekintetében igen magas (83,1, illetve 81,7%-os) depriváltságuk. Ezzel párhuzamosan az ingatlanvagyon halmozódásának köszönhetően a többgenerációs háztartásokban a legmagasabb a több ingatlannal is rendelkezők aránya (közel 7%). A család jövedelmi helyzete és az ingatlanvagyon pozíció kapcsolata – ahogy az az iskolai végzettség és a foglalkozás tekintetében is látszik – nem teljesen lineáris. A legnagyobb különbség a legfelső ötöd és az alacsonyabb jövedelműek között mutatkozik, s ez a legerőteljesebben a második lakóingatlan és a nyaraló esetében rajzolódik ki.⁹

A *háztartásfelszereltségi* dimenzió és a magyarázó változók összefüggéseinek elemzésekor az előzőekben látottakkal alapjában megegyező tendenciákat kaptunk. A legerősebb statisztikai kapcsolat a lakásfelszereltség esetében is a háztartásfő iskolai végzettségével és foglalkozásával mutatható ki. Ez különösen olyan „modern” felszerelések esetében mutatkozik meg, mint amilyen a mikrohullámú sütő vagy az automata mosógép.¹⁰ Ahogy az a 3.2.2. táblázatból is látszik, az iskolai végzettség tekintetében azt láthatjuk, hogy minél magasabb a háztartásfő iskolai végzettsége, annál kedvezőbb a háztartás felszereltsége. Érdekesség, hogy minden háztartási cikk esetében kicsit jobb arányokat találunk a szakközépiskolát végzettek esetében, mint a gimnáziumi végzettséggel rendelkezőknél. A háztartásfő foglalkozási csoportjával összevetve jól látszik, hogy a vezető és értelmiségi foglalkozású, valamint a vállalkozó háztartások lakásfelszereltségi mutatói a legjobbak. Különösen jól látszik mindez a „divatos” iparcikkek esetében: a mikrohullámú sütő vagy az automata mosógép esetében. A vezető, értelmiségi és vállalkozó családoknál a mikrohullámú sütővel való felszereltség megközelíti a 70 százalékot, és automata mosógéppel (is) rendelkezik e családok 78-83 százaléka, ezek az arányok a segédmunkás és a mezőgazdasági fizikai munkát végző háztartásfőjű családok esetében azonban csak 10,4–7,5 százalék a mikrohullámú sütőknél, illetve 14,7–17,2 százalék az automata mosógéppel való ellátottság terén. A háztartások lakóhely szerinti háztartásfelszereltségi arányaival kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a kapcsolat nem teljesen lineáris. Ez valószínűleg az egyes háztartási iparcikkek jellegéből is adódik. Például a mélyhűtővel való ellátottság magas aránya a községekben erőteljesen kapcsolódik a falusi életvitelhez, a háztáji élelmiszertermeléshez. Élesen látszik azonban a települési hierarchia a

⁸ Az építési telek, valamint a második lakóingatlan és a településtípus között nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat.

⁹ Kivételt képez a mezőgazdasági ingatlan vagy föld tulajdonlása, ugyanis itt a második jövedelmi ötödbe tartozó családoknál található a legmagasabb tulajdoni arány.

¹⁰ Ugyanakkor két háztartásfelszerelési cikk esetében eltérő mintát kaptunk. Míg a mélyhűtőkkel való ellátottság a háztartás szerkezetével, a hagyományos mosógépekkel való ellátottság a településtípussal áll elsősorban statisztikailag szoros kapcsolatban. Azonban a második legerősebb kapcsolatot mutató változó mindkét esetben a háztartásfő foglalkozási csoportja.

hagyományos és az automata mosógépek arányának alakulásában. A korcsoportok szerinti különbségekben kirajzolódik, hogy a legfelszereltebbek a középkorú háztartások. Az idősebb háztartások inkább csak az elterjedtebb javakkal rendelkeznek, a fiatalabb háztartásokban pedig a „divatos” iparcikkeknek van valamivel magasabb aránya, általános felszereltségük azonban alacsonyabb szintű. A családok jövedelmi helyzete kapcsán azt láthatjuk, hogy a háztartásfelszereltség tekintetében éles határ húzódik egyrészt a legalacsonyabb jövedelműek és a középrétegek, másrészt a legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozók és a többiek között. A családszerkezet vonatkozásában látható, hogy a legrosszabb felszereltséggel az egyedülálló háztartások rendelkeznek.

Az *információs-kommunikációs javakkal való rendelkezés* tekintetében a legszorosabb statisztikai kapcsolatot újra a háztartásfő iskolai végzettségével és foglalkozásával találtuk. Egyedül a mobiltelefonnal való ellátottság esetében más a helyzet, itt a legerősebb kapcsolat a háztartásfő gazdasági aktivitásával és foglalkozásával található, de a harmadik meghatározó tényező itt is az iskolai végzettség. A 3.2.3. táblázatban látszik, hogy a képzetlenebb háztartásfőjű háztartások felé haladva az ilyen jellegű cikkekkel való ellátottság aránya folyamatosan növekszik. Sőt e tekintetben, nagyon éles határvonal húzódik az egyetemet végzett háztartásfőjű családok és a többiek között. Ugyanilyen markáns különbségek rajzolódnak ki aszerint is, hogy a háztartásfő dolgozik-e vagy se. A foglalkozási csoportok kapcsán érdemes megfigyelni, hogy a személyi számítógép és Internet-csatlakozás (is) a legmagasabb arányban az értelmiségieknél található, míg a mobiltelefonnal való ellátottság aránya különösen magas a vállalkozó háztartásfőjű családok esetében. Az életkor tekintetében figyelemre méltó, hogy a fiatalok felszereltsége e javakkal legalább olyan magas, mint a középkorú háztartásoké, sőt a mobiltelefonok esetében ebben a csoportban a legmagasabb (34%). A családszerkezet és e javak összefüggésében itt is jól látszik az egyedülálló háztartások alacsony ellátottsága. Ez valószínűleg főként az idős egyedül élők magas arányának tudható be. A családok lakóhelye vonatkozásában nem lineáris a kapcsolat, csupán az Internet-csatlakozás, illetve az ilyen javak teljes hiányának arányában figyelhető meg tisztán a települési hierarchia. A családok jövedelmi helyzetével összefüggésben éles határvonal húzódik meg a legfelső jövedelmi kategóriába tartozók és a többiek között.

Az úgynevezett „szabadidős” vagyontárgyak vonatkozásában az előzőekhez hasonló minta rajzolódik ki. Az iskolai végzettség tekintetében figyelemre méltó, hogy a hifitorony és a videó tulajdonlásának esetében a szakközépiskolai végzettségű háztartásfőjű családoknál magasabb előfordulási arányt tapasztalunk, mint a gimnáziumi végzettséggel rendelkezőknél. A „szabadidős” vagyontárgyak mindegyikére igaz, hogy a legmagasabb említési arány az értelmiségi és a vállalkozó családoknál tapasztalható, míg legkisebb arányban a segédmunkás és a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúaknál láthatjuk e tárgyakat. A háztartásfő gazdasági aktivitása szerint éles különbség rajzolódik ki a dolgozók és az inaktív háztartásfőjű családok között. A családok lakóhely szerinti különbségei is jól látszanak. Az urbanizáltság foka mentén előre haladva növekszik e tárgyak jelenléte a háztartásokban. Az életkor tekintetében itt is jól látszik az idősebb háztartásfőjű családok alacsonyabb szintű ellátottsága. A háztartásszerkezet szerinti különbségek is jelentősek. Mind a három „szabadidős” vagyontárgy esetében a gyermekes házaspároknál található a legmagasabb, s az egyedül élőkénél a legalacsonyabb előfordulási arány. A családok jövedelmi helyzete tekintetében ezeknél a tárgyaknál is jól látszik a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozók nagymértékű hátránya, illetve a legmagasabb jövedelmű családok és a többiek közötti különbség.

A *gépjármű-tulajdonlás* dimenziójának vizsgálata az eddigi mintát erősíti. Az iskolai végzettség szerinti csoportok tekintetében a haszonjárművek esetében nincs statisztikai értelemben szignifikáns kapcsolat, ugyanakkor jelentős különbség figyelhető meg a legfeljebb nyolc általános iskolát végzettek, illetve az ennél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők autótulajdonlási arányai között. A foglalkozási csoportok kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a haszonjárművel való rendelkezés tekintetében a vállalkozó

háztartásfőjű családoknál kiemelkedően magas arányt tapasztalunk. A 18,5 százalékos hasznójármű birtoklási ráta az országos átlag majdnem ötszöröse. Az autótulajdonlás tekintetében is kiemelkednek a vállalkozói háztartások (72,6%). Ezzel párhuzamosan a gazdasági aktivitás szerint is éles különbséget tapasztalhatunk a dolgozó háztartásfőjű családok és az inaktív háztartások autótulajdonlási megoszlásai között. A településtípus szempontjából szembetűnő, hogy a gépjármű-tulajdonlással nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat. Az életkori csoportokat figyelve azt tapasztaljuk, hogy a járművagyon szempontjából a középkorú háztartások vannak a legelőnyösebb helyzetben. A családszerkezet vonatkozásában ennél a tulajdöntípusnál is jól látszik az egyedül élők deprivált helyzete. A családok jövedelmi helyzete itt sem mutat lineáris kapcsolatot. Sőt, a hasznójárművek esetében nincs is statisztikai értelemben szignifikáns kapcsolat, míg az autótulajdonlásnál itt is a legfelső és a legalsó jövedelmi kategóriába tartozó családok tulajdonlási rátája válik el élesen a „többiekétől”.

Az utolsó vizsgált vagyontípus az úgynevezett „*kincsképzés*” szegmense. Ebben az esetben is az iskolai végzettséggel és a háztartásfő foglalkozásával mutatható ki szoros kapcsolat. A „*kincsképzés*” tekintetében a legelőnyösebb pozícióban itt is a magasan kvalifikált, egyetemi végzettségű (30%), az aktív (14,6%), illetve értelmiségi (28%), vagy vállalkozó (20,7%) háztartásfőjű családok találhatóak. Az életkor tekintetében a középkorúak (13%), lakóhely szerint a fővárosiak (12%), a háztartás összetétele alapján a gyermekes párok szerepelnek (közel 15%) a legmagasabb arányokkal. A családok jövedelmi kategóriák szerinti különbségei itt is érzékelten mutatkoznak, főként a legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozó háztartások és a „többiek” között.

3.2.3. A háztartások egyes vagyoni ötödökbe tartozásának esélye

Elemzésünk következő részében azt vizsgáljuk, hogy az egyes „magyarázó” változók különböző kategóriákba tartozó családok – saját, mintában képviselt arányukhoz képest – milyen eséllyel kerülnek a fentebb részletesen elemzett hat vagyoni kategória összes elemének összevonásával képzett vagyoni index öt kategóriájába (kvintiliseibe).

A 3.2.6. táblázat értékeit úgy kaptuk, hogy adott csoport egyes kvintiliseken belüli arányát elosztottuk a csoportnak a mintában észlelt arányával. A 0 és 1 közötti értékek azt jelentik, hogy az adott kategóriába tartozó családok saját arányukhoz képest kisebb eséllyel kerülnek egy-egy vagyoni ötödbe, míg az 1-nél nagyobb értékek azt mutatják, hogy a csoport saját arányához képest „felülreprezentált” a vonatkozó vagyoni ötödben, tehát nagyobb eséllyel kerül ebbe a vagyoni kategóriába.

A „leglátványosabb” különbségek a háztartásfő iskolai végzettség szerinti kategóriái mentén tapasztalhatóak. Rendkívül élesen elkülönül az alacsony – legfeljebb nyolc általános iskolai osztály – végzettségűek és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők, valamint az egyetemet végzettek és az ennél alacsonyabb iskolázottsággal bírók csoportja. A legalsó vagyoni ötödbe kerülés esélyét figyelve azt tapasztaljuk, hogy a nyolc általános iskolai osztálynál kevesebbet végzettek mintában tapasztalt arányukhoz képest több mint kétszeres eséllyel kerülnek ebbe a vagyoni kategóriába, és az általános iskolát végzettek között is másfélszeres ez az esélyhányados. Ugyanakkor a főiskolát vagy egyetemet végzett háztartásfőjű családoknál a legalsó vagyoni ötödbe tartozás esélye arányukhoz képest legfeljebb annak ötöde. Ugyanezek az iskolai végzettségi kategóriák a legfelső vagyoni ötödbe tartozás esetében is jól láthatóak. Míg a nyolc általánosnál kevesebb osztályt végzettek gyakorlatilag nincs esélye e kategóriába tartozni, és az általános iskolai végzettségű háztartásfőjű családoknak is csak közel egyharmados az esélyhányadosa, addig az egyetemet végzettek esélye arra, hogy ebbe a vagyoni kategóriába kerüljenek, mintaaarányuk két és félszerese.

Markáns különbségek vannak a háztartásfő foglalkozási csoportjainak legalsó, illetve legfelső vagyoni ötödbe tartozásához kapcsolódó esélyhányadosai között is. A legalsó

vagyoni kategóriába a képzetlen, fizikai dolgozók kerülnek be a legnagyobb eséllyel. Saját arányukhoz képest pedig a vezető, értelmiségi, illetve vállalkozó háztartásfőjű családoknak van a legkisebb esélye itt. A képzetlenek és a vezető, értelmiségi vagy vállalkozó családok a legmagasabb vagyoni ötöd tekintetében is élesen különválnak. Míg a vállalkozók saját arányukhoz képest több mint két és félszeres eséllyel reprezentálódnak, addig a segédmunkás családok arányukhoz képest nem egészen egytizedes valószínűséggel találhatók ebben a kategóriában.

A háztartásfő gazdasági aktivitása szerint a csoportok közötti legnagyobb különbség az aktív háztartásfőjű családok és a „többiek” között tapasztalható. A legalsó vagyoni ötödbe tartozás esélyét figyelve például a munkanélküli és egyéb inaktív családok esélyhányadosa közel kétszeres, míg a dolgozók saját arányuk felével sem reprezentálódnak ebben a vagyoni rétegben. A legfelső vagyoni ötödben pedig a munka világában aktívan részt vevő háztartásfőjű családok esélyhányadosa több mint másfélszeres, miközben a munkanélküliek saját arányuk felével sem a nyugdíjasok pedig mintaarányukhoz képest nem egészen egyharmados aránnyal rendelkeznek.

A családszerkezet vonatkozásában figyelemre méltó az egyedül élők deprivált vagyoni helyzete (esélyhányadosuk a legalsó vagyoni ötödben kétszeres, sőt a második kvintilisben is majdnem másfélszeres), s jól látszik, hogy a vagyoni skálán a legjobb pozíciót a gyermekes párok foglalják el. A háztartásfő életkora alapján képzett csoportok tekintetében az tapasztalható, hogy a legrosszabb helyzetben az idősek, míg a legjobb vagyoni helyzetben a középkorú, illetve a fiatal háztartásfőjű családok vannak. A háztartások lakóhelyével kapcsolatban fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a választóvonal leginkább a fővárosi és a vidéki családok között húzódik, de a különbségek igen kicsik.

Végül a családok jövedelmi helyzete szerint is markáns különbségek rajzolódnak ki. Azt láthatjuk, hogy az alacsony jövedelem alacsony vagyoni státusszal is párosul, míg a magas jövedelműek a vagyoni skálán is magasabb pozíciót foglalnak el. A legalsó jövedelmi kategóriába tartozó családok saját mintaarányuk több mint másfélszeresével reprezentálódnak a legalsó vagyoni ötödben, s arányuk felével kerülnek a legfelső ötödbe. Ugyanakkor a legjobb anyagi helyzetű csoport saját arányának harmadával mutatkozik a legalsó, és több mint kétszeresével a legfelső vagyoni kategóriában.

Néhány magyarázó változó esetében a 3.2.6. táblázatban látható eredményeket a 3.2.1. ábrán is bemutatjuk, mivel ezeknél a magyarázó tényezőknél az egyes csoportok elhelyezkedése a legalsó és a legfelső vagyoni ötödbe tartozás esélye által meghatározott „térben” igen markánsan megmutatkozik. Az iskolai végzettség szerint a 3.2.1. ábrán három nagyobb csoport rajzolódik ki. A legfeljebb nyolc általánost végzetek csoportja, a középszintű végzettséggel rendelkezők, és a felsőfokú végzettségűek csoportja élesen elkülönül egymástól.

A foglalkozási kategóriák tekintetében is három nagyobb csoport rajzolódik ki. Egy blokkot képeznek az értelmiségiek, a vezetők és a vállalkozók, tőlük a vagyoni helyzet tekintetében jelentősen lemaradva, egy másik csoportot alkotnak a képzetlenebb munkás, illetve egyéb szellemi foglalkozást űző háztartásfőjű családok, s hozzájuk képest is jelentősen lemaradva láthatjuk a képzetlen munkásrétegeket.

A háztartások családszerkezete vonatkozásában is éles határokat látunk kirajzolódni. A legelőnyösebb pozícióban a gyermekes párok csoportját látjuk, majd egy csoportban az egyéb család típusú családok, a gyermek nélküli párok, a gyermeküket egyedül nevelők következnek. Ez utóbbi, családszerkezet szerinti kategóriától lényegesen elmaradva láthatjuk az egyedülálló csoportját.

Végül a jövedelmi kvintilisek tekintetében kettős csoportosulás jellemző. Kimagaslóan jó vagyoni pozíciót foglalnak el a legmagasabb jövedelmű családok, s e csoporttól jelentős távolságra egy tömböt képeznek a második, harmadik, negyedik és a legalsó jövedelmi ötödbe tartozó háztartások.

Összegezve tehát a háztartások vagyoni helyzetének elemzése során azt tapasztaltuk, hogy a családok vagyoni pozícióját leginkább a háztartásfő iskolai végzettsége, illetve munkaerő-piaci jellemzői befolyásolják. Ezeknél némileg gyengébb kapcsolatot láthattunk a családok demográfiai jellemzőivel, illetve jövedelmi helyzetével. Látható továbbá, hogy a háztartások vagyoni helyzetének alakulásánál bizonyos előnyös, illetve hátrányos meghatározottságok (jórészt a magyarázó tényezők egymástól sem független volta miatt) hatványozottan jelentkeznek. A képzetlen, a munka világából (ezért) kiszorult csoportok, vagy a diplomás, vállalkozó szellemű háztartások esetében, az időskorú, egyedülállóknál vagy a fiatal fővárosi dolgozóknál a vagyoni státus kapcsán a meghatározó tényezők egymást erősítő kapcsolata és hatása különösen élesen látszik.

IRODALOM

Bukodi Erzsébet (1999): A háztartások vagyoni helyzete, In.: Monitor, 1999, TÁRKI, Budapest.

Bukodi Erzsébet (2000): A háztartások tartós javakkal való ellátottsága, KSH, Budapest.

3.2.1. táblázat

Az ingatlanvagyonnal rendelkező háztartások a különböző társadalmi-demográfiai csoportokban (%)

A háztartás jellemzői	Mezőgazdasági ingatlan	Másik lakás	Nyaráló	Építési telek	Egyik sincs	Több is van
Háztartásfő kora						
35 év alatti	13,4	5,0	1,3	4,5 *	81,5	5,2
35–49 éves	18,0	7,2	3,6	4,3 *	71,7	5,3
50–64 éves	22,0	5,4	6,9	3,0 *	67,9	5,2
65 év feletti	18,6	2,7	4,4	1,8 *	74,6	2,4
Háztartásfő gazdasági aktivitása						
Dolgozik	18,0 *	7,5	5,5	4,9	70,2	6,5
Nyugdíjas	18,8 *	2,5	4,5	1,7	74,7	2,2
Rokkant nyugdíjas	20,3 *	2,1	2,5	.	76,3	3,3
Munkanélküli, szoc. segélyezett stb.	17,3 *	5,9	.	2,7	78,3	5,0
Háztartásfő foglalkozása						
Vezető	20,8	8,3	13,8	3,5	63,4	8,7
Értelmiségi	16,7	7,3	10,1	6,4	66,7	5,6
Egyéb szellemi	16,8	7,7	2,7	.	71,2	.
Vállalkozó	20,7	10,7	8,3	7,1	66,3	11,8
Szakmunkás	18,2	4,8	2,5	4,3	74,5	4,6
Betanított munkás	12,5	2,4	2,1	1,3	82,6	1,8
Segédmunkás	18,4	.	.	2,5	79,1	1,8
Mezőgazdasági fizikai	35,8	.	–	.	63,7	.
Háztartástípus						
Pár gyermek nélkül	25,0	5,9	7,8	3,4	63,4	5,4
Pár gyermekkel	17,2	6,8	4,4	5,1	71,6	5,3
Egyedülálló	12,3	1,6	2,5	2,3	83,1	2,3
Egy szülő gyermekkel	11,7	5,3	.	.	81,7	2,2
Egyéb család típus	24,0	7,2	3,0	2,1	70,5	6,8
Háztartásfő iskolai végzettsége						
0–7 osztály	19,8 *	.	–	.	79,0	.
8 általános	18,2 *	3,3	3,1	2,7	75,8	3,8
Szakmunkásképző	19,0 *	5,4	2,6	3,4	75,1	5,4
Szakközépiskola	21,1 *	7,3	3,9	3,0	69,4	3,9
Gimnázium	14,9 *	8,6	7,0	3,7	70,1	4,8
Főiskola	16,3 *	8,9	6,7	4,4	69,1	5,1
Egyetem	18,2 *	7,6	18,2	9,0	60,6	12,1
Településtípus						
Község	26,2	3,7 *	1,1	3,3 *	70,1	4,4
Város	23,0	5,4 *	3,5	3,7 *	70,0	5,8
Megyeszékhely	14,3	5,4 *	5,2	3,4 *	75,9	4,4
Főváros	4,1	7,2 *	9,8	3,1 *	79,2	3,8
Egy ht-tagra jutó jövedelem						
Legalsó (1.) ötöd	13,4	2,2	1,5	1,7 *	82,9	2,0
2. ötöd	21,4	5,2	2,7	2,5 *	72,0	5,0
3. ötöd	17,2	3,2	2,5	4,2 *	75,9	4,0
4. ötöd	19,6	5,0	5,2	3,2 *	71,4	4,2
Legfelső (5.) ötöd	20,4	10,2	9,7	5,0 *	63,6	8,2
<i>Mintaátlag</i>	18,4	5,2	4,3	3,4	73,3	4,6
<i>N</i>	371	105	87	68	1473	93

Megjegyzés: A csillaggal jelölt esetekben a χ^2 -próba 5%-os szignifikanciaszinten nem volt szignifikáns.

3.2.2. táblázat

A különböző háztartási felszerelésekkel rendelkező háztartások megoszlása társadalmi-demográfiai csoportok szerint (%)

A háztartás jellemzői	Hűtő	Mélyhűtő	Mikrohullámú sütő	Hagyományos mosógép	Automata mosógép
Háztartásfő kora					
35 év alatti	95,3 *	55,0	52,9	35,6	64,4
35–49 éves	96,7 *	69,5	52,0	42,2	64,8
50–64 éves	95,8 *	68,1	38,5	54,3	49,7
65 év feletti	96,2 *	59,6	19,9	65,9	30,2
Háztartásfő gazdasági aktivitása					
Dolgozik	98,3	70,1	58,6	36,0	71,3
Nyugdíjas	96,8	62,0	23,3	63,8	34,2
Rokkant nyugdíjas	92,1	60,4	30,7	64,3	35,0
Munkanélküli, szoc. segélyezett stb.	88,2	48,2	23,2	56,6	39,5
Háztartásfő foglalkozása					
Vezető	98,4	77,6	61,2	29,5	78,0
Értelmiségi	99,1	69,4	67,9	19,4	81,7
Egyéb szellemi	98,9	61,4	54,1	42,0	61,2
Vállalkozó	98,8	68,6	66,7	26,2	82,8
Szakmunkás	96,8	67,5	43,9	44,5	61,8
Betanított munkás	95,0	58,9	26,5	70,1	28,5
Segédmunkás	87,1	44,8	10,4	74,2	14,7
Mezőgazdasági fizikai	95,5	66,4	7,5	83,6	17,2
Háztartástípus					
Pár gyermek nélkül	97,6	74,1	38,9	56,5	48,9
Pár gyermekkel	97,6	74,6	56,7	35,5	74,3
Egyedülálló	92,0	45,8	25,7	59,6	27,7
Egy szülő gyermekkel	98,9	43,0	40,4	42,9	62,8
Egyéb család típus	96,7	65,2	40,9	57,3	49,1
Háztartásfő iskolai végzettsége					
0–7	91,2	51,8	5,2	80,7	9,2
8 általános	92,3	61,0	23,8	70,8	29,7
Szakmunkásképző	97,4	66,5	44,4	47,0	59,0
Szakközépiskola	99,6	70,1	63,4	26,3	79,7
Gimnázium	97,3	58,8	51,6	38,8	64,9
Főiskola	100,0	71,9	67,6	23,0	81,6
Egyetem	99,2	73,7	67,4	18,9	85,6
Településtípus					
Község	94,2	72,1	28,9	69,3	33,6
Város	95,2	63,9	40,7	54,9	50,5
Megyeszékhely	97,5	59,4	48,2	37,0	63,8
Főváros	98,6	55,3	54,5	23,6	75,7
Egy ht-tagra jutó jövedelem					
Legalsó (1.) ötöd	89,1	51,4	28,3	63,9	33,3
2. ötöd	96,8	65,8	32,0	58,2	45,5
3. ötöd	98,3	62,0	32,3	54,5	46,2
4. ötöd	96,3	66,5	47,1	43,0	60,8
Legfelső (5.) ötöd	99,5	75,1	65,1	29,8	76,6
<i>Mintaátlag</i>	<i>96,0</i>	<i>64,1</i>	<i>41,9</i>	<i>49,9</i>	<i>52,5</i>
<i>N</i>	<i>1933</i>	<i>1290</i>	<i>824</i>	<i>1002</i>	<i>1056</i>

Megjegyzés: A csillaggal jelölt esetekben a χ^2 -próba 5%-os szignifikanciaszinten nem volt szignifikáns.

3.2.3. táblázat

A kommunikációs-információs vagyonnal rendelkező háztartások megoszlása a különböző társadalmi-demográfiai csoportokban (%)

A háztartás jellemzői	Mobiltelefon	Személyi számítógép	Internet-hozzáférés	Egyik sincs	Több is van
Háztartásfő kora					
35 év alatti	34,0	23,6	6,3	52,5	12,5
35–49 éves	22,8	28,8	4,1	59,9	13,6
50–64 éves	14,5	14,3	4,7	77,4	7,6
65 év feletti	2,0	.	–	97,6	–
Háztartásfő gazdasági aktivitása					
Dolgozik	30,1	30,6	6,9	51,9	15,7
Nyugdíjas	3,0	2,0	.	95,6	.
Rokkant nyugdíjas	10,0	8,7	2,9	85,5	4,6
Munkanélküli, szoc. segélyezett stb.	12,7	9,6	.	80,9	3,2
Háztartásfő foglalkozása					
Vezető	25,6	32,2	9,8	56,9	18,0
Értelmiségi	22,0	46,8	11,0	47,2	21,3
Egyéb szellemi	19,7	20,2	.	66,1	6,0
Vállalkozó	49,4	37,3	11,2	35,5	24,9
Szakmunkás	18,0	15,5	2,7	72,1	7,3
Betanított munkás	9,5	4,2	–	87,0	.
Segédmunkás	4,3	.	.	94,5	.
Mezőgazdasági fizikai	.	.	–	96,3	–
Háztartástípus					
Pár gyermek nélkül	11,0	8,3	2,5	84,8	4,6
Pár gyermekkel	29,2	33,6	6,0	51,0	16,5
Egyedülálló	8,0	4,9	1,9	88,9	2,3
Egy szülő gyermekkel	17,0	22,6	6,4	64,9	8,5
Egyéb család típus	18,5	12,8	3,3	74,7	6,8
Háztartásfő iskolai végzettsége					
0–7 osztály	.	.	.	98,7	.
8 általános	6,5	4,0	–	90,4	1,0
Szakmunkásképző	20,6	13,3	2,1	71,4	6,7
Szakközépiskola	25,9	30,2	6,1	54,7	14,2
Gimnázium	27,8	26,7	5,9	56,7	12,3
Főiskola	30,4	35,6	6,7	49,6	18,5
Egyetem	33,8	56,4	21,1	36,4	32,6
Településtípus					
Község	10,6	9,6	1,8	83,3	4,5
Város	20,9	17,0	2,9	68,9	8,3
Megyeszékhely	20,4	19,5	2,7	67,6	8,6
Főváros	23,7	27,8	9,3	61,2	15,6
Egy h-t-agra jutó jövedelem					
Legalsó (1.) ötöd	15,4	10,0	1,2	78,9	4,7
2. ötöd	15,6	11,9	.	76,2	4,0
3. ötöd	11,2	13,2	1,5	80,6	5,2
4. ötöd	18,4	16,6	4,7	72,5	9,4
Legfelső (5.) ötöd	28,7	34,1	11,2	52,2	19,4
<i>Mintaátlag</i>	<i>17,8</i>	<i>17,2</i>	<i>3,8</i>	<i>72,0</i>	<i>8,5</i>
<i>N</i>	<i>359</i>	<i>346</i>	<i>76</i>	<i>1450</i>	<i>171</i>

. : 5-nél kisebb esetszám

3.2.4. táblázat

A „szabadidős” vagyontárgyakkal rendelkező háztartások megoszlása a különböző típusú háztartásokban (%)

A háztartás jellemzői	Hifitorony	Színes TV	Videó	Egyik sincs
Háztartásfő kora				
35 év alatti	34,7	89,5	58,5	10,2
35–49 éves	32,5	88,7	61,4	10,4
50–64 éves	20,1	86,2	37,7	13,6
65 év feletti	4,0	81,0	12,4	19,0
Háztartásfő gazdasági aktivitása				
Dolgozik	37,8	93,1	65,6	6,2
Nyugdíjas	5,5	82,4	14,9	17,6
Rokkant nyugdíjas	14,3	81,3	32,1	18,3
Munkanélküli, szoc. segélyezett stb.	14,5	73,2	31,8	26,8
Háztartásfő foglalkozása				
Vezető	35,7	95,3	57,5	3,5
Értelmiségi	38,5	97,2	55,0	.
Egyéb szellemi	31,0	94,0	54,1	6,0
Vállalkozó	44,6	97,0	67,9	.
Szaktanácsadó	27,8	92,1	52,9	7,7
Betanított munkás	7,7	77,8	26,2	21,8
Segédmunkás	.	68,1	11,0	31,9
Mezőgazdasági fizikai	.	70,1	14,2	29,9
Háztartástípus				
Pár gyermek nélkül	15,8	89,5	31,1	10,0
Pár gyermekkel	38,2	94,3	69,9	5,1
Egyedülálló	9,7	73,1	15,6	26,9
Egy szülő gyermekkel	26,9	90,3	54,3	9,6
Egyéb családtípus	20,3	86,3	42,0	13,4
Háztartásfő iskolai végzettsége				
0–7 osztály	.	67,5	4,4	32,5
8 általános	7,3	78,4	23,1	21,3
Szaktanácsadóképző	23,9	90,4	51,7	9,3
Szakközépiskola	41,4	93,9	66,2	5,6
Gimnázium	30,3	92,0	56,9	7,4
Főiskola	43,0	99,3	63,0	.
Egyetem	47,4	94,7	59,1	3,8
Településtípus				
Község	14,0	78,8	32,9	20,9
Város	22,1	86,7	42,4	12,8
Megyeszékhely	24,4	91,6	47,5	8,4
Főváros	37,1	93,5	55,5	5,5
Egy háztartásra jutó jövedelem				
Legalsó (1.) ötöd	12,9	73,6	35,1	25,7
2. ötöd	14,5	84,1	39,0	15,9
3. ötöd	19,6	86,3	33,1	13,4
4. ötöd	22,2	91,8	44,3	8,2
Legfelső (5.) ötöd	45,1	96,3	62,7	3,2
<i>Mintaátlag</i>	22,9	86,3	42,8	13,3
<i>N</i>	459	1737	861	267

. : 5-nél kisebb esetszám

3.2.5. táblázat

Gépjárművagyon és a háztartások „kincsképzése” (%)

A háztartások jellemzői	Haszonjármű	Személygépkocsi	„Kincsképzés”
Háztartásfő kora			
35 év alatti	3,7	40,8	11,3
35–49 éves	5,8	54,5	13,5
50–64 éves	3,5	38,9	7,9
65 év feletti	2,0	14,8	6,6
Háztartásfő gazdasági aktivitása			
Dolgozik	5,7	55,3	14,6
Nyugdíjas	2,0	18,6	6,5
Rokkant nyugdíjas	1,7	34,0	4,1
Munkánélküli, szoc. segélyezett stb.	3,2	22,8	5,0
Háztartásfő foglalkozása			
Vezető	4,3	58,8	21,3
Értelmiségi	.	49,1	28,4
Egyéb szellemi	.	28,8	13,1
Vállalkozó	18,5	72,6	20,7
Szakmunkás	2,5	45,9	5,2
Betanított munkás	1,3	24,1	4,0
Segédmunkás	.	8,6	.
Mezőgazdasági fizikai	6,0	20,7	5,2
Háztartástípus			
Pár gyermek nélkül	3,9	36,8	8,8
Pár gyermekkel	6,4	61,1	14,8
Egyedülálló	.	11,1	7,0
Egy szülő gyermekkel	–	26,6	.
Egyéb családtípus	4,5	40,5	7,7
Háztartásfő iskolai végzettsége			
0–7 osztály	1,8 *	5,2	2,2
8 általános	3,5 *	22,2	4,4
Szakmunkásképző	4,9 *	46,3	8,4
Szakközépiskola	5,6 *	55,6	12,9
Gimnázium	3,2 *	43,6	11,7
Főiskola	2,2 *	57,8	21,5
Egyetem	3,0 *	60,2	30,3
Településtípus			
Község	6,0	35,6 *	7,2
Város	4,2	41,1 *	10,6
Megyeszékhely	2,2	39,2 *	11,3
Főváros	1,2	39,0 *	12,2
Egy ht-tagra jutó jövedelem			
Legelső (1.) ötöd	4,0 *	29,8	4,5
2. ötöd	3,7 *	39,0	6,0
3. ötöd	2,7 *	31,5	6,7
4. ötöd	4,0 *	36,0	9,7
Legfelső (5.) ötöd	4,7 *	55,7	22,6
<i>Mintaátlag</i>	3,8	38,3	9,9
<i>N</i>	77	772	189

Megjegyzés: A csillaggal jelölt esetekben a χ^2 -próba 5%-os szignifikanciaszinten nem volt szignifikáns.

*: nem szignifikáns ($p > .05$), . : 5-nél kisebb esetszám.

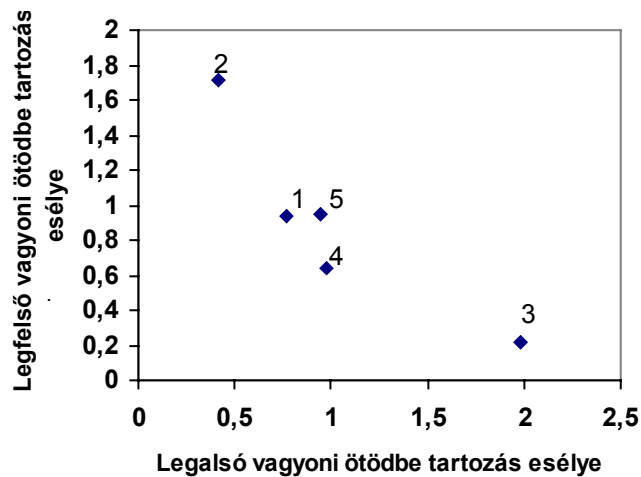
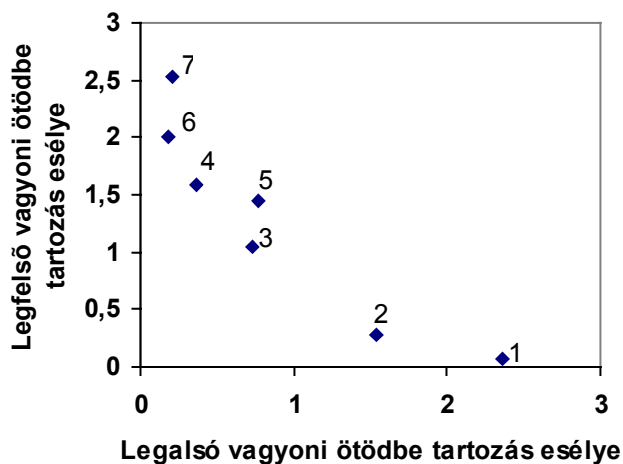
3.2.6. táblázat

Az egyes vagyoni ötödökbe kerülés esélyhányadosai és a változók kategóriáinak mintán belüli arányai

	Mintán belüli arány (%)	Legalsó vagyoni ötöd	2. vagyoni ötöd	3. vagyoni ötöd	4. vagyoni ötöd	Legfelső vagyoni ötöd
Háztartásfő kora						
35 év alatti	19,0	0,73	0,67	1,24	0,97	1,39
35–49 éves	29,0	0,66	0,73	0,81	1,44	1,39
50–64 éves	29,5	0,97	1,07	1,04	0,99	0,91
65 év feletti	22,5	1,72	1,52	0,99	0,47	0,29
Háztartásfő gazdasági aktivitása						
Dolgozik	47,5	0,39	0,60	0,99	1,36	1,67
Nyugdíjas	29,7	1,54	1,52	1,10	0,53	0,31
Rokkant nyugdíjas	11,9	1,26	1,21	1,07	0,91	0,49
Munkanélküli, szoc. segélyezett stb.	10,9	1,91	1,08	0,70	0,83	0,49
Háztartásfő foglalkozása						
Vezető	13,1	0,32	0,67	0,66	1,46	1,72
Értelmiségi	5,6	0,34	0,52	0,91	1,14	2,02
Egyéb szellemi	9,4	0,62	0,77	1,37	1,19	0,92
Vállalkozó	8,6	0,30	0,44	0,63	0,92	2,76
Szakmunkás	28,7	0,77	1,0	1,07	1,26	0,91
Betanított munkás	19,4	1,56	1,41	1,13	0,70	0,26
Segédmunkás	8,4	2,52	1,25	0,92	0,30	0,06
Mezőgazdasági fizikai	6,9	1,72	1,55	1,09	0,48	0,26
Háztartástípus						
Pár gyermek nélkül	20,3	0,77	1,27	1,23	0,79	0,94
Pár gyermekkel	32,8	0,42	0,53	0,84	1,52	1,72
Egyedülálló	25,5	1,98	1,33	1,0	0,44	0,22
Egy szülő gyermekkel	4,7	0,98	1,34	0,98	0,96	0,64
Egyéb család típus	16,7	0,94	0,95	1,05	1,08	0,95
Háztartásfő iskolai végzettsége						
0–7 osztály	11,3	2,36	1,65	0,76	0,16	0,07
8 általános	23,9	1,54	1,32	1,09	0,72	0,28
Szakmunkásképző	30,6	0,73	0,96	1,19	1,15	1,04
Szakközépiskola	11,5	0,36	0,77	0,75	1,52	1,58
Gimnázium	9,3	0,77	0,62	1,15	1,06	1,44
Főiskola	6,7	0,18	0,55	0,61	1,70	2,0
Egyetem	6,6	0,21	0,27	0,85	1,08	2,53
Településtípus						
Község	35,1	1,18	1,15	1,07	0,93	0,70
Város	24,0	1,0	0,94	0,94	0,99	1,11
Megyeszékhely	20,2	0,90	0,94	0,92	1,07	1,1
Főváros	20,8	0,79	0,87	1,03	1,04	1,26
Egy ht-tagra jutó jövedelem						
Legalsó (ötöd)	20,0	1,64	1,05	1,07	0,72	0,52
2. ötöd	20,0	1,01	1,28	1,02	0,97	0,72
3. ötöd	20,0	1,28	1,19	0,88	0,93	0,73
4. ötöd	20,0	0,75	1,02	1,12	1,09	0,98
Legfelső ötöd	20,0	0,31	0,44	0,88	1,28	2,04

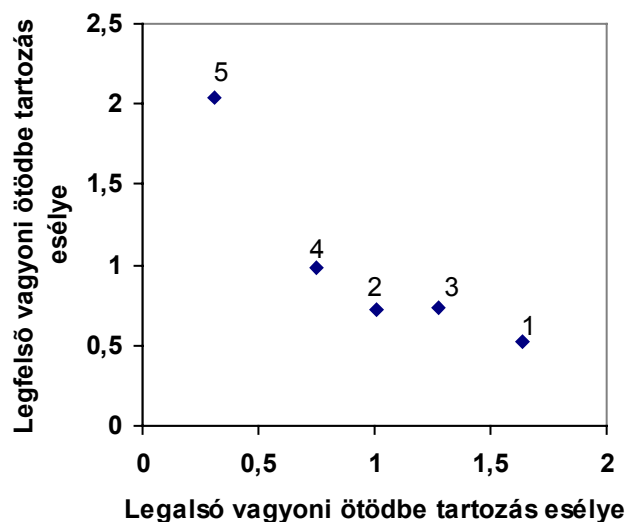
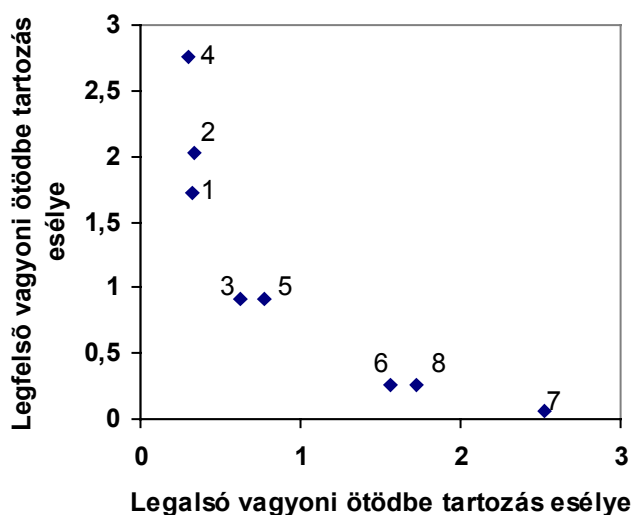
3.2.1. ábra

A háztartások esélye az egyes vagyoni ötödökbe való tartozásra néhány jellemző alapján

- 1- kevesebb, mint 8 általános
- 2- 8 általános
- 3- szakmunkásképző
- 4- szakközépiskola
- 5- gimnázium
- 6- főiskola
- 7- egyetem

- 1- pár gyermek nélkül
- 2- pár gyermekkel
- 3- egyedülálló
- 4- egy szülő gyermekkel
- 5- egyéb családtípusok

- 1- vezető
- 2- értelmiségi
- 3- egyéb szellemi
- 4- vállalkozó
- 5- szakmunkás
- 6- betanított munkás
- 7- segédmunkás
- 8- mezőgazdasági fizikai

- 1- legalsó jövedelmi ötöd
- 2- második jövedelmi ötöd
- 3- harmadik jövedelmi ötöd
- 4- negyedik jövedelmi ötöd
- 5- legfelső jövedelmi ötöd

3.3. A lakáshelyzetről (Biro Lajos–Karajánnisz Manolisz)

A kilencvenes évek társadalmi-gazdasági átalakulása, a változásokból fakadó társadalmi mobilitás egyensúlyzavart idézett elő a lakáspiacon. Az állam csaknem teljesen, kivonult a lakásszektor egyes elemeiből, ezzel gyökeresen átrendeződött a lakásállomány tulajdonosi szerkezete. A lakásépítési támogatások feltételrendszerének változásai miatt drasztikusan csökkent az épített lakások száma, alapjaiban változtak meg az egyes társadalmi csoportok lakáshoz jutási esélyei.

Elemzésünk alapegysége a háztartás, minden háztartáshoz tartozik egy lakás, így ez alapján beszélünk a háztartások lakásairól. A TÁRKI Háztartás Monitor-felvételeiben egyfelől nincsenek benne a nem lakott lakásokról, másfelől ahol egy lakásban több háztartás lakik (a lakások mintegy 6%-ában), ott csak az egyik háztartás szemüvegén keresztül látjuk a lakást.

3.3.1. A hazai lakásállomány

A lakások átlagos alapterülete Budapesten 61 négyzetméter, a megyeszékhelyeken 66 négyzetméter, míg a városokban 72 négyzetméter, a községekben pedig 84 négyzetméter. A különbségek alapvetően arra vezethetők vissza, hogy más-más arányban fordulnak elő a városokban és a községekben a lakóházak különböző típusai. A családi házak átlagos mérete (84 m²) 56 százalékkal haladja meg a városi bér-, illetve panelházakban lévő lakásokét, és mintegy 24 százalékkal a társasházakban lévő lakások átlagos alapterületét.

A korábbi évekhez képest nem változott lényegesen a lakásállomány a lakószobák száma szerinti megoszlása. Az egyszobás lakások aránya 12 százalék, a kétszobásoké 45 százalék, a lakások 44 százaléka három- vagy többszobás. A lakásállomány országon belüli területi elhelyezkedésében és fizikai jellemzőiben nincsenek kirívó aránytalanságok a nagy földrajzi térségek között. Ez alól csak a főváros jelent kivételt, ahol jelentősen magasabb a kisebb méretű, kisebb szobaszámú lakások aránya.

A hazai lakásállomány minősége az újonnan épített lakások modern felszereltségének és az évtized során végzett lakáskorszerűsítéseknek köszönhetően jelentősen javult. Az összes lakás 85 százalékában volt (házi vagy közüzemi) vízvezeték 1992-ben, az évtized végére ez az arány 92 százalékra nőtt. Ugyanilyen mértékben (79%-ról 86%-ra) nőtt a vízöblítéses WC-vel rendelkező lakások aránya. Jelenleg a lakások 88 százalékához tartozik fürdőszoba, illetve mosdóhelyiség, ami 5 százalékponttal magasabb, mint a kilencvenes évek elején mért érték. Különösen nagy arányban növekedett a lakások vezetékes gázzal való ellátottsága, és ezzel együtt modernizálódott a lakások fűtésének módja is. A lakáskorszerűsítések során az évtizedben a lakások 23 százalékába, mintegy 970 ezer lakásba vezették be a gázt, így jelenleg a lakásállomány 69 százalékában található vezetékes gáz.

A lakásállomány minőségének javulása településtípus szerint és területileg differenciáltan történt. Felzárkózási folyamatnak lehettünk tanúi: a városokhoz képest elmaradott kommunális ellátottsággal bíró községi lakásállomány fejlődött leginkább az évtized során. A lakáskorszerűsítések legnagyobb hányada a községekben történt: a vezetékes gáz 550 ezer falusi otthonba jutott el, ami az összes bevezetés 57 százaléka.

A lakások kommunális ellátottságát, illetve komfortfokozatát jelző alapvető mutatók javulása mellett lényegében nem változott azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyek lakásában a napi életvitelt nehezítő kisebb-nagyobb lakáshibák fordulnak elő. A háztartások mintegy 30 százaléka él olyan lakásban, ahol a lakás külső vagy belső állapotában, vagy közvetlen környezetében valamilyen, a lakás minőségét negatívan befolyásoló tényező tapasztalható. A kilencvenes évek elején ugyanúgy, mint a végén minden tizedik háztartás lakása vizes vagy gombás. Ugyanilyen arányban fordulnak elő olyan lakások, amelyek külső falain omlik a vakolat. A mennyiségi lakáshiány leküzdése és az alapvető lakásminőségi

mutatók esetében bekövetkezett nagymértékű javulás jelzi, hogy ma már a lakásproblémának más összetevői vannak, a lakások nagy többségében az alapvető minőségi jellemzők szintjén nincsenek jelentős különbségek.

3.3.1.1. Komplex lakásminőség-mutató

A lakások minőségének sokrétű összetevőiből képezhetünk egy olyan komplex mutatót, amely mintegy magába sűrítve aggregáltan tartalmazza a különböző szempontokat.¹¹ Így minden lakáshoz hozzárendelhetünk egy szintetikus mérőszámot, amely megkönnyíti a lakások minőségének összehasonlítását. A mutató összeállításakor figyelembe vettük mindazokat az indikátorokat, amelyek összességükben a lakások minőségét jellemzik. A lakásminőség-mutató alapján a lakásokat öt, egyenlő létszámú csoportba soroltuk, ahol a legalsó csoportba a legrosszabb, a legfelsőbe pedig a legjobb minőségű lakások tartoznak. (3.3.1a–c. táblázat)

A fővárosban viszonylag alacsony a felső minőségi ötödbe tartozó lakások aránya, ami elsősorban annak tulajdonítható, hogy sok a fizikailag leromlott állagú épület (lásd városi bérházak, lakótelepek), ehhez jönnek még a nagyvárosi környezeti ártalmak (por, zaj stb.). Másfelől a kifejezetten rossz minőségű lakások aránya is alacsony Budapesten, a lakások zöme a közepes kategóriákban található. Hasonló jellegzetesség figyelhető meg a megyeszékhelyek lakásállományának minőségi összetételében is. Ugyanakkor a községekben éppen ellentétes tendencia érvényesül: a lakások minőség szerinti megoszlása polarizált, vagyis a viszonylag sok rossz minőségű lakás mellett a kifejezetten jó minőségű lakások aránya is magas. A nagyvárosi környezet tehát nivelláló hatással van a lakásállomány minőségére, hiszen ott a kommunális ellátottság általában egységesen magas szintű. A községekben viszont a kedvező lakókörnyezeti adottságok, a kevesebb környezeti ártalom mellett a lakások minőségét erősen differenciálja a kommunális szolgáltatások megléte avagy hiánya.

3.3.2. Lakásérték

Míg eddig a lakások *használati* értékét vizsgáltuk, a következőkben a lakások *piaci* értékét állítjuk az elemzés középpontjába. Ez utóbbi nyilván nem független az előbbitől, de ezen kívül számos egyéb tényező is befolyásolja a lakások piaci értékét. Ilyen tényezők lehetnek például a lakások fekvése, a települések munkaerő-piaci helyzete, a szűkebb lakókörnyezet társadalmi összetétele: ezen tényezők mind hatással vannak a kereslet-kínálati viszonyokra, azaz a lakások piaci értékére.

A lakások értékét – s különösen azok piaci árát – meghatározó tényezők mindegyikének a számbavétele nyilván meghaladja az empirikus szociológiai vizsgálatok lehetőségeit. Ha a lakásértékre vonatkozóan információt akarunk nyerni, kézenfekvő megoldásként kínálkozik, hogy erről maguktól a lakásokban lakóktól kérjünk becslést. Bár az ilyen „lakossági” becslések szubjektivitása kétségtelen, s ráadásul a társadalom különböző szegmenseihez tartozók eltérő tájékozottsági szintjükből adódóan eltérő megalapozottságú becsléseket képesek adni, a további elemzések kiindulópontjaként feltétlenül érdemes felhasználni.

¹¹ A lakásminőség-mutató képzésekor a következő szempontokat vettük figyelembe: melegvízellátás, fürdőszoba, WC, gázellátás, fűtési mód, külső-belső lakáshibák, az épület jellege, önálló telek megléte, egynél több lakószoba. A mutató kialakításának részletes leírását lásd az 1. táblázatot értelmező szövegrészben.

3.3.2.1. Fajlagos lakásérték

A lakásérték statisztikailag megbízhatóbb meghatározásához matematikai modellt¹² készítettünk, amelyben a magyarítani kívánt jellemző a lakások fajlagos (azaz egy négyzetméterre jutó) értéke, a magyarázó tényezők pedig a lakásminőség elemei: típusuk, felszereltségük, lakókörnyezeti adottságaik.

A lakásérték-modell összeállításával alapvetően háromféle célt kívántunk elérni:

1. A hiányzó adatok pótlása

A kérdezetteknek csak mintegy négyötöde vállalkozott arra hogy megbecsülje lakása értékét, a többi lakásról közvetlenül nem rendelkezünk hasonló információval. A lakásminőség elemeiről viszont az esetek túlnyomó többségében vannak adataink, így azokat használva kiindulópontként, a modell alapján meghatározhatjuk a lakások értékét.

2. A szélsőséges becslések kiszűrése

A kérdezettek szubjektív egyéni becslései óhatatlanul tartalmaznak irreálisan magas, illetve alacsony értékeket, amelyek torzító hatása akadályozza az elemzést. A lakóktól származó értékbecsléseket összevetve a modell eredményeivel, kiszűrhetőek az extrém adatok.

3. A lakásértékre ható tényezők relatív súlyának meghatározása

A lakásérték-modell további hozadéka, hogy általa képet nyerhetünk a lakások fajlagos értékét befolyásoló tényezők egymáshoz viszonyított fontosságáról. A modell segítségével feltárhatóak és számszerűsíthetőek rejtett összefüggések is.

A továbbiakban a lakásértékek bemutatásakor a kérdezettek közvetlen becslése helyett – a fentebb említett okok miatt – ezt a számított értéket alkalmazzuk (3.3.2. táblázat).

A lakások fajlagos értéke az egyes településtípusok, valamint az országrészek között jelentős eltéréseket mutat. A budapesti négyzetméterárak majd háromszorosát teszik ki a községekben lévő lakások négyzetméterárának, de még a megyeszékhelyek árszínvonalát is közel kétszeresen felülmúlják. Szintén számottevő különbségeket találunk az ország keleti és nyugati felének árszínvonala között, a nyugati országrész négyzetméterárai kb. másfélszeresen nagyobbak a keleti megyék árainál. Az elmúlt évtizedben a fővárosi és a vidéki lakásárak közötti amúgy is tekintélyes különbség tovább nőtt. Ha az egyes településtípusok között a lakások minőségi megoszlását összevetjük a fajlagos négyzetméterárak különbségével, nyilvánvalóvá válik, hogy a fővárosi lakások nem azért drágábbak, mert jobb minőségűek lennének, hanem pusztán „földrajzi” elhelyezkedésük miatt értékelődnek magasabbra. Egyébként azonos adottságú, ugyanolyan minőségű lakás egy négyzetmétere Budapesten jelenleg mintegy 1,7-szer annyit ér, mint a megyeszékhelyeken, két és félszer annyit, mint az egyéb városokban, és háromszor annyit, mint a községekben. Budapesten például a legelső minőségi ötödbe tartozó lakások átlagos négyzetméterára – 108 600 Ft – magasabb, mint a megyeszékhelyeken a legjobb minőségi ötödbe tartozó lakásoké – 94 100 Ft – (3.3.3. táblázat).

A földrajzi elhelyezkedés – ezen belül is a kitüntetetten előnyös fővárosi pozíció – tehát igen erősen befolyásolja a lakások értékviszonyait, amit a lakásérték becslésének matematikai modellje is megerősít. Kimagaslóan a legnagyobb magyarázó erővel bír az, hogy az adott lakás a fővárosban található-e vagy sem. A lakásárak szintjének nagymértékű területi differenciálódása miatt az eltérő árszínvonalú területeket elkülönítve kezeljük: az egyes lakások lakásérték ötödökbe sorolását az adott országrészen és településtípuson belül végeztük, kiküszöbölve ezzel a lakásárak színvonalának területi aránytalanságait. Az így kapott besorolás az adott területen érvényes „árszínvonal” mellett helyezi el a lakást az ott előforduló értékek rangsorában.

¹² A becsléshez lineáris regressziós modellt alkalmaztunk. A modell paramétereit a tanulmány végén található táblázat tartalmazza.

3.3.2.2. A lakások összértéke

A lakásérték modellből nyert becslés a lakás egy négyzetméterének árára vonatkozik. Ebből az értékből – az alapterület ismeretében – értelemszerűen kiszámolható a lakás teljes értéke. A lakások nagyságának figyelembe vétele némiképp tompítja azokat a területi aránytalanságokat, amelyeket a lakások fajlagos értékének bemutatásakor láttunk, azáltal, hogy a budapesti és a nagyvárosi lakások átlagos alapterülete kisebb, mint a kevésbé urbanizált települések átlagos lakásmérete (3.3.4. táblázat).

A lakások összértékét – a földrajzi elhelyezkedés hatásának kiszűrése után – alapvetően két fő tényező befolyásolja: a lakás mérete, illetve minősége. A lakások jelentős része ugyanabba a lakásérték ötödbe sorolódik, mint amelyik minőségi ötödbe, az ettől való eltérések pedig többnyire a lakások méretében lévő különbségeknek tulajdoníthatók. 1992-ről 2000-re valamelyest csökkent azon lakások aránya (19%-ról 15%-ra), amelyek több mint egy osztállyal eltérő minőségi-, illetve érték ötödbe sorolódtak, ami arra utal, hogy a minőségi jellemzők szerepe növekedett a lakás értékének alakulásában.

3.3.3. Háztartáslétszám, laksűrűség

Közismert tény, hogy az elmúlt évtizedben tovább folytatódott a népesség csökkenése Magyarországon: 1992-ben még 10 millió 329 ezer fő volt a hazai lakónépesség száma, ami 2000 végére kevéssel 10 millió alá csökken. Ugyanakkor a háztartások száma tovább növekedett, s némiképp átalakult a háztartások szerkezete is: az évtized második felében jelentősen megnőtt az egyfős háztartások aránya, mégpedig a négy- és többfős háztartások arányának csökkenése mellett. Ennek eredményeképpen a háztartások átlagos létszáma gyorsabban csökkent, mint a lakónépesség: az évtized eleji 2,8-as átlagról az 2000-re 2,6-re (3.3.5. táblázat).

Az egyszemélyes háztartások arányának növekedése a gyermekes háztartások arányának csökkenésével járt együtt: az évtized elején a 18 évesnél fiatalabb gyermekeket nevelő háztartások aránya még 41 százalék volt, az évtized végére már a háztartások alig harmadában élt fiatalok. A laksűrűség területi megoszlását tekintve a településhierarchia mentén felfelé haladva fokozatosan csökken a háztartások átlagos létszáma. A fővárosban 2000-ben átlagosan 2,3 fő él egy háztartásban, a községekben ugyanez az arány 2,8. Ugyanakkor egy főre a vidéki településeken jut nagyobb alapterület: az évtized végén a községekben átlagosan 38,9, Budapesten csak 32,5 négyzetméter az egy főre jutó alapterület nagysága. A két mutató látszólag egymásnak ellentmondó értékének a magyarázata a lakások eltérő méretében rejlik, hiszen a városokban a lakások átlagos alapterülete kisebb, mint a községekben.

Alapvető aránytalanság tapasztalható a háztartásnagyság és az egy főre jutó alapterület összefüggésében. A háztartástagok számának növekedésével folyamatosan csökken a lakásokban az egy főre jutó alapterület. Az egyedülállók esetében átlag 60 négyzetméter, míg a hat-, vagy többfős családok esetében mindössze 14 négyzetméter jut egy főre. Árnyaltabb képet kapunk a laksűrűségről, ha a jövedelemszámításokból ismert, ún. ekvivalens jövedelmekhez hasonlóan az egy főre jutó alapterület helyett kiszámítjuk az egy „lakóegységre” jutó alapterületet. Ebben az esetben a háztartástagok számának növekedésével nem lineárisan növekvő, hanem exponenciális típusú függvény ($f(x)=x^{-k}$) szerint számítjuk az alapterület-hányadost. Az eljárás lényege, hogy minél nagyobb a háztartás, annál kisebb súllyal esnek latba a további háztartástagok. A lakásszociológiai szakirodalomban nincs részletes útmutató a „k” rugalmassági együttható pontos értékére vonatkozólag, ezért a fogyasztási egységeknél használatos 0,73-as értéket használtuk (3.3.6. táblázat).

A nagycsaládok relatíve hátrányos helyzete akkor sem változik lényegesen, ha az egy főre jutó alapterület helyett az egy „lakóegységre” jutó alapterületet tekintjük. A háromfős háztartások például átlagosan 76 négyzetméteres lakásban laknak, ahol 34 négyzetméter jut egy „lakóegységre”, a hatfős háztartások átlagos lakásmérete 91,5 négyzetméter, így egy „lakóegységre” csak 25 négyzetméter jut. Érdeemes megvizsgálni a laksűrűséget a háztartásokban élő 18 éven aluli gyerekek száma szerint is. Azokban a háztartásokban, ahol nincs fiatalkorú, az évezred fordulóján 42 négyzetméter jut egy főre, az egygyermekes háztartásokban 22 négyzetméter, a három gyermekeseknél már csak 15, a négy és többgyermekeseknél pedig csupán 12 négyzetméter jut egy háztartástagra.

3.3.4. A lakásállomány és a háztartások anyagi helyzete

A háztartások életkörülményeire utaló „anyagi helyzet” kifejezés olyan átfogó fogalom, amely alapvetően két pilléren nyugszik: a folyó jövedelmeken, illetve a felhalmozott jövedelmeken. Az empirikus szociológiai kutatások közismert problémája, hogy a jövedelmekről közvetlen eszközökkel nehéz reális, torzításmentes képet kapni, hiszen az emberek nem szívesen beszélnek jövedelmi viszonyaikról. A családok anyagi helyzetének jellemzésére ezért a jövedelem nagyságán túl a felhalmozott jövedelmek egyik megtestesülési formáját, a háztartások vagyontárgyakkal való ellátottságát is felhasználtuk. A tartós fogyasztási cikkek birtoklása, avagy azok hiánya a jövedelmek mellett a háztartások anyagi helyzetének megbízható indikátora. A következőkben áttekintjük a háztartások lakáskörülményeinek alakulását anyagi helyzetük két nagy csoportjának, azaz jövedelmi, illetve vagyoni helyzetüknek függvényében.

3.3.4.1. Jövedelem és lakáskörülmények

A kilencvenes évek társadalmi-gazdasági átalakulása összességében a háztartások életkörülményeinek romlásával járt együtt, a fogyasztói árindex csaknem minden évben (különösen 1995–96-ban) meghaladta a nominális jövedelmek növekedésének ütemét. A 90-es évek második fele a gazdaság teljesítőképességének javulásával – bár attól eltérő ütemben – a jövedelmek és a fogyasztás növekedését hozta magával. A bevallott jövedelemszint 1999-ben 280 százalékkal haladja meg a nyolc évvel korábbi értéket, ugyanakkor az infláció összesített mértéke több mint 370 százalék volt. A háztartások átlagos létszáma is kisebb lett az évtized során, ennek köszönhetően az egy főre eső jövedelmek terén kevésbé drasztikus az elmaradás (315%).

A háztartások jövedelmi helyzetét pontosabban jellemezhetjük, ha az egy főre jutó jövedelem helyett az egy „fogyasztási egységre” jutó, másképpen ekvivalens jövedelemmel számolunk. Az ekvivalens jövedelem figyelembe veszi a háztartások méretgazdaságosságát, azaz minél nagyobb a háztartás, annál kisebb súllyal esnek latba a további háztartástagok. Bár a háztartások jövedelemszerző képességét jelentősen befolyásolja a háztartásfő gazdasági aktivitása, az évtized végére észrevehetően javult a nyugdíjas háztartások relatív helyzete az aktív háztartásokhoz képest. Az aktív háztartások ekvivalens jövedelme 1992-ben még másfélszerese volt a nyugdíjas háztartások jövedelmének, 2000-re ez az arány 130 százalékra mérséklődött. A háztartások jövedelmi viszonyai területileg is differenciáltak a főváros, illetve a nyugati országrész javára. A területi aránytalanságok mértéke azonban nem éri el azt a szintet, ami szükségessé tenné az egyes régiók, illetve településtípusok elkülönített kezelését, ezért az ekvivalens jövedelmekből képzett ötödöket országos szinten számítottuk.

A háztartások jövedelmi helyzetének különbségei az általuk lakott lakások minőségi különbségeiben is megnyilvánulnak. Különösen az alacsony jövedelműek lakáshelyzetében tükröződik a hátrányosabb helyzet, hiszen 42 százalékuk lakása a legalsó lakásminőség

ötödbe tartozik, s csupán 6 százalékuk él kifejezetten jó minőségű lakásban. A felső jövedelmi kategóriába tartozó háztartások között viszonylag sok olyan található, akiknek lakáshelyzete nincs összhangban jövedelmi helyzetével, azaz rosszabb minőségű lakásban élnek, mint ami pusztán jövedelmi viszonyaik alapján indokoltnak tűnne (11%-uk lakása a legalsó minőségi ötödbe sorolható). A magasabb jövedelemszint valamivel nagyobb konzisztenciát mutat a lakás értékével: a felső jövedelmi ötödbe tartozó háztartások 37 százalékának lakása a felső lakásérték ötödbe esik, s csak 5 százalékuk lakik a legalsó érték kategóriájú lakásban (az adott országrész adott településtípusának árszínvonalához képest). A lakások értékének vonatkozásában az alsó jövedelmi csoportban gyakoribb az inkonzisztencia, azaz számos háztartás él viszonylag alacsony jövedelmi helyzetéhez képest jobb lakásban (3.3.7. táblázat).

3.3.4.2. Háztartásfelszereltség és lakáskörülmények

A háztartások anyagi helyzetének másik fontos – és talán a bevallott jövedelmeknél megbízhatóbb – jellemzője az ingó vagyon nagysága, ami elsősorban a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot jelenti. A jövedelmi ötödök képzése során alkalmazott eljáráshoz hasonlóan, elvégeztük a háztartások csoportokba sorolását a birtokolt tartós fogyasztási javak tekintetében¹³. A háztartások tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságának szintje jelentős mértékben összefügg a lakáskörülményekkel. Minél több ingó vagyontárggyal rendelkezik egy háztartás, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy lakásának nagyobb az alapterülete, jobb a minősége, illetve nagyobb az értéke.¹⁴ A legkevesbé felszerelt háztartások lakásainak átlagos alapterülete 63 négyzetméter, míg az ingó vagyon tekintetében legjobb helyzetben lévők átlag 83 négyzetméteres lakásban laktak 2000-ben.

A „legszegényebben” felszerelt háztartások lakásainak majd fele tartozik a legrosszabb és csupán 3 százaléka a legjobb minőségű lakások közé. A háztartásfelszereltség szerint felső kategóriába tartozók 39 százaléka felső lakásminőség ötödbe jutó lakások tulajdonosa, és csupán 6 százaléka lakik „rossz” minőségű lakásban. A lakások értéke szempontjából hasonló, sőt még erősebb megfelelés tapasztalható az egyes ötödök megoszlását tekintve. Az eltérő vagyoni helyzet a jövedelmi egyenlőtlenségeknél megfigyelt különbségekhez képest nagyobb arányban differenciálja a háztartások lakáskörülményeit. A tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság szerint konzisztensebb a lakásminőség, illetve a lakásérték ötödök megoszlása, tehát a háztartásfelszereltség szintje a jövedelemszinthez képest jobban determinálja a háztartások lakásviszonyait (3.3.8. táblázat).

3.3.2.1. A háztartások anyagi- és lakásstátusa

Az elemzés során számos szempont szerint rangsoroltuk a háztartásokat. A következőkben összevetjük az egyes háztartások lakásminőség, lakásérték, laksűrűség, jövedelem, háztartásfelszereltség, valamint a lakásfenntartási költségek szerinti rangsorokban elfoglalt helyzetét. Megvizsgáljuk, hogy az egyes háztartások esetében milyen mértékű a különböző rangsorokban elfoglalt pozíciók egybeesése, illetve milyen

¹³ A háztartás tartós fogyasztási cikkekkel való felszereltségét a háztartás vagyoni helyzetét jellemző mérőszámnak tekinthetjük. Az elemi változók alapján olyan mutatókat szerkesztettünk (z-score), amely nem csak az adott vagyontárgy meglétét vagy hiányát veszi figyelembe, hanem azt is, hogy az milyen „ritkaságértékkel” bír. Egy gyakran előforduló tárgy nem ér túl sokat a skálán, hiszen majdnem mindenkinek van, hiánya viszont erős negatívum: csak keveseknek nincs. Egy kevésbé elterjedt tárgy viszont sokat ér, míg annak hiánya nem nagy negatívum. Végül a standardizált értékekből additív skálát képeztünk.

¹⁴ A háztartásfelszereltség és a lakásviszonyok összefüggésének vizsgálata ismét csak azokra a háztartásokra terjed ki, amelyek saját tulajdonú lakásban laktak.

diszkrpanciák tapasztalhatók a háztartások lakásviszonyai és anyagi körülményei tekintetében.

A lakásviszonyok szempontjából releváns csoportok körülhatárolását matematikai-statisztikai eljárással, úgynevezett klaszteranalízissel¹⁵ végeztük el. Az elemzés során megvizsgáltuk a 4–5–6–7 csoportos megoldásokat, végül a hat csoportos megoldás mellett döntöttünk, amely jól értelmezhető, a csoportképzésbe be nem vont szocio-demográfiai jellemzők mentén is karakteresen elkülönülő, szociológiai értelemben is „létezőnek” tűnő csoportokat eredményezett (9. táblázat).

1. csoport – „jó helyzetűek” – (18%)

A háztartások első csoportját egyöntetűen jó anyagi- és lakáskörülmények jellemzik, jövedelmük több mint másfélszerese az országos átlagnak. A lakásérték, a lakásminőség, az ekvivalens jövedelem, valamint a háztartásfelszereltség tekintetében túlnyomó részt a felső két ötödbe tartoznak, nagy értékű, jó minőségű, átlagosan 100 négyzetméteres lakásaik fenntartása nem okoz gondot számukra. A háztartásfő kora tipikusan 40–59 év között van, ennek megfelelően több mint kétharmaduk aktív kereső. Csaknem egyharmaduk felsőfokú végzettségű, további egyharmaduk érettségizett. Ilyen „elit” háztartások valamennyi típusú településen közel azonos arányban megtalálhatók.

2. csoport – „feltörekvők” – (19%)

A háztartások második csoportját a viszonylag kedvező anyagi helyzet, s az attól lényegesen elmaradó lakásstátus jellemzi. Háztartásuk tartós fogyasztási cikkekkel jól felszerelt, kétharmaduk a felső két jövedelmi ötöd valamelyikébe tartozik. Közepes minőségű, szerény alapterületű lakásuk (átlagosan 57 m²) a magas háztartáslétszámhoz képest (3,3 fő) kifejezetten szűkös. A háztartásfő átlagéletkora ebben a csoportban a legalacsonyabb (43 év), ebből következően túlnyomó többségük (73%) aktív dolgozó. Az átlagosnál jóval nagyobb közöttük az érettségizett és a diplomás háztartásfők aránya. E csoport Budapesten és a nagyvárosokban jelentősen felülreprezentált.

3. csoport – „kiszoruló” – (22%)

A háztartások harmadik csoportja jó minőségű és nagy értékű lakásokban él, amit jövedelméhez képest csak nagy nehézségek árán tud fenntartani. Körükben az ekvivalens jövedelem az országos átlagnak alig háromnegyedét éri el, míg a lakásrezsi a főátlag 115 százaléka, így összjövedelmük 44 százaléka fordítódik lakásfenntartásra. A relatíve nagyméretű (átlagosan 88 m²-es) lakásuk és az alacsony háztartáslétszám azt eredményezi, hogy körükben az egyik legmagasabb az egy főre jutó alapterület átlaga (36 m²/fő). A csoport háztartásfőinek kormegoszlása, csakúgy mint iskolai végzettsége körülbelül az országos arányokat tükrözi. Ebbe a csoportba tartozó háztartások a kisebb településeken felülreprezentáltak.

4. csoport – „puritán idősök” – (10%)

Korszerűtlen, többnyire hagyományos parasztházakban élnek a negyedik csoport háztartásai. A lakások átlagos alapterülete relatíve nagy, megegyezik az országos átlaggal, ennek ellenére körükben a legalacsonyabb a lakásfenntartási költség (13 100 Ft). Az alacsony háztartáslétszám miatt ezekben a lakásokban a legkisebb a laksűrűség, átlagosan 43 négyzetméter jut egy személyre. A háztartások felszereltsége puritán, kevés tartós fogyasztási cikket birtokolnak. Az ekvivalens jövedelem tekintetében viszont az országos átlagnál szignifikánsan kedvezőbb a helyzetük. A háztartásfők átlagéletkora ebben a csoportban a legmagasabb (60 év), kétharmaduk nyugdíjas. Iskolázottságuk elmarad az országos szinttől, az alapfokú végzettséggel sem rendelkezők aránya (22%) kétszerese az országos aránynak. A csoportba tartozó háztartások az átlagot jelentősen meghaladó valószínűséggel fordulnak elő a kevésbé urbanizált településeken.

¹⁵ A klaszterezési eljárás során azokat a változókat használtunk fel, amelyek a háztartásokat ötödökbe rangsorolták részben a lakásjellemezők, részben a háztartás anyagi helyzetét leíró mutatók szerint. A csoportképzéshez a nem-hierarchikus „MacQueen's n-means” nevű eljárást használtuk. A klasztercsoportok magpontjainak koordinátáit lásd a 9. táblázatban.

5. csoport – „idős szegények” – (16%)

Rossz anyagi- és lakáskörülmények jellemzik az ötödik csoport háztartásait. Az összjövedelmük kevesebb az országos átlag felénél, s az ekvivalens jövedelem esetében sem éri el az átlag kétharmadát. Lakásaik értéke is fele az országos átlagnak, ami egyfelől a lakás alacsony alapterületéből (átlag 57 m²), másrészt rossz minőségi összetételéből fakad. A lakásfenntartásra fordított kiadások aránya az összjövedelemhez képest itt a legnagyobb, 47 százalékát teszi ki a háztartások bevételeinek. A háztartásfők fele 60 évnél idősebb, ebből következik, hogy az átlagos háztartáslétszám alacsony, valamint az is, hogy 70 százalékuk nyugdíjas. A csoport háztartásfői a legkevésbé iskolázottak, 59 százalékuknak legfeljebb alapfokú végzettsége van. A településhierarchia mentén a csoport számaránya nem tér el jelentősen az országos átlagtól.

6. csoport – „elesettek” – (14%)

Rendkívül rossz lakáskörülmények, és ehhez társuló rossz jövedelmi viszonyok, azaz halmozottan hátrányos helyzet jellemző a hatodik csoport háztartásaira. Lakásaik alapterülete alacsony (51 m²), a lakások kétharmada az alsó minőségi ötödbe esik. Ezekből következően az átlagos lakásérték alig haladja meg a 2 millió forintot, ami 40 százaléka az országos lakásértéknek. A háztartáslétszám relatívan magas, ezért a csoport háztartásainak körében a legalacsonyabb az egy főre jutó négyzetméter értéke (17 fő/m²). A havi összjövedelem majd 67 ezer forint, az országos átlag alig háromnegyede. Az ekvivalens jövedelem nem éri el a havi 30 ezer forintot, az átlag kétharmada. A lakásfenntartásra fordított kiadások abszolút összege rendkívül alacsony (12 800 forint), átlagos aránya az összes jövedelemhez viszonyítva 19,5 százalék. A háztartások felszereltsége rendkívül szegényes. A csoport háztartásfőinek átlagéletkora viszonylag alacsony, 47 év, mégis kevés közöttük az aktív dolgozó (32%), igen magas körökben a munkanélküliek aránya (22%). Az országos átlaghoz képest kevésbé iskolázottak, esetükben szignifikánsan nagyobb a községekben élők aránya.

Az eltérő lakás- és anyagi státusból következően más-más lakáspiaci magatartás valószínűsíthető az egyes csoportok körében. Feltételezhetjük, hogy főleg azok a háztartások válhatnak a lakáspiac aktív szereplőivé – annak keresleti vagy kínálati oldalán – amelyek lakáshelyzete és anyagi helyzete között feszültség áll fenn, illetve a kettő közötti inkonzisztencia mértéke meghalad egy bizonyos szintet. Az inkonzisztencia mértékének meghatározása érdekében a háztartások anyagi státusát, illetve lakásstátusát jellemző mutatókat egy-egy főkomponensbe sűrítettük, majd a két státusdimenzió mentén elfoglalt pozíció alapján a háztartásokat három csoportba soroltuk. A „konzisztens” státusúnak nevezhető csoportba azok a háztartások kerültek, amelyek esetében a két fő státusdimenzióban elfoglalt pozíció nem tér el jelentősen egymástól. A konzisztens státusú csoport a legnagyobb létszámú, ide tartozik a háztartások mintegy 60 százaléka. A háztartások 40 százalékának státusa (közel fele-fele arányban) valamelyik irányban inkonzisztens: vagy a lakáshelyzetük lényegesen jobb az anyagi helyzetüknél, vagy megfordítva.

3.3.5. A lakáspiac potenciális szereplői

Potenciálisan azok a háztartások jelenhetnek meg a lakáspiac keresleti oldalán, amelyek lakáskörülményei nem kielégítőek, ugyanakkor anyagi helyzetük, jövedelmük lehetővé teszi, hogy – önerőből, vagy hitelfelvétel segítségével – változtassanak lakásviszonyaikon. A kínálati oldalon azon háztartások megjelenésére lehet számítani, amelyek megfelelő piaci értékkel bíró lakással rendelkeznek, de viszonylag alacsony jövedelmükhöz képest túl nagy terhet jelent a lakás fenntartása, ami mindennapi megélhetésüket is veszélyezteti. Ha a klasztercsoportokat megvizsgáljuk lakás-, illetve anyagi státusuk konzisztenciája szempontjából, megállapíthatjuk, hogy közülük két olyan csoport van, amelyeket a lakáspiac potenciális szereplőjének tekinthetünk. A továbbiakban őket nevezzük a keresleti, illetve a

kínálati oldal szereplőinek. (Természetesen más csoportok háztartásainak is lehetnek lakásváltoztatási tervei. Az elemzés leszűkítését mégis jogosnak véljük abból a szempontból, hogy a többi csoportban vagy az alacsony jövedelmek, vagy a lakások rossz minőségi jellemzői akadályozzák a lakás tranzakciók létrejöttét. Ez alól a „jó helyzetű” háztartások kivételt képeznek, lakásmobilitás esetén részvételükre inkább a keresleti oldalon lehet számítani.)

Elsősorban a „feltörekvők” csoportjából kerülhetnek ki a keresleti oldal szereplői, arányuk az összes háztartáson belül 11%, mintegy 410 ezer háztartás. A kínálati oldalt főleg a „kiszoruló” csoport „jövedelemfeszültséggel” jellemezhető háztartásai alkotják (15%, azaz mintegy 560 ezer háztartás). Összességében tehát a lakás piac potenciális szereplőinek majd egy millió háztartás tekinthető. (3.3.10. táblázat)

Joggal merül fel a kérdés: milyen arányban találkozik a kereslet a kínálattal, a lakások helyhez kötöttségét is figyelembe véve ott jelentkezik-e a „lakás feszültségek”, ahol „jövedelemfeszültségek” tapasztalhatók? A lakások területi megoszlását tekintve jelentős aránytalanságok figyelhetők meg a keresleti, illetve a kínálati oldal számarányát tekintve. Budapesten kétszer, a megyeszékhelyeken másfélszer nagyobb a keresleti oldal. A vidéki városokban viszont a kínálat majd kétszeres, a községekben pedig több mint ötszörös mértékben múlja felül a keresletet. (A lakások „helyhez kötöttsége” felveti azt a problémát, hogy milyen mértékben lehet a kereslet-kínálat viszonyát a településtípus aggregációs szintjén vizsgálni, nem helyénvalóbb-e, ha csak az ugyanazon településeken élő háztartásokat, illetve azok lakásait vesszük figyelembe. A lakások jellemzői azonban olyan szoros mértékben függenek a településtípustól, hogy az alapvető jellegzetességek bemutatása még ilyen nagymérvű általánosítás útján is lehetséges.)

A kereslet-kínálat viszonyát vizsgálva tehát azt kell megállapítanunk, hogy a potenciális piaci szereplők igényeinek kielégítésének „elméleti maximuma” – egymás közötti tranzakciókat feltételezve – a lehetséges esetek 69 százaléka. A nagyvárosokban keresleti, míg a kevésbé urbanizált településeken kínálati nyomás alakul ki, ami természetesen tükröződik a lakások árszínvonalában is (3.3.11. táblázat).

Finanszírozási szempontból tekintve a lehetséges lakáscseréket, számítást végezhetünk arra vonatkozólag, hogy milyen anyagi vonatkozásai lehetnek a tranzakciók lebonyolításának. A hazai alacsony lakásmobilitást figyelembe véve – évente mintegy 100-120 ezer lakásváltoztatás – tételezzük fel, hogy a piaci szereplőinek harmada találkozik, azaz mintegy 94 ezer lakás cserél gazdát egy évben. Tegyük fel továbbá, hogy a háztartások – lakásuk értékén felül – rendelkeznek a tranzakciók lebonyolításához szükséges összeg felével. A peremfeltételek alapján a lakásváltoztatási tervek megvalósulásához mintegy 170 milliárd forint hiányzik, azaz ilyen nagyságrendű hiteligényre lehet számítani (3.3.12. táblázat).

A hiteligény legnagyobb hányada, 42 százaléka Budapesten jelentkezik, aminek az oka az, hogy a fővárosban van a legnagyobb, kétszeres különbség a keresleti oldal lakásainak, illetve a kínálati oldal lakásainak összértékében.

3.3.6. Összegzés

A háztartások lakáshelyzetében kisebb egyenlőtlenségek mutathatók ki, mint amit jövedelmi helyzetük „indokolna”. Ez azt jelenti, hogy viszonylag sokan élnek jó anyagi helyzetükhöz képest kevésbé jó lakásban, és megfordítva, a háztartások jelentős része jövedelméhez mérten „aránytalanul jó” lakással rendelkezik. Egyfelől a felhalmozó fázisban lévő családok még nem tudták lakáshelyzetüket jövedelmi viszonyaikhoz igazítani, a másik oldalon az aktív munkaképes korból kikerülő háztartások visszaeső jövedelemszintje kerül ellentmondásba a korábban megszerzett ingatlan értékéhez (és fenntartási költségeihez) képest.

A lakások értéke területileg rendkívül differenciált. Egyébként azonos adottságú, ugyanolyan minőségű lakás egy négyzetmétere Budapesten jelenleg mintegy 1,7-szer annyit ér, mint a megyeszékhelyeken, és háromszor annyit, mint a községekben. A lakások árának alakulására igen nagy hatást gyakorolnak a fizikai jellemzőkön (méret, minőség, lakókörnyezet) kívüli tényezők, amelyek közül a térség általános gazdasági fejlettségét, ezen belül is elsősorban az elérhető közelségben lévő munkalehetőségeket kell kiemelnünk.

Jelenleg a lakáspiac strukturális problémával küzd: azokon a területeken, ahol a munkaerő iránti kereslet nő, növekszik a kereslet mennyisége és minősége is, a kínálat ezzel nem tud lépést tartani. A lakás egyike a legdrágább árunak, térben nem helyezhető át, ott kell „fogyasztani” és megtérülnie, ahol felépítették – mégpedig elég hosszú ideig, különben nem fizetődik ki az építése. A lakáspiacon jelenleg meglévő feszültségek forrása a lakásszektor rugalmatlanságában kereshető: kicsi a lehetősége annak, hogy új lakások számának növelésével megváltozzon a lakásállomány mennyisége, illetve területi elhelyezkedése úgy, ahogy az megfelelné a keresletben végbemenő változásoknak. Fizetőképes kereslet a gazdaságilag prosperáló területeken jelentkezik, de ezeken a területeken alacsony a jó minőségű lakások kínálóinak száma. A lakástámogatási rendszer szinte kizárólag a keresleti oldalt ösztönzi, miközben a kínálati oldal „aktivizálásához” is lehetőség adódna az állami szerepvállalásra (például – a bankokkal együttműködve – életjáradék-konstrukciók kidolgozásának és propagálásának formájában).

3.3.1a. táblázat

A komplex lakásminőség-mutató összeállítása

Változó	Érték	Pontszám
Melegvízellátás	Központi melegvíz	9
	Gáz-, villanybojler	7
	Fa-, szén- olajtűzelésű bojler	3
Gázellátás	Vezetékes	10
	Palackos	3
Fűtés	Modern egyedi, központi vagy távfűtés	10
Lakáshibák*	Nincs belső hiba	5
	Nincs külső hiba	5
	Nincs egyéb lakáshiba	5
Fürdőszoba, WC	Mindkettő van a lakáson belül	10
Épület típusa	Kertes társasház	10
	Családi ház	7
	Nem panel falazatú városi ház	4
Telek	Tartozik önálló telek a lakáshoz	8
Szobák száma	Egy szobásnál nagyobb	10
	Minden további szoba	1

*A napi életvitelt nehezítő belső lakáshibák: dohos, vizes, gombás, sötét, nincs külön bejárata.

A napi életvitelt nehezítő külső lakáshibák: rossz levegőjű, zajos, rendezetlen környék, aládúcolás a lakáson belül vagy kívül, vakolatmlás a lakáson belül vagy kívül.

A komplex lakásminőség-mutató kialakítása során a lakás jellemzőihez egy-egy pontszámot rendeltünk. Ha egy adott jellemzővel nem rendelkezett a lakás, akkor nulla pontot kapott az adott jellemző szempontjából. A pontszámokból additív skálát képeztünk, és a skála értékeit öt egyenlő részre osztottuk.

3.3.1b. táblázat

A lakásminőség-mutató alapvető statisztikai jellemzői

Minimum	Maximum	Átlag	Szórás
8	93	66,5	14,8

3.3.1c. táblázat
A komplex lakásminőség-mutató átlaga

Országgrész	
Budapest	68,0
Nyugat-Mo. + Pest megye	65,4
Kelet-Magyarország	66,7
Településtípus	
Budapest	68,0
Nyugat-Magyarország	
Megyeszékhely	70,0
Város	66,9
Község	62,8
Kelet-Magyarország	
Megyeszékhely	69,2
Város	66,9
Község	64,7
Lakásminőség ötödök	
Alsó ötöd	42,0
2.	62,1
3.	70,3
4.	76,3
Felső ötöd	81,1
<i>Összesen</i>	<i>66,5</i>
Az alsó ötöd százalékában	
Alsó ötöd	100%
2.	148%
3.	168%
4.	182%
Felső ötöd	193%
<i>Összesen</i>	<i>158%</i>

3.3.2. táblázat

A fajlagos lakásérték modellek regressziós béta értékei, 2000

Lakásjellemző	β -együttható
Függő változó: Fajlagos lakásérték (Ft/m ²)	
Magyarázó változók:	
Budapest (i/n)	0,6855
Megyeszékhely (i/n)	0,2414
Nyugat-Magyarország (i/n)	0,2055
Szobaszám	0,1844
Van 200 m ² -nél nagyobb telek (i/n)	0,1720
Hagyományos fűtés (i/n)	-0,1417
Lakás alapterület (m ²)	-0,1351
Modern egyedi fűtés (i/n)	-0,1298
Egyéb város (i/n)	0,0969
Gáz-, villanybojler (i/n)	0,0948
Van lift az épületben (i/n)	-0,0946
Vizes, gombás a lakás (i/n)	-0,0833
Van vezetékes telefon (i/n)	0,0772
Családi ház (i/n)	0,0751
Van 1000 m ² -nél nagyobb telek (i/n)	-0,0642
Dúcolás / vakolatmlás (i/n)	-0,0601
Palackos gáz (i/n)	-0,0525
40 m ² -nél nagyobb a lakás (i/n)	0,0502
Magántulajdonban van a lakás (i/n)	0,0402
A modell magyarázó ereje (R ²)	0,4888

Megjegyzés: A fajlagos lakásérték becslésének alapja a lakók által bemondott lakásérték egy négyzetméterre vetített értéke. A becsléshez lineáris regressziós modellt alkalmaztunk. Mivel az összefüggés nem minden esetben lineáris természetű, a jellemzők egy részénél dichotómváltozókat alkalmaztunk. A regressziós eljárás sajátossága, hogy a becslés eredménye negatív is lehet. Ilyen esetekben a modell által szolgáltatott eredményt utólag korrigáltuk. A lakás összértékét a modellen kívül, a fajlagos négyzetméterár és a lakás alapterület szorzataként állapítottuk meg.

3.3.3. táblázat

Az egyes minőségi ötödökbe tartozó lakások fajlagos értéke településtípus szerint (Ft/m²)

Településtípus	Lakásminőség-ötödök				
	Alsó ötöd	2.	3.	4.	Felső ötöd
Budapest	108 600	122 600	124 200	135 900	156 500
Megyeszékhely	56 100	70 400	74 100	80 800	94 100
Város	30 600	53 600	58 700	62 200	75 500
Község	22 500	42 100	48 100	53 400	66 000

3.3.4. táblázat

A lakások összértékének alakulása, 1992–2000 (Ft)

	1992	1995	2000
<i>Országosan</i>	<i>1 733 000</i>	<i>2 414 000</i>	<i>5 173 000</i>
Településtípus szerint			
Budapest	2 369 000	3 564 000	8 017 000
Megyeszékhely	1 434 000	2 004 000	5 237 000
Egyéb város	1 737 000	2 259 000	4 244 000
Község	1 432 000	2 019 000	4 031 000
Országrészek szerint			
Budapest	2 369 000	3 564 000	8 017 000
Nyugat-Mo. és Pest megye	1 931 000	2 672 000	5 252 000
Kelet-Magyarország	1 170 000	1 622 000	3 646 000

3.3.5. táblázat

A háztartások megoszlása a háztartás létszáma szerint (%)

Háztartáslétszám	1992	1995	2000
1-fős	19,2	19,7	25,4
2-fős	29,2	27,6	28,1
3-fős	20,2	20,2	20,1
4-fős	20,3	19,9	17,8
5-fős	7,6	8,2	5,9
6-fős	2,3	2,9	1,5
7- és többfős	1,1	1,5	1,2
Összesen	100,0	100,0	100,0

3.3.6. táblázat

Laksűrűségi mutatók a háztartás nagysága szerint 2000-ben

Háztartás-nagyság	Átlagos lakás alapterület (m ²)	Számított „lakóegység” (k = 0,73)	A háztartások	
			egy főre jutó alapterülete	egy „lakóegységre”
1 fős	59,9	1,00	60	60
2 fős	69,4	1,66	35	42
3 fős	76,2	2,23	25	34
4 fős	81,8	2,75	20	30
5 fős	90,5	3,24	18	28
6 fős	91,5	3,70	15	25
7 és többfős	95,8	4,14	13	23
Összesen	72,5		35,2	41,4

3.3.7. táblázat

A háztartások megoszlása a lakásérték ötödeiben 2000-ben ekvivalens jövedelemcsoportok szerint – a saját tulajdonú lakásban lakó háztartások körében (%)

Ekvivalens jövedelem	Alsó	2.	3.	4.	Felső	Összesen
	lakásérték ötöd					
Alsó ötöd	28	27	16	15	14	100
2. ötöd	24	24	19	22	11	100
3. ötöd	13	19	25	22	21	100
4. ötöd	9	19	22	27	23	100
Felső ötöd	5	13	24	22	37	100

3.3.8. táblázat

A háztartások megoszlása a lakásérték ötödeiben 2000-ben háztartásfelszereltség csoportok szerint – a saját tulajdonú lakásban lakó háztartások körében (%)

Háztartásfelszereltség	Alsó	2.	3.	4.	Felső	Összesen
	lakásérték ötöd					
Alsó ötöd	40	27	18	11	3	100
2. ötöd	17	29	22	22	10	100
3. ötöd	12	19	21	26	22	100
4. ötöd	5	14	25	26	29	100
Felső ötöd	2	11	21	25	42	100

3.3.9. táblázat

A klasztercsoportok magpontjai (A csoportosító változók átlagértéke az egyes csoportokon belül)

	Jó helyzetű	Fel- törekvő	Kiszoruló	Puritán idős	Szegény idős	Elesett
	N=1053	N=1131	N=1163	N=629	N=950	N=777
Rezsirány ötöd	2,1	2,4	4,3	2,0	4,5	2,0
Háztartásfelszereltség ötöd	4,4	4,1	3,0	1,9	1,8	1,7
Lakásérték ötöd	4,5	2,6	4,0	2,8	1,8	1,4
Ekvivalens jövedelem ötöd	4,4	3,8	2,4	3,4	1,8	2,0
Lakásminőség ötöd	4,3	3,1	4,1	2,3	1,9	1,4
Laksűrűség ötöd	3,5	1,6	3,9	4,1	3,4	1,8

3.3.10. táblázat

A lakás- és anyagi státus konzisztenciája a státuscsoportok szerint (%)

	„Lakásfeszültség”	Konzisztens helyzet	„Jövedelemfeszültség”	Összesen
Jó helyzetűek	2,4	15,1	0,8	18,4
Feltörekvők	10,9	8,3	0,0	19,2
Kiszorulók	0,0	7,0	15,0	22,0
Puritán idősek	1,5	7,7	0,7	10,0
Idős szegények	0,2	13,4	2,6	16,2
Elesettek	4,3	9,9	0,1	14,3
Összesen	19,4	61,5	19,2	100,0

3.3.11. táblázat

A lakáspiac keresleti és kínálati szereplőinek száma településtípus szerint (háztartás)

Településtípus	Kereslet (feltörekvők)	Kínálat (kiszorulók)	Potenciális tranzakciók maximuma
Budapest	157 918	70 017	70 017
Megyeszékhely	109 425	71 575	71 575
Város	95 746	167 154	95 746
Község	44 075	254 221	44 075
Összesen	407 164	562 967	281 413

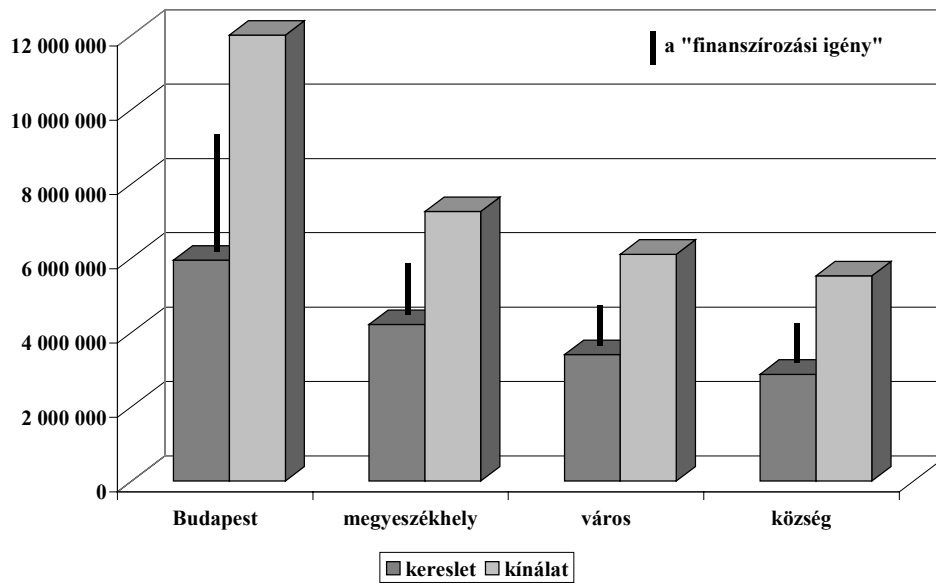
3.3.12. táblázat

A lakások átlagos értéke a lakáspiac keresleti és kínálati szereplőinek körében (ezer Ft)

Településtípus	Kereslet (feltörekvők)	Kínálat (kiszorulók)	Településtípus átlaga
Budapest	5 940	12 061	8 017
Megyeszékhely	4 210	7 255	5 237
Város	3 403	6 101	4 244
Község	2 871	5 518	4 031

3.3.1. ábra

A lakások átlagos értéke a lakáspiac keresleti és kínálati szereplőinek körében (%)

3.4. Az otthoni számítógép és az Internet elterjedtsége (Fábián Zoltán)

A lakossági Internet-hozzáférés és a vállalati hálózatok robbanásszerű elterjedése, valamint az info-kommunikációs technológiák fejlődése gyökeresen megváltoztatja a gazdaság szerkezetét és működését. Ezzel összefüggésben szokás „új gazdaságról” és „információs társadalomról” beszélni, melyek legfőbb jellemzője egyfelől az idő és a tér hagyományos korlátainak átlépése, másfelől pedig az információ továbbadásának merőben új mintázatainak megjelenése.

Az Internet megszületése 1973-ra datálódik, amikor az Amerikai Egyesült Államok Védelmi Minisztériuma által támogatott projekt keretében létrejött az első számítógép-hálózat az ún. ARPAnet, amely az USA számos egyetemét és kutatóhelyét kapcsolta össze. Tizenhat év múltán Európában született meg a World Wide Web (WWW), amely egy angol programozó nevéhez (Timothy Berners-Lee) fűződik. Eredendően a WWW szintén a tudományos kutatás céljait szolgálta, és elterjedése is kezdetekben jellemzően az akadémiai szférához kapcsolódott¹⁶.

Az Internet jelentősége a nemzeti gazdaságok versenyképessége szempontjából hamarosan nyilvánvalóvá vált, és 1995 óta gyors terjedésének és kommercializálódásának lehetünk tanúi. Ez az új technológiák költséghatékonyságának köszönhető. Jól szemlélteti ezt az 1999-es UNDP Human Development Report példája, mi szerint egy 40 oldalas dokumentum eljuttatása futárpostával Madagaskárról Elefántcsontpartra öt napba telik, és 75 amerikai dollárba kerül. Ugyanez faxon már „csak” másfél óráig tart és 45 dollárból megoldható. Ha viszont elektronikus levélben juttatjuk el, akkor két perc alatt célhoz ér a dokumentum Abidjanba – de akár Budapestre és New Yorkba is egyidejűleg – és az átvitel költsége mindössze 20 cent, természetesen akkor, ha rendelkezésre áll a szükséges infrastruktúra.

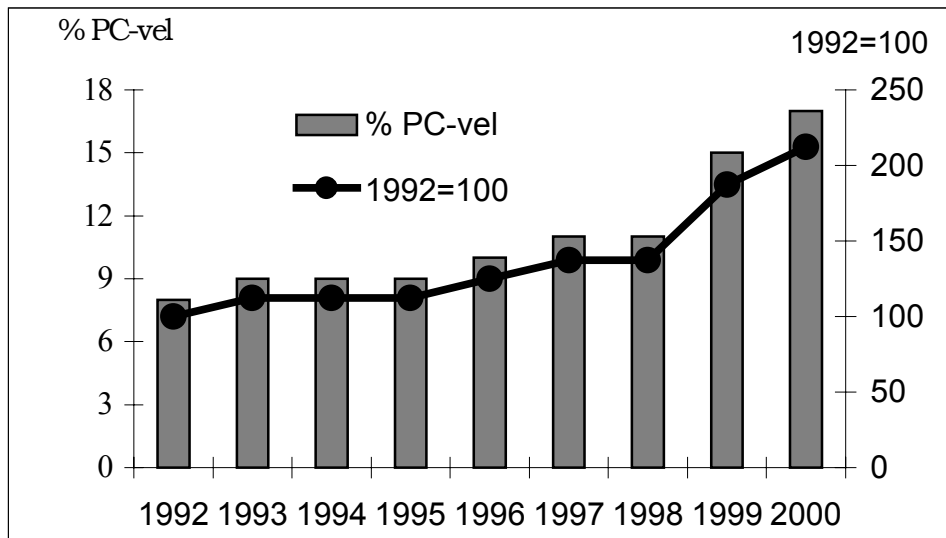
Nem csoda tehát, hogy az Internet elterjedése a kutatás-fejlesztési szférán túl elsőként a vállalatok körében volt megfigyelhető, és még a legfejlettebb országokban is csak az elmúlt néhány évben terjedt el jelentősebb mértékben a lakosság körében. A vállalatok és a fogyasztók közötti elektronikus kereskedelem megjelenése nyomán a piackutatás szempontjából is fontos kérdéssé vált az, hogy milyen mértékben terjedt el az Internet-hozzáférés a lakosság körében. A következőkben erről adunk áttekintést.

A TÁRKI háztartás-vizsgálataiban 1992 óta követi nyomon a lakosság számítógéppel való ellátottságát. Legfrissebb adataink szerint 2000 első felében 658 ezer háztartás (17%) rendelkezett személyi számítógéppel, és ilyen háztartásban élt a teljes népesség 23 százaléka, azaz 2,3 millió fő. A háztartások arányát tekintve e 8 esztendő alatt ez 213 százalékos növekedést jelent, ami önmagában nem tükröz dinamikus növekedést, de látnunk kell, hogy a növekedés üteme az utóbbi két évben nagyobb fokú volt, mint a 1992–1998 közötti időszakban. (3.4.1. ábra és 3.4.1. táblázat)

¹⁶ Magyarországon 1986 óta fejlesztik a K+F jellegű számítógép-hálózatokat az IIF/NIIF program keretében.

3.4.1. ábra

A számítógéppel rendelkező háztartások százalékos aránya, 1992–2000

A számítógépes háztartásban élők között 1,8 millió fő volt 15 évesnél idősebb, és ez a megfelelő korosztály a 22 százalékát teszi ki. A következő megállapítások rájuk vonatkoznak. A számítógéppel rendelkező háztartásban élők valamivel több, mint kétharmada (69%) használja is a számítógépet, 31 százalék azonban nem. A 15 évesnél idősebb népesség 15 százaléka (1,2 millió fő) tehát *otthoni* számítógép használó.

Játék, munka, tanulás: olyan tevékenységek ezek, melyek valamelyike jellemző a számítógép használók 98 százalékára, és mindhárom olyan tipikusan emberi tevékenység, melyről úgy tartják, hogy hozzájárulhat az egyén önmegvalósításához, személyiségének kibontakozásához, fejlesztéséhez. Az otthoni használók háromnegyede szokott játszani, és több mint 50 százalékuk munkavégzésre és/vagy tanulásra szokta a számítógépet használni. (3.4.2. táblázat)

Megjegyzendő, hogy a személyi számítógép már az Internet előtti érában is fontos médium volt az említett területeken, elsősorban a multimédiás eszközök (CD-ROM, hangkártya) megjelenése, illetve elterjedése után. Az Internet lehetőségei révén pedig a számítógép új minőségeket teremtett az emberi kapcsolatok világában is. Ez alkalommal egyszerre túl sok és túl kevés azt mondani, hogy az Internet hatása a társadalmi kapcsolatokra ma még felmérhetetlen. Máris számtalan hipotézis fogalmazódott meg ezzel kapcsolatban, és megkezdődtek a tudományos igényű alapvizsgálatok is.¹⁷ Elég legyen csak arra rámutatni, hogy az Internet világában az egyén különféle virtuális identitásokat ölthet magára, és különféle szerepekben tűnhet fel a hálózat virtuális dzsungelében.¹⁸

Internet-hozzáféréssel a háztartások 4 százaléka rendelkezett 2000-ben. Ez a tavaly regisztrált érték duplája, a két évvel korábbiak pedig négyszerese. A számítógéppel rendelkező háztartások közel negyede pedig (23%) Internet-hozzáféréssel is rendelkezik. (3.4.3. táblázat) Abszolút számban ez kb. 150–160 ezer háztartást jelent.

¹⁷ Ezzel kapcsolatban lásd az UCLA Center for Communication Policy által kezdeményezett World internet Project amerikai eredményeit, melyet „A digitális jövő felmérése” címmel bocsátottak közre természetesen az interneten, a szóban forgó intézet honlapján. (<http://www.ccp.ucla.edu>)

¹⁸ A virtuális azonosság, pontosabban annak hiánya korlátokat jelenthet az internet üzleti célú alkalmazásában. (Vö. digitális aláírás és az autentikáció problémáját.) Kulturális vonatkozásairól lásd még Stalder–Sondheim (2000).

Az otthon on-line személyi számítógépet használók – ez a 15 éven felüli népesség mindössze 3 százaléka – zöme szokott böngészni a világhálón (79%) és/vagy levelezik is (71%) számítógéppel. (3.4.4. táblázat)

2000 tavaszán a 15 évesnél idősebb népesség 41 százaléka volt foglalkoztatott alkalmazottként vagy önálló vállalkozóként. Körükben vizsgáltuk a munkahelyi számítógép-használat bizonyos jellemzőit is.

A foglalkoztatottak 12 százaléka (kb. 950 ezer fő) rendszeresen további 3 százaléka (250 ezer fő) alkalmanként használ munkája során számítógépet. Egy munkanap átlagosan kb. 3 óra 50 percet ülnek a monitor előtt, de magas azok aránya, akik 8 vagy több órás használatról számoltak be (3.4.5. táblázat). A számítógépet használó foglalkoztatottak 33 százaléka (kb. 405 ezer fő) szokott levelezni, saját személyes e-mail címe kb. 235 ezer főnek van. A szóban forgó közel 1 millió aktív kereső személy 27 százaléka alkalmanként vagy rendszeresen böngészik a világhálón (3.4.6. táblázat).

Ha az otthoni és a munkahelyi számítógép-használatot együtt tekintjük, akkor az látható, hogy a 15 éven felüli népesség 23–24 százaléka, a foglalkoztatottaknak pedig 43 százaléka használ számítógépet (kb. 1,9-2,0 millió fő). Az internetet a 15 évesnél idősebb népesség 7-8 százaléka használja, ugyanez az arány a foglalkoztatottak körében 16 százalék.

Nem rendelkezünk adatokkal az ún. net-generáció iskolai Internet-használati szokásairól, és nem kérdeztünk rá vizsgálatunkban arra sem, hogy kik azok, akik könyvtárakban, Internet-kávézókban, avagy ismerősüknél, rokonuknál használják az internetet. Mindez azonban nem változtat a végkövetkeztetésünkön, hogy Magyarországon 2000 első felében az otthoni Internet-használat elterjedtsége alacsony volt. Az elterjedés legfőbb korlátját a magas költségek jelentik. A költségeknek három fő összetevője van a legelterjedtebb hozzáférési mód esetében: 1. a hardver ára, 2. a telefonos adatátvitel, valamint 3. az Internet szolgáltatás ára. 2000 decemberében megjelentek az első ingyenes Internet-hozzáférést kínáló szolgáltatók, igaz egyelőre csak a fővárosban. A kormány is hajlandónak mutatkozik, ha csekély mértékben is, de közvetlenül ösztönözni az otthoni Internet-használatot. 2000 őszén 125 millió forintot fordítottak a Családnét programra, melynek keretében 1400 család vásárolhatott számítógépet és Internet-hozzáférést. Mindezek óvatossá adhatnak okot a folyamat jövőbeni dinamikáját tekintve.

IRODALOM

Felix Stalder–Alan Sondheim. (2000). *Digitális identitás*. Informational Cultures No. 1. Budapest: Media Research Alapítvány.

3.4.1. táblázat

A számítógéppel rendelkező háztartások százalékos aránya és indexált értékei, 1992–2000

	1992	1993*	1994	1995	1996	1997**	1998	1999	2000
Rendelkezik PC-vel	8	9	9	9	10	11	11	15	17
Előző év=100	–	113	100	100	111	110	100	136	113
1992=100	100	113	113	113	125	138	138	188	213
N	2041	1993	1981	1919	1869	1829	1920	2020	2012

Megjegyzések: * kérdőív alapján becsült adat; ** korrigált adat.

3.4.2. táblázat

Szokott-e Ön az otthoni számítógépen ...? – kérdésre adott válaszok megoszlása az otthoni számítógép használók körében (%)

	Játszani	Munkát végezni	Tanulni
Soha	26	43	44
Alkalmanként	42	24	29
Rendszeresen	32	34	27
Összesen	100	100	100
N	585	583	583

3.4.3. táblázat

Az Internet-hozzáféréssel rendelkezők százalékos aránya, 1998–2000

	1998	1999	2000
Teljes népesség	1	2	4
A számítógéppel rendelkezők	9	16	23

3.4.4. táblázat

Böngészés és levelezés az on-line otthoni számítógépet használók körében (%)

	Böngészés		Levelezés	
	%	N	%	N
Soha	21	25	29	34
Alkalmanként	37	44	30	36
Rendszeresen	42	49	41	49
Összesen	100	118	100	119

3.4.5. táblázat**Hány órát tölt a számítógép előtt a munkahelyén? – kérdésre adott válaszok megoszlása (%)**

	Százalék
1 órát	24
2 órát	16
3 órát	8
4 órát	9
5 órát	6
6 órát	10
7 órát	2
8 vagy több órát	15
	8
Összesen	100
N	568

3.4.6. táblázat**A munkahelyi elektronikus levelezés és web-böngészés elterjedtsége a számítógépet használó foglalkoztatottak körében (%)**

	E-mail	Web
Soha	66	73
Alkalmanként	11	13
Rendszeresen	22	14
Összesen	100	100
N	569	566

4. Nemzedékek közötti transzferek (Medgyesi Márton)

4.1.1. Bevezetés

A dolgozatban a TÁRKI 2000. évi Háztartás Monitor-vizsgálatának keretében lefolytatott, a nemzedékek közötti privát transzfereket vizsgáló kutatás eredményeit ismertetjük. A nemzedékek közötti transzferek kérdése a vagyonképződés, a megtakarítói viselkedés magyarázatával kapcsolatos vitáknál került előtérbe. Browning és Lusardi¹ Keynes listáját egy elemmel kiegészítve a következő lajstromát adja a lehetséges megtakarítói motívumoknak:

- váratlan eseményekre való takarékoskodás (elővigyázatossági motívum);
- a jövőbeni szükségletek fedezésére való takarékoskodás (életciklus motívum);
- kamatok, hozamok miatti takarékoskodás (jövőbeni jövedelem motívum);
- fokozatosan növekvő kiadásra legyen lehetőség (előrehaladási motívum);
- függetlenségi motívum;
- vállalkozáshoz tőke (vállalkozói motívum);
- örökség hagyására való takarékoskodás (örökségi motívum);
- takarékoskodó attitűd: pl. fogyasztás növelését tiltó vallási normák követése (fősvénységi, takarékoskodási motívum);
- tartós fogyasztási javakat vásárlása.

A megtakarításokat vizsgáló kutatások a motívumok ilyen komplexitását persze nem tudták kezelni. Ezekben a modellekben a háztartás megtakarításain belül leginkább az életciklus motívum és az örökösödési motívum, illetve még az elővigyázatossági motívum játszik szerepet. A megtakarítói viselkedést magyarázó közgazdasági elméletek közül az életciklus-elmélet szerint az egyének fiatalabb korukban jövedelmük egy részét nem fogyasztják el, hanem megtakarítják, annak érdekében, hogy időskorukban, amikor már nem rendelkeznek keresetekkel, fedezhessék fogyasztásukat. Megtakarításra ebben a modellben akkor fog sor kerülni, ha az adott időszakban az egyén jövedelme meghaladja az átlagos életvagyon², tehát a megtakarítások a jövedelmeknek az életpálya során bekövetkező hosszú távú ciklikusságának a kisimítására szolgálnak. A vagyon pedig nem jelent mást, mint azokat az ideiglenesen felhalmozott javakat, amelyeket a középkorú generáció összegyűjtött, hogy majd öregkorában elfogyassza. A másik lehetőség szerint az egyének megtakarításait az motiválja, hogy örökséget szeretnének hagyni gyermekeik számára, ami alapján a vagyon nemzedékről nemzedékre szálló erőforrások tömegét jelentené. Gazdaságpolitikai szempontból ez azért fontos, mert a vagyon két fajtája (életciklus, illetve nemzedékek közötti transzfer) teljesen más eszközökkel befolyásolható. Az előbbire olyan beavatkozások lennének hatással, mint pl. a nyugdíjkorhatár emelése, míg az utóbbit pl. az örökségek adóztatása befolyásolná. A nemzedékek közötti transzfereknek azonban nem

¹ Browning és Lusardi (1996)

² Az életvagyon nem más mint az egyén élete során kapott munkajövedelmek születéskorra diszkontált értéke. (Modigliani, 1985).

minden fajtája jelent az életciklus motívumtól eltérő megtakarítást. A véletlenszerű örökség modellje szerint a döntéshozó időhorizontja nem terjed tovább saját életénél, tehát pusztán arról van szó, hogy fogyasztó saját életciklusára tervez, de mivel nem tudja biztosan halálának idejét, nem tudja pontosan mennyi vagyont kell felhalmoznia aktív élete során nyugdíjas évei fogyasztásának fedezésére. Ezért itt a nemzedékek közötti transzfereknek azokra a fajtáira koncentrálunk, amelyek biztosan az életciklustól eltérő megtakarítói motívumot jelentenek, tehát az ún. „*inter-vivos*” (élők közötti) transzferekre, valamint az életbiztosításra. Itt most először a transzferekkel kapcsolatos kérdések alapvető megoszlásait, és társadalmi-gazdasági háttérváltozók szerinti keresztábra-elemzését mutatjuk be, az összes transzferre és külön a nemzedékek közötti *inter-vivos* transzferekre. Ezután a transzferadási szándék elterjedtségét vizsgáljuk, az *inter-vivos* ajándékok és más szándékolt nemzedékek közötti transzferek összesítésével.

4.1.2. Transzferek fajtái, gyakoriságok, keresztábrák

A nemzedékek közötti transzfereknek alapvetően két fajtájuk van: az egyik, az örökség az illető halálával száll a következő generáció kezére, a másik az *inter-vivos* transzfer azt jelenti, hogy a szülő élete során adott ajándékok formájában adja át vagyonát gyermekeinek. Az elméleti bevezetőben azonban láttuk, hogy az örökség nem feltétlenül szándékos, egy szülő jelentős örökséget hagyhat hátra akkor is, ha egyáltalán nem áll szándékában gyermekeire hagyományoznia vagyonát, de a várakozásainál előbb halálozik el. A szülők élete során átadott ajándékok azonban nyilvánvalóan szándékoltak, így sokkal több információt szolgáltatnak nekünk a transzfer-adás motivációjáról. Vizsgálatunkban ezért az *inter-vivos* vagyontranszferekre koncentráltunk. A nemzedékek közötti transzferekkel kapcsolatos kérdéseinket a TÁRKI Háztartás Monitor-vizsgálatának 2000. évi felvétele keretében bonyolítottuk le. A vizsgálat mintájába kerülő 2013 háztartás kiválasztása úgy történt, hogy minden magyarországi háztartásnak egyenlő esélye volt. A mintába kerülő háztartásokról egyrészt egy ún. háztartás kérdőívben vettünk fel adatokat (háztartástagok listája, háztartási jövedelmek, megtakarítás, vagyon, lakás-jellemzők), amelyet a háztartás gazdálkodásával leginkább tisztában levő személlyel a kérdezőbiztosnak kellett kitöltenie. Emellett minden 16 éven felüli háztartástaggal egyéni kérdőív is készült. Az adatfelvétel során mind az egyéni, mind a háztartásra vonatkozó kérdőívben szerepelt transzferekkel kapcsolatos kérdésblokk. Az egyéni kérdőívben a kapott vagyon-transzferekkel kapcsolatban tettünk fel kérdéseket, a háztartás kérdőívben pedig a transzferek adásával kapcsolatban szerepeltek kérdések. Először most az ajándékok kapásáról felvett adatainkat elemezzük, majd az adott ajándékok elemzésére térünk ki.

4.2.1.1. A kapott transzferek elemzése

A kapott transzfereknél a vagyon-transzfereken belül megkülönböztettünk humán tőke, vagyontárgy, illetve nagyobb összegű pénz, értékpapír-transzfert. Ami nem képezte tárgyát kutatásunknak azok a közvetlenül kapott fogyasztási segítségek, amelyek sem az illető fizikai, sem humán vagyonának gyarapodásához közvetlenül feltehetőleg nem járulnak hozzá (pl. a szülők által a kiskertben a gyerekek termelt zöldségek, napi kiadásokhoz való hozzájárulás³), valamint a munka-transzfer (pl. idős szülő gondozása, gyermekfelügyelet). Mind a humán, mind a fizikai, illetve a pénzvagyon különböző fajtái esetében megkérdeztük a válaszadót, hogy élete során részesült-e valaha ilyen ajándékban és ha igen, akkor kitől, mikor, milyen alkalomra, milyen formában és milyen értékben kapta. Megközelítésünk tehát általánosabb volt, kérdéseink nemcsak az *inter-vivos* intergenerációs transzferekre

³ Kivéve az iskolai tanulmányok alatti megélhetéshez való hozzájárulást, ez beletartozik az általunk vizsgált transzferek körébe.

vonatkoztak, de a lekérdezett információ alapján el tudtuk különíteni a transzfereknek ezt a részhalmazát.

Először a kérdésekből összegzett alapvető gyakoriságokat mutatjuk be, az összes és az 1995 utáni transzferek esetében (ld. 4.1.1. táblázat). Összességében a teljes mintában az egyéni kérdőívre válaszolók 39,4 százaléka számolt be transzferről eddigi élete során. 18,5 százalék volt azok aránya, akik valamilyen képzéshez kaptak támogatást, tehát emberi tőke jellegű transzfert kaptak, 27,7 százalék volt aki valamilyen vagyontárgyat, vagy annak megvásárlásához kapott segítséget, és 6,1 százalék volt, aki nagyobb összegű pénz-, illetve értékpapír-transzferről számolt be. Természetesen az egyén élete során nemcsak egy alkalommal részesülhet vagyontranszferben, így kérdéseinkben mi is lehetőséget adtunk a többszöri transzferről való beszámolásra. A válaszadók két ötöde, amelyik saját bevallása szerint élete során részesült már vagyonaajándékban összesen 3129 transzferről számolt be, ami azt jelenti, hogy azok, akik kaptak ilyen ajándékot átlagban 2,1 transzferben részesültek. Az elmúlt öt év során, tehát 1995 után az egyéni kérdőívre válaszolók közül 14,5 százalék részesült valamilyen formában vagyontranszferben. Az emberi tőke transzfert kapók aránya 7,7 százalék, a vagyontárgy megszerzéséhez segítséget kapók pedig 7,2 százalékot tettek ki. Mintegy 2,5 százalék volt az elmúlt öt év során a nagyobb pénz-, értékpapír adományról beszámolók aránya. Összességében mintánkban 1096 transzfer történt az elmúlt öt évben, amely a transzfert kapók számára vetítve fejenként két transzfert jelent.

Az egyes transzfer-fajták előfordulásának gyakoriságát a 4.1.2. táblázatban tüntettük fel. A humán tőke transzfereken belül a felsőfokú tanulmányokhoz, szakmát adó tanfolyamhoz és a jogosítvány megszerzéséhez kaptak legtöbbször támogatást eddigi életük során, ilyen transzferekről a válaszadók 6 százalék körüli aránya számolt be. Ennél valamivel kevesebben voltak, 3 százalék körüli aránnyal azok, akik érettségihez, megélhetési költségekhez, nyelvtanuláshoz kapott segítséget említettek. Az elmúlt öt év transzfereit vizsgálva is hasonló kép rajzolódik ki, a felsőfokú végzettség megszerzéséhez és a szakmát adó iskola elvégzéséhez kapott segítséget említik a legtöbbször (2,5%). A vagyontárgyak, illetve ezek megvásárlásához kapott segítség esetében egyértelműen a lakásvásárlás viszi a prímet, a válaszadók 20 százalék számolt be lakás megszerzéséhez kapott anyagi segítségről. Körülbelül feleannyian (11%) voltak, akik a bútortvásárláshoz kapott segítséget is említették. Autóhoz, valamint más tartós műszaki cikkhez is a válaszadók mintegy 5 százalékát segítették hozzá. 1995 utáni transzfereket vizsgálva majdnem 5 százalék a lakástanszfert kapók aránya, de bútor és tartós műszaki cikkhez való hozzájutásnál is a válaszadók 2,5 százaléka számolt be segítségről.

Minden kapott transzfer esetében megkérdeztük a válaszadót, hogy mikor kapta, kitől kapta, milyen alkalomból kapta, illetve milyen formában kapta azt. A transzferek jellemzőinek megoszlását a 4.3. táblázatban mutatjuk be. Az ajándékban való részesülés időpontjával kapcsolatos válaszok alapján az látszik, hogy 1995 utáni transzferről, amint már láttuk 14,5 százalék, 1985 és 95 közötti transzferről 15 százalék, 1970 és 85 között kapott transzferről 13 százalék, 1945 és 1970 közötti transzferről 4,7 százalék számolt be, míg ennél korábbi transzferekről már csak elvétve tesznek említést. Ez persze természetes, hiszen mintánk tagjai közül sokan akkor még meg sem születtek, vagy túl fiatalok voltak. Meg kell jegyezni, hogy mintánk semmiképpen sem reprezentálja jól a korábbi évtizedekben lezajlott transzfereket, mivel csak a jelenleg élők által kapott transzfereket tartalmazza, és a korábban transzfert kapók közül már nincs mindenki életben. Továbbá minél távolabb megyünk vissza az időben, annál jobban torzítja adatainkat a távoli múltban történt eseményekre való tökéletlen emlékezés, ami minden retrospektív vizsgálat megbízhatóságát rontja. Ezért nem is elemezzük külön-külön a korábbi periódusok transzfereit.

Az adományozó személye alapján messzemenően a szülőktől kapott segítség a leggyakoribb, ilyenről a válaszadók 27 százaléka számolt be. Az összes transzfer majdnem 70 százaléka a szülőktől a gyermekek felé irányuló ajándék. A nagyszülőktől kapott transzferről csak elenyészően kevesen számolnak be, míg felfelé irányuló intergenerációs transzferről szinte senki. Ez persze nem jelenti azt, hogy a gyermekek nem törődnének

szüleikkel, valószínűsíthető, hogy a családfán felfelé irányuló transzferek kevésbé vagyontranszfer formáját öltik, hanem mondjuk látogatási, segítségnyújtási, gondozási időt. Az elmúlt öt év transzferei között is a szülőktől kapott transzferek fordulnak elő a legnagyobb arányban, de némileg kisebb a túlsúlyuk, mintha az összes transzfert néznénk. Ezen kívül csak az egyéb kategóriában van számottevő számú válasz, ami azt is jelenti, hogyha pontosabb képet akarunk nyerni a transzferek származási helyéről, akkor nem feltétlenül elég a különböző rokoni szálakat figyelembe venni. A transzferben részesülő életkora szerinti csoportosításnál kiderül, hogy a vagyontranszferek leginkább a fiatal korosztályokat érintik⁴. Az összes eddig kapott vagyontranszfert figyelembe véve a válaszadók 19 százaléka számolt be 18 és 25 éves életkora között kapott transzferről. 26 és 30 éves kora között a válaszadók 9 százaléka részesült transzferben, míg az 50 év feletti életkorban már elenyésző számban fordulnak csak elő vagyon ajándékok. Nagyon hasonló a kapó életkora szerinti megoszlás az elmúlt öt év transzferei alapján is, itt is a 18 és 25 éves korosztályra tartozó válaszadók kapnak a legnagyobb arányban transzfert.

A vagyontranszferek sokszor az egyén életének valamilyen nagyjelentőségű eseményéhez kötődnek, mint pl. nagykorúvá válás, házasság, gyermekszületés, családtag halála vagy munkával kapcsolatos események, mint pl. munkanélkülivé válás. Megpróbáltuk a transzfereknek ezekhez az eseményekhez való kapcsolódását is tetten érni. A válaszadók egytizede említette a nagykorúvá válást valamilyen vagyontranszferrel kapcsolatban. Hét százaléknál fordult elő, hogy házasságkötéshez kapcsolódott a transzfer, míg 3 százalék egyéb családi eseményt jelölt meg a transzfer apropójául. Mintegy 6 százalék volt azok aránya, akik örökségként részesültek vagyonban, és meglehetősen nagy, 13 százalékos volt azon válaszadók aránya, akik egyik felsorolt alkalmat sem találták jellemzőnek az általuk kapott transzferekre. A vagyontárgyakhoz való hozzájutásban kapott segítségeknél arra is rákérdeztünk, hogy milyen formában kapta ezt a támogatást az illető. A válaszadók 9 százaléka említette, hogy a vagyontárgyat (pl. lakást) természetben kapta, de ennél sokkal jelentősebb volt azok aránya, akik pénzüben segítséget kaptak annak megvásárlásához (17%). Néhányan azt is említették, hogy kölcsönt kaptak a vagyontárgy megvételekor. Hasonló volt a vagyontranszfer formájának megoszlása a 1995 utáni transzfereknél: legnagyobb arányban pénztámogatást említettek (5%), ennél kevesebben számoltak be arról, hogy vagyontárgyat kaptak volna ajándékba (3%).

4.1.2.2. Kapott intergenerációs, „inter-vivos” transzferek elemzése

Ezek után a vagyontranszfereken belül elkülönítettük a kutatásunk valódi tárgyát képező nemzedékek közötti *inter-vivos* (nem örökségként kapott) transzfereket. Mivel, ahogy az előbb láttuk a családfán felfelé, az idősebbik generáció felé irányuló vagyontranszfer csak elenyésző arányban fordult elő mintánkban, ezért csak a fiatalabb generációk felé irányuló transzfereket vesszük számításba. Azokat a transzfereket nem tekintjük itt tehát elemzésünk tárgyának a továbbiakban, amelyeket nem a szüleiktől vagy a nagyszüleiktől kaptak a válaszadók, illetve amelyeket örökség formájában kaptak. Ideálisan azokat a transzfereket számolnánk ide, amelyek a szülőktől az önálló (nem eltartott) gyermek felé irányulnak. E célból egyes tanulmányok csak a háztartáson kívülről kapott transzfereket veszik számításba. Ezt mi külön nem kérdeztük meg, mert a retrospektív kérdésnél már túl bonyolult lett volna a kérdésre válaszolni, ugyanakkor az együttélés elvileg sem jelent mindig eltartotti státust. Végül is a 18 éves kor előtt kapott transzfereket, valamint a 18 év feletti, de eltartott tanulóknak adott transzfereket zártuk ki az elemzésből. Ezentúl a transzfereknek erről a csoportjáról beszélünk, ha az összes transzferről vagy a transzferek egy másik csoportjáról lesz szó, akkor azt külön jelezzük. Összességében (ld. ismét 4.1.1. táblázat) így a válaszadók 23,9 százaléka részesült *inter-vivos* nemzedékek közötti

⁴ Itt értelemszerűen csak azokat a transzfereket tudtuk számításba venni, amelyeknél a válaszadó pontosan megjelölte, hogy melyik évben kapta azt.

transzferben eddig élete során. Mintegy 9,2 százaléka a válaszadóknak részesült emberi tőke jellegű intergenerációs ajándékban, lakást, földet 13,3 százalék kapott ilyen formában. Másfajta vagyontranszfer (jármű, tartós műszaki cikk, ékszer, festmény) szintén lényegében ekkora arányban kaptak a kérdezettek. Nagyobb összegű pénz, értékpapír csak a válaszadók 2,2 százalékának jutott ilyen módon. Az elmúlt öt évben összesen a válaszadók 8,3 százaléka kapott intergenerációs *inter-vivos* transzfert. Három és fél százalék volt az emberi tőke jellegű transzfert említők aránya, 3,3 százalék kapott lakást vagy földet, 4,3 százalék pedig más vagyontárgyat.

Összehasonlításképpen megnéztük, hogy hogyan viszonyulnak adataink a KSH 1995-ös Gyermekek és Ifjúság felvételének eredményeihez (ld. 4.1.4. táblázat). Ez a kutatás a fiatal korosztály életkörülményeit vizsgálta, mintájába olyan háztartások tartoztak, amelyek 29 éves, illetve annál fiatalabb háztartástagokkal rendelkeztek⁵. A vizsgálat kérdőíve két helyen is tartalmazott háztartások közötti transzferekre vonatkozó kérdést. Egyrészt a háztartásra vonatkozó kérdőívben megkérdezték, hogy kapott-e a válaszadó háztartása szülőktől, rokonoktól anyagi vagy nem anyagi támogatást, és megkérdezték a szülőktől kapott különböző nem anyagi (munka, termény) és anyagi támogatást, illetve annak formáit. A kérdőívben szereplő támogatási formák a következők voltak: a napi háztartási kiadásokhoz; egyéb háztartási kiadásokhoz való hozzájárulás; kisgazdaság termékeinek adományozása; gyermek szükségleteire; nyaraláshoz, utazáshoz adott segítség; kieső jövedelem pótlására; bútortvásárlásra, illetve lakás-építéshez, vásárláshoz adott támogatás. A bútortvásárláshoz, lakásépítéshez, vásárláshoz, illetve a nagyobb háztartási kiadásokhoz (nagy értékű háztartási gépek beszerzése) kapott támogatások esetén tudjuk összehasonlítani ennek a kutatásnak eredményeit a saját felvételünkből kapott adatokkal, amit a 4.1.4. táblázatban szemléltetünk. Harcsa a KSH felvétel adatait 1984 és 1995 között összehasonlítva arra a megállapításra jutott, hogy csökken azon fiatal házaspárok aránya, akik szüleiktől segítséget kapnak, és ráadásul a szülői segítségben részesülők aránya erőteljes szóródást mutat pl. településtípusonként és foglalkozási kategóriánként.

A továbbiakban az 1995 utáni nemzedékek közötti *inter-vivos* transzferek (ajándékok) esetében azt vizsgáljuk, hogy hogyan változik a transzferekben részesülő személyek aránya a különböző társadalmi-gazdasági jellemzők szerint. Tekintsük először az 4.1.1. ábrán az utóbbi öt évben transzferben részesülők életkori profilját, ami a különböző fajta *inter-vivos* transzferek esetében egy ábrába tömörítve mutatunk be. Látható, hogy a 18 és 25 évesek között fordultak elő a legnagyobb, 23,9 százalék arányban a humán tőke transzferekről beszámolók, és arányuk folyamatosan és meredeken csökken az idősebb korosztályok felé. A lakásvásárláshoz, építéshez kapott támogatás görbéje viszont nem egy egyenesen lefelé lejtő pályát ír le, hanem a 26 és 30 év közötti korosztálynál éri el maximumát. A korai harmincas éveikben járók mintegy nyolcada számolt be arról, hogy kaptak ilyen célú segítséget szüleiktől, nagyszüleiktől. Ehhez hasonló pályát ír le az egyéb vagyontranszferek előfordulása, a görbe néhány százalékponttal a lakásvásárlás görbéje felett halad, és 14,9 százalékos aránynál éri el a maximumát, a 26–30 évesek csoportjánál. A pénzbeni intergenerációs transzfer előfordulása nem mutat jelentős változékonyságot a transzferben részesülő személy életkora szerint. Végül az egyes görbék összegeként előáll az összes intergenerációs *inter-vivos* transzfer életkor szerinti ábrája, amely a humán tőke jellegű *inter-vivos* transzfer életkori profiljának vonalát követve a 18–25 éves korosztály esetében mutatja a legmagasabb arányt 31,6 százalékot és innen meredeken csökken. A 36–40 éves korosztálynak már kevesebb mint egytizede számolt be transzferről az utóbbi öt évben.

Mivel az intergenerációs transzfereket kapók aránya ilyen erőteljes életkori jellegzetességeket mutat, a többi magyarázó változó hatását csak a 40 év alatti korcsoporton belül nézzük (ld. 4.1.5. táblázat). Ezzel valamelyest ki tudjuk szűrni a többi magyarázó változó eloszlásának kor szerinti egyenlőtlenségeit, pl. hogy az idősebbek közül kevesebben szereztek magas iskolai végzettséget, többen laknak falvakban és esetleg alacsonyabb

⁵ Harcsa (1996).

jövedelműek. Iskolai végzettség szerint az érettségivel rendelkezők és nem rendelkezők látszanak eltérni a transzferben részesülő aránya szempontjából. Az összes *inter-vivos* transzfert tekintve a legmagasabb iskolai végzettségként érettségivel bírók között 35,4 százalék, a felsőfokú diplomával rendelkezők között 46,9 százalék a transzferben részesülők aránya, míg az alacsonyabb iskolai végzettségűek között ennél jóval alacsonyabb 13–15 százalékos értéket becsültünk.

A következő lépcsőben a háztartás anyagi helyzete szerint vizsgáljuk a transzferekben részesülők arányát. Azt vártuk, hogy a jobb anyagi (jövedelmi, vagyoni) helyzetű személyek valószínű, hogy jobbmódú felmenőkkel is rendelkeznek, tehát nagyobb valószínűséggel kapnak transzfereket. A 4.1.2. ábra az egy főre jutó háztartási jövedelem kvintiliseiben mutatja a különböző transzferekben 1995 után részesülők arányát a 40 év alatti népességben. Úgy tűnik, hogy a humán tőke jellegű transzfer és a lakás-transzferek jövedelem tekintetében eltérően viselkednek. Az emberi tőke típusú transzfernél ugyanis az igazi választóvonal a második és harmadik kvintilis között látszódnak húzódni. A harmadik kvintilisben 31,9 százalék az ilyen transzferben részesülők aránya, szemben az első két kvintilisben 7–13 százalékos arányával. Ezzel szemben a lakástranszfer esetében, de a többi vagyontárgy transzfer esetében (az ábrán nem mutatva, de a melléklet táblázatban) is csak az ötödik kvintilisben, a legmagasabb jövedelemmel rendelkező 20 százalékban nő meg, 19 százalékra a transzferek előfordulásának valószínűsége. Az összes transzfer tekintetében ennek az a következménye, hogy két ugrás tapasztalható a jövedelem szerinti megoszlásban: az alsó két kvintilisben 20 százalék alatti a transzferben részesülők aránya, a harmadik ötödben már 34 százalék, a negyedikben viszont visszaesik 25,8 százalékra. Az ötödik kvintilisben viszont megint megugrik, és itt éri el legmagasabb arányát 38,9 százalékot a transzferben részesülők aránya.

A háztartás vagyoni helyzetét a tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezés alapján operacionalizáltuk. A vizsgálat háztartás kérdőívében megkérdeztük, hogy rendelkezik-e a háztartás különböző tartós fogyasztási cikkekkel. A kapott arányokból z-score-okat számítottunk (0 átlagú, egységnyi szórású változókká alakítottuk), majd ezeket összegezve képeztük a háztartások ötödeit. Az így definiált vagyoni helyzet szerint nagymértékben szóródik a transzfert kapók aránya. A felső kvintilisben majdnem egyötöd az *inter-vivos* transzfert kapók aránya, a negyedikben pedig 12,6 százalék, ezzel szemben a tartós fogyasztási cikkekkel legrosszabbul ellátott két kvintilisben csak 3 százalék a transzferben részesülők aránya. Településtípus szerint is érdemesnek gondoltuk megvizsgálni a transzfert kapók arányát, annak alapján, hogy feltételezni lehet, hogy a kistelepüléseken jobban összetartanak a családok, gyakrabban találkoznak, erősebbek a családi segítségnyújtási kötelek. Tapasztalunk is eltéréseket a transzferekben részesülők arányában, de ezek iránya a várakozásainkkal ellentétes: ezek szerint transzferben részesülők aránya a megyeszékhelyek lakosai körében a legnagyobb (22,5 százalék), míg a falvakban a legkisebb (13 százalék). Ez persze nem cáfolja meg teljes egészében kiinduló hipotézisünket, hiszen lehetséges, hogy a községekben valóban gyakoribb a nemzedékek közötti segítségnyújtás, csak jellemzően más formákban bonyolódik (munka-segítség, fogyasztási javak adása), mint amire vizsgálatunk kiterjed. Családi állapot szerint az egyedülálló gyermekkel nem rendelkező 40 éven aluliak esetében a legnagyobb az összes transzfer gyakorisága, de jelentős eltérések vannak a humán tőke jellegű és a lakástranszfer esetében is. Az előbbi valóban az egyedülálló gyermeknélküliek körében a leggyakoribb (27,9%), a lakástranszfernél viszont már nem jellemző a fölényük, sőt a gyermekkel nem rendelkező párok esetében a legmagasabb a lakástranszfert kapók aránya (bár igaz, hogy az alacsony esetszám miatt itt már nagyon pontatlanok a becsléseink). Ugyanakkor ebben az életkori csoportban sem jellemző, hogy a transzfereket a likviditási gondokkal küzdő személyek kapják, tehát azok, akik olyan háztartásokban laknak, amelyek hitelkérelmét az elmúlt két évben visszautasították, illetve azért nem folyamodtak pénzintézethez hitelkérelemmel, mert attól tartottak, hogy visszautasítással fognak találkozni.

4.1.2.3. Az adott transzferek elemzése

Kutatásunknak a másik, a transzferek adására vonatkozó kérdésblokkja a háztartás kérdőívben szerepelt. Itt úgy jártunk el, hogy megkérdeztük a háztartás kérdőívre válaszoló személyt, hogy van-e 18 évnél idősebb gyermekük a háztartáson kívül, és az utóbbi két évben adtak-e bármilyen anyagi segítséget különélő gyermekeiknek, és ha igen összesen mennyit. Ahhoz, hogy elemezhető esetszámunk legyen itt nem korlátozhattuk magunkat a korábban specifikált vagyontranszferekre, és szükség volt arra is, hogy kétéves intervallumra kérdezzünk rá. A 2013 megkérdezett háztartás valamivel több mint felében, 1024-ben mondták, hogy van 18 éven felüli gyermekük a háztartáson kívül. Az ilyen háztartások 34,2 százalékában számoltak be arról, hogy az elmúlt két évben anyagi segítséget nyújtottak valamelyik gyereküknek. Mivel 18 éven felüli gyermekkel gyakorlatilag csak a 40 év feletti háztartások rendelkeznek, így természetesen a transzfer-adás elemzését a különböző életkori csoportokban csak a 40 feletti kategóriákban tudjuk elvégezni (ld. 4.1.3. ábra).

Ezek szerint 40 és 70 év közötti szülők között nagyjából egyforma 35–40 százalék közötti az elmúlt két évben valamelyik háztartáson kívüli gyermekének anyagi segítséget nyújtók aránya. A 70 év feletti körében azonban már alacsonyabb, mindössze 23,3 százalék. A transzfer-adás előfordulásával kapcsolatos alapvető hipotézisünk természetesen az, hogy minél nagyobb jólétben élnek a szülők annál gyakrabban tudják segíteni gyerekeiket. A jólét azonban nemcsak a szülő jó jövedelmi helyzetét, hanem pl. egészségi állapotát is jelentheti. Ahogy a 4.1.4. ábrán is látható, a transzfer-adás gyakorisága a szülők jövedelmi helyzete szerint lényeges eltéréseket mutat. A legfelső kvartilisben a szülők kis híján fele (46,6%) adott valamelyik gyermekének, míg a legkevesebb jövedelemmel rendelkező negyedben csak 20 százalék volt az anyagi segítséget adók aránya. Ugyancsak látható némi különbség a szülő egészségi állapota szerint: azok körében, akiknek egészségi állapotuk megítélésük szerint a hozzájuk hasonló korúakéhoz képest rosszabb, 30,4 százalék a gyermekeiknek anyagi segítséget nyújtók aránya, míg a magukat a hasonló korúaknál egészségesebbnek vagy ugyanolyan egészségesnek tartók között 6–7 százalékponttal magasabb.

Amennyiben volt a megkérdezetteknek 18 évnél idősebb gyermekük a háztartáson kívül, felvettünk a gyermekekről is néhány alapvető adatot: nem, születési év, iskolai végzettség, munkaerő-piaci státus, van-e saját lakása, és milyen gyakran beszél a válaszadóval. A gyermekek jövedelmi helyzetének mérésére azt a megoldást választottuk, hogy megkértük a válaszadót, hogy állítson fel rangsort gyermekeinek anyagi helyzete szerint. Azért választottuk ezt a megoldást, mert megbízhatatlannak ítéltük a szülők gyermekeik jövedelmével kapcsolatos összegszerű becsléseit. Így azonban becsléseinkben nem a gyermek jövedelmének konkrét összege szerepel, hanem egy olyan dichotóm-változót képeztünk, amely azt mutatja, hogy az adott gyermek a szülő által felállított rangsorban az utolsó helyet foglalja el. Így természetesen csak azokat a megfigyeléseket tartottuk meg elemzésünkhöz, ahol szülőnek nemcsak egy gyermeke volt. Elemzésünk alapegysége a szülő-gyerek pár. Ehhez úgy transzformáltuk az adatállományt, hogy minden gyerek külön rekordban legyen, a szülőre vonatkozó adatokkal együtt. Tekintsük tehát most a transzfer előfordulásának gyakoriságát, illetve a transzfer összegét a gyermek különböző tulajdonságai szerint. A 4.1.6. táblázat tanúsága szerint a gyermek nemének és munkaerő-piaci státusának nincs statisztikailag számottevő hatása a transzfer előfordulására. Látható ugyanakkor, hogy nagyobb arányban kaptak transzfert a fiatalabbak (18 és 34 év közöttiek), a magasabb iskolai végzettségűek és a saját lakással nem rendelkező gyermekek az elmúlt két év során. Ami számunkra különösen érdekes, hogy a szülei által gyermekeik között a legrosszabb anyagi helyzetűnek ítélt gyermekek között szignifikánsan nagyobb a transzfert kapók aránya. Ugyancsak magasabb a transzfer előfordulásának aránya azoknál a gyermekeknél, akik hetente beszélnek telefonon vagy személyesen szüleikkel.

4.1.3. Transzfer-adási szándék elterjedtsége

A nemzedékek közötti szándékolt vagyontranszfer nemcsak *inter-vivos* ajándék formáját öltheti, hanem lehet pl. életbiztosítás is. Az életbiztosítás, legegyszerűbb formájában ugyanis nem más, mint, hogy életjáradékért cserébe az egyén halálakor egy fix összeget kap a szerződésben meghatározott kedvezményezett. Így az életbiztosítás vásárlása szintén szándékolt nemzedékek közötti transzfert jelent.

4.1.3.1. Életbiztosítás

Az életbiztosítások előfordulásánál⁶ azokat az életbiztosítási formákat tekintettük, amelyek az életbiztosítás tulajdonosának halála esetén fizetnek a kedvezményezett részére és a kedvezményezettek között a gyermekek is szerepeltek. Az életbiztosítással rendelkezők előfordulását a különböző társadalmi-gazdasági háttérváltozók szerint a 4.1.7. táblázata elemzi. Ezek szerint életbiztosítással legnagyobb arányban a 41 és 50 év közöttiek rendelkeznek, ebben az életkori csoportban 17 százalék az életbiztosítással rendelkezők aránya. A 31–40 évesek, valamint az 51–60 évesek esetében sem sokkal alacsonyabb ez az arány, 15 százalék, illetve 12 százalék. A többi korcsoportban viszont igen ritka az életbiztosítással rendelkezők előfordulása: mind a harminc éves kor alattiak, mind a hatvanadik és hetvenedik életév között 5 százalék alatti az életbiztosítás-tulajdonosok aránya, a hetven éven felüliek között pedig még ennél is kisebb (1%). Ezek alapján úgy tűnik, hogy nem jellemző ma Magyarországon az, hogy az idős népesség életbiztosítás vásárlásával szüntetné meg vagyonában az életjáradék-jellegű elemek jelentőségének esetleges megnövekedését. Érdekes megfigyelni, hogy a gyermektelenek között is jelentős arányban fordulnak elő az életbiztosítással rendelkezők, sőt a gyermekszám növekedésével csökkenő tendenciájú az életbiztosítással rendelkezők aránya. Természetesen ez a vagyonforma is szoros összefüggést mutat az egyén jólétével, ráadásul viszonylag egyenlőtlen eloszlást mutat, hiszen a legmagasabb iskolai végzettségűek, legmagasabb háztartási jövedelemmel rendelkezők és legnagyobb vagyonnal rendelkezők között nő meg jelentősen az életbiztosítás előfordulása.

4.1.3.2. Szándékolt transzferek együttes elemzése

Az összes transzferre vonatkozóan is vizsgálhatjuk a transzfer-adási szándékkal rendelkezők arányát és társadalmi-gazdasági háttérváltozók szerinti megoszlását. Az *inter-vivos* transzfer adása, illetve az életbiztosítás kiváltása mellett a végrendelet írása (kedvezményezettként a gyermekkel) és az örökösödési/eltartási szerződés kötése is kinyilvánított szándékot jelent az egyén vagyonának a következő generációra való átruházására. A végrendelet és az eltartási szerződés azonban csak nagyon kevés egyént érintettek mintánkban: végrendeletünkben gyermeküket is örökösként megnevezők aránya alig 2 százalék a teljes felnőtt népességben, a gyermekükkel eltartási szerződésben levők aránya pedig még ennél is kisebb. Az eddig tárgyalt formák esetében a transzferadási szándék már cselekvésekben is testet öltött. Ahogy azt már korábban említettük lehetőségünk van még az attitűdök szintjén is mérni a nemzedékek közötti transzferekkel kapcsolatos szándékot, mégpedig azáltal, hogy a háztartás kérdőívben szerepelt egy kérdéssor a megtakarítói motívumokról, és ebben azt is megkérdezték, hogy takarékoskodik-e az adott háztartás a gyerekekkel kapcsolatos nagyobb kiadásokra, vagy arra, hogy

⁶ A vagyoni szerkezet vizsgálatával ellentétben itt egyéni szinten elemezzük az életbiztosítás előfordulását, mivel az életbiztosításokra vonatkozó kérdéseink az egyéni kérdőívben szerepeltek.

örökséget hagyjon. Ilyen választ adó háztartásban az egyének 15,2 százaléka lakott. A rendelkezésre álló információ alapján kétféleképpen mértük a transzferadási szándék elterjedtségét: első indikátorunk csak a cselekvések szintjén is megnyilvánuló transzfer tényét regisztrálják, míg a második a megtakarítói motívumok közötti transzferadási szándékot is figyelembe veszik. A megtakarítói motívumokra vonatkozó információ figyelmen kívül hagyása esetén ilyen értelemben a felnőtt lakosság 22,5 százalék jellemezhető összességében öröknyilvánulási (illetve transzfer-) motívummal, de ha ezeket is hozzávesszük, akkor 10 százaléknival többen, a felnőttek egyharmada rendelkezik transzfer-adási viselkedéssel vagy nyilvánította ki ebbéli szándékát. Ahogy a 4.1.7. és 4.1.8. táblázatban is látható a transzfer-adási szándékkal rendelkezők aránya mindkét definíció mellett az 51 és 60 évesek között a legnagyobb.

A gyermekek száma szerint a kétgyermekesek között a legmagasabb a transzferadási szándék, jövedelem szerint pedig a két felső kvintilist jellemzi a transzferadási szándék leginkább. Iskolai végzettség szerint érdekes mintát kapunk: a megtakarítói motívumok nélküli (tehát az első) definíció szerint nem sokkal magasabb a transzferadási szándék a felsőfokú végzettségűek csoportjában, mint a legfeljebb nyolc általánost végzettek között, amennyiben azonban a megtakarítói motívumokat is figyelembe vesszük, már jelentős a különbség az iskolázottabbak javára. Az is látható, hogy a míg a megtakarítói motívumok között a transzfer-adási szándék említése a felsőfokú végzettségűek körében sokkal magasabb, mint az alacsonyabb végzettségűek között.

IRODALOM

Browning, Martin–Lusardi, Annamaria (1996): Household saving: micro theories and macro facts. *Journal of Economic Literature* vol.34, 1797–1855.

Harcza István (1996): Az ifjúság életkörülményei. Gyermekek a családban családok közötti együttműködés. *Társadalomstatistikai füzetek* 17, KSH, Budapest.

Modigliani, Franco (1985): Életciklus, takarékoság és nemzeti vagyon (Előadás a Nobel-díj átvétele alkalmából). Megj.: Modigliani: Pénz, megtakarítás, stabilizáció. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1985.

4.1.1. táblázat

Összes, illetve *inter-vivos* intergenerációs humán tőke, vagyontárgy, illetve pénz jellegű transzferek előfordulása a teljes mintában és 1995 után

	Összes transzfer			1995 utáni transzferek		
	Arány	N	Összes transzfer	Arány	N	Összes transzfer
Képzési költségek	18,5	3748	1118	7,7	3822	492
Vagyontranszfer	27,7	3751	1785	7,2	3751	515
Pénz transzfer	6,1	3494	226	2,5	3366	89
Összesen	39,4	3758	3129	14,5	3833	1096
Intergenerációs <i>inter-vivos</i> transzfer						
	Összes transzfer			1995 utáni transzferek		
	Arány	N		Arány	N	
Képzési költségek	9,2	3583		3,5	3240	
Lakás, föld, ingatlan	13,3	3577		3,3	3583	
Más vagyon	13,1	3578		4,3	3584	
Pénz	2,2	3334		1,0	3207	
Összesen	23,9	3589		8,3	3598	

4.1.2. táblázat

A humán tőke és vagyontárgy fajtái

	Összes transzfer		1995 utáni transzferek	
	Arány	Transzferek száma	Arány	Transzferek száma
Milyen képzéshez kapta?				
Érettségi	3,2	117	1,0	39
Felsőfokú tandíj	5,6	215	2,6	102
Szakma	6,0	225	2,5	99
Megélhetési költségek tanulmányok alatt	2,6	90	0,9	35
Nyelvtanulás	2,6	98	1,6	62
Jogosítvány	6,4	237	2,1	80
Zenei képzés	1,0	31	0,5	21
Egyéb képzés	2,8	101	1,4	55
N	3561	1112	3822	492
Vagyontárgy fajták				
Lakásvásárlás, -építés	20,1	785	4,8	188
Bútor	11,1	415	2,4	91
Nyarló, telek, egyéb ingatlan	1,6	59	0,5	20
Föld, mg.-i ingatlan	1,5	56	0,3	12
Haszonállat	0,3	13	0,2	7
Haszonjármű	0,4	13	0,1	4
Autó, motor	5,3	199	1,8	68
Műszaki cikk	4,5	171	2,5	96
Ékszer, műtárgy	1,3	51	0,6	24
Üzletrész	0,6	22	0,1	5
N	3743	1784	3751	515
Pénzbeni transzfer	6,1	226	2,5	87
N	3494	226	3366	87

4.1.3. táblázat

A transzferek megoszlása és száma az időszak, az ajándékozott kora, az alkalom és a vagyontranszfer formája szerint (%)

	Összes transzfer		1995 utáni transzferek	
	Arány	Transzferek száma	Arány	Transzferek száma
Mikor kapta?				
1945 előtt	0,4	19		
1946–1970	4,7	235		
1971–1985	13,1	805		
1986–1995	15,2	960		
1996–	14,5	1093		
N	3833	3112		
Kitől kapta?				
Szülő	26,9	2135	10,5	704
Nagyszülő	1,8	83	0,8	36
Gyermek	0,3	17	0,3	17
Unoka	0,0	0	0,0	0
Testvér	0,7	42	0,3	15
Társ	0,4	22	0,2	13
Társ rokonai	1,7	98	0,7	41
Egyéb rokon	1,4	62	0,7	34
Korábbi házastárs vagy rokonai	0,0	2	0,0	0
Nem rokon	1,7	80	0,5	21
Nem azonosítható	0,5	21	0,1	4
Egyéb	11,1	564	4,5	209
N	3833	3126	3833	1094
Milyen életkorban kapta?				
0–17 éves	2,9	142	0,5	24
18–25	18,9	1321	6,3	467
26–30	9,3	504	2,8	170
31–35	5,9	283	1,9	110
36–40	3,7	175	1,3	66
41–50	4,4	195	2,2	97
51–60	1,5	73	0,8	38
61–70	0,5	22	0,3	15
71– éves	0,2	8	0,1	6
N	3833	2723	3833	992
Milyen alkalomra kapta?				
Nagykorúság	9,8	539	2,9	157
Esküvő	6,6	320	1,0	56
Családi esemény	2,7	119	0,9	40
Munkához kapcsolódóan	0,9	39	0,4	17
Örökségként	5,5	237	1,8	71
Egyéb alkalom	13,4	738	5,1	260
N	3758	1992	3758	601
Milyen formában kapta?				
Vagyontárgy	9,3	440	3,4	159
Pénz	17,0	974	5,3	284
Kölcsön	3,7	185	0,9	41
Részletfizetés átvállalása	0,6	29	0,1	5
Egyéb	2,0	80	0,5	22
N	3750	1708	3751	511

4.1.4. táblázat

Inter-vivos transzferok a KSH Gyermekek és Ifjúság felvételében valamint a Háztartás Monitor 2000 kutatásban

	1984	1995	2000
Bútorvásárlás	48,9	18,8	11,9
Lakásépítéshez, vásárláshoz adott támogatás	47,2	26,3	26,5
Nagyobb háztartási kiadásokhoz való hozzájárulás	25,2	28,8	9,12

Forrás: 1984, 1995: KSH; 2000: TÁRKI.

4.1.5. táblázat

1995 utáni nemzedékek közötti inter-vivos transzferben részesülők aránya a 40 évnél fiatalabbak körében

	Képzési költségek		Lakás, föld, egyéb ingatlan		Összes transzfer	
	Arány	N	Arány	N	Arány	N
Iskolai végzettség						
Legfeljebb 8 általános	4,8	304	1,8	308	8,8	316
Szakmunkásképző	6,5	393	5,7	429	13,8	431
Érettségi	13,8	326	10,8	403	27,9	403
Felsőfokú	21,8	121	17,0	171	35,6	171
Háztartás egy főre jutó jövedelmének kvintilisei						
1. kvintilis	3,5	363	3,9	403	12,6	405
2. kvintilis	7,1	214	6,5	238	16,1	241
3. kvintilis	20,3	171	5,3	196	24,0	198
4. kvintilis	10,1	184	5,2	212	16,4	214
5. kvintilis	14,4	212	19,0	264	33,5	264
Tartós fogy. cikk z-score kvintilis						
1. kvintilis	5,7	126	2,3	130	9,6	134
2. kvintilis	4,6	249	2,2	275	8,8	276
3. kvintilis	8,5	163	7,7	185	17,6	185
4. kvintilis	11,0	295	10,7	349	23,7	350
5. kvintilis	15,0	311	11,3	372	28,7	376
Likviditás-korlát						
Nem	10,9	853	9,2	989	21,7	998
Igen	6,4	288	3,6	319	13,8	320
Településtípusa						
Község	7,2	431	3,7	479	13,4	485
Város	10,9	286	7,4	327	23,1	330
Megyeszékhely	16,2	224	11,7	272	28,2	272
Főváros	6,4	203	12,5	234	18,3	235
Családi állapot						
Egyedülálló, gyerek nélkül	18,5	320	9,0	361	27,0	361
Egyedülálló, gyerekkel	11,3	193	1,9	210	16,0	220
Pár, gyerek nélkül	12,8	72	24,9	82	33,8	82
Pár gyerekkel	3,8	558	7,0	658	15,3	658
Összesen	9,8	1143	7,8	1311	19,7	1321

4.1.6. táblázat

Transzfer-adás előfordulása a gyermek tulajdonságai szerint (%)

	Arány	N	χ^2 *
Gyermek neme			
Férfi	29,4	551	0,279
Nő	26,4	500	
Gyermek életkora			
18–34	36,6	408	0,000
35–44	29,3	295	
45–X	16,5	347	
Gyermek iskolai végzettsége			
Érettségi alatt	23,0	585	0,000
Érettségi vagy afölött	34,1	465	
Gyermek dolgozik-e?			
Igen	31,0	285	0,223
Nem	27,1	750	
Gyermeknek van-e lakása?			
Nincs	35,2	200	0,013
Van	26,2	840	
Milyen gyakran beszél a szülőkkel?			
Ritkán	18,6	253	0,000
Hetente	31,0	797	
Anyagi helyzete a legrosszabb a gyermekek között?			
Nem	25,5	615	0,036
Igen	31,4	436	

* Páronként χ^2 -próba eredményei.

4.1.7. táblázat

Inter-vivos transzfer, életbiztosítás és transzfer-adási szándék előfordulása

	Inter-vivos transzfer adása	Életbiztosítás		Transzfer-adási szándék összesen	
	Arány	Arány	N	Arány	N
A személy életkora					
-30 éves	5,1	3,6	814	8,2	950
31-40 éves	4,8	15,0	500	16,3	635
41-50 éves	12,1	16,6	567	23,0	715
51-60 éves	29,1	12,4	495	36,6	583
61-70 éves	31,4	4,0	466	34,3	512
71- éves	21,3	1,1	459	28,3	466
Gyermekek száma					
0	0,1	11,0	1033	9,7	1282
1	19,0	8,6	742	26,0	850
2	25,6	7,3	1051	31,5	1201
3	24,0	6,2	468	27,6	519
Iskolai végzettség					
Legfeljebb 8 általános	18,3	4,5	1391	22,9	1519
Szaktanácsképző	13,7	7,8	805	19,7	954
Érettségi	12,5	13,2	749	23,0	921
Felsőfokú	15,5	17,0	343	26,2	454
Gazdasági aktivitás					
Alkalmazott	9,7	16,5	1085	20,8	1397
Önálló	10,6	21,7	135	25,5	181
Nyugdíjas	26,4	4,3	1266	31,6	1377
Munkanélküli	10,9	1,8	250	12,2	266
Egyéb	7,5	2,9	564	9,8	639
Egy főre jutó háttartási jövedelem kvintilisei					
1.	6,5	6,1	289	12,1	337
2.	14,2	7,3	299	20,5	343
3.	16,2	8,8	310	23,9	362
4.	22,0	9,2	310	30,1	374
5.	23,0	14,3	296	32,7	364
Vagyoni kvintilisek					
1.	16,6	5,2	647	21,7	701
2.	18,1	7,7	582	23,9	675
3.	13,8	8,4	629	20,7	753
4.	15,0	7,7	684	21,3	809
5.	14,3	13,2	758	24,5	922
Összesen	15,4			22,5	3861

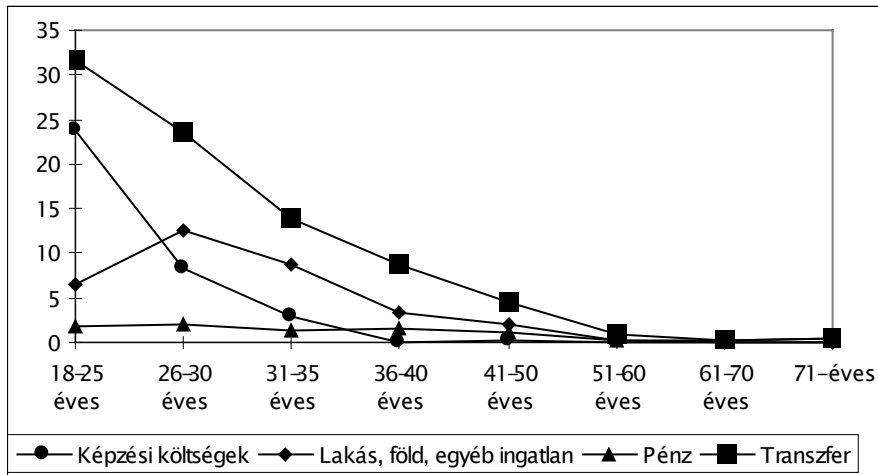
4.1.8. táblázat

Szubjektív transzfer-adási motívum és transzfer-adási szándék előfordulása (%)

	Transzfer-adási motívum (szubjektív)		Transzfer-adási szándék összesen (2)	
	Arány	N	Arány	N
A személy életkora				
–30 éves	15,5	950	22,5	950
31–40 éves	14,0	635	26,4	635
41–50 éves	14,7	715	33,1	715
51–60 éves	16,2	583	43,8	583
61–70 éves	16,3	512	42,0	512
71– éves	13,4	466	35,5	466
Gyermekek száma				
0	13,0	1282	20,3	1282
1	18,4	850	37,0	850
2	17,4	1201	42,0	1201
3	9,5	519	33,6	519
Iskolai végzettség				
Legfeljebb 8 általános	11,2	1519	30,7	1519
Szaktanúsított	13,3	954	28,2	954
Érettségi	19,6	921	36,6	921
Felsőfokú	22,8	454	39,6	454
Gazdasági aktivitás				
Alkalmazott	14,8	1397	32,1	1397
Önálló	25,8	181	39,6	181
Nyugdíjas	14,6	1377	38,3	1377
Munkanélküli	6,5	266	17,5	266
Egyéb	17,0	639	24,9	639
Egy főre jutó háztartási jövedelem kvintilisei				
1.	4,2	337	14,5	337
2.	9,3	343	27,4	343
3.	12,6	362	32,7	362
4.	16,6	374	38,7	374
5.	26,9	364	48,1	364
Vagyoni kvintilisek				
1.	7,0	701	25,7	701
2.	10,0	675	30,0	675
3.	12,6	753	29,0	753
4.	18,9	809	35,0	809
5.	23,5	922	40,1	922
Összesen	15,1	3861	32,5	3861

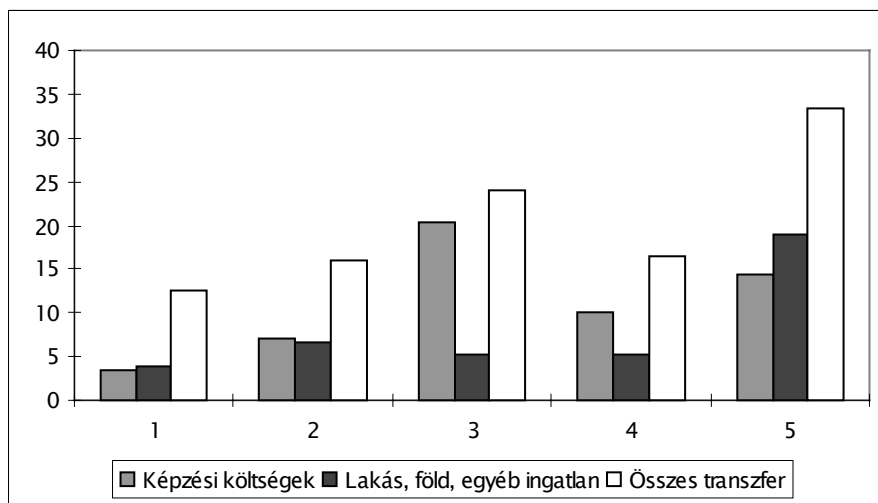
4.1.1. ábra

Az 1995 után kapott nemzedékek közötti *inter-vivos* transzferek életkor szerinti profilja (%)

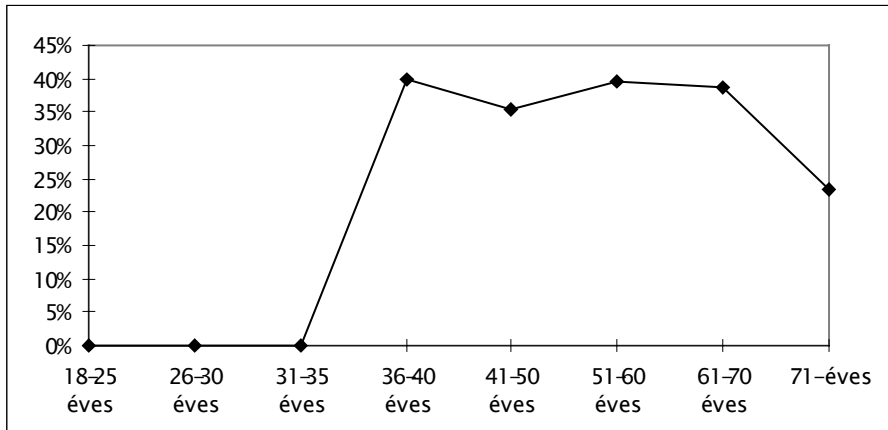

4.1.2. ábra

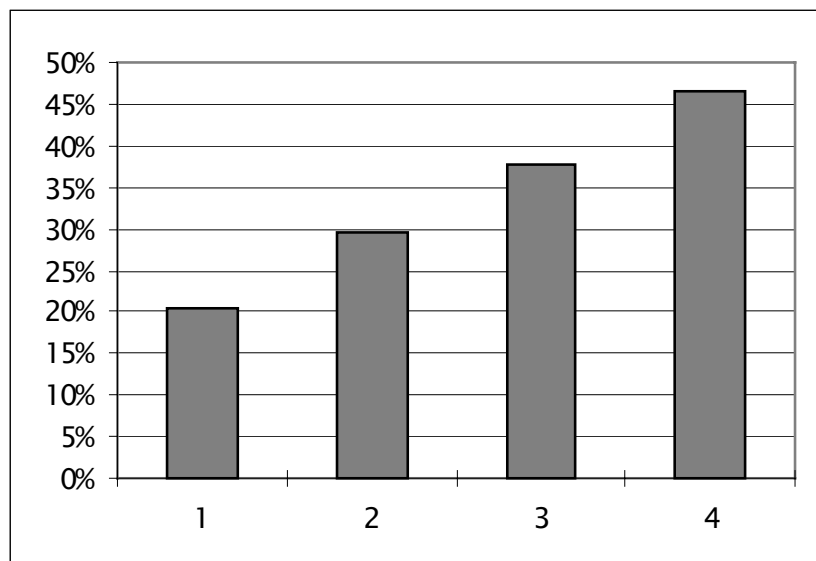
Nemzedékek közötti *inter-vivos* transzferben részesülők aránya a háztartási jövedelem kvintilisei szerint (%)

4.1.3. ábra
A transzfer-adás a háztartásfő életkora szerint (%)

4.1.4. ábra
A transzfer-adás előfordulása jövedelmi negyedek szerint (%)

5. Attitűdök, társadalmi kapcsolatok

5.1. Gazdasági attitűdök (Nagy Ildikó)

5.1.1. Bevezetés

A kilencvenes évek elején, a rendszerváltást követően, a reáljövedelmek csökkenésével, az inaktív népesség arányának hirtelen emelkedésével megnőtt az anyagi nehézségekkel küszködők hányada a magyar társadalomban. Ugyan a GDP 1993 óta tartó emelkedésének következtében a reáljövedelmek csökkenése megállt, majd 1996-tól növekedésnek indult, a lakosság fogyasztása csak 1997-től kezdett el újra emelkedni, színvonala viszont még mindig elmarad az 1989-es szinttől.¹ A gazdasági nehézségek következtében a lakosság költségvetésének összetétele is megváltozott, létfenntartási kiadásainak (durván az élelmiszer, ruházat, egészségügy, lakásrezszi) aránya megnövekedett a többi kiadáshoz viszonyítva, és ebben a kilencvenes évek végén alig mutatkozik változás. A KSH családi költségvetés adatai szerint 1998-ban átlagosan a lakosság kiadásainak 62 százalékát fordítja létfenntartási fogyasztásra² – az 1. decilisben élők esetében ez az érték 68 százalék, a legfelső decilisben ennél alacsonyabb, 53 százalék. (5.1.1. táblázat) Az 1999-es Monitor-felvétel adatain alapuló írásukban Fábíán, Kolosi és Róbert mintegy 60 százalékra becsüli a lakosság azon rétegét, akik a létfenntartási fogyasztás körén kívül eső termékeket már nem tudja megvásárolni.³

A javuló makrogazdasági mutatók ellenére a lakosság túlnyomó része még mindig elégedetlen jelenlegi életszínvonalával, illetve jövedelmével. Sági elemzése szerint a kilencvenes évek közepe óta nem emelkedett az életszínvonalával elégedett lakosok aránya, akik a népesség mintegy 20 százalékát teszik ki. A lakosság még kevésbé elégedett jövedelmeivel.⁴ A hazai munka-attitűdökkel kapcsolatos vizsgálatok pedig kimutatták, hogy Magyarországon nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedően fontos szempont a munkahely megválasztásában a magas kereset.⁵ Mindezekből arra következtethetünk, hogy a lakosság nagy részének anyagi-materiális igényei egyelőre még nincsenek kellő mértékben kielégítve, és ez kifejeződik fogyasztási szokásaikban, véleményeikben, attitűdjeikben is.⁶

Amikor tanulmányunkban a lakosság gazdasági attitűdjeit tárgyaljuk, alapvetően a 2000. évi TÁRKI Háztartás Monitor-felvétel egyik nyolc állításból álló kérdés-blokkjára adott válaszokra támaszkodunk. (Az itemekre adott válaszok megoszlását és a skálaátlagokat lásd

¹ Oblath–Pula (2000: 49)

² Létfenntartási kiadásokon értjük ebben az esetben a háztartás összes élelmiszerre, lakásfenntartásra, egészségügyre, illetve a ruházkodásra fordított kiadásait. Nyilvánvaló azonban, hogy ez így csak egy durva mutatója lehet az alapvető szükségletekre fordított kiadásoknak, hiszen az egyes kiadáscsoportok nem minden család esetében csak az alapvető ellátáshoz szükséges pénzösszeget foglalják magukba.

³ Fábíán–Kolosi–Róbert (2000: 246)

⁴ Sági (2000)

⁵ Medgyesi–Róbert (1998)

⁶ Lásd ezzel kapcsolatban Bukodi–Róbert (2000), illetve Sik (2000).

a 5.1.2. táblázatban.) Az állítások egy, a németországi Sinus-intézetben készített, fogyasztási stílusra vonatkozó vizsgálatban szerepeltek.⁷

A szóban forgó nyolc kijelentés tulajdonképpen négy terület köré csoportosítható. Az általánostól a konkrétabb területek felé haladva az első az, hogy általában véve mennyire fontos, mennyire meghatározó tényező a pénz az egyének életében. A második, hogy milyen mértékben kielégítettek a vágyaik, igényeik jelenlegi anyagi szükségleteiket illetően. A harmadik a pénzügyi döntések kérdésköre, azaz mire költenek, tudnak-e, megéri-e a mai világban spórolni, illetve mennyire határozottak pénzügyi döntéseikben a kérdezettek. A negyedik téma pedig szorosabban a termékekhez kapcsolódik: miképpen hatnak a reklámok az emberek vásárlási szokásaira, a termék minősége mellett számít-e az esztétikai szempont is a vásárlónak, valamint mennyire elkötelezettek az egyének a hazai termékek iránt. A dolgozat első részében ebben a sorrendben haladva áttekintjük, hogy a különböző vélemények mely társadalmi-gazdasági, demográfiai csoportokat jellemzik leginkább. A második részben faktoranalízist alkalmazva, több-kevesebb sikerrel, kísérletet teszünk fogyasztói csoportok kialakítására is.

5.1.2. Gazdasági-fogyasztói attitűdök

5.1.2.1. A pénz jelentősége

A pénzzel való rendelkezés erősen kapcsolódik az emberek fejében a boldogsághoz, az élet élvezetéhez. Ezt mutatja többek között az, hogy a lakosság több mint fele úgy vélekedik, hogy *„csak, ha pénze van az embernek, akkor élvezheti az életet”*, és mindössze egyötöde nem vagy egyáltalán nem ért egyet ezzel a kijelentéssel.

A vélemények a kérdezett iskolai végzettségével, foglalkozásával, családjának jövedelmi helyzetével, életkorával és lakhelyének településtípusával mutatnak összefüggést. Érhető módon az alacsony jövedelmű háztartások tagjai fontosabbnak tartják a pénzt az élet élvezésének szempontjából, mint a jómódú háztartásokban élők, hiszen pénz nélkül csak az alapvető dolgokra jut nekik. (5.1.3. táblázat) A jómódúak körében viszont sokkal megosztottabban alakultak a vélemények az átlaghoz képest. Az élet élvezetének jelentése természetesen relatív és az egyes társadalmi csoportokban eltérő lehet, de ez esetben ezt nem vizsgáltuk. Mindenesetre a lakosság nagyobb része, akármit is jelentsen számára az élvezet, a pénzt nagyon fontosnak találja e tekintetben.

Az elemzés az iskolai végzettség esetében is szoros kapcsolatról tanúskodik. (5.1.1. ábra) Ennek valószínűleg az lehet a magyarázata, hogy az életstílus, illetve az értékek alakításában meghatározó szerepe van a műveltségnek. Minél képzetesebb az egyén annál kevésbé ért egyet azzal, hogy *„csak, ha pénze van az embernek, akkor élvezheti az életet”*. A legfeljebb 7 osztállyal rendelkező válaszolók 44 százaléka, míg a diplomások 19 százaléka értett teljesen egyet a szóban forgó állítással. Ugyanakkor a diplomások körében az átlagnál jóval magasabban alakult az „igen is, meg nem is” választ adók aránya. A foglalkozásokat tekintve a szellemi foglalkozásúak, illetve a vezető beosztásban dolgozók kevésbé tartják fontosnak a pénzt az élet élvezetéhez, mint az alacsonyabb keresetű biztosító és alacsonyabb képzettséget igénylő foglalkozásúak.

⁷ A Sinus-intézet vizsgálata eredetileg 44 itemet tartalmazott, amelyekre adott válaszokat négyfokú skálán mérték. A faktorelemzés 11 faktort eredményezett, amely az összes variancia 55,1 százalékát magyarázta. (Georg, 1998) (Az információkért köszönet illeti Róbert Pétert és Kapitány Balázst.) A Monitorban az állításokból mindössze 8 itemet kérdeztünk meg 5-fokú skálán, ebből következően az eredmények nem összehasonlíthatóak a német vizsgálatával.

A legfiatalabbak (18–29 évesek) és a legidősebbek (70 évnél idősebbek) kevésbé értenek egyet ezzel az állítással, inkább a középkorúak azok, akik a pénzhez kötik boldogulásukat. Feltehetőleg ebben közrejátszhat az is, hogy a középkorúak viselik a legnagyobb anyagi terheket, illetve velük szemben fogalmazódnak meg anyagi tekintetben a legnagyobb elvárások a társadalomban. Egyfelől gyermekeiket támogatják, másfelől pedig szüleik is egyre gyakrabban szorulnak már rá segítségükre. A településtípus szerinti megoszlásokat nézve, láthatjuk, hogy a vidéki városokban és falun magasabban alakul az állítással teljes mértékben egyetértők aránya, míg a budapestiek véleménye jóval megosztottabb ebben a kérdésben.

Azok a társadalmi rétegek tehát, akik rosszabb jövedelmi helyzetben vannak, illetve kevésbé iskolázottak jelentősebb szerepet tulajdonítanak a pénznek az életben. Azokra a csoportokra, ahol elegendő a jövedelem nagyobb valószínűséggel kerülnek előtérbe más szempontok is az élet élvezetét illetően. Továbbá a családok életciklusa szintén befolyásolja az igények összetételét, és ezzel a szükséges jövedelem nagyságát is.

5.1.2.2. Fogyasztói igények

A kedvezőtlen anyagi körülményekre vezethető vissza az is, hogy a társadalom túlnyomó többségének a vásárlási, fogyasztási igényei, vágyai kielégítetlenek. A válaszadók kétharmada teljesen, további 15 százaléka pedig részben egyetértett azzal az állítással, hogy „*ha elegendő pénzem lenne, akkor rengeteg dolgot tudnék vásárolni.*” Ezzel szemben nagyon alacsony (7%) volt azok aránya, akik összességében nem értettek egyet ezzel a kijelentéssel. (5.1.2. táblázat)

Az állítással egyetértők aránya a legalsó ötödben a legmagasabb (78%), mely arány a kedvezőbb jövedelmi helyzetben levő csoportok felé haladva csökken, az ötödik ötödben mintegy 60 százalék. Viszont a kijelentéssel egyet nem értők hányada a legjobb anyagi helyzetben levők csoportjában sem haladja meg a 10 százalékot, azaz többségük tudna többet költeni, ha lenne még pénze. (5.1.2. ábra és 5.1.4. táblázat) A kérdezettek iskolai végzettsége szintén szoros kapcsolatot mutat a válaszokkal. Míg a 8 általánossal rendelkezők 74 százaléka, addig a felsőfokú végzettségűek 56 százaléka tartozik a határozottan egyetértők táborába. A minta 10 százalékát kitevő maximum 7 osztállyal rendelkezők csoportjában viszont a válaszok megoszlása inkább a diplomásokéhoz hasonlít. Ennek az lehet a magyarázata, hogy e csoport túlnyomó részét a legidősebb korosztályba tartozó, már nyugdíjas egyének teszik ki, akiknek az igényei és szükségletei sokkal alacsonyabbak, illetve más jellegűek, mint az életük kezdetén levő fiataloknak.

Az életciklus hatás jelentőségét támasztja alá a válaszok korosztályok szerinti megoszlása is. A 70 év felettek 42 százaléka, míg a 18–59 éves korosztályok 70 százalék körüli aránya teljesen egyetért azzal az állítással, hogy ha lenne pénze, akkor többet vásárolna. (5.1.4. táblázat) Ennek megfelelően, ha a kérdezett munkaerő-piaci státusát nézzük a nyugdíjasok azok, akik alacsonyabb igényekkel rendelkeznek, az aktívakhoz vagy a gyesen levőkhöz képest. A településtípus szerinti megoszlást tekintve a megyejogú városokban vannak legtöbben, míg a budapestiek között vannak legkevesebben azok, akik ha lenne elég pénzük, akkor tudnák azt mire költeni.

Ezek az eredmények alátámasztják a tavalyi Monitor-felvétel eredményeit, mely szerint a lakosság elit és jómódúnak számító csoportjaiban is, a kérdezettek 25–40 százalékának még hiányoznak szükséges dolgok a háztartásából.⁸ Hozzá kell tennünk ehhez, hogy a jövedelmi helyzet javulásával bizonyos igények megszűnnek ugyan, de általában újabbak teremtnék helyettük. Így szinte természetesnek vehetjük, hogy a legmagasabb jövedelmi helyzetben levő egyének is úgy érzik, hogy igényeik csak részben kielégítettek. Ezt támasztják alá azok

⁸Fábián–Kolosi–Róbert (2000: 243)

az életszínvonal értékelésére vonatkozó kutatási eredmények is, miszerint a leggazdagabbak már nem a többi volt szocialista országot választják referencia-csoportként, mint a nyolcvanas években, hanem a nyugati országokat.⁹

5.1.2.3. Pénzügyi döntések

A családi háztartási pénzügyekben való döntések kérdéskörébe tartozik többek között annak eldöntése, hogy hogyan osszák be, mire költsek el a család pénzét, mennyit tegyenek félre a családtagok. A pénz talán az egyik legérzékenyebb területe a családi életnek. A pénzügyi döntések folyamatáról azonban csak kevés információ áll rendelkezésünkre. Itt nem is a folyamatra voltunk kíváncsiak, hanem arra, mennyire határozottak pénzügyi döntéseiket illetően a kérdezettek.

Az eredmények szerint a válaszadók mintegy 45 százaléka érzi úgy, hogy mostanában nehezebben hozza meg pénzügyi döntéseit, míg 33 százalékuknak nem okoz ez különösebb nehézséget. (5.1.2. táblázat) Vélekedésünk szerint a nehezen megszülető döntést ugyanúgy indokolhatja a tőkepiacok fejlődése, a különféle befektetési lehetőségek kínálatának bővülése, mint a relatívan kevesebb pénz beosztásának a gondolja. A válaszok társadalmi rétegek szerinti megoszlását tekintve, azonban kiderül, hogy jelen esetben inkább az utóbbi jelenségről van szó. (5.1.5. táblázat) A pénzügyi döntéshozatal szoros kapcsolatban van ugyanis a kérdezett jövedelmi helyzetével: nagyobb gondot okoz a döntés az alacsonyabb egy főre jutó családi jövedelemmel rendelkezőknek, mint a jómódúaknak. (5.1.3. ábra)

A jövedelem mellett az iskolai végzettség is fontos tényező a pénzügyi döntésekkel kapcsolatban: az alacsonyabb képzettségűek nehezebben hozzák meg döntéseiket, míg a közép, illetve felsőfokú végzettségűeknek ez kevésbé jelent problémát. Gyenge kapcsolatot mutattunk ki a kérdezett életkorával, ebből a szempontból nem rajzolható fel egyértelmű tendencia. A budapestiek és a nagyobb városokban élők között a községi lakosokkal szemben kisebb arányban találhatóak olyanok, akiknek nehézséget okoz a pénzügyeikben való döntés. A nemek közötti szignifikáns különbség ebben a kérdésben valószínűleg annak a ténynek tudható be, hogy sok esetben a nők feladata a pénzbeosztás a családban, tehát ők kerülnek gyakrabban szembe a család anyagi gondoljaival is.

A pénzügyi döntések körébe tartozik a pénz elköltése is, ezzel kapcsolatban is tettünk fel egy kérdést, amely így hangzott: „*Nem adom ki haszontalan dolgokra a pénzem*”. A válaszokból kiderül, hogy a kérdezettek *kétharmada* egyáltalán nem szokott „haszontalan” dolgokat vásárolni. (5.1.2. táblázat) Az, hogy ki mit tart „haszontalan” dolognak természetesen relatív, hiszen a társadalom különböző rétegeiben, fogyasztási csoportjaiban, mint arra korábban is felhívtuk a figyelmet, az igényszintek és a preferenciák is elég eltérőek lehetnek.¹⁰ Azonban ezt a kérdést jelen esetben nem vizsgáljuk.

A válaszok megoszlása szoros összefüggést mutatja a kérdezett anyagi helyzetével. Az egy főre jutó háztartási jövedelemből képzett ötödök szerint a legalsó jövedelmi csoportba tartozók körében 70 százalék volt azok aránya, akik határozottan állítják, hogy nem költenek „haszontalan” dolgokra, míg ez az arány a legfelső ötödben „csak” 55 százalék volt. (5.1.6. táblázat) A válaszadók iskolai végzettsége szerint is eltérő válaszmintákat kaptunk. Az alacsony végzettségűek nagyobb aránya ért egyet az állítással, mint a diplomásoknak. Ez részben abból adódhat, hogy a magasabb iskolai végzettség eleve magasabb jövedelmeket feltételez, ezáltal a képzettebbeknek nagyobb lehetőségük nyílik arra is, hogy ne csak a legszükségesebb dolgokra fordítsák a pénzüket. Továbbá hozzá kell tennünk, hogy az

⁹ Lásd erről bővebben Sági (2000)

¹⁰ Ezzel kapcsolatosan végzett vizsgálataiban Sági (2000) kimutatta, hogy a magyar társadalom különböző rétegeinek referencia-csoportjai a kilencvenes évek végére megváltoztak.

alacsonyabb végzettségűek túlnyomó része az idős korosztályba tartozik, akik ugyanakkor alacsonyabb igényszinttel is rendelkeznek.

A kérdezettek életkor szerinti megoszlása azt mutatja, hogy a legidősebbek 85 százaléka, míg a legfiatalabbak mindössze 42 százaléka állítja határozottan, hogy nem költ haszontalan dolgokra. (5.1.4. ábra) Az idősebbektől a fiatal korcsoportok felé haladva, tehát egyre megosztottabb a válaszolók véleménye ebben a kérdésben. Emellett a nyugdíjasok és a vidékiek azok, akik saját bevallásuk szerint nem költenek feleslegesen.

Érdeemes megemlíteni a nemek közötti különbséget e tekintetben is. A nők szignifikánsan magasabb arányban vallották, hogy nem költenek feleslegesen, haszontalan dolgokra. Ennek részben az lehet a magyarázata, hogy a legtöbb magyar családban – mint említettük – a nők kulcsszerepet játszanak¹¹ a család pénzügyeinek intézésében, illetve az élelmezési és bevásárlási feladatok ellátásában. Ebből kifolyólag gyakran az ő számlájukra írják azt is, ha kiürül a családi kassza, azzal az indokkal, hogy haszontalan dolgokra költik a pénzt. Mintha a nők válaszaikban e sztereotípiát elleni véleményüknek adnának hangot.

A hasznos és haszontalan dolgok vásárlásához való fogyasztói hozzáállás egyfajta takarékoskodó attitűdöt is jelezhet. Vizsgáljuk most meg ezt a kérdést is közelebbről! A takarékoskodással kapcsolatos állításban a lakosság véleménye megosztott. A kérdezettek 30 százaléka gondolja úgy, hogy „*Mivel a pénz egyre kevesebbet ér, nem éri meg spórolni.*”, viszont ennél többen (40%) voltak az ellenkező véleményen. A fennmaradt 30 százalék „igen is, meg nem is” választ adta. (5.1.2. táblázat)

A takarékoskodás kérdésében a válaszadó iskolai végzettsége, valamint a családok anyagi helyzete számít döntően. Az alacsony jövedelmű háztartásokban élők, jóval magasabb aránya (21%) *ért teljesen egyet* azzal, hogy nem érdemes spórolni a mai világban, mint a legfelső ötödben (8%). (5.1.7. táblázat) A kedvezőtlen anyagi helyzetben levők ez a fajta hozzáállása, valószínűleg abból adódik, hogy nem igazán tudnak miből megtakarítani, ez persze nemcsak azért van, mert egyre kevesebbet ér a pénz, hanem, mert alacsony a jövedelmük. Ennek a rétegnek egy jelentősebb összeg felhalmozásához túl hosszú ideig kell félrerakni, ami eléggé bizonytalanná teszi a megtakarított pénz értékállóságát.

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők magasabb hányada inkább a spórolás mellett teszi le voksát, az alacsonyabb iskolai végzettségű csoportokkal szemben. (5.1.5. ábra) Feltételezhető, hogy a képzettebbek nagyobb eséllyel veszik igénybe az újabb befektetési lehetőségeket, abból kifolyólag, hogy informáltabbak, szélesebb kapcsolathálóval rendelkeznek, továbbá magasabb jövedelmük inkább lehetővé teszi számukra a takarékoskodást is. Az iskolai végzettség és a jövedelmi helyzet hatása a különböző foglalkozási csoportok véleményében is tükröződik. Az alacsony képzettséget igénylő és alacsony keresettel kecsegtető foglalkozásokban dolgozók inkább értenek egyet azzal, hogy nem érdemes ma spórolni, szemben a más foglalkozásúakkal. A budapestiek körében az átlagnál valamivel magasabb az egyet nem értők aránya, míg a falusiak körében alacsonyabb. Ennek hátterében valószínűleg a város–vidék közötti jövedelmi, illetve kereseti különbségek állnak.

Az eredmények alapján gyenge, de szignifikáns kapcsolat mutatható ki a kérdezett nemi hovatartozása és a takarékoskodásról szóló állítás között. A nők, szemben a férfiakkal inkább azon a véleményen vannak, hogy megéri spórolni. A kérdőívben a takarékosági hajlandóságra vonatkozó kérdésre adott válaszok nemek szerinti megoszlása is alátámasztja azt, hogy a nők spórolási hajlandósága nagyobb, mint a férfiaké. (5.1.8. táblázat) A nők szignifikánsan magasabb aránya van azon a véleményen, hogy jövedelmétől függetlenül mindig tegyen félre valamennyit az ember. Mint korábban erre kitértünk az asszonynak korábban is most is és jelentős szerepe van a magyar családok pénzgazdálkodásában, ennél fogva kompetensek a takarékoskodás kérdésében is. Megtakarítási hajlandóságuk

¹¹ Nagy (1999)

tehát jórészt a „jó háziasszony” eszményhez (a kevésből is lehet félre rakni) kapcsolódó szerepből következik.

5.1.2.4. Reklám, hazai termékek

A termelők legtöbbször *reklámok* segítségével próbálják befolyásolni a fogyasztók preferenciáit, és vásárlásra ösztönözni őket. A reklámok azonban nem hatnak egyformán mindenkire, és az emberek véleménye is eléggé különbözik a reklámok megítélését illetően. Általánosságban beszélve azt mondhatjuk, hogy a reklámok negatív véleményeket váltanak ki az egyénekben. Vizsgálatunkban a válaszadók fele, részben vagy egészben egyetért azzal az állítással, miszerint a reklámok felesleges dolgok megvásárlására buzdítják az embereket. (5.1.2. táblázat)

Feltételezésünk szerint a kérdezett életkora jelentősen befolyásolja a reklámokkal kapcsolatos véleményeket, hasonlóképpen az újdonsággal kapcsolatos vélekedésekhez – kedveli-e az új dolgokat vagy sem¹² – hiszen a reklám az újdonság megismertetésének, bevezetésének egyik fontos eszköze. Várakozásunknak megfelelően a kérdezett életkora szignifikáns kapcsolatot mutatott a szóban forgó kijelentéssel, meg kell jegyeznünk azonban, hogy a válaszadó munkaerő-piaci státusa mellett ez volt az egyetlen szignifikáns tényező. A 18–29 éves korosztály az, amely legkevésbé ért egyet azzal az állítással, hogy a reklámok felesleges dolgok vásárlására ösztönöznék az embereket, míg az idősebb korosztályokban inkább egyetértenek ezzel. (5.1.9. táblázat) Az életkor hatása nyilvánul meg tulajdonképpen a munkaerő-piaci státus esetében is: az egyéb inaktívak (körükbe tartoznak a diákok is) körében az átlag alatt (28%), míg a nyugdíjasok esetében jóval az átlag felett (45%) alakul a kijelentéssel határozottan egyetértők aránya.

A tavalyi vizsgálatban az ár és a minőség átválthatósága volt a fogyasztói beállítódások elemzésének középpontjában. Az idei kérdőívben azt kérdeztük meg, hogy a minőség mellett mennyire számít a termék szépsége is a fogyasztónak. Három kérdezett közül kettőnek fontos, illetve nagyon fontos az, hogy a választott termék esztétikailag is megfeleljen az igényeinek. Az áru szépségével szembeni elvárás a felsőbb jövedelmi rétegek felé haladva nő. (5.1.10. táblázat) Szintén befolyásolja ezt a kérdést az egyének iskolai végzettsége. A diplomások több mint fele, míg a legfeljebb 7 osztállyal rendelkezők csak 37 százaléka nyilatkozta azt, hogy teljesen egyetért azzal, hogy a terméknek nem csak jónak, de szépnek is kell lennie. (5.1.6. ábra)

A kérdezett életkora is számít ebben a tekintetben. (5.1.10. táblázat) Az adatok szerint a középkorúak (30–59 évesek) számára fontosabb a termékek vásárlásánál a minőség mellett a szépség is, míg a legfiatalabbak és a legidősebbek körében ez a szempont kevésbé érvényesül. A községi lakosok kivételével a többi településtípuson élők a minőség mellett jobban számításba veszik az esztétikai szempontot is. A nemek közötti különbség ebben a kérdésben is kimutatható, igaz a kapcsolat gyenge. A nők számára valamivel fontosabb a termék szépsége, mint a férfiaknak.

Utoljára pedig beszéljünk arról, hogy miként viszonyul a lakosság a hazai termékekhez, azaz mennyire mondható elkötelezettnek a magyar lakosság a hazai termékekkel szemben. Az eredmények szerint a lakosság véleménye ebben a kérdésben megosztottnak mondható: a kérdezettek mintegy 45 százaléka részben vagy egészben nem ért egyet azzal az állítással, hogy akkor *is magyar terméket vásárol, ha egy hasonló értékű külföldi termék olcsóbb*, míg 27 százalékuk az adott helyzetben, előnyben részesítené a hazai termékeket. (5.1.2. táblázat)

Az eredmények szerint a hazai termékeket leginkább az alacsony iskolai végzettségűek, az idősek, a nyugdíjasok, és a vidéki kisvárosi, illetve falusi lakosság részesíti előnyben. A

¹² Sik (2000)

felsorolt tényezők közül a kérdezett életkora, valamint iskolai végzettsége az, ami jelentősen befolyásolta a válaszok megoszlását. (5.1.11. táblázat) A legfiatalabb (18–29 éves) korosztály mindössze 7 százaléka, míg a legidősebbek (70 év feletti) 25 százaléka értett teljes mértékben egyet az állítással. (5.1.7. ábra) Minél iskolázottabb a kérdezett annál valószínűbb, hogy nem érez elkötelezettséget a hazai termékek iránt.

5.1.3. A faktoranalízis eredményei

Az egyének gazdasági-fogyasztói attitűdjeire vonatkozó állításokból megpróbáltunk faktorokat képezni, azzal a szándékkal, hogy egyfajta fogyasztói magatartás tipológiát képezzünk. Az előzetes főkomponens elemzés azt mutatta, hogy a nyolc tényező közül a pénzügyi döntésekkel kapcsolatos állításnak („*Pénzügyi kérdésekben gyakran csak nehezen tudok dönteni.*”) nagyon alacsony a kommunalitása, emiatt ezt a tényezőt kihagytuk a további vizsgálatból. A faktorelemzésnél, a könnyebb értelmezhetőség kedvéért rotálást alkalmaztunk (varimax eljárás). A program a hét tényezőtől három faktort rajzolt fel, melyek az összes variancia 54,5 százalékát magyarázzák.¹³ (5.1.12. táblázat)

1. faktor (a variancia 21,9%-át magyarázza):

Nem adom ki haszontalan dolgokra a pénzem. (0,67)

Az általam vásárolt dolgoknak nem csak jónak, de szépnek is kell lenniük. (0,62)

Akkor is magyar terméket vásárolok, ha egy hasonló értékű külföldi termék olcsóbb. (0,61)

2. faktor (a variancia 17,6%-át magyarázza):

Mivel a pénz egyre kevesebbet ér, nem éri meg spórolni. (0,78)

Úgy vélem, a reklámok olyan dolgok megvásárlására készítetik az embereket, amelyekre nincs is szükségük. (0,57)

Csak ha pénze van az embernek, akkor élvezheti valójában az életet. (0,54)

3. faktor (a variancia 15%-át magyarázza):

Ha elegendő pénzem lenne, rövest rengeteg dolgot vásárolnék. (0,82)

Csak ha pénze van az embernek, akkor élvezheti valójában az életet. (0,50)

Az általam vásárolt dolgoknak nem csak jónak, de szépnek is kell lenniük. (0,36)

Akkor is magyar terméket vásárolok, ha egy hasonló értékű külföldi termék olcsóbb. (-0,31)

Az 1. faktor a takarékoskodást, a jó minőség mellett a termék esztétikai tulajdonságának fontosságát és a hazai termékek támogatását tartja fontosnak. Ez alapján ezt a csoportot a *pénzbeosztók* csoportjának neveztük el. A faktorpontszám átlagok azt mutatják, hogy az első faktorhoz tartozó attitűd leginkább a kérdezettek életkora mentén metszi ketté a társadalmat. Ebbe a csoportba az idősebb generációk, azaz főként nyugdíjasok tartoznak, a jövedelmi helyzetet tekintve, pedig a jómódúak (4. jövedelmi ötöd). Ezzel egybehangzóan a faktorpontszám átlaga ugyancsak magas a 60 év feletti egyszemélyes háztartások esetében.

A 2. faktorban olyan attitűdök kapcsolódnak egymáshoz, amelyek első látásra egyfajta költséges „hedonista” életmódot hirdetnek. A különböző társadalmi-demográfiai rétegekben kialakult faktorpontszámok átlagai azonban azt mutatják, hogy ebbe a csoportba azok a rétegek tartoznak, akiknek alacsony a jövedelmük és ugyanakkor alacsony képzettségűek is. A rossz anyagi helyzet, a pénztelenség magyarázhatja, hogy úgy vélik nem érdemes spórolniuk, hiszen nem tudnak megtakarítani. Ugyanebből az okból kifolyólag lehetnek reklámellenesek is, hiszen feltételezhetően a reklámok által felcsigázott igényeiktől jelentősen elmaradnak anyagi lehetőségeik. Ez az attitűd jellemzi a kvalifikálatlan foglalkozási csoportokba és az idősebb korosztályba tartozókat, valamint a nyugdíjasok egy csoportját is. Elsősorban az különbözteti meg az első csoporttól, hogy nemcsak idősek, de

¹³ A KMO-mutató értéke 0,57, ami éppen az elfogadható 0,5-ös érték felett volt.

alacsony iskolai végzettséggel is rendelkeznek. Ezt a csoportot az „*úgy mulat, mint a magyar úr*” elnevezéssel illettük.

A 3. faktor az életminőség feltételét a pénzben látja, ha anyagi lehetőségei engednék, fogyasztana, ellentétben az 1. faktorba tartozókkal nem ragaszkodik a hazai termékekhez. Őket a „*ha én gazdag lennék...*” elnevezéssel különböztetjük meg. Ezt az attitűdöt a legrosszabb anyagi körülmények (alsó jövedelmi ötöd) között élők, alacsony iskolai végzettséggel rendelkező, legfiatalabb korosztályba tartozók vallják leginkább. A háztartás típusát tekintve a gyermeküket egyedül nevelők, illetve a többgenerációs családban élők sorolhatók ebbe a csoportba.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a hét tényezőtől kialakított három faktor a társadalom nagyobb részét kitevő, szegényebb rétegekre, illetve az idősebbekre jellemző fogyasztói attitűdöket tudta leginkább kimutatni. Nem kaptunk viszont képet a középkorú, aktív népesség, a középső és legfelső ötöd fogyasztási szokásait illetően. Az itt elemzett nyolc állítást továbbiakkal bővítve finomítható lenne a társadalom fogyasztói csoportjairól alkotott kép.

5.1.4. Összefoglalás

A tanulmányban a tavalyi Monitor-felvételhez képest újabb kérdésekkel próbáltunk közelíteni a lakosság gazdasági-fogyasztási attitűdjeihez. Összefoglalásképpen elmondható, hogy a pénzhez és a pénzköltéshez kapcsolódó viselkedést leginkább három tényező a kedvezőtlen anyagi helyzet, az iskolai végzettség, valamint az életkor és életciklus által meghatározott igények következményeképpen értékelhetjük.

A kedvezőtlen anyagi körülményekből adódóan a lakosság túlnyomó része az élet élvezetéhez elengedhetetlennek tartja a pénzt, jelentős részüknek materiális-anyagi igényei jelenleg kielégítetlenek. A kérdezettek kétharmada, saját bevallása szerint, nem szokott haszontalan dolgokat vásárolni.

A pénzügyi döntésekben és a takarékoskodással kapcsolatos attitűd esetében már kisebb jelentősége van az anyagi háttérnek, a kérdezett iskolai végzettsége, valamint az életkor jelentősége fontosabb. A képzettebbek biztosabban hozzák meg (feltehetően bonyolultabb) pénzügyi döntéseiket, és jobban hisznek abban is, hogy érdemes spórolni, mint az alacsony iskolai végzettségűek.

A reklámok megítélésében, valamint a hazai termékek választásában egyértelműen generációs különbségek vannak jelen. Míg a reklámok a fiatalok, a hazai termékek az idősebb korosztályok felé haladva nyerne egyre nagyobb népszerűséget.

A faktorelemzés során nyert három faktor a társadalom nagyobb részét kitevő, szegényebb rétegekre jellemző fogyasztói attitűdöket tudta kimutatni. További itemekkel bővítve finomítható lenne a társadalom fogyasztói csoportjainak jellemzése.

IRODALOM

- Bukodi Erzsébet–Róbert Péter (2000): Vagyoni helyzet – kulturális fogyasztás In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.) 346–376. old.
- Fábián Zoltán–Kolosi Tamás–Róbert Péter (2000): Fogyasztás és életstílus. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.): 225–259. old.
- Georg, Werner (1998): Soziale Lage und Lebensstile.; Leske + Budrich; Opladen.
- Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk., 1998): Társadalmi riport 1998. TÁRKI, Budapest.
- Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk., 2000): Társadalmi riport 2000. TÁRKI, Budapest.
- KSH (1998): Családi költségvetés 1998. Adattár. KSH, Budapest.
- Medgyesi Márton–Róbert Péter (1998): Munka-attitűdök: időbeli és nemzetközi összehasonlítás. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.):437–457. old.
- Nagy Ildikó (1999): Családok pénzkezelési szokásai a kilencvenes években. In: Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999. TÁRKI–SzCsM, Budapest, 1999. 74–94. old.
- Oblath Gábor–Pula Gábor (2000): Makrogazdasági folyamatok és szerkezeti átalakulás a kilencvenes években Magyarországon. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.) 46–79. old.
- Sági Matild (2000): Az anyagi helyzettel való elégedetlenség és vonatkoztatási csoportok. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.) 260–297. old.
- Sik Endre (2000): Négy etűd fogyasztásra. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.): 323–345. old.

5.1.1. táblázat

A magyar háztartások fogyasztásának adatai jövedelmi tizedek szerint főbb kiadási csoportonként, 1998

Kiadási csoportok	1. decilis	5. decilis	10. decilis	Összesen
Élelmiszerek	38,3	35,9	25,8	33,1
Élvezeti cikkek	7,8	5,8	4,6	5,8
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	3,3	4,2	5,9	4,2
Ruházkodási cikkek	6,5	6,1	6,6	6,1
Lakásfenntartás	18,9	18,7	15,0	17,9
Háztartás- és lakásfelszerelés	4,2	4,6	5,9	4,9
Egészségügy, testápolás	3,9	4,6	5,6	4,9
Közlekedés, hírközlés	9,9	11,1	16,8	12,8
Művelődés, üdülés, szórakozás	4,7	5,5	8,0	6,2
Egyéb kiadás	4,4	3,5	5,8	4,0
<i>Létfenntartási fogyasztás</i>	<i>67,6</i>	<i>65,3</i>	<i>53,0</i>	<i>62,0</i>
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH Családi költségvetés, 1998. Adattár

5.1.2. táblázat

Gazdasági attitűdök – a válaszok százalékos megoszlása és skálaátlagok a 18 évnél idősebbek körében

Állítások	Teljesen egyetért	Egyetért	Igen is, meg nem is	Nem ért egyet	Egyáltalán nem ért egyet	Összesen	Skála-átlag	Érvényes esetszám
1. Ha elegendő pénzem lenne, rengeteg dolgot tudnék vásárolni.	66,2	14,9	11,7	3,6	3,7	100,0	4,37	3825
2. Nem adom ki haszontalan dolgokra a pénzem.	65,0	15,0	13,8	4,2	2,1	100,0	4,37	3828
3. Az általam megvásárolt dolgoknak nemcsak jóknak, hanem szépnek is kell lenniük.	46,5	24,8	19,8	5,4	3,6	100,0	4,05	3778
4. Csak ha pénze van az embernek, akkor élvezheti az életet.	34,4	18,2	27,4	8,4	11,7	100,0	3,55	3831
5. Úgy vélem a reklámok olyan dolgok megvásárlására készítetik az embereket, amikre nincs is szükségük.	33,7	18,7	28,9	9,0	9,6	100,0	3,58	3702
6. Pénzügyi kérdésekben gyakran csak nehezen tudok dönteni.	26,0	19,0	21,6	12,6	20,8	100,0	3,17	3804
7. Mivel a pénz egyre kevesebbet ér, nem éri meg spórolni.	14,3	15,1	31,0	17,9	21,8	100,0	2,82	3797
8. Akkor is magyar terméket vásárolok, ha egy hasonló értékű külföldi termék olcsóbb.	15,0	11,5	29,1	15,8	28,5	100,0	2,69	3684

Megjegyzés: A válaszokat 5-fokozatú skálán értékelték.

5.1.3. táblázat

„Csak ha pénze van az embernek, akkor élvezheti az életet.” – a kijelentésre adott válaszok megoszlása társadalmi-demográfiai csoportonként (%)

A kérdezett jellemzői	Egyáltalán nem ért egyet	Nem ért egyet	Igen is, meg nem is	Egyetért	Teljesen egyet ért	Összesen	Érvényes esetszám
Nem							
Nő	12,0	9,2	28,2	17,9	32,7	100,0	2067
Férfi	11,2	7,4	26,4	18,6	36,4	100,0	1765
Életkor***							
18–29	15,5	9,0	24,9	18,2	32,3	100,0	863
30–39	13,1	8,2	26,4	20,6	31,6	100,0	655
40–49	10,4	8,6	32,4	16,9	31,7	100,0	700
50–59	8,4	6,9	29,4	16,3	39,0	100,0	608
60–69	8,8	6,1	24,8	19,5	40,8	100,0	512
70 felett	11,9	11,3	25,8	18,1	32,9	100,0	496
Iskolai végzettség***							
0–7 osztály	7,7	7,3	21,8	19,4	43,8	100,0	413
8 általános	9,2	7,5	22,0	17,8	43,4	100,0	1082
Szakmunkás	11,3	7,3	26,2	17,8	37,3	100,0	954
Érettségi	14,0	10,4	33,3	17,8	24,5	100,0	920
Diploma	16,2	8,7	36,7	19,8	18,7	100,0	450
Jövedelmi ötödök***							
1.	12,6	6,3	21,8	14,9	44,4	100,0	763
2.	9,9	7,1	24,0	19,0	40,1	100,0	764
3.	11,3	9,9	28,3	19,1	31,4	100,0	764
4.	10,5	9,5	30,0	20,5	29,6	100,0	771
5.	14,2	9,1	32,7	17,5	26,5	100,0	770
Településtípus***							
Budapest	14,1	9,5	30,5	19,3	26,5	100,0	735
Megyei jogú város	11,3	8,5	29,2	20,3	30,7	100,0	838
Város	9,8	9,3	26,3	18,1	36,6	100,0	853
Község	11,6	7,1	25,3	16,6	39,4	100,0	1404
Összesen	11,7	8,4	27,4	18,2	34,4	100,0	3831

Mj.: *: 0,01; **: 0,001; ***: 0,0001-nél szignifikáns a χ^2 -statisztika értéke.

5.1.4. táblázat

„Ha elegendő pénzem lenne rengeteg dolgot tudnék vásárolni.” – az állításra válaszolók megoszlása társadalmi-demográfiai csoportonként (%)

A kérdezett jellemzői	Egyáltalán nem ért egyet	Nem ért egyet	Igen is, meg nem is	Egyetért	Teljesen egyet ért	Összesen	Érvényes esetszám
Nem							
Nő	3,8	3,7	11,9	14,4	66,2	100,0	2061
Férfi	3,6	3,3	11,5	15,4	66,2	100,0	1764
Életkor***							
18–29	1,7	2,3	8,1	16,0	71,9	100,0	865
30–39	0,8	2,3	9,5	13,9	73,6	100,0	655
40–49	3,0	2,9	10,3	13,2	70,6	100,0	697
50–59	3,0	3,0	11,2	14,0	68,8	100,0	600
60–69	3,9	4,5	14,6	15,4	61,5	100,0	512
70 felett	12,7	8,0	20,7	16,9	41,6	100,0	497
Iskolai végzettség***							
0–7 osztály	9,2	6,3	16,3	15,8	52,4	100,0	412
8 általános	2,9	1,8	8,7	12,9	73,8	100,0	1085
Szakmunkás	1,9	3,3	9,8	15,3	69,7	100,0	947
Érettségi	3,3	3,7	11,5	16,5	65,0	100,0	919
Diploma	4,9	5,3	19,4	14,3	56,1	100,0	449
Jövedelmi ötödök***							
1.	1,6	1,7	7,4	11,0	78,3	100,0	761
2.	4,2	2,7	9,9	17,5	65,7	100,0	766
3.	4,5	4,8	11,6	16,5	62,6	100,0	764
4.	3,6	3,6	15,0	13,0	64,7	100,0	768
5.	4,7	4,8	14,6	16,3	59,6	100,0	767
Településtípus***							
Budapest	4,4	5,3	17,4	17,9	54,9	100,0	730
Megyei jogú város	3,5	2,4	8,1	17,4	68,6	100,0	838
Város	3,1	3,2	11,5	12,8	69,5	100,0	852
Község	3,9	3,6	11,0	13,0	68,5	100,0	1406
Összesen	3,7	3,5	11,6	14,7	65,6	100,0	3825

Mj.: *: 0,01; **: 0,001; ***: 0,0001-nél szignifikáns a χ^2 -statisztika értéke.

5.1.5. táblázat

„Pénzügyi kérdésekben gyakran csak nehezen tudok dönteni.” – az állításra válaszolók megoszlása társadalmi-demográfiai csoportonként (%)

A kérdezett jellemzői	Egyáltalán nem ért egyet	Nem ért egyet	Igen is, meg nem is	Egyetért	Teljesen egyet ért	Összesen	Érvényes esetszám
Nem***							
Nő	19,2	11,1	21,4	18,5	29,9	100,0	2050
Férfi	22,7	14,3	21,9	19,7	21,4	100,0	1753
Életkor*							
18–29	18,1	13,8	25,1	20,2	22,7	100,0	855
30–39	20,2	13,8	18,1	21,8	26,1	100,0	652
40–49	19,5	11,4	23,5	18,5	27,2	100,0	699
50–59	24,2	11,2	18,6	17,7	28,3	100,0	598
60–69	24,5	10,1	21,1	18,7	25,6	100,0	507
70 felett	20,1	14,8	21,7	16,1	27,2	100,0	492
Iskolai végzettség***							
0–7 osztály	16,4	14,7	18,4	15,0	35,5	100,0	408
8 általános	18,5	10,5	20,2	19,2	31,6	100,0	1076
Szakk munkás	18,5	13,3	23,0	20,2	25,1	100,0	942
Érettségi	24,5	13,7	23,5	19,7	18,5	100,0	918
Diploma	28,2	11,9	19,9	19,0	21,0	100,0	447
Jövedelmi ötödök***							
1.	16,7	9,4	22,2	16,7	35,1	100,0	756
2.	19,1	13,0	22,1	18,3	27,5	100,0	760
3.	19,6	11,7	22,0	21,3	25,4	100,0	760
4.	19,7	13,9	23,6	18,6	24,2	100,0	763
5.	29,0	14,9	18,2	20,3	17,6	100,0	765
Településtípus***							
Budapest	26,9	13,4	21,2	20,7	17,9	100,0	726
Megyei jogú város	22,2	12,6	24,6	18,4	22,2	100,0	833
Város	18,7	12,2	19,4	19,6	30,2	100,0	847
Község	18,2	12,5	21,3	18,3	29,8	100,0	1397
Összesen	20,8	12,6	21,6	19,0	26,0	100,0	3804

Mj.: *: 0,01; **: 0,001; ***: 0,0001-nél szignifikáns a χ^2 -statisztika értéke.

5.1.6. táblázat

„Nem adom ki haszontalan dolgokra a pénzem.” – az állításra válaszolók megoszlása társadalmi-demográfiai csoportonként (%)

A kérdezett jellemzői	Egyáltalán nem ért egyet	Nem ért egyet	Igen is, meg nem is	Egyetért	Teljesen egyet ért	Összesen	Érvényes esetszám
Nem***							
Nő	1,7	3,4	12,0	14,9	68,0	100,0	2066
Férfi	2,5	5,0	15,9	15,1	61,4	100,0	1763
Életkor***							
18–29	3,6	8,4	25,4	21,0	41,6	100,0	862
30–39	1,7	5,1	16,9	20,9	55,5	100,0	651
40–49	2,3	3,7	14,5	13,9	65,6	100,0	698
50–59	0,7	3,0	8,3	11,3	76,8	100,0	603
60–69	2,4	1,0	6,3	8,2	82,2	100,0	510
70 felett	1,0	1,2	3,4	9,5	84,9	100,0	503
Iskolai végzettség***							
0–7 osztály	1,7	1,0	5,0	8,2	84,2	100,0	417
8 általános	1,7	3,1	13,6	12,3	69,4	100,0	1084
Szakmunkás	1,6	3,8	14,5	15,1	65,1	100,0	948
Érettségi	3,5	6,9	15,6	17,7	56,4	100,0	919
Diploma	1,3	4,5	18,2	21,6	54,4	100,0	445
Jövedelmi ötödök***							
1.	2,1	2,9	14,4	11,1	69,5	100,0	763
2.	1,8	4,0	13,5	12,2	68,5	100,0	771
3.	2,5	4,6	12,3	16,9	63,7	100,0	763
4.	1,2	3,4	12,9	14,7	67,9	100,0	769
5.	2,7	5,9	16,1	19,9	55,4	100,0	764
Településtípus***							
Budapest	2,9	6,8	14,9	19,0	56,4	100,0	731
Megyei jogú város	2,3	4,8	16,6	17,2	59,1	100,0	837
Város	1,7	3,7	12,7	13,8	68,2	100,0	848
Község	1,8	2,7	12,3	12,2	71,1	100,0	1410
Összesen	2,1	4,2	13,8	15,0	65,0	100,0	3828

Mj.: *: 0,01; **: 0,001; ***: 0,0001-nél szignifikáns a χ^2 -statisztika értéke.

5.1.7. táblázat

„Mivel a pénz egyre kevesebbet ér, nem éri meg spórolni.” – az állításra válaszolók megoszlása társadalmi-demográfiai csoportonként (%)

A kérdezett jellemzői	Egyáltalán nem ért egyet	Nem ért egyet	Igen is, meg nem is	Egyetért	Teljesen egyet ért	Összesen	Érvényes esetszám
Nem*							
Nő	22,9	17,1	32,2	15,3	12,6	100,0	2038
Férfi	20,4	18,8	29,6	14,8	16,4	100,0	1758
Életkor*							
18–29	24,0	18,3	28,1	15,6	13,9	100,0	857
30–39	23,1	17,4	31,5	16,0	11,9	100,0	648
40–49	18,2	16,4	33,9	15,8	15,7	100,0	696
50–59	19,2	17,2	34,9	13,7	14,9	100,0	604
60–69	21,9	19,1	27,2	14,2	17,7	100,0	508
70 felett	24,3	19,1	30,2	14,0	12,3	100,0	486
Iskolai végzettség***							
0–7 osztály	23,6	15,4	30,1	13,9	16,9	100,0	402
8 általános	19,6	16,6	28,4	15,8	19,7	100,0	1073
Szakmunkás	18,3	17,1	34,1	16,9	13,5	100,0	946
Érettségi	23,9	18,6	31,4	14,6	11,5	100,0	918
Diploma	28,0	22,4	30,7	11,9	7,0	100,0	446
Jövedelmi ötödök***							
1.	20,5	14,0	28,3	16,1	21,0	100,0	756
2.	18,6	18,7	30,8	14,0	17,9	100,0	759
3.	19,4	19,2	33,3	16,0	12,0	100,0	756
4.	21,4	17,1	33,3	15,4	12,9	100,0	762
5.	29,0	20,3	29,0	13,8	8,0	100,0	763
Településtípus*							
Budapest	22,4	18,0	31,8	16,6	11,1	100,0	727
Megyei jogú város	23,0	18,7	31,0	14,7	12,6	100,0	835
Város	22,5	20,5	30,9	12,5	13,7	100,0	841
Község	20,3	15,7	30,6	16,0	17,4	100,0	1394
Összesen	21,8	17,9	31,0	15,1	14,3	100,0	3797

Mj.: *: 0,01; **: 0,001; ***: 0,0001-nél szignifikáns a χ^2 -statisztika értéke.

5.1.8. táblázat

Takarékoskodási hajlandóság nemek szerint (%)

	Nő	Férfi
A jövedelemtől függetlenül mindig tegyen félre.	61,2	53,6
Csak akkor tegyen félre, ha van miből.	30,8	35,6
Nincs értelme takarékoskodni, amíg teheti az ember éljen jól.	8,0	10,8
Összesen (N)	100,0 (1740)	100,0 (2028)

5.1.9. táblázat

„Úgy vélem a reklámok olyan dolgok megvásárlására készítetik az embereket, amikre nincs is szükségük.” – az állításra válaszolók megoszlása társadalmi-demográfiai csoportonként (%)

A kérdezett jellemzői	Egyáltalán nem ért egyet	Nem ért egyet	Igen is, meg nem is	Egyetért	Teljesen egyet ért	Összesen	Érvényes esetszám
Életkor***							
18–29	12,6	12,0	31,8	20,4	23,2	100,0	858
30–39	7,1	8,6	37,6	19,2	27,5	100,0	651
40–49	9,0	8,6	28,2	17,8	36,4	100,0	687
50–59	10,5	8,4	23,6	19,7	37,8	100,0	593
60–69	8,4	8,0	23,5	17,5	42,6	100,0	486
70 felett	8,9	5,8	24,5	16,4	44,4	100,0	428
Munkaerő-piaci státus***							
Aktív	9,4	8,7	31,6	19,3	30,7	100,0	1616
Nyugdíjas	8,7	7,3	22,6	16,9	44,5	100,0	827
Háztartásbeli vagy gyesen van	8,0	10,8	26,8	19,5	34,8	100,0	399
Egyéb inaktívak	12,0	10,5	30,8	18,8	28,0	100,0	819
Összesen	9,6	9,0	28,9	18,7	33,7	100,0	3702

Mj.: *: 0,01; **: 0,001; ***: 0,0001-nél szignifikáns a χ^2 -statisztika értéke.

5.1.10. táblázat

„Az általam megvásárolt dolgoknak nemcsak jóknak, hanem szépnek is kell lenniük.”
– az állításra válaszolóknak megoszlása társadalmi-demográfiai csoportonként (%)

A kérdezett jellemzői	Egyáltalán nem ért egyet	Nem ért egyet	Igen is, meg nem is	Egyetért	Teljesen egyet ért	Összesen	Érvényes esetszám
Nem***							
Nő	2,8	4,7	18,1	25,7	48,8	100,0	2042
Férfi	4,4	6,2	21,9	23,8	43,8	100,0	1737
Életkor***							
18–29	3,0	4,8	21,8	28,8	41,5	100,0	857
30–39	2,8	6,0	15,9	26,7	48,5	100,0	647
40–49	2,9	4,8	16,6	27,3	48,5	100,0	693
50–59	3,2	4,7	17,6	21,8	52,6	100,0	595
60–69	4,6	5,2	20,1	20,9	49,2	100,0	502
70 felett	5,8	7,5	28,4	19,1	39,2	100,0	482
Iskolai végzettség***							
0–7 osztály	7,0	6,5	31,9	17,2	37,4	100,0	401
8 általános	5,0	6,2	19,1	22,1	47,8	100,0	1070
Szakmunkás	2,2	4,6	21,0	26,9	45,2	100,0	936
Érettségi	3,1	5,4	17,4	27,1	47,1	100,0	913
Diploma	0,7	4,3	13,4	29,8	51,9	100,0	447
Jövedelmi ötödök***							
1.	5,3	5,3	20,4	20,4	48,5	100,0	750
2.	4,8	7,0	22,1	24,7	41,4	100,0	748
3.	2,6	4,8	25,8	26,9	39,9	100,0	757
4.	2,5	4,7	16,5	26,6	49,7	100,0	759
5.	2,5	5,0	14,5	25,3	52,7	100,0	763
Településtípus***							
Budapest	3,5	5,3	19,9	27,0	44,3	100,0	718
Megyei jogú város	2,7	5,3	19,0	27,7	45,3	100,0	830
Város	2,4	3,4	18,5	26,2	49,4	100,0	842
Község	4,9	6,6	21,0	21,0	46,5	100,0	1388
Összesen	3,6	5,4	19,8	24,8	46,5	100,0	3861

Mj.: *: 0,01; **: 0,001; ***: 0,0001-nél szignifikáns a χ^2 -statisztika értéke.

5.1.11. táblázat

„Akkor is magyar terméket vásárolok, ha egy hasonló értékű külföldi termék olcsóbb.”
– az állításra válaszolók megoszlása társadalmi-demográfiai csoportonként (%)

A kérdezett jellemzői	Egyáltalán nem ért egyet	Nem ért egyet	Igen is, meg nem is	Egyetért	Teljesen egyet ért	Összesen	Érvényes esetszám
Életkor***							
18–29	34,8	18,5	28,6	11,1	7,0	100,0	854
30–39	35,3	16,6	31,0	9,4	7,7	100,0	646
40–49	28,3	15,2	31,6	11,6	13,2	100,0	689
50–59	23,3	15,2	26,6	12,6	22,4	100,0	580
60–69	22,6	13,2	27,1	13,8	23,2	100,0	491
70 felett	20,1	14,1	29,3	11,2	25,3	100,0	427
Iskolai végzettség***							
0–7 osztály	23,1	14,6	29,4	8,9	24,0	100,0	350
8 általános	28,2	16,3	26,9	11,6	16,9	100,0	1040
Szakmunkás	28,8	14,4	29,2	13,8	13,8	100,0	925
Érettségi	29,5	16,7	31,6	10,5	11,6	100,0	910
Diploma	31,7	16,9	28,5	10,8	12,1	100,0	445
Jövedelmi ötödök							
1.	33,6	13,3	27,2	10,5	15,4	100,0	727
2.	29,0	14,8	29,7	10,8	15,7	100,0	721
3.	24,5	16,0	30,3	14,0	15,2	100,0	736
4.	26,3	17,7	29,5	11,5	15,0	100,0	746
5.	29,5	17,2	28,8	10,8	13,7	100,0	757
Munkaerő-piaci státusz***							
Aktív	30,5	16,7	31,0	10,9	10,9	100,0	1608
Nyugdíjas	19,5	14,1	28,6	12,5	25,2	100,0	821
Háztartásbeli vagy gyesen van	28,6	12,9	25,3	13,2	20,0	100,0	395
Egyéb inaktívak	33,7	16,7	28,2	10,7	10,7	100,0	820
Településtípus**							
Budapest	33,5	18,1	26,9	10,6	10,9	100,0	707
Megyei jogú város	28,1	14,7	32,7	11,0	13,5	100,0	816
Város	27,7	15,9	26,8	12,4	17,2	100,0	822
Község	26,6	15,2	29,6	11,9	16,7	100,0	1339
Összesen	28,5	15,8	29,1	11,5	15,0	100,0	3684

Mj.: *: 0,01; **: 0,001; ***: 0,0001-nél szignifikáns a χ^2 -statisztika értéke.

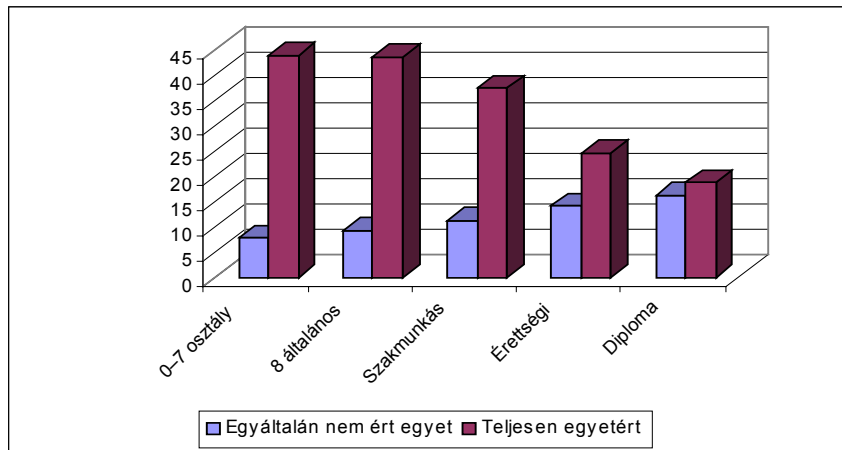
5.1.12. táblázat
Faktorpontszám átlagok

A kérdezett jellemzői	1.faktor „Pénzbeosztók”	2.faktor „Úgy mulat, mint a magyar úr”	3.faktor „Ha én gazdag lennék...”
Magyarázott variancia	21,9%	17,6%	15,0%
Életkor	$-1,75 \cdot 10^{-14}$	$-1,49 \cdot 10^{-16}$	$-2,542 \cdot 10^{-14}$
18–29	-0,392	-0,163	0,150
30–39	-0,136	-0,126	0,199
40–49	0,018	0,031	0,039
50–59	0,273	0,106	0,027
60–69	0,293	0,186	-0,124
70 felett	0,302	0,132	-0,625
Iskolai végzettség	-0,001	0,002	0,002
0–7 osztály	0,177	0,250	-0,329
8 általános	0,015	0,162	0,151
Szaktanuló	0,010	0,040	0,101
Érettségi	-0,108	-0,147	-0,050
Diploma	0,040	-0,310	-0,207
Jövedelmi ötödök	$-1,747 \cdot 10^{-14}$	$2,41 \cdot 10^{-16}$	$-2,537 \cdot 10^{-14}$
1.	-0,059	0,088	0,242
2.	-0,037	0,123	0,025
3.	-0,025	0,031	-0,104
4.	0,119	0,001	-0,040
5.	-0,003	-0,227	-0,111
Munkaerő-piaci státusz	0,001	-0,003	-0,002
Aktív	-0,077	-0,081	0,078
Nyugdíjas	0,333	0,175	-0,352
Ht. vagy gy. van	0,091	0,110	0,047
Egyéb inaktív	-0,211	-0,074	0,151
Foglalkozás	0,046	0,022	-0,004
Önálló, vállalkozó	-0,089	-0,075	-0,082
Közép- és felső vezető	0,153	-0,207	-0,238
Alsó vezető	0,080	-0,066	-0,122
Diplomás	-0,003	-0,328	-0,194
Egyéb szellemi	0,033	-0,116	-0,075
Szaktanuló	0,027	0,048	0,097
Betanított munkás	0,043	0,152	0,037
Segédmunkás	0,121	0,210	0,102
Mg.-i fizikai munkás	0,133	0,259	0,029
Településtípus**	$-1,75 \cdot 10^{-14}$	$-1,651 \cdot 10^{-16}$	$-2,548 \cdot 10^{-14}$
Budapest	-0,155	-0,079	-0,196
Megyei jogú város	-0,045	-0,066	0,068
Város	0,123	-0,027	0,074
Község	0,034	0,100	0,015
Háztartástípus	$-1,745 \cdot 10^{-14}$	$-1,812 \cdot 10^{-16}$	$-2,539 \cdot 10^{-14}$
Egyedülálló	-0,105	0,160	0,095
Pár gyerek nélkül	0,140	-0,149	-0,005
Pár gyerekkel	-0,120	-0,090	0,100
Egyedülálló gyerekekkel	0,049	-0,068	0,365
Több gen. gyerekkel	-0,170	-0,006	0,143
Egyszemélyes ht. 60+	0,344	0,190	-0,570
Más háztartás	0,072	0,045	-0,055

Mj.: KMO-mutató=0,57; a Barlett teszt értéke=873,2, szign.=0,00000. A három főfaktor a teljes variancia 54,5%-át magyarázza.

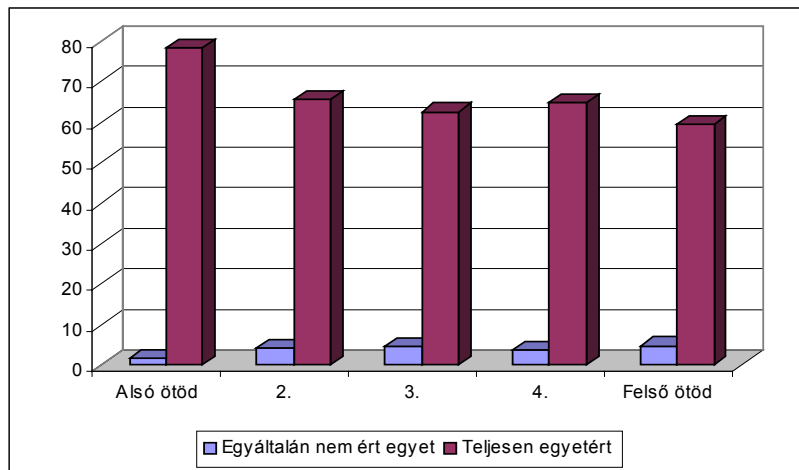
5.1.1. ábra

„Csak ha pénze van az embernek, akkor élvezheti az életet.” – a kijelentéssel határozottan egyet nem értők és teljesen egyetértők megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük szerint (%)

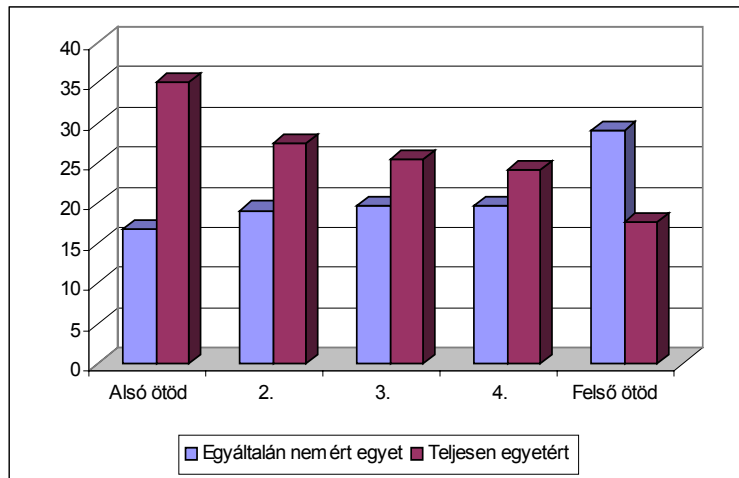
5.1.2. ábra

„Ha elegendő pénzem lenne rengeteg dolgot tudnék vásárolni.” – a kijelentéssel határozottan egyet nem értők és teljesen egyetértők megoszlása az egy főre jutó jövedelmi kvintilisek szerint (%)

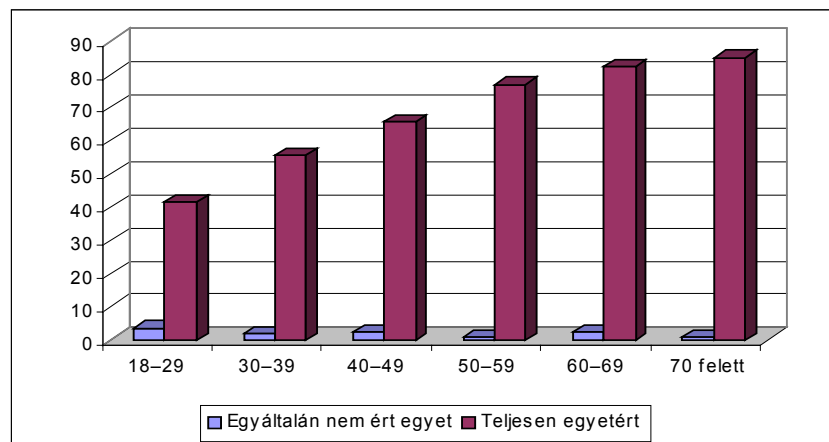
5.1.3. ábra

„Pénzügyi kérdésekben gyakran csak nehezen tudok dönteni.” – a kijelentéssel határozottan egyet nem értők és teljesen egyetértők megoszlása az egy főre jutó jövedelmi kvintilisek szerint (%)

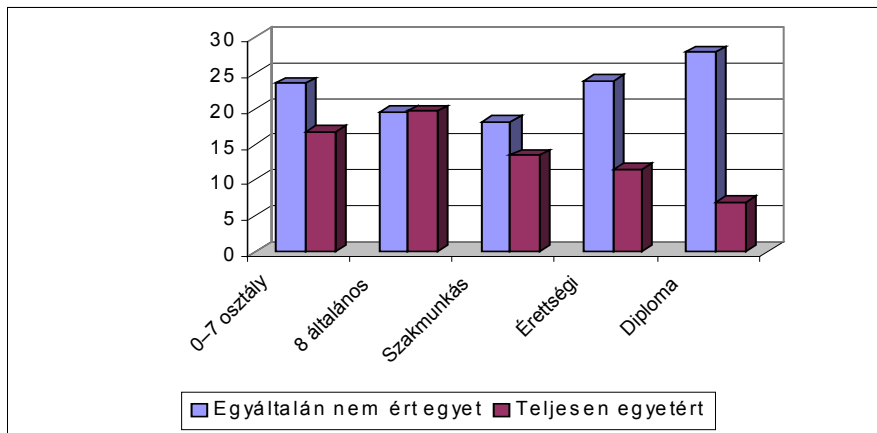
5.1.4. ábra

„Nem adom ki haszontalan dolgokra a pénzem.” – a kijelentéssel határozottan egyet nem értők és teljesen egyetértők megoszlása a kérdezett életkora szerint (%)

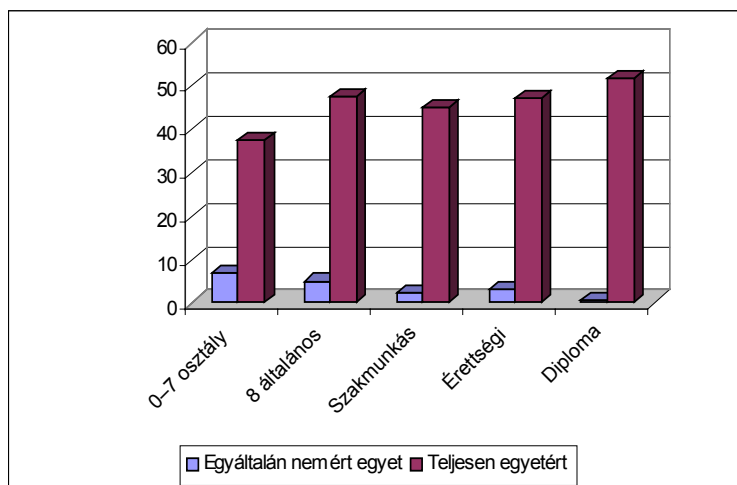
5.1.5. ábra

„Mivel a pénz egyre kevesebbet ér, nem éri meg spórolni.” – a kijelentéssel határozottan egyet nem értők és teljesen egyetértők megoszlása a kérdezett legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%)

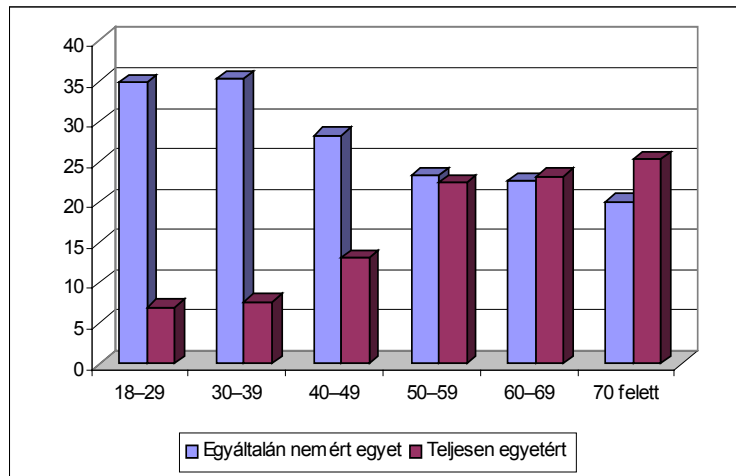
5.1.6. ábra

„Az általam megvásárolt dolgoknak nemcsak jóknak, hanem szépnek is kell lenniük.” – a kijelentéssel határozottan egyet nem értők és teljesen egyetértők megoszlása a kérdezett legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%)

5.1.7. ábra

„Akkor is magyar terméket vásárolok, ha egy hasonló értékű külföldi termék olcsóbb.”
– a kijelentéssel határozottan egyet nem értők és teljesen egyetértők megoszlása a kérdezett életkora szerint (%)

5.2. Szociális attitűdök (Janky Béla)

5.2.1. Bevezetés

A jóléti rendszer átalakításával kapcsolatos vitákban számos alkalommal hivatkoznak az állampolgárok szociális attitűdjeire. A jóléti rendszerre vonatkozó preferenciák feltárása céljából végzett empirikus vizsgálatok eredményeit a legkülönbözőbb álláspontok alátámasztására használják. A demokratikus társadalmakban ez természetes jelenség, a hazai viták nem egyedülállóak a világban. Ugyanakkor a politikai- és a tudományos élet egyes szereplői komoly ellenérveket fogalmaznak meg az állampolgári preferenciákra vonatkozó kutatások társadalompolitikai alkalmazásával szemben. A kritikák egy része kétségbe vonja, hogy a jóléti intézményekkel kapcsolatos, gyakran igen összetett problémák megoldásában segítséget nyújthatnak a többnyire alulinformált választópolgárok által reformált vélemények. Más kritikusok e preferenciák mérésének nehézségeire teszik a hangsúlyt, kiemelve, hogy a kérdés módja és kontextusa önmagában is jelentős hatással van a kérdészi situációban kinyilvánított véleményre. A képviselői demokrácia intézményrendszere részben éppen az alulinformáltságból adódó problémák megoldását szolgálja.

A TÁRKI a 90-es évek közepe óta rendszeresen vizsgálja a jóléti intézményekkel kapcsolatos állampolgári attitűdöket. A kutatások kiterjedtek az alulinformáltság és az ebből adódó problémák vizsgálatára, valamint az egyes kérdészi technikákban rejlő lehetőségek és korlátok elemzésére. Mindazonáltal e kutatások a problémák számbavétele által is azt szolgálták, hogy a jóléti rendszer átalakítása során a döntéshozók és a szakemberek minél világosabb képet kaphassanak a közvélemény szociális attitűdjeiről.

Az idei Háztartás Monitor-vizsgálat is tartalmazott néhány kérdést az állampolgárok szociális attitűdjeivel kapcsolatban. A vizsgálat tárgya ezúttal nem valamely konkrét jóléti intézmény vagy társadalompolitikai reformjavaslat volt. Általánosabb kérdések elemzésére tettünk kísérletet. Arra voltunk kíváncsiak, hogy

- mennyire tekintik legitimnek a választók az újraelosztás jelenlegi rendjének „játékszabályait”;
- milyen mértékben képesek konzekvensen mérni az állami szerepvállalásra vonatkozó attitűdöket a TÁRKI által az utóbbi időben bevezetett kérdések; és
- tükröződnek-e a válaszok megoszlásában a megkérdezettek közterhekkel és ellátásokkal kapcsolatos érdekei?

A szociális attitűdökre vonatkozó, a társadalompolitikai alkalmazás lehetőségének igényével fellépő kutatások egyik alapfeltevése, hogy a közvélemény elfogadja a preferenciák becsatornázásának eredményeképp létrejött elosztási elveket. Az állampolgárok egy része a kialakult társadalompolitika legitimitása mellett is kísérletet tehet a közteherviselés és az ellátási jogosultság szabályainak egyéni érdekből történő áthágására, ám elfogadja, hogy tette a közösség számára hátrányos, üldözendő cselekmény. Ha azonban a jóléti intézményekkel kapcsolatos szabályok áthágása nem találkozik általános helytelenítéssel, akkor az egyes intézményekre vonatkozó állampolgári preferenciák mechanikus becsatornázása – szemben az ideális modellel –, nem feltétlenül vezet a közösség jólétének növekedéséhez. Ezért fontos a „játékszabályok” elfogadottságának vizsgálata.¹⁴

¹⁴ Lehetséges, hogy az illegitimitás csak a meglévő szociális rendhez (illetve annak kialakulásához) kapcsolódik, és a preferenciákat figyelembe vevő változások nyomán megváltozik a közmorál. Azonban ez az éppen készülődő reformok megkezdése előtt csak egy hipotézis, amelynek előzetes tesztelése nem egyszerű feladat.

Hasonlóan lényeges annak ismerete, hogy kérdezési technikáink képesek-e feltárni az intézményekkel kapcsolatos preferenciákat, és egyáltalán léteznek-e valójában az általunk feltételezett attitűdök, vagy csupán a kérdezési szituációban *ad hoc* módon kapott válaszokat értelmezzük a közvélemény adott témával kapcsolatos beállítottságaként? A probléma vizsgálatának egyik módja, hogy a szóban forgó attitűdök kérdezési módtól és kontextustól való függőségét vizsgáljuk. A másik lehetőség, hogy a válaszok megoszlásának struktúráját vesszük szemügyre: azon társadalmi csoportokban nagyobb-e egy-egy javaslat támogatása, amelyek tagjaitól elméleti feltevések alapján ez várható? Az alábbi tanulmányban elemi szinten mind a kétféle vizsgálatra sor kerül.

5.2.2. A szociális attitűdök vizsgálata: nemzetközi kitekintés

Az elemzések megkezdése előtt fontosnak tartjuk, hogy áttekintsük a szociális attitűdökre vonatkozó kutatások nemzetközi szakirodalmának néhány, a jelen vizsgálat szempontjából releváns aspektusát.¹⁵ hosszabb és rövidebb távú tendenciákkal foglalkozó tanulmányok a jóléti állam alapelveinek és főbb intézményeinek stabil és erős támogatottságáról számoltak be a nyolcvanas években, de még az utóbbi évtizedben is.¹⁶ Az általános elvek egyenletesen magas támogatottsága mellett nagy különbségek találhatók az egyes jóléti intézmények és programok mutatkoznak a többnyire járulékfizetéshez kötött biztosítási jellegű intézmények, illetve a rászorultsági alapon működő programok megítélése között.¹⁷ Mind az európai, mind az észak-amerikai felmérések eredményei azt mutatják, hogy a szegényeknek nyújtott segélyek összegének fenntartását vagy emelését általában kevesebben támogatják, mint a jóléti rendszer más szolgáltatásait.¹⁸ A tapasztalatok szerint a kisebb csoportokat megcélzó intézmények kevésbé népszerűek, mint a lakosság széles rétegei által élvezett szolgáltatások.¹⁹

A jóléti állam támogatottsága nem egyforma a fejlett országokban. Az Egyesült Államokban valamivel kisebb a különféle jóléti szolgáltatások fenntartását vagy növelését szorgalmazó polgárok aránya, mint Nyugat-Európában.²⁰ Az utóbbi másfél évtizedben született összehasonlító kutatások tanúsága szerint Közép-Kelet Európában némileg magasabb a jóléti intézmények iránti igény, mint a kontinens nyugati felén. Kivételt képezett ez alól az évtized elején Csehország, azonban az utóbbi években ott éppen az állami szolgáltatások iránti növekvő igény volt megfigyelhető.²¹ Ugyanakkor vannak arra utaló jelek, hogy a térség egészére a nyugati közvélemény preferenciáihoz való közeledés a jellemző.²² Bár az egyes intézmények iránti igény országonként és térségenként különböző, az utóbbi években végzett összehasonlító vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy a preferenciákat meghatározó társadalmi háttérváltozók szerepe hasonló a különböző kultúrájú és egymástól eltérő intézményrendszerrel rendelkező országokban.²³

¹⁵ A hazai áttekintésekhez lásd Ferge (1996), Róbert (1996). Kiváló, általános áttekintést nyújt az irodalomról Róbert–Nagy (1998).

¹⁶ Erős támogatást tükröző brit eredményeket közöl Taylor-Gooby (1985: 37., etc.); friss skandináv adatokat Edlund (1999). Egyesült Államok-beli vizsgálatok eredményeihez lásd: Hasenfeld–Rafferty (1989: 1027–8.), Sanders (1988: 313.), Shapiro–Smith (1985: 563.).

¹⁷ A megkülönböztetéshez lásd: Hasenfeld–Rafferty (1989: 1032.).

¹⁸ Blomberg–Kroll (1999: 328.), Sanders (1988: 313.), Shapiro–Smith (1985: 563.), Taylor-Gooby (1985: 33.).

¹⁹ Sanders (1988: 314.) Kivételt képeznek ez alól a mozgássérülteknek nyújtott támogatások, melyeket a nagy többség fontosnak tart (Sanders, 1988: 314.).

²⁰ Smith (1987b)

²¹ Rabusic–Sirovatka (1999: 258.)

²² Rose–Makkai (1995)

²³ Svallfors (1997)

A preferenciákat meghatározó tényezők vizsgálataiban az önérdék és a szocializációs hatások érvényesülését egyaránt kimutatták²⁴. A közvetlenül vagy szocializációs hatásokon keresztül érvényesülő önérdék szerepe elsősorban azokban a modellekben mutatható ki, ahol kevés teret szenteltek a háttérben meghúzódó értékorientációk vizsgálatának²⁵. A motiváció tekintetében összetettebb elemzések az önérdék korlátozottabb, és az ideológiai megfontolások erősebb hatását mutatták ki.²⁶ Ugyanakkor látni kell, hogy a szocio-ökonómiai változók hatása mögött meghúzódó különféle motivációs tényezők nehezen különböztethetők meg egymástól.²⁷ Az életkor, a nem és a képzettség mind az önérdékekkel, mind az ideológiai tényezőkkel kapcsolatban áll.

Magyarországon Csontos László, Kornai János és Tóth István György vizsgálta az érintettség, az informáltság és a szocio-ökonómiai státusz szerepét a kórházi ellátással, a felsőoktatással, valamint a nyugdíjrendszerrel kapcsolatos véleményekben.²⁹ Az adatok azt mutatták, hogy az érintettség és az informáltság jelentős szerepet játszik a preferenciák kialakításában. Vizsgálataik eredményei arra utalnak, hogy a szolidaritás is meghatározó tényezője lehet az intézményi preferenciáknak.

A jóléti intézményekkel és általában az állami kiadásokkal kapcsolatos preferenciákkal foglalkozó irodalomban régóta tárgyalják a következetes preferenciák kérdését. A modern jóléti államokban végzett közvélemény-kutatások többnyire azt mutatták, hogy sok költségvetési tétel esetében támogatja a többség a kiadások növelését, ugyanakkor rendkívül nagy az ellenállás az adók párhuzamos növelésével szemben.³⁰ A közvélemény látszólagos „irracionalitása” mögött sok esetben a kutatási módszerek és az értelmezés elégtelensége áll. Azok a vizsgálatok, melyek a fenti megfontolások figyelembevételével elemezték az állampolgárok preferenciáinak konzisztenciáját, azt találták, hogy csak a lakosság egy kis részére jellemző az irracionális véleményalkotás.³² Egyes vélekedések szerint ugyanakkor előfordulhat, hogy a határozott preferenciával nem rendelkező megkérdezett a kérdezési szituáció elvárásainak megfelelően ad többé-kevésbé következetes válaszokat, mintegy „félrevezetve” a vizsgálatok eredményeinek értékelőit. Egy kevésbé pesszimista megközelítés szerint a válaszok létező attitűdökön alapulnak, azonban e vélemények egymásnak sokszor ellentmondó megfontolások figyelembevétele és súlyozása után alakulnak ki.³³ Zaller és Feldman kérdőív-válaszadási modelljében a vélemények kialakulása egy folyamat, melyet befolyásol, hogy milyen megfontolások számbavételére nyílik lehetősége a kérdezettnek. A kérdezési szituációban rendelkezésre álló rövid idő és a kérdésfeltevés módjának eredményeképp az attitűdök szempontjából fontos megfontolások erősen szelektív mintája alapján dönt a válaszadó. Már a kérdés megszövegezése is befolyásolja a döntéshozatalra álló érveket.³⁴ A kérdőív-válaszadási modell szerint annál nagyobb a bizonytalanság és esetlegesség a válaszokban, minél távolabb van a feltett kérdés a hétköznapi életben megfontolás tárgyává tett

²⁴ Blomberg–Kroll (1999), Hasenfeld–Rafferty (1989), Sears et al. (1980)

²⁵ pl. Blomberg–Kroll (1999), Edlund (1999), Eismeier (1982)

²⁶ Sanders (1988: 316-21.), Sears et al. (1980: 672-4.), Kangas (1997).

²⁷ Sears et al. (1980: 677.)

²⁹ Csontos–Tóth (1996), Csontos–Kornai–Tóth (1996a, 1996b, 1998)

³⁰ Hansen (1998: 515.), Sanders (1988: 312.). A háttérben meghúzódó elméleti feltevésekről: Modigliani–Modigliani (1987).

³² Hansen (1998:515-7.), Sanders (1988: 314-5.), Taylor-Gooby (1985: 43-4.), Welch (1985: 314-5.)

³³ Zaller–Feldman (1992: 585-6.)

³⁴ Shapiro–Smith (1985: 567.), Smith (1987a: 77, 82.)

problémáktól, illetve minél ellentmondásosabbak az adott kérdéssel kapcsolatban lévő megfontolások.

5.2.3. A Monitor-vizsgálat kérdései

A 2000. évi Háztartás Monitor-felvétel során többféle kérdés segítségével vizsgáltuk a válaszadók jóléti rendszerrel kapcsolatos attitűdjeit. Az egyik kérdésben az adókra és a jóléti kiadásokra vonatkozó általános preferenciákra voltunk kíváncsiak. A kérdés a következőképpen hangzott:

„Ha a kormány választhatna, hogy csökkentse az adókat, vagy növelje a szociális kiadásokat, akkor Ön szerint mit kellene csinálnia:

- *csökkenteni az adókat, még ha ez azzal is jár, hogy kevesebbet költ szociális kiadásokra, vagy*
- *többet kellene költeni szociális kiadásokra, még akkor is, ha ez magasabb adókkal jár?”*

A TÁRKI által a jóléti rendszerrel kapcsolatos kutatásokban már korábban bevezetett kérdésfeltevés lényeges eleme, hogy szembesíti a válaszadót a valóságban jelentkező átváltásokkal. A jóléti rendszer bővítésére vonatkozó igények így nem csupán üres kívánságokként, az „ingyen ebéd” iránti vágy megfogalmazásaként értékelhetők. A válaszadó kényszerítve van arra, hogy figyelembe vegye a jóléti ellátások növelésével kapcsolatos legfontosabb következményt: a közterhek mértékének emelkedését.

A fenti megfogalmazás az egyik legegyszerűbb – és ezért némileg leegyszerűsített –, formája az adók és jóléti ellátások közötti kapcsolat kifejezésének. Sokkal inkább méri az állampolgárok állammal és jóléti ellátásokkal kapcsolatos általános beállítottságát, mintsem konkrét társadalompolitikai preferenciákat. Ezt az általános attitűdöt viszont – ahogy az alábbiakból kiderül –, jól regisztrálja a kérdés.

Egy másik kérdés segítségével egyes jóléti területek relatív fontosságáról próbáltunk adatokat szerezni. Ez a kérdés három ellátotti kör közötti választásra kéri a válaszadót, úgy, hogy az egyes területekre fordított összegek csökkentik a máshova jutó ellátások értékét. A kérdőívben a dilemmát a következőképpen fogalmaztuk meg:

„Tegyük fel, hogy Ön dönthet: családi pótlékra, munkanélküli segélyre vagy nyugdíjra fordítsanak nagyobb összeget. Mivel adott pénzüsszeget lehet felosztani, csak úgy tudja az egyiket megemelni, ha a másik kettőt csökkenti. Tehát melyik lehetőséget választaná?”

- *családi pótlékra fordítana nagyobb összeget akkor is, ha így kevesebb jut munkanélküli segélyre és nyugdíjra,*
- *munkanélküli segélyre fordítana nagyobb összeget akkor is, ha így kevesebb jut családi pótlékra és nyugdíjra, vagy*
- *nyugdíjra fordítana nagyobb összeget akkor is, ha így kevesebb jut családi pótlékra és munkanélküli segélyre?”*

Erre a kérdésre adott válaszok sem értelmezhetők konkrét társadalompolitikai preferenciaként, hiszen többféle alternatívát egyszerűen kizár a fenti megfogalmazás (például az előző kérdésben tárgyalt adóemelés lehetőségét, vagy más területek diszpreferálását). Ebben az esetben is inkább beállítódások méréséről van szó. Mindazonáltal az itt mért attitűdök – szemben az egyes területek fontosságára vonatkozó

³⁶ A fontosságot jelen esetben csak az adott *status quo* kontextusában lehet értelmezni. Azaz, a válaszok arra vonatkoznak, hogy a jelenlegi finanszírozási feltételek mellett hol hiányzik leginkább a pénz.

hagyományos értékelő kérdésekkel –, jobban kifejeződésre juttatják az egyes területek relatív fontosságának mértékét.³⁶

Azok a kutatások, melyek a fentiekhez hasonló kérdések segítségével vizsgálják a jóléti rendszerrel kapcsolatos preferenciákat, és ezek figyelembevételét szorgalmazzák a társadalompolitikai döntésekben, bizonyos ideális feltevésekkel élnek a közteherviselés és a jóléti rendszerek működésével kapcsolatban. Az elvi elképzelés szerint az állampolgárok a rendelkezésre álló információk alapján kialakítják véleményüket, és eldöntik, hogy mennyi pénzt és milyen elosztásban költsenek az állam által nyújtott szolgáltatásokra, és ezeknek kik milyen mértékben vállalják a közteherviselési következményeit. A demokratikus intézményrendszer preferenciákat jól-rosszul becsatornázó mechanizmusai révén aztán megszületnek a kormányzati döntések, melyek meghatározzák kik mennyit fizetnek és mennyit kapnak a jóléti rendszer terheiből és szolgáltatásaiból. A szóban forgó kutatások az állampolgári preferenciák hivatalos intézmények által történő becsatornázásának eszközeit próbálják kiegészíteni és a kanalizálási folyamatot hatékonyabbá tenni az empirikus társadalomtudomány módszereinek segítségével.

Ugyanakkor az állampolgárok egy része nem tekinti teljes mértékben legitimnek a demokratikus döntéshozatali mechanizmus során kialakított közteherviselési- és ellátási szerkezetet. Elfogadhatónak tartja, hogy valaki ne fizesse be a rá kirótt terheket, illetve olyan segítségért folyamodjon, amely nem illeti meg. A jóléti rendszerrel kapcsolatos kérdéseink harmadik típusa erre a problémakörre vonatkozik. Kétféle törvénysértő magatartásról kértük ki az emberek véleményét:

„Ön szerint mennyire helytelen vagy nem helytelen az, hogy...

- *ha egy adófizető nem vallja be a teljes jövedelmét, hogy kevesebb jövedelemadót fizessen, illetve*
- *ha valaki hamis adatokat ad magáról azért, hogy megkapjon olyan állami támogatást, amely nem illeti meg?”*

A válaszadóknak négyfokozatú skálán kellett értékelniük az adócsalást és az illetéktelen segélykérést aszerint, hogy mennyire tartják helytelennek azt. A kérdés a normasértő magatartás elfogadottságának fokát méri, és nem az adott viselkedés elterjedtségét. A két dolog ugyan nem teljesen független egymástól, ám nem összemosható jelenségekről van szó.

5.2.4. A közteherviselésre és ellátásokra vonatkozó rend elfogadottsága

A válaszadók 25 százaléka legfeljebb kismértékben tartja helytelennek azt, ha valaki eltitkolja jövedelmének egy részét az adóhatóság elől. A szociális segélyeket jogtalanul igénylőkkel szemben szigorúbb a közvélemény megítélése. Csupán a megkérdezettek 6 százaléka ítéli meg enyhén a csalásnak ezt a formáját (lásd: 5.2.1. táblázat). Az adócsalást szigorúan elítélők (azt „nagyon helytelennek” tartók) aránya 35 százalék. A segélyekkel történő visszaélést viszont a felkeresett emberek több mint 60 százaléka utasítja el ilyen határozottan.

Akik az adócsalás megítélésében szigorúnak mutatkoznak, azok súlyosan elítélik a segélyekkel való visszaélést is. A hamis adatok révén történő segélykérést enyhén elutasítók szintén megbocsájtóak az adócsalással szemben. A mindkét szabályszegést nagyon helytelennek tartók aránya 34 százalék. A válaszolók 5 százalékát teszik ki azok, akik csak kismértékben tartják helytelennek vagy egyáltalán nem helytelenítik egyik normasértést sem (5.2.2. táblázat).

A közteherviselésben jelenleg részt vevők körében az átlagosnál enyhébb a jövedelem-eltitkolás megítélése. A kérdezés időpontjában munkával rendelkezők 30 százaléka legfeljebb kismértékben tartja helytelennek az adócsalást, szemben az összes válaszadó

körében mért 25 százalékos aránnyal. A munkanélküliek körében érdekes módon szintén magas az enyhe ítéletet mondók aránya. A mintába került, munkával nem rendelkező aktívak egyharmada csak kismértékben vagy még úgy sem helyteleníti az adó meg nem fizetését. Az alkalmazottak 28 százaléka tartozik az enyhén ítélezők csoportjába. Ez az arány jóval magasabb, mint ami a különböző nyugdíjas csoportokban tapasztalható, ám alacsonyabb más aktív és nem nyugdíjas inaktív csoportok körében mért rátánál. A Monitor mintájában szereplő, rendszeres munkával rendelkező, önfoglalkoztatók és vállalkozók közel fele – 47 százaléka –, úgy ítéli meg, hogy a befizetendő adó csökkentésének céljából történő jövedelem-eltitkolás legfeljebb kismértékben helytelen tevékenység. A segélyekkel történő visszaélést csak kevesen ítélik meg enyhén, így az egyes társadalmi csoportok között található különbségek sem lehetnek olyan látványosak. A segélyhez jutás céljából történő adathamisítást a munkanélküliek körében ítélik el a legkevesebben. A körükben 11 százalék azok aránya, akik legfeljebb kismértékben tartják helytelennek az ilyen típusú visszaélést. Ám a vállalkozók közül is minden tizedik úgy ítéli meg, hogy a segélyekkel kapcsolatos szabályszegés nem súlyos vétség.

Ahogy látható, éles különbség van a kétféle normaszegés megítélése között, noha morális princípiumok segítségével nehéz lenne bizonyítani, hogy a két tevékenység lényegileg eltérő természetű. Való igaz ugyanakkor, hogy a szabályszegésben potenciálisan érintettek köre (akiknek egyáltalán elvi lehetőségük van a törvények be nem tartására) jóval tágabb az adófizetés, illetve nem fizetés esetén. Az adatok alapján nem beszélhetünk arról, hogy ma Magyarországon a demokratikus intézményrendszer keretében kialakított társadalompolitikai elvek következményeképp kialakult közteherviselési kötelezettségeket magukra és másokra nézve kötelezőnek fogadják el az állampolgárok. A szociális attitűdök értékelése és a jóléti intézményekkel kapcsolatos javaslatok kidolgozása során ez mindenképpen figyelmet érdemlő tényező.

5.2.5. A szociális attitűdök mérése

Amikor arról érdeklődtünk, hogy az adók és szociális kiadások növelését vagy csökkentését támogatnák-e inkább, a válaszadók 66,5 százaléka az adók és a szociális juttatások mérséklését javasolta. Ez a kérdés az állami szerepvállalással kapcsolatos általános attitűd feltárását hivatott szolgálni. A kérdésre adott válaszok nem tükrözhetik az állami újraelosztás mértékének kívánatos változására vonatkozó általános preferenciákat, azonban az attitűdök egyik indikátoraként alkalmazhatók. Ahhoz, hogy ezt megtehesük, tudnunk kell, hogy a válaszok stabil véleményeket tükröznek, és nem a kérdezési szituációban felmerülő, megfontolások *ad hoc* eredményei.³⁷

A TÁRKI korábbi kutatásaiban is alkalmazta ezt a kérdést, így mód nyílik arra, hogy a jelenlegi eredményeket a korábbi tapasztalatokkal vessük össze. Két, 1999-ben készült vizsgálat adataihoz hasonlítjuk az idej eredményeket azért, hogy a közvélemény attitűdjeiben hosszabb távon bekövetkező változások hatásával ne kelljen számolni.³⁸ Az elmúlt egy évben véleményünk szerint nem történtek olyan jelentős társadalompolitikai változások, melyek a *status quo* megítélésének módosulását hozhatták volna magukkal.

Az egyik 1999-es felmérés a TÁRKI havi rendszerességgel végzett Omnibusz-vizsgálatának keretében folyt tavaly márciusban. Ekkor a Monitorénál kisebb, 1500 fős mintán történt a kérdezés, és a mintavételi egységek nem háztartások, hanem egyének voltak. A kérdőívben kiterjedt kérdésblokk foglalkozott az állam kötelezettségeivel, valamint az adókkal, és kevesebb figyelem fordult az egyének jövedelmi szerkezetének vizsgálatára.

³⁷ Lásd: Zaller–Feldman (1992: 585–6), valamint az 5.2.2. alfejezet.

³⁸ Ahogy ezt az 5.2.2. alfejezetben is említettük, a jóléti államra vonatkozó attitűdök jelentős módosulása következett be az utóbbi időben Csehországban (Rabusic–Sirovátká, 1999).

A másik 1999-es adatfelvétel az Állam és polgárai kutatási program része volt. A minta és a kérdőív jellege az előbb említett Omnibusz-felméréséhez volt hasonló.

A kérdezési kontextus jelentős eltérései ellenére a válaszok megoszlása nagyfokú hasonlóságot mutat a különböző felmérésekben (5.2.3. táblázat). Az Omnibusz-vizsgálatban a válaszadók 65,3 százaléka, a Monitorban 66,5 százaléka, az „Állam és polgárai” adatfelvételben pedig 67,3 százaléka támogatta az adók és juttatások csökkentését. Az eredmények annál is inkább érdekesek, mivel az egyes felmérésekben eltérő mértékben sikerült válaszadásra bírni a felkeresett embereket. Az érvénytelen és „Nem tudom” válaszok aránya az „Állam és polgárai” kutatásban 15 százalék, a Monitorban 19 százalék, az Omnibusz-felmérésben pedig 26 százalék. Az érvényes válaszok megoszlása ennek ellenére hasonlóképpen alakult a különböző felvételekben.

A két 1999-es felmérésben vizsgáltuk az adóval és segélyekkel történő szabálysértés megítélését is. E kérdések esetében nem csupán a kérdőív kontextusa, de kismértékben maga a kérdés is különbözött. Az „Állam és polgárai” kutatás kérdőívében a kérdések úgy kezdődtek: *„Ön szerint helytelen vagy nem helytelen az, hogy...”*. Az Omnibusz-felvételben a kérdéseket úgy vezettük be: *„mennyire tartja helytelennek...”*. Az idei Monitor-vizsgálatban a kezdőmondat szövege a következő volt: *„Ön szerint mennyire helytelen vagy nem helytelen az, hogy...”*. A kérdezettek egy külön lapon láthatták a válaszlehetőségeket, melyek mindhárom vizsgálatban azonosak voltak. A szóban elhangzó, egymástól eltérő kérdések azonban különböző válaszokat sugalmazhattak. A kérdés-megfogalmazások elsősorban két ponton lehettek lényeges befolyással a válaszokra. Egyrészt különbség van a felvételek között abban, mennyire sugallták a kérdések eleve, hogy a szóban forgó tevékenységek helytelenek. Az Omnibusz-felvételben – szemben a másik kettővel –, a kérdésben fel sem vetődik, hogy helyes is lehet az adózási- és segélyezési szabályok áthágása. Ez megnövelheti a helytelenítők arányát. A másik, választ befolyásoló tényező, hogy mennyire hívják fel a válaszadók figyelmét a helytelenítés fokozatainak különbségére. Az „Állam és polgárai” felmérés kérdőívében a kérdés nem utal a fokozatokra, míg a másik két kutatásban explicit módon rákérdeztünk a helytelenítés mértékére.

A vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a kérdések megfogalmazásában meglévő kismértékű különbségek sok ember választ jelentősen befolyásolhatták. A két változó megoszlása ugyanis érdemben különbözik a három kutatásban. Az „Állam és polgárai” felvételben a jövedelem-eltitkolást a válaszadók 22 százaléka helytelenítette nagymértékben. Az Omnibusz-felvételben ezt a tevékenységet a válaszolók 29 százaléka ítélte el súlyosan, míg a Monitorban 35 százalék a nagyon helytelenítők aránya (5.2.4. táblázat). A jogtalanul segínyt igénylőket az „Állam és polgárai” felvételben felkeresett (és választ adó) emberek 46 százaléka ítélte el a válaszlehetőségek által nyújtott legsúlyosabb módon. Az Omnibusz-vizsgálatban ellenben a válaszadók 56 százaléka tartotta nagyon helytelennek az ilyen típusú visszaélést. Az idei Háztartás Monitor kutatás mintájában még magasabb ez az arány: a súlyosan helytelenítők csoportja a válaszolók 61 százalékát teszi ki (5.2.5. táblázat). A helytelenítés másik két fokozata esetében szintén komoly eltéréseket tapasztalhatunk a megoszlásokban, mind az adózással, mind a segélyekkel összefüggő kérdésben. A kétféle szabályszegést egyáltalán nem helytelenítők aránya nagyjából azonos a három mintában. Ám a normasértőknek teljesen megbocsájtók mindkét kérdés esetében nagyon kevesen vannak, így a valójában lényeges különbségek sem érzékelhetők kellő mértékben.

Az eltérések szerkezete jelentős részben a megfogalmazások közötti különbségek által sugallt mintákat mutatja. Az adó meg nem fizetését legfeljebb kismértékben helytelenítők aránya abban az Omnibusz-vizsgálatban a legkisebb, ahol eleve sugallta a kérdés a helytelenítést. Ebben a vizsgálatban 21 százalék ez az arány, míg az „Állam és polgárai” és a Monitor-felvételben a válaszolók 24-, illetve 25 százalékát teszi ki a viszonylag megbocsájtók csoportja. Az „Állam és polgár” felvételben, ahol nem fektettek hangsúlyt a kérdésben a fokozatokra, mindkét kérdés esetében kiemelkedően magas a szóban forgó tevékenységeket „helytelen”-nek ítézők aránya a „nagyon helytelen”-nek tekintőkhöz képest. A közteherviselési- és segélyezési szabályok megítélésének általunk használt kérdései tehát

meglehetősen érzékenyek a kisebb megfogalmazási különbségekre is. Az erről szóló adatokat így fokozott óvatossággal kell értékelni.

5.2.6. Az érintettség szerepe a szociális attitűdökben

Az adatok azt mutatják, hogy az egyéni érdekeltség számos állampolgár véleményét befolyásolja. Ugyanakkor sokan vannak olyanok, akik nem tisztán saját érintettségük alapján fogalmazzák meg álláspontjukat.

A különböző munkaerő-piaci státusszal rendelkezők körében egymástól jócskán eltérő mintákat mutatnak a szociális attitűdök. Ahogy említettük, az önállóak és vállalkozók 47 százaléka legfeljebb kismértékben tartja helytelennek az adócsalást. Az alkalmazottak körében 28 százalék ez az arány. Az öregségi nyugdíjasoknak azonban csupán 13 százaléka ítélte meg ilyen enyhén ezt a tevékenységet. A vállalkozók a segélyekkel kapcsolatos visszaéléseket is enyhébben ítélik meg, mint mások. A munkanélküliek körében is mintegy 10 százalék azok aránya, akik nem tartják súlyos problémának hamis adatok közlését több segély reményében. A szociális segélyeken élők között nem kiemelkedően magas a megbocsájtók aránya. A legszigorúbbak e megítélésében esetben is a nyugdíjasok. Az érintettséghez kapcsolódó tapasztalat, hogy az adók meg nem fizetésének megítélése minden társadalmi rétegben enyhébb, mint a segélyekkel történő visszaélés értékelése. A jelenséget többféleképpen lehet magyarázni. Meggyőződésünk szerint az adóelkerülésben potenciálisan érintettek köre szélesebb, mint a segélyekkel visszaélni képes állampolgárok csoportja. Ennek lényeges szerepe lehet a két tevékenység eltérő megítélésében.

A vállalkozók között a legalacsonyabb azok aránya, akik elfogadnák az adók emelését a szociális kiadások növelésének érdekében. Egyötödük támogatta ezt az opciót. Ugyanakkor az alkalmazottak sem preferálják az adóemelés ötletét: csupán 23 százalékuk növelné a szociális kiadásokra vonatkozó állami redisztribúciót. Ellenben az adózásban nem érintett öregségi nyugdíjasok 48 százaléka van amellet, hogy növeljék az adókat és a kiadásokat. A másik oldalról érintett szociális segélyből élők mintegy 58 százaléka a több segéllyel járó adóemelés mellett van. A munkanélkülieknek ellenben csupán egyharmada adóemelés-párti. A szociális kiadások különböző területek közötti elosztásával kapcsolatban a gyesen és gyeden lévők 81 százaléka nyilatkozta azt, hogy családtámogatásra kellene elsősorban több pénzt fordítani. A teljes 16 éves és idősebb népességben minden második állampolgár vélekedik ekképpen. A válaszolók 36 százaléka mondta azt, hogy nyugdíjakra kellene többet költeni. A nyugdíjasok körében viszont 61 százalék a nyugdíjkiadások növelését preferálók aránya. A munkanélküliek 21 százaléka, az összes válaszolónak viszont csupán 6 százaléka vallotta azt, hogy elsősorban a munkanélküli segélyeket kellene növelni. Azok körében, akik vagy maguk munkanélküliek, vagy egy háztartásban élnek egy munkanélkülivel a segélyek növelésére voksolók aránya 16 százalék. Ez igaz a fiatalok (16–39 évesek), a fiatal-középkorúak (30–49 évesek) és az ötven évesnél idősebbek korosztályára is. Mindeközben a munkanélküliekkel nem együtt élők körében a kor előrehaladtával jelentősen csökken a munkanélküli segélyt fontosnak tartók aránya.

Az adatok alapján nem igazolható, hogy minél magasabb valakinek a jövedelme, annál megbocsájtóbb az adó be nem vallásával kapcsolatban. Mind az adócsalással, mind a segélyekkel történő visszaélésekkel kapcsolatban a közepes jövedelműek fogalmazták meg a legszigorúbb ítéletet. A legenyhébb megítélést a legalsó és a legfelső jövedelmi kvintilisbe tartozók körében tapasztaltuk. A legalsó jövedelmi ötödbe tartozók 29 százaléka, a legfelső kvintilis tagjainak 28 százaléka legfeljebb csak kismértékben tekinti helytelennek az adó meg nem fizetését. A középső ötöd tagjainak körében csupán 21 százalék ez az arány.³⁹ Az adók és szociális támogatások növelésének támogatottságát tekintve is azt tapasztalhatjuk, hogy

³⁹ A válaszok értékelésekor figyelembe kell venni, hogy a jövedelem-eltitkolást bocsánatos bűnnek tekintők nagyobb eséllyel hallgathatták el a kérdezőbiztosok előtt is keresetük egy részét.

a legalsó jövedelmi ötödben kevesebben vannak a növelés-pártiak, mint az alulról második és harmadik kvintilisben. A felső két ötödben a várakozásoknak megfelelően magasabb az adócsökkentést szorgalmazók aránya. A legfelső két kvintilisben a válaszadók 29, illetve 31 százaléka támogatná az adó- és kiadásnövelést, míg a középső ötöd tagjainak 39 százaléka van ugyanezen az állásponton.

A gyermekes háztartásokban élők az átlagosnál magasabb arányban támogatják, hogy elsősorban a családtámogatásokat növelje az állam. A legalább egy, 16 évesnél fiatalabb gyermekkel egy háztartásban élő válaszadók 73 százaléka tartotta a legfontosabbnak a családi juttatásokat, míg a többieknek csupán 38 százaléka vélekedett ugyanígy. A gyermekes és a nem gyermekes háztartásokban élők véleménye közötti eltérés mögött a két csoport különböző kor megoszlása is meghúzódhat. Az adatok azt mutatják, hogy a különböző korosztályokban ugyanúgy különbözik a gyermekes és a nem gyermekes háztartásokban élők véleménye. Jóllehet, az egyes korosztályokban az eltérések kisebbek. A 30 évesnél fiatalabbak között a gyermekes háztartásban élők 79 százaléka, a többiek 63 százaléka tartja a legfontosabbnak a családtámogatásokat. A 60 évesnél idősebbek körében némileg kisebb a különbség a gyermekes és nem gyermekes háztartások tagjainak véleménye között.

Az eredményekből kitűnik, hogy az egyes területeken érintett válaszolók az átlagosnál jóval magasabb arányban preferálták a számukra jövedelmet biztosító kiadás-típusokat. Ugyanakkor számos érintett válaszadó nem a számára személyesen legkedvezőbb alternatívát választotta.

IRODALOM

- Blomberg, Helena–Kroll, Christian (1999): Do Structural Contexts Matter? *Acta Sociologica* 42: 319–335.
- Csontos László–Kornai János–Tóth István György (1996a): Az állampolgár, az adók és a jóléti rendszer reformja. *Századvég Új Folyam* 2: 3–28.
- Csontos László–Kornai János–Tóth István György (1996b): Adótudatosság, fiskális illúziók és a jóléti rendszer reformja: egy empirikus vizsgálat első eredményei. In: Andorka–Kolosi–Vukovich (szerk.): *Társadalmi Riport 1996*. TÁRKI, Budapest, 238–271.
- Csontos László–Kornai János–Tóth István György (1998): Tax Awareness and the Reform of the Welfare State: Hungarian Survey Results. *Economics of Transition* 6: 287–312.
- Csontos László–Tóth István György (1996): *Az állam és polgárai: fiskális csapdák és államháztartási reform az átmeneti gazdaságban*. TÁRKI, Budapest.
- Edlund, Jonas (1999): Attitudes towards Tax Reform and Progressive Taxation: Sweden 1991–96. *Acta Sociologica* 42: 337–355.
- Eismeier, Theodore (1982): Public Preferences About Government Spending: Partisan, Social, and Attitudinal Sources of Policy Differences. *Political Behavior* 4: 133–145.
- Ferge Zsuzsa (1996): A rendszerváltás megítélése. *Szociológiai Szemle* 1.sz. 51–74.
- Hansen, John Mark (1998): Individuals, Institutions, and Public Preferences over Public Finance. *American Political Science Review* 92: 513–531.
- Hasenfeld, Yeheskel–Rafferty, Jane (1989): The Determinants of Public Attitudes toward the Welfare State. *Social-Forces* 68:...
- Kangas, Olli (1997): Self-Interest and the Common Good: The Impact of Norms, Selfishness and Context in Social Policy Opinions. *Journal of Socio-Economics* 26: 475–494.

- Kluegel, James–Mason, David–Wegener, Bernd (1999): The Legitimation of Capitalism in the Postcommunist Transition: Public Opinion about Market Justice, 1991–1996. *European Sociological Review* 15: 251–283.
- Modiglian, Andre–Modigliani, Franco (1987): The Growth of the Federal Deficit and the Role of Public Attitudes. *Public Opinion Quarterly* 51: 459–480.
- Rabusic, Ladislav–Sirowatka, Tomas (1999): Czech Welfare State and Its Legitimacy. *Polish Sociological Review* 2.sz.: 239–263.
- Róbert Péter (1996): A szociálpolitikával kapcsolatos attitűdök alakulása. In. Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1995-ről*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 705–723.
- Róbert Péter–Nagy Ildikó (1998): Újraelosztó állam vagy öngondoskodó polgár? *TÁRKI Társadalompolitikai tanulmányok* 8. TÁRKI, Budapest.
- Rose, Richard–Makkai, Toni (1995): Consensus or Dissensus about Welfare in Post-Communist Societies? *European Journal of Political Research*...
- Sanders, Arthur (1988): Rationality, Self-Interest, and Public Attitudes on Public Spending. *Social Science Quarterly* 69: 311–324.
- Sears, David–Lau, Richard–Tyler, Tom–Allen, Harris (1980): Self-Interest vs. Symbolic Politics in Policy Attitudes and Presidential Voting. *American Political Science Review* 74: 670–684.
- Shapiro, Robert–Smith, Tom (1985): The Polls: Social Security. *Public Opinion Quarterly* 49: 561–572.
- Smith, Tom (1987a): That Which We Call Welfare by Any Other Name Would Smell Sweeter: An Analysis of the Impact of Question Wording on Response Patterns. *The Public Opinion Quarterly* 51: 75–83.
- Smith, Tom (1987b): The Welfare State in Cross-National Perspective. *The Public Opinion Quarterly* 51.
- Svallfords, Stefan (1997): Worlds of Welfare and Attitudes to Redistribution: A Comparison of Eight Western European Nations *European Sociological Review*.
- Taylor-Gobby, Peter (1985): *Public Opinion, Ideology and State Welfare*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Welch, Susan (1985): The “More for Less” Paradox: Public Attitudes on Taxing and Spending. *The Public Opinion Quarterly* 49: 310–316.
- Zaller, John–Feldman, Stanley (1992): A Simple Theory of the Survey Response: Answering Questions Versus Revealing Preferences. *American Journal of Political Science* 36: 579–616.

5.2.1. táblázat

A jövedelemadó be nem fizetését, valamint a hamis adatok alapján történő segélyigénylésről alkotott vélemények. Az egyes tevékenységeket különböző mértékben helytelenítők aránya* (%)

	Nem helytelen	Kicsit helytelen	Helytelen	Nagyon helytelen	Összesen	N
Adó meg nem fizetése	5,1	20,4	39,4	35,2	100,0	3776
Jogtalan segély-igénylés	1,3	4,8	32,8	61,2	100,0	3797

* Az érvényes válaszok százalékos megoszlása.

5.2.2. táblázat

A jövedelemadó be nem fizetését, valamint a hamis adatok alapján történő segélyigénylésről alkotott vélemények. A két tevékenység együttes megítélése* (%)

	Kicsit helytelenek	Vegyes megítélés	Nagyon helytelenek	Összesen	N
Adó nemfizetés és jogtalan segély-igénylés	5,0	61,4	33,6	100,0	3770

5.□.□. Az érvényes válaszok százalékos megoszlása.

5.2.3. táblázat

Az adókat és a szociális kiadásokat növelni, illetve csökkenteni kívánók aránya három felmérés adatai alapján* (%)

Az adókat és szociális kiadásokat...	Omnibusz 1999/3	Állam és polgárai II.	Háztartás Monitor 2000
Növelni kellene	34,7	32,7	33,5
Csökkenteni kellene	65,3	67,3	66,5
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	988	1242	3129

* Az érvényes válaszok százalékos megoszlása.

5.2.4. táblázat

Az adó be nem fizetését különböző mértékben helytelenítők aránya három felmérés adatai alapján* (%)

A jövedelem elhallgatása az adó csökkentésének céljából...	Omnibusz 1999/3	Állam és polgárai II.	Háztartás Monitor 2000
Nem helytelen	4,1	4,7	5,1
Kicsit helytelen	16,9	19,8	20,4
Helytelen	49,9	53,6	39,4
Nagyon helytelen	29,1	21,9	35,2
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	1303	1440	3776

* Az érvényes válaszok százalékos megoszlása.

5.2.5. táblázat

A jogtalan segély-igénylést különböző mértékben helytelenítők aránya három felmérés adatai alapján* (%)

Hamis adatok közlése több segély érdekében...	Omnibusz 1999/3	Állam és polgárai II.	Háztartás Monitor 2000
Nem helytelen	1,9	1,1	1,3
Kicsit helytelen	5,3	4,3	4,8
Helytelen	37,0	47,6	32,8
Nagyon helytelen	55,7	46,9	61,2
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	1307	1452	3797

* Az érvényes válaszok százalékos megoszlása.

5.2.6. táblázat

A különböző jóléti kiadási területeket preferálók aránya az egyes munkaerő-piaci csoportokban*

Munkaerő-piaci státus	Családi pótlék	Munkanélküli segély	Nyugdíj	Egyéb válasz	Összes	N
Alkalmazott	62,8	5,9	23,1	8,1	100,0	1215
Gyesen... (van munkah.)	76,0	5,3	16,0	2,7	100,0	75
Önálló vállalkozó	69,1	2,5	21,0	7,4	100,0	162
Nyugdíj mellett dolg.	24,1	3,7	59,3	13,0	100,0	54
Öregségi nyugdíjas	26,4	1,8	60,7	11,2	100,0	796
Rokkant nyugdíjas	29,0	4,0	59,3	7,7	100,0	300
Özvegyi nyugdíjas	20,4	0,0	72,2	7,4	100,0	54
Gyesen (nincs munkah.)	85,1	5,7	5,7	3,4	100,0	87
Háztartásbeli	46,7	4,0	42,7	6,7	100,0	75
Tanuló	70,6	10,5	16,5	2,4	100,0	248
Munkanélküli	48,9	20,7	18,6	11,8	100,0	237
Szoc. segélyt kap	35,8	13,2	41,5	9,4	100,0	53
Egyéb	50,0	17,1	30,5	2,4	100,0	82
Összesen	49,8	6,2	35,7	8,3	100,0	3438

* Az érvényes válaszok százalékos megoszlása.

5.3. Elégedettség, jövedelmi feszültség és referencia-csoportok (Sági Matild)

5.3.1. Az elégedetlenség legfőbb forrása: az anyagiak

A kelet-európai országok lakosai közül Magyarországon kimagaslóan magas azok aránya, akik elégedetlenek az életszínvonalukkal, és akik úgy értékelik, hogy a rendszerváltást követően csökkent az életszínvonaluk⁴⁰. Az életszínvonalal és a jövedelemmel való elégedetlenség azonban nem jelenti azt, hogy általában az élet minden területével elégedetlenek lennének a magyarok. Adataink szerint általában elégedettebbek az emberek az élet azon területével, amelynek alakulásába közvetlenül is beleszólhatnak. Családon belüli kapcsolataival a felnőttek 85 százaléka elégedett, s ez az arány gyakorlatilag változatlan volt az elmúlt tíz évben (5.3.1. ábra, 5.3.1. táblázat)⁴¹. Az aktív keresők kétharmada elégedett a munkájával. Ez az arány 1995–1997 között valamivel alacsonyabb volt, viszont ezt követően visszaállt a munkájukkal elégedettek aránya a kilencvenes évek elejére jellemző értékre. Közel ennyien elégedettek a lakásukkal és lakókörnyezetükkel is. Minden második felnőtt elégedett az egészségi állapotával. Lényegesen kisebb azonban az elégedettség a jövedelemmel, és az életszínvonalal. 1992 és 1998 között minden ötödik válaszoló vallotta csupán azt, hogy elégedett az életszínvonalával. 2000-re valamelyest javult a helyzet: kérdésünkre a válaszolók 25 százaléka állította azt, hogy (alapjában véve) elégedett az életszínvonalával. *Az életszínvonalal való elégedetlenség tehát valamelyest csökkent az elmúlt időszakban, de a lakosság háromnegyede még mindig elégedetlen az életszínvonalával.* Miközben enyhén nő az életszínvonalal elégedettek aránya, ez nem mondható el a jövedelemmel kapcsolatban. 1992-ben a kérdezetteknek csak 16 százaléka volt elégedett a jövedelmével. Ez az arány 1997-ben érte el a mélypontját, majd a későbbiekben a jövedelemről alkotott lakossági értékelés valamelyest javult. *Napjainkban a magyarok elsöprő többsége, 86 százaléka még mindig elégedetlen a jövedelmével, s így az általunk vizsgált tényezők közül ez az a faktor, ami a leginkább kritikusnak tekinthető akkor, amikor a lakosság általános közhangulatáról kívánunk képet adni.*

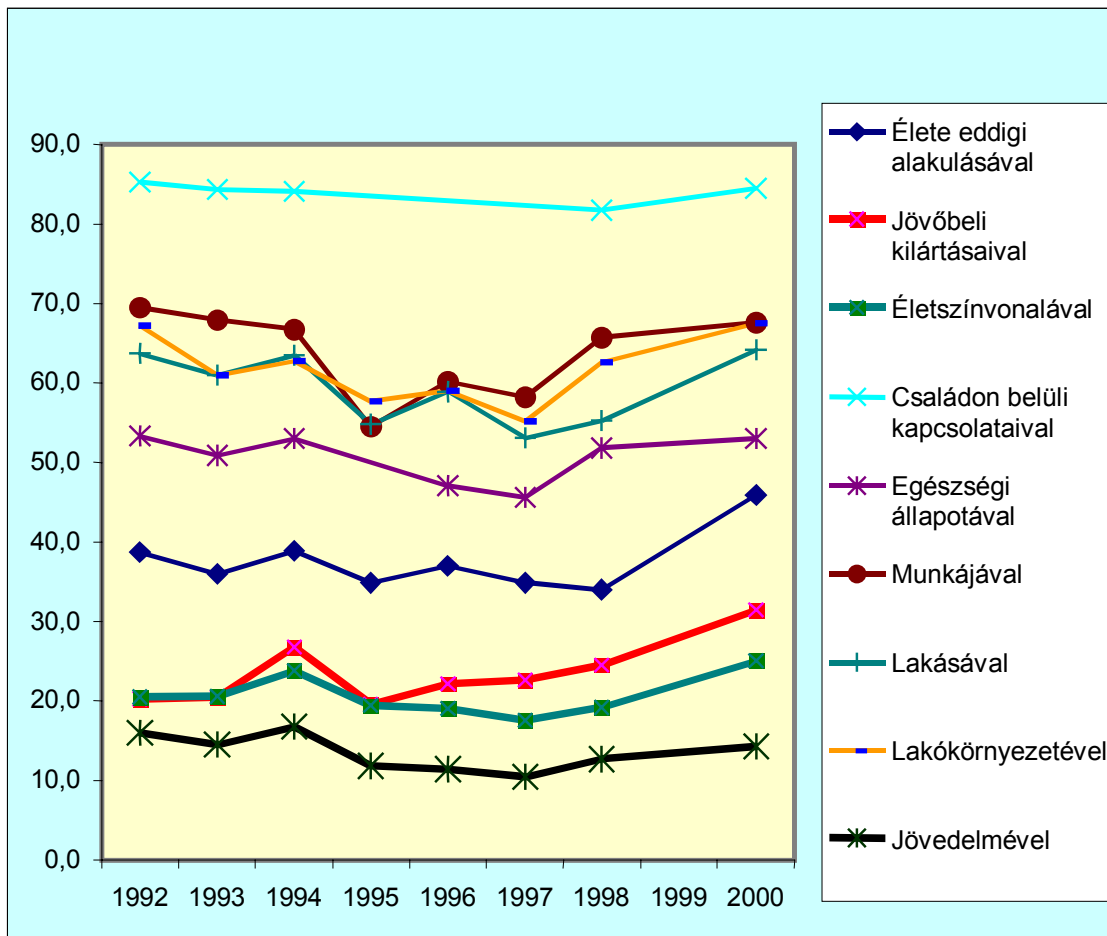
Valamivel többen optimisták a jövőbeli kilátásaikat tekintve, mint ahányan kedvezően ítélik meg életszínvonaluk alakulását, de a két tényezővel való elégedettség időbeli alakulása szorosan egymás mellett halad. 1992-ben minden ötödik válaszadó tekintett optimistán a jövőbe, a jövőbe vetett remény 1994-ig növekedett, majd 1995-ben 19 százalékos értékre zuhant. Az 1995-ös mélypont után az optimistán a jövőbe tekintők aránya újra elkezdett emelkedni, s 2000-re már majdnem minden harmadik válaszadó inkább kedvezőnek, mint kedvezőtlennek ítélte meg jövőbeli kilátásait (5.3.1. ábra).

⁴⁰ Andorka (1994), Rose–Haerpfer (1994), Rose–Mishler–Haerpfer (1998)

⁴¹ Elégedettnek tekintettük azokat, akik a nullától 10-ig terjedő skálán legalább hetesre értékelték az egyes tényezőkkel való elégedettségük mértékét.

5.3.1. ábra

Az élet egyes tényezőivel elégedettek százalékos arányának változása 1992–2000 között

Forrás: 1992-1997: Magyar Háztartás Panel, 1998-2000: TÁRKI Monitor-vizsgálat.

Az életszínvonal értékelése, és a jövőbeli kilátásokról alkotott lakossági vélemények nemcsak a leíró adatok szintjén mutatnak kapcsolatot. Az élet különböző tényezőivel való elégedettséget az eredeti, 11-fokú skálán mérve, adataink szerint nagyon erős (0,629-es korrelációs együtthatójú) lineáris korreláció mutatható ki a jövőbeli kilátások értékelése, és az életszínvonalal való elégedettség között. A jövőbeli kilátásokat tehát nagymértékben az életszínvonalal kapcsolatos attitűdök határozzák meg – igaz, ezen túlmenően befolyásolja még az egészségi állapot, valamint a kérdezett élete eddigi alakulásának értékelése is (5.3.2. táblázat).

Ugyancsak szoros kapcsolat mutatkozik általában a kérdezettek élete eddigi alakulásának értékelése, és az életszínvonalukról alkotott véleménye között. Minél inkább elégedett valaki az életszínvonalával, annál elégedettebb az élete eddigi alakulásával, és viszont. Ugyanakkor adataink szerint a kérdezettek általában életük eddigi alakulásával inkább elégedettek, mint életszínvonalukkal, vagy jövedelmükkel. 1992-ben tíz válaszoló közül négy alapvetően elégedett volt élete addigi alakulásával, s ez az arány csupán 1995-ben csökken jelentősebb mértékben. A Bokros-csomag évét követő időszakban valamelyest nőtt az életükkel elégedettek aránya, s napjainkra a válaszolók 46 százaléka alapvetően kedvezően értékeli az életét (5.3.1. ábra).

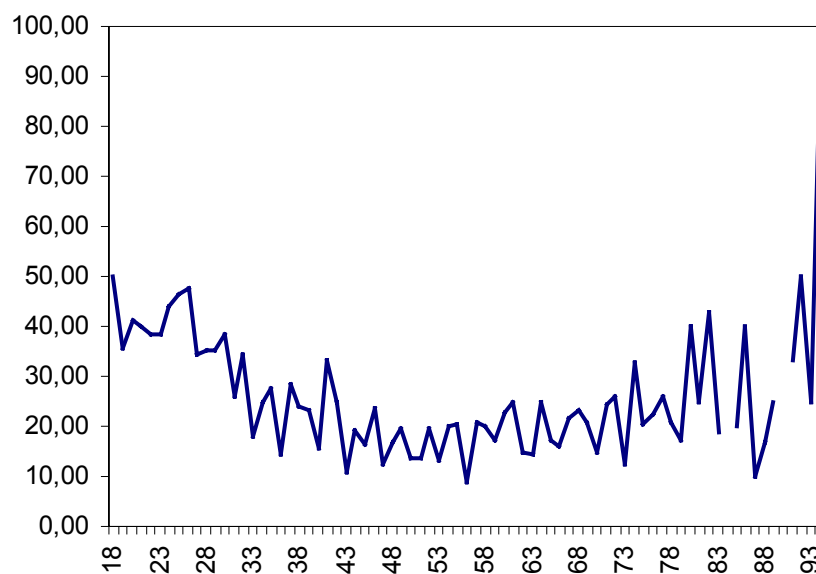
Azt, hogy az emberek ma kedvezőbben értékelik életük eddigi alakulását, mint a korábbi időkben, alapvetően az életszínvonalal, valamint a lakással való nagyobb arányú

elégedettség befolyásolja. E két tényező ugyanis az, amelyek szoros összefüggést mutatnak általában az élet alakulásának értékelésével (5.3.2. táblázat), és idősoros adataink szerint egyre kedvezőbb a lakossági értékelésük (5.3.1. ábra).

Az életszínvonalal való elégedettség tehát speciális helyet foglal el a magyar emberek gondolkodásában. Alapvetően ettől függ az, hogy általában hogyan értékeli életük eddigi alakulását, és az is, hogy optimistán, vagy pesszimistán tekintenek a jövőbe. Az életszínvonal értékelése, és a jövedelmi helyzet között természetesen szoros kapcsolat mutatható ki. Adataink azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy az objektíven mért jövedelmi helyzeten túl más tényezők is befolyásolják az életszínvonalal való elégedettséget. Nem igaz az, hogy a magasabb jövedelem, jobb anyagi körülmények automatikusan nagyobb elégedettséget eredményeznek. A válaszadókat egy főre jutó jövedelmük alapján decilisekbe rendezve, adataink szerint még a leginkább jómódúak közül is csak minden második elégedett az életszínvonalával, ugyanakkor a legszegényebbek 16 százaléka is elégedettnek vallja magát (5.3.3. táblázat). Az életkor, illetve az életciklus lényegesen befolyásolja az életszínvonalal való elégedettséget. A nagyon fiatalok az átlagosnál lényegesen, s a nagyon idősök is inkább elégedettek az életszínvonalukkal, mint a középkorúak (5.3.2. ábra).

5.3.2. ábra

Az életszínvonalal elégedettek életkor szerinti aránya (%)

A vállalkozók is lényegesen elégedettebbek az életszínvonalukkal minden más foglalkozási csoportnál. Az egyetemi végzettségűek ugyancsak az elégedettebbek közé tartoznak, miközben a főiskolai végzettségűek már lényegesen elégedetlenebbek (csak 30%-uk vallotta azt, hogy elégedett az életszínvonalával).

Korábbi kutatások kimutatták, hogy az objektíven mért anyagi helyzet, és az életszínvonal értékelése közötti kapcsolat igencsak gyenge volta azzal magyarázható, hogy az életszínvonal értékelésekor az objektíven mért anyagi helyzeten túlmenően más tényezők is jelentős mértékben befolyásolják az emberek helyzetértékelését. Fontos a felfokozott várakozások, általában az anyagiak fontosságának hatása, a régi mechanizmusok

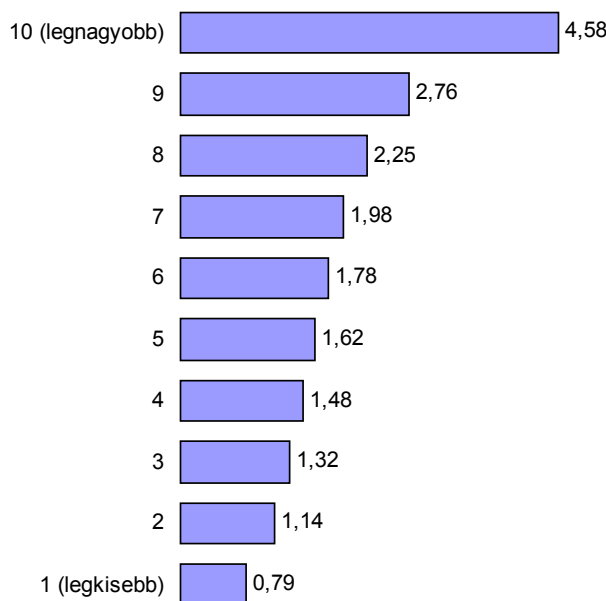
továbbélésének hatása, a befektetés-megtérülés egyenlegének, valamint a referenciák hatása.⁴² Ezen belül is, különösen fontos tényező a „Nyugat” és a „múlt” mint viszonyítási keret. A továbbiakban a referencia-csoportok választásának életszínvonallal való elégedettségre gyakorolt hatását elemezzük részletesebben.

5.3.2. Életszínvonallal való elégedettség és jövedelmi feszültség

Az életszínvonallal való viszonylagos elégedettség nem feltétlenül jelenti azt, hogy az emberek elégedettek a jövedelmükkel. Adatfelvételünk során megkérdeztük, hogy a válaszadó véleménye szerint mekkora jövedelemre lenne a családjának szüksége ahhoz, hogy *megfelelő színvonalon* megéljen. Ugyanakkor részletes információink vannak arról is, hogy a kérdezett családjának mennyi az összes jövedelme. A tényleges, és a megfelelő nagyságúnak tartott összeg arányából képeztük a jövedelmi feszültséget mérő változónkat. Az általunk bevezetett jövedelmi feszültség tehát azt mutatja, hogy hányszor nagyobb családi jövedelmet találna megfelelőnek a válaszadó, mint amennyivel jelenleg a családja rendelkezik. Az elemzés nagy részében a jövedelmi feszültséget folytonos változónak tekintettük, néhány esetben azonban a könnyebb átláthatóság kedvéért használtuk a belőle képzett decilist is.

5.3.3. ábra

A jövedelmi feszültség átlaga a feszültség decilisei szerint

Adataink szerint az emberek átlagosan majdnem kétszer akkora családi jövedelemmel lennének megelégedve, mint amekkora jövedelmük jelenleg van (5.3.4. táblázat, 5.3.3. ábra). Minden tizedik válaszoló kevesebb családi jövedelmet is elegendőnek tartana, további 10 százalékuk csak viszonylag kicsi, 10–20 százalékos családi jövedelemnövekedést tartana szükségesnek (tehát gyakorlatilag ők is elégedettnek mondhatók). A következő decilisbe tartozók már 30 százalékos jövedelemnövekedést tartanának szükségesnek, s tíz válaszadó közül négy legalább kétszer akkora családi jövedelemmel lenne elégedett, mint amekkorával

⁴² Sági (1999), Sági (2000a, 2000b)

most rendelkeznek. A legnagyobb jövedelmi feszültséget megélők átlagosan négy és félszer nagyobb családi jövedelmet szeretnének, de nem ritka a tízszeres szorzó sem⁴³ (5.3.3. ábra).

A nők valamivel nagyobb jövedelmi feszültséget élnek meg, mint a férfiak (5.3.6. táblázat). Ennek valószínűleg az az oka, hogy a magyar háztartások jelentős részében a családi jövedelmet a nők osztják be, ők ismerik a lakásfenntartással, élelmiszerekkel kapcsolatos kiadásokat, így ők azok, akik magasabbra becsülik a családi kiadásokra szükséges jövedelmeket is. Különös módon a fiatalok valamivel nagyobb jövedelmi feszültséget élnek meg, mint az idősebbek, annak ellenére, hogy ők nagyobb arányban elégedettek az életszínvonalukkal. A különböző iskolai végzettségűek által megélt jövedelmi feszültség jól párhuzamba állítható az életszínvonallal való elégedettség mértékével: minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, átlagosan annál kisebb mértékű jövedelmi feszültséget él meg. A nem érettségizettek átlagosan kétszer akkora családi jövedelemmel lennének elégedettek, mint amennyivel jelenleg rendelkeznek, míg az egyetemi diplomásoknál ez az arány csak másfélszeres. (Meg kívánjuk jegyezni, hogy – hasonlóan az életszínvonallal való elégedettséghez tapasztaltakhoz, a jövedelmi feszültség esetében is azt mutatják adataink, hogy a főiskolai végzettségűek beállítódása inkább az érettségizettekéhez hasonlít, semmint az egyetemi végzettségűekéhez: mind az érettségizettek, mint pedig a főiskolai végzettségűek 1,91-szeres jövedelmi feszültséget élnek meg.)

Annak ellenére, hogy a vállalkozók közül az átlagosnál lényegesen többen vallották azt, hogy elégedettek az életszínvonalukkal, körükben a jövedelmi feszültség kiemelkedő mértékű, 2,2-szeres. Ennél nagyobb feszültséget csak a munkanélküliek élnek meg.

Ugyanakkor az egy főre jutó jövedelem és a jövedelmi feszültség között adataink szerint fordított arányú kapcsolat van: minél magasabb valakinek a családi jövedelme, annál kisebb feszültséget él meg. A legalacsonyabb jövedelműek háromszor akkora családi jövedelemmel lennének elégedettek, mint amennyijük most van, míg a leginkább jómódúak átlagosan 20 százalékos családi jövedelemnövekedéssel már elégedettek lennének (5.3.6. táblázat).

Az életszínvonallal való elégedettség, és a jövedelmi feszültség mértéke között van ugyan kapcsolat, de ez meglehetősen gyenge. Azon személyek 59 százaléka is, akik kevesebb családi jövedelemmel is beélnék, mint amennyijük van, az életszínvonalával elégedetlennek vallotta magát. Ugyan minél nagyobb jövedelmi feszültséget él meg valaki, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy elégedetlen az életszínvonalával, viszont még a legnagyobb jövedelmi feszültséget megélők közül is minden ötödik elégedett az életszínvonalával (5.3.5. táblázat). Az életszínvonallal való elégedettség, és a jövedelmi feszültség tehát olyan, különböző fogalmak, amik ugyan egymással összefüggnek, de lényeges eltéréseket is mutatnak. Feltételezzük, hogy e két elégedetlenségi mutatót más-más vonatkoztatási csoportok befolyásolják, így a továbbiakban mindkettő meghatározó tényezőit elemezni kívánjuk.

⁴³ A jövedelmi feszültség változójának konstruálásakor kizártuk a további elemzésből a tízszeres szorzónál nagyobb, extrém értékeket. Ugyan nem tartjuk kizártnak, hogy egy család a jelenlegi 50 000 forintos családi jövedelem helyett másfél milliót tartana megfelelőnek, de ezekben az esetekben (összesen 23 esetet zártunk ki) valószínűnek tartjuk, hogy a harmincszoros szorzó inkább adathibának tekinthető, semmint a tényleges mértéke a jövedelmi feszültség mértékének).

5.3.3. Referencia-csoportok

Korábbi eredményeink szerint⁴⁴ a referencia-csoportok jelentős mértékben befolyásolják az egyének helyzetértékelését. Jelen vizsgálatunkban a korábbiakhoz képest lényegesen leszűkítettük a választható referencia-csoportok körét. Most csak hét olyan lehetséges vonatkoztatási csoportot soroltunk fel, amiből a válaszadóknak ki kellett választani azt a hármat, amelyekhez általában hasonlítani szokta a saját életszínvonalát.

5.3.4. ábra

Az egyes referencia-csoportok választásának aránya a felnőtt lakosság körében

Eredményeink szerint legtöbben (73%) barátaik, ismerőseik életszínvonalához hasonlítják a sajátjukat, majdnem ugyanennyien (72%) saját régebbi életszínvonalukat is számításba veszik jelenlegi helyzetértékelésük során. A válaszolók 60 százaléka a lakókörnyezetében élő emberek életszínvonalához (is) viszonyítja a sajátját, 58 százalékuk a magyarországi átlagot is figyelembe veszi. A válaszadók 15 százaléka saját helyzetét a nyugat-európai országok lakóival is összeveti, s közel ennyien, 13 százalék a magyarországi gazdagok életszínvonalához (is) viszonyítja a sajátját. Nagyon kevesen, a válaszolók csupán 4 százaléka veszi figyelembe a kelet-európai országok lakóinak az életszínvonalát akkor, amikor a sajátját értékeli (5.3.4. ábra, 5.3.7. táblázat).

A referencia-csoportok választása lényeges különbségeket mutat a főbb társadalmi-demográfiai csoportok szerint. A nők inkább hajlamosak a lakókörnyezethez, barátokhoz, magyar átlaghoz viszonyítani, míg a férfiak hajlamosabbak arra, hogy életszínvonalukat a gazdagokhoz, illetve a nyugatiakhoz viszonyítsák (5.3.8. táblázat). A fiatalok (40 év alattiak) ötöde viszonyítja saját életszínvonalát a nyugatiakhoz, s az életkor előrehaladtával a Nyugathoz viszonyítók aránya fokozatosan csökken. A 60 év feletieknek csak 9 százaléka, a 70 évesnél idősebbeknek pedig csak 7 százaléka hasonlítja össze saját jelenlegi életszínvonalát a nyugati átlaggal. Az idősek jellemzően saját korábbi életszínvonalukhoz viszonyítanak, s fontos vonatkoztatási csoport számukra még a szomszédság, illetve ismerőseik köre is.

Minél nagyobb településen él valaki, annál valószínűbb, hogy a Nyugathoz viszonyítja saját jövedelmi helyzetét. Hasonlóképpen, minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál valószínűbb, hogy a nyugati életszínvonalat is figyelembe veszi saját helyzete értékelésekor. A legfeljebb 8 osztályt végzettek 10 százaléka, a míg az egyetemi diplomások 28 százaléka viszonyítja saját helyzetét a nyugati életszínvonalhoz is. Leginkább a

⁴⁴ Sági (1999), Sági (2000a, 2000b)

vállalkozók mérik össze saját életnívójukat a nyugat-európai emberekéhez. Minden harmadik vállalkozó a nyugati életszínvonalat is figyelembe veszi akkor, amikor értékeli a sajátját.

S végül, de nem utolsó sorban, adataink szerint jelentős összefüggés van a család egy főre jutó jövedelme, és a választott referencia-csoportok között. *Általában elmondható, hogy a magasabb jövedelműek inkább hajlamosak a saját életszínvonalukat a nyugati országokéval összevetni*, de ez az összefüggés korántsem lineáris. Lényeges ugrás a legmagasabb jövedelmű tíz százalékhoz tartozók, és a többiek között van. Míg az alacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozók 10–16 százaléka hasonlítja össze a saját helyzetét a nyugatiakéhoz, addig *a leginkább jómódúak közül minden negyedik (26%) figyelembe veszi a nyugat-európai standardot akkor, amikor saját életszínvonalát értékeli* (5.3.8. táblázat).

Vizsgálatunkban rákérdeztünk arra is, hogy a választott (és nem választott) referencia-csoportok életszínvonalát a kérdezett a saját életszínvonalánál magasabbnak, vagy alacsonyabbnak tartja, illetve közel azonosnak értékeli-e. A referencia-csoport kiválasztását, illetve az egyes csoportok életszínvonalának a válaszadó életszínvonalával való összevetését mutató változókat keresztábrába tettük, majd az adjusztált standardizált reziduálisok elemzésével arra kerestünk választ, hogy milyen összefüggés van az egyes potenciális referencia-csoportok kiválasztása, valamint az adott csoportok kérdéséhez viszonyított relatív életszínvonalának értékelése között⁴⁵ (5.3.9. táblázat). Adataink szerint azok, akik úgy vélik, hogy saját életszínvonaluk a lakókörnyezetüknél, a barátaikénál, a korábbi életszínvonaluknál, a magyar átlagnál és a magyarországi gazdagokénál magasabb, az átlagosnál lényegesen nagyobb valószínűséggel viszonyítják saját helyzetüket a magyarországi gazdagokéhoz, és a nyugati átlaghoz. *A magyarországi gazdagokhoz, és a Nyugathoz tehát azok viszonyítják a saját helyzetüket, akik a magyar átlagnál magasabb életszínvonalon élnek, vagy legalábbis így értékelik saját életszínvonalukat.*

Azok, akik a magyarországi gazdagokhoz viszonyítják a saját helyzetüket, nagy valószínűséggel úgy vélik, hogy ők maguk még ennél is magasabb életszínvonalon vannak. Nem mondható viszont el ugyanez azokról, akik a Nyugattal hasonlítják össze saját helyzetüket. E két változó között adataink nem mutatnak ki szignifikáns különbséget.

Összevetve az életszínvonallal való elégedettséget a választott referencia-csoportokkal, adataink meglepő összefüggésekre mutatnak rá (5.3.10. táblázat). A lakókörnyezet referencia-csoporttá választása nem befolyásolja lényegesen az elégedettséget. Ennek két oka van. Egyrészt az emberek többsége összeveti saját életszínvonalát a lakókörnyezetében élőkével, akár elégedett, akár elégedetlen. Másrészt, a lakóhelyi szegregáció következtében a többség olyan környéken lakik, ahol hasonló státusú családok élnek. Így a környéken élőkkel összehasonlítva az életszínvonalát, a többség sem sokkal szegényebbekkel, sem sokkal gazdagabbakkal nem találkozik. Ugyanakkor azok, akik barátaikkal, ismerőseikkel hasonlítják össze saját életszínvonalukat, már az átlagnál nagyobb valószínűséggel lesznek elégedettek életszínvonalukkal. Ennek magyarázatát a rendszerváltást követő, meglehetősen nagy jövedelmi mobilitásban kereshetjük. A vállalkozóvá válással egyesek jómódúvá váltak a baráti körből, míg mások nem. A régi, (az előző társadalmi rendszerben valószínűleg státus-konzisztens, de az új viszonyok között esetleg inkonzisztenssé váló) barátságok nagy része még megmaradt. A lecsúszó vagy nem eléggé felfelé mobil barátok ismerete pedig növeli az elégedettség valószínűségét.

A jelenlegi életszínvonalnak a korábbival való összevetése egyértelműen növeli az elégedetlenséget. Ennek legfőbb oka az, hogy azok között, akik a korábbi életszínvonalukat figyelembe veszik jelenlegi helyzetük értékelésekor, az átlagosnál lényegesen nagyobb

⁴⁵ Az adjusztált standardizált reziduálisok azt mutatják meg, hogy milyen mértékben tér el egy keresztábracellájába került esetek száma attól az értéktől, amelyet akkor kapnánk, ha a két változó teljesen független lenne egymástól. Pozitív érték esetén a cellába kerülő esetek száma nagyobb, mint a függetlenség esetén várható gyakoriság, negatív érték esetén pedig kevesebb. A standardizálás pedig az eltérő peremeloszlásokból adódó különbségeket küszöböli ki, s teszi az egyes cellákhoz tartozó értékeket egymással összehasonlíthatóvá.

arányban vannak olyanok, akik csökkenő életszínvonalat regisztráltak (5.3.13. táblázat). A magyarországi gazdagokkal való összehasonlítás az elégedetlenséget, míg a magyar átlaggal való összevetés az elégedettséget valószínűsíti inkább (5.3.10. táblázat).

Ami meglepő, és korábbi eredményeinkkel látszólag ellentétben áll, az, hogy mindazok, akik a jelenlegi életszínvonalukat a nyugati országokban élőkével is összehasonlítják, az átlagosnál valamivel nagyobb valószínűséggel elégedettek az életszínvonalukkal (5.3.10. táblázat). Fel kívánjuk hívni ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a legmagasabb jövedelműek közül az átlagosnál lényegesen többen választották a Nyugatot referenciának. A változók között tehát jelentős kereszt-korreláció figyelhető meg. Az egyes tényezők „tisztá” hatását csak többváltozós statisztikai módszerek alkalmazásával ismerhetjük meg.

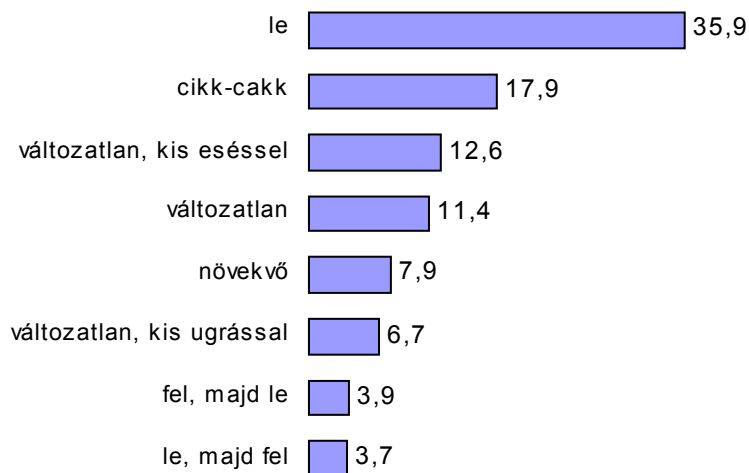
A referencia-csoportok sokkal tisztább, és egyértelműbb hatását mutatják az adatok akkor, amikor nem az életszínvonallal való elégedettséget, hanem a jövedelmi feszültség mértékét vizsgáljuk a referencia-csoportok függvényében. A lakókörnyezet, a barátok, a korábbi életszínvonal, a magyarországi átlagemberek, illetve a kelet-európaiak referenciaként való választása alig befolyásolja a megélt jövedelmi feszültség mértékét, míg a magyarországi gazdagokhoz, illetve a Nyugathoz való hasonlítás egyértelműen növeli a megélt jövedelmi feszültséget. E két referencia-csoport esetén a jövedelmi feszültség mértéke 2,16, illetve 2,13 az átlagos 1,96-hoz képest (5.3.11. táblázat).

5.3.4. Észlelt jövedelmi mobilitás

A magyarok harmada életszínvonalának csökkenését észlelte a rendszerváltást követően. 18 százalékuk kisebb nagyobb ingadozásokkal változatlan életszínvonalat észlelt, 13 százalékuk egy egyszeri életszínvonal-csökkenést élt meg, de ezt megelőzően, illetve ezt követően életszínvonalát gyakorlatilag változatlannak érzékelte. A kérdezettek 6,7 százaléka pedig egyszeri kis növekedéssel gyakorlatilag változatlan életszínvonalat tapasztalt. A válaszadók bő egyharmada tehát gyakorlatilag változatlan életszínvonalat élt meg a rendszerváltást követően. Folyamatosan növekedő életszínvonalról 8 százalék számolt be, romló kezdeti tendencia után növekedést ugyancsak 8 százalékuk tapasztalt. A válaszadók 16 százaléka tehát gyakorlatilag életszínvonalának növekedését élte meg a rendszerváltást követően. (5.3.5. ábra)

5.3.5. ábra

Az észlelt jövedelmi mobilitás megoszlása a felnőtt népesség körében (%)

Nemek szerint nincs különbség az észlelt jövedelmi mobilitás irányában (5.3.13. táblázat). A nagyon idősek (akik már a rendszerváltás időpontjában is nyugdíjasok voltak) az átlagnál valamivel nagyobb arányban tapasztaltak változatlan jövedelmi helyzetet, igaz minden második közülük életszínvonalának csökkenéséről számolt be. A fiatalok inkább hullámzó életszínvonalat észleltek, de körükben a növekvő életszínvonalat megélték aránya az átlagosnál magasabb, s közülük az átlagnál lényegesen kevesebben észleltek életszínvonal-csökkenést. A falusiak és kisvárosiak között az átlagnál magasabb volt a csökkenő életszínvonalról panaszuk aránya, míg minden tizedik budapesti életszínvonal emelkedéséről számolt be. Minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál valószínűbb, hogy az életszínvonal növekedett a rendszerváltást követően. A vállalkozók 12 százaléka változatlan, 25 százaléka hullámzó, de változatlan trendűnek, 14 százaléka emelkedőnek értékelte az életszínvonal alakulását a kilencvenes években. Körükben tehát a „nem vesztes” csoportok jelentős mértékben felül vannak reprezentálva.

Természetesen nagyon szoros összefüggés van az egy főre jutó jövedelem, és a család jövedelmi mobilitása között. A magasabb jövedelműek közül az átlagnál többen éltek meg életszínvonal-növekedést, míg az alacsony jövedelműek közel fele életszínvonalának csökkenéséről számolt be. (5.3.13. táblázat)

Adataink szerint igen szoros összefüggés van a jövedelmi mobilitás, és az életszínvonalal való elégedettség között. Mindazok, akik a rendszerváltást követően folyamatos vagy eseti növekedését észlelte életszínvonalukban az átlagosnál nagyobb arányban elégedettek: közülük minden második válaszoló elégedett az életszínvonalával. Másrészt, a csökkenő életszínvonalat megélték elsöprő többsége elégedetlen az életszínvonalával (5.3.14. táblázat). A változatlan jövedelmi helyzetűek harmada elégedett, kétharmada elégedetlen – tehát még az ő körükben is az átlagnál magasabban alakul az elégedettek aránya.

Ugyancsak szoros összefüggést mutatnak adataink az észlelt jövedelmi mobilitás és a jövedelmi feszültség között (5.3.15. táblázat). Különös módon *nem azok éltek meg legnagyobb jövedelmi feszültséget, akiknek az életszínvonal – saját bevallásuk szerint – folyamatosan csökkent a rendszerváltást követően*. Legnagyobb különbség az objektíven mért, és a kívánatosnak tartott jövedelem között azok körében van, akik a rendszerváltást követően csökkenő, majd a későbbiekben növekvő életszínvonalat észleltek. Ezt követi a kis életszínvonal-esést megélt, de ezt követően változatlan szinten élők csoportja, s csak

ez után következnek azok, akik a kilencvenes években folyamatosan csökkenő életszínvonalat észleltek. A folyamatosan emelkedő életszínvonallal való elégedettséget, míg a referencia-csoportok hatása az életszínvonal értékelésére legalábbis bizonytalanak tűnik. Ennek legfőbb oka az, hogy a Nyugatot, illetve a magyarországi gazdagokat viszonyítási alapként választók éppen a leginkább jómódúak, valamint a felfelé mobilok köréből kerülnek ki. Az egyes lehetséges magyarázó tényezők egymással való szoros összefüggése elfedheti előlünk a vizsgált faktorok elégedettségre gyakorolt hatását. A referencia-csoportok, illetve a társadalmi-demográfiai jellemzők életszínvonalal való elégedettségre gyakorolt tiszta hatásának vizsgálatához többváltozós statisztikai módszereket alkalmaztunk. Az életszínvonalal való elégedettség magyarázatára logisztikus regressziós modellt alkalmazunk, míg a jövedelmi feszültség elemzéséhez az OLS regresszió módszerét választottuk.

5.3.5. Oksági modellek

A leíró elemzések során adataink azt mutatják, hogy az észlelt jövedelmi mobilitás egyértelműen befolyásolja az életszínvonalal való elégedettséget, míg a referencia-csoportok hatása az életszínvonal értékelésére legalábbis bizonytalanak tűnik. Ennek legfőbb oka az, hogy a Nyugatot, illetve a magyarországi gazdagokat viszonyítási alapként választók éppen a leginkább jómódúak, valamint a felfelé mobilok köréből kerülnek ki. Az egyes lehetséges magyarázó tényezők egymással való szoros összefüggése elfedheti előlünk a vizsgált faktorok elégedettségre gyakorolt hatását. A referencia-csoportok, illetve a társadalmi-demográfiai jellemzők életszínvonalal való elégedettségre gyakorolt tiszta hatásának vizsgálatához többváltozós statisztikai módszereket alkalmaztunk. Az életszínvonalal való elégedettség magyarázatára logisztikus regressziós modellt alkalmazunk, míg a jövedelmi feszültség elemzéséhez az OLS regresszió módszerét választottuk.

5.3.5.1. Az életszínvonalal való elégedettség logisztikus regressziós modellje

Logisztikus regressziós modellünk eredményei szerint (5.3.16. táblázat) a nemi hovatartozás nem befolyásolja lényegesen az életszínvonalal való elégedettséget. Ugyanakkor az életkor önmagában, a többi tényezőtől függetlenül is lényeges hatást gyakorol az elégedettségre. A harminc év felettiek minden korosztálya lényegesen elégedetlenebb az életszínvonalával, mint a legfiatalabbak. Ezen belül is, az ötvenesek korosztálya tekinthető a leginkább pesszimistának: ötödakkora a valószínűsége, hogy egy ötvenes korosztályhoz tartozó elégedett legyen az életszínvonalával, mint egy huszonéves! A 40–49 évesek, illetve a 60–69 évesek között harmadannyi valószínűséggel találunk elégedetteket, mint a huszonévesek között, míg a harmincasokhoz tartozó esélyhányados 0,4, a legidősebbeknél pedig 0,6.

A településtípus ugyancsak önmagában is befolyásolja az életszínvonalal való elégedettséget. A nagyobb városokban (Budapesten és megyeszékhelyeken élők) lényegesen kisebb valószínűséggel elégedettek az életszínvonalukkal, mint a falusiak. Mivel modellünkbe bevontuk a jövedelmet, a jövedelmi mobilitást, valamint a választott referencia-csoportokat is magyarázó változóként, ezt a hatást a település tiszta hatásaként kell értelmeznünk. Lehetséges magyarázat az, hogy a település egy olyan, általunk nem figyelt referencia hatását fedi el, ami a nagyvárosokra jellemző. Nevezetesen azt, hogy a külföldi multinacionális cégek magas jövedelmű képviselői, illetve a jómódúak többsége a nagyobb városokban él. Jobban szem előtt vannak, így jelenlétükkel növelik az életszínvonalal kapcsolatos elégedetlenséget akkor is, ha az ott lakókban nem tudatosul, hogy hozzájuk is viszonyítják saját életszínvonalukat.

Különös módon, míg az érettségi, illetve az egyetemi végzettség növeli annak a valószínűségét, hogy valaki elégedett legyen az életszínvonalával (inkább, mint a legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők), addig adataink szerint a főiskolai végzettségnek nincs szignifikáns hatása az elégedettségre.

A vállalkozók – önmagában azért, mert ők vállalkozók – 1,8-szer nagyobb valószínűséggel elégedettek az életszínvonalukkal, mint az alkalmazottak. Ismét hangsúlyozni szeretnénk, hogy modellünkbe magyarázó változóként szerepel a jövedelem is, ez a hatás tehát a vállalkozók jövedelmétől független, a vállalkozói lét „tisztá” hatása az

életszínvonallal való elégedettségére. Ugyanakkor ez az az eset, amikor elképzelhető, hogy a „tisztá” vállalkozói hatásba keveredik némi hatása a jövedelemnek is. A jövedelmi adatok ugyanis éppen a vállalkozók esetében a legkevésbé megbízhatóak, a vállalkozók körében a legnagyobb a valószínűsége annak, hogy valaki a tényleges jövedelménél lényegesen kevesebbet vall be egy kérdőíves lekérdezés alkalmával.

Természetesen a család egy főre jutó jövedelme lényeges és pozitív irányú összefüggést mutat az életszínvonallal való elégedettséggel. A leginkább jómódúak 4,6-szer nagyobb valószínűséggel elégedettek az életszínvonalukkal, mint a legszegényebbek, s a 9. jövedelmi decilishez tartozó szorzó is 2,5-szeres. Ugyanakkor az alacsonyabb jövedelmi kategóriák esetén már nem ilyen egyértelmű a közvetlen összefüggés a jövedelem, és az elégedettség között. az alsó-, és felső középosztályhoz tartozók középosztályhoz tartozók egyaránt kb. 1,7-szer nagyobb valószínűséggel elégedettek, mint a legszegényebbek. (5.3.16. táblázat)

A referencia-csoportok közül a korábbi életszínvonalhoz, illetve a magyarországi gazdagokhoz való hasonlítás befolyásolja lényegesen az életszínvonallal való elégedettséget. Mindkét referencia-csoportot választók kicsit több mint feleakkora valószínűséggel vallják magukat elégedettnek, mint azok, akik a magyar átlaghoz viszonyítják a saját helyzetüket. Ugyanakkor az életszínvonallal való elégedettség, és a Nyugathoz való hasonlítás között modellünk nem mutatott ki statisztikailag szignifikáns kapcsolatot.

Az észlelt jövedelmi mobilitás lehetséges irányai közül a folyamatosan emelkedő, illetve, a folyamatosan csökkenő életszínvonal, valamint az egyszeri csökkenés, illetve egyszeri növekedés után változatlan életszínvonal hatása mutatkozott modellünkben szignifikáns hatásúnak az életszínvonallal való elégedettségére. A folyamatosan emelkedő életszínvonalat észlelők 1,9-szer nagyobb valószínűséggel elégedettek az életszínvonalukkal, mint azok, akik változatlanul észlelték az életszínvonalukat. Közel azonos a hatása annak, ha valakinek a rendszerváltást követően egyszer megugrott az életszínvonala (mert például foglalkozási viszonyt váltott), majd azóta ezen a magasabb szinten maradt (1,8-as szorzóval). Másrészt, a folyamatosan csökkenő életszínvonalat megéltők harmadakkora valószínűséggel elégedettek az életszínvonalukkal, mint azok, akiknek az életszínvonala állandó, s az egyszeri életszínvonal-csökkenés is felezi annak a valószínűségét, hogy valaki elégedett legyen az életszínvonalával.

Oksági modellünk szerint tehát az életszínvonallal való elégedettséget lényegesen befolyásolják a referencia-csoportok és a jövedelmi mobilitás. Ugyanakkor a várt hatással ellentétben, a Nyugathoz való viszonyítás nem mutatkozik lényeges befolyásoló tényezőnek.

5.3.5.2. A jövedelmi feszültség oksági magyarázata

A jövedelmi feszültséget befolyásoló tényezők tiszta hatásainak elemzésére felállított OLS regressziós modellünk (5.3.17. táblázat) valamelyest eltérő eredményekre vezetett, mint az életszínvonallal való elégedettséget elemző többváltozós statisztikai eljárásunk. E modellünk szerint is független a megélt jövedelmi feszültség a válaszadó nemétől. Az életkor és az életkor négyzetének együttes bevonása a modellbe jól mutatja, hogy a jövedelmi feszültség az életkorral curve-lineáris összefüggésben áll: A fiatalabbak és az idősebbek kisebb jövedelmi feszültséget élnek meg, a középkorúak nagyobbat. A budapestiek körében valamelyest nagyobb a jelenlegi, és a kívánatosnak tartott családi jövedelem közötti különbség, mint a falusiak körében.

A vállalkozói lét, és a munkanélküliség közel azonos méretű jövedelmi feszültséget eredményez. Mindkét munkaerő-piaci státushoz tartozó regressziós együttható értéke közel azonos, pozitív és szignifikáns. Ez tehát azt, jelenti, hogy mind a vállalkozók, mind pedig a

munkanélküliek lényegesen nagyobb jövedelmi feszültséget élnek meg, mint az alkalmazottak.

Természetesen a háztartás egy főre jutó jövedelme, és a jövedelmi feszültség között fordított arányosságot mutat ki modellünk: minél magasabb a család egy főre jutó jövedelme, annál kisebb jövedelmi feszültséget él meg a háztartástag.

A referencia-csoportok hatásával kapcsolatban a jövedelmi feszültséget elemző modellünk lényegesen eltérő hatást mutat, mint az életszínvonallal való elégedettséget vizsgáló többváltozós modellünk. A jövedelmi feszültséget lehetségesen választott referencia-csoportok közül kettő befolyásolja önmagában jelentős mértékben: a magyarországi gazdagokhoz való viszonyítás, illetve a Nyugathoz való viszonyítás. Mindkét viszonyítási csoport a nagyobb jövedelmi feszültséget valószínűsíti, erősen szignifikáns módon. Azok tehát, akik a magyarországi gazdagokhoz vagy a nyugat-európai standardhoz viszonyítják a saját életszínvonalukat, jövedelmüktől, társadalmi státusuktól függetlenül is, önmagában a viszonyítási csoport választásának hatására, nagyobb jövedelmi feszültséget élnek meg, mint azok, akik a magyarországi átlaghoz hasonlítják saját életszínvonalukat.

S végül, de nem utolsó sorban, az észlelt jövedelmi mobilitás modellünk eredményei szerint úgy hat a jövedelmi feszültségre, hogy mindazok, akik valaha csökkenő életszínvonalat éltek meg, nagyobb jövedelmi feszültséget élnek át napjainkban, mint azok, akiknek az életszínvonala az elmúlt tíz évben nem változott jelentősen – vagy legalábbis nem észleltek ilyen változást.

5.3.6. Összefoglalás

Vizsgálatunk során arra kerestünk választ, hogy a választott vonatkoztatási csoportok és az életszínvonal észlelt változásának trendje milyen mértékben befolyásolja az életszínvonallal való elégedettséget. Eredményeink szerint az általunk vizsgált kétféle elégedettségi mutatóra – a „direkt” elégedettségre, illetve a jövedelmi feszültség nagyságára az észlelt jövedelmi mobilitás gyakorlatilag azonos módon hat, míg a referencia-csoportok hatása eltérő. A magyarországi gazdagokhoz való viszonyítás mindkét esetben az elégedetlenséget valószínűsíti, viszont a Nyugathoz való viszonyítás csak az objektíven mért, és kívánatosnak tartott családi jövedelem közötti feszültséget befolyásolja statisztikailag szignifikáns mértékben. A Nyugat mint referencia-csoport az életszínvonallal való „bevallott” elégedettségre nem hat jelentősen. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a két, életszínvonallal való elégedettséget mérő mutató valójában eltérő (habár egymással összefüggő) jelenséget mér. A jövedelmi feszültség esetében a nyugati hatás erőteljesebb: a nyugati jövedelmi viszonyok jobban hatnak az emberek életszínvonallal kapcsolatos vágyaira, elvárásaira. Ugyanakkor még a viszonylag nagy jövedelmi feszültséget megélő személyek esetében is lényeges befolyásoló tényező a saját életútjuk (felfelé ívelő trendje), valamint a magyar viszonyok figyelemmel kísérése. Különösen a magasabb jövedelmű, anyagilag prosperáló csoportok esetében gyakori, hogy a vágyott és elért életszínvonal tekintetében a Nyugattal való összehasonlítás jelentős elégedetlenséget eredményez, ugyanakkor a direkt kérdésre azt kell válaszolniuk, hogy „voltaképpen” elégedettek életszínvonalukkal, hiszen „tulajdonképpen”, a múlthoz, illetve a többiekhez viszonyítva még akkor is elégedettnek kell lenniük, ha az életszínvonaluk elmarad az általuk vágyottól (tehát elégedetlenek).

Az eredményeinknek lényeges, a társadalom stabilitása és az emberek elégedettsége szempontjából igen fontos konklúziója van. Ugyan teljesen elégedettek csak akkor lesznek az életszínvonalukkal az emberek, ha ez a magasabb nyugati nívóval összehasonlítható lesz – hiszen mindazok, akik a magyar viszonyokhoz képest magas életszínvonalat érnek el, referencia-csoportot váltanak, és elkezdenek a Nyugathoz, illetve a magyarországi gazdagokhoz viszonyítani – viszont egy bizonyos szintű relatív elégedettséget már akkor is el lehet érni, ha az életszínvonal folyamatosan emelkedik, azaz a mai életszínvonal kiállja a múlt összehasonlításának próbáját.

IRODALOM

- Andorka Rudolf (1994): Social Changes and Social Problems in Hungary since in 1930s. Economic, Social and Political Causes of the Domise of State Socialism. In: A. Seligman (ed.): The Transition from State Socialism in Eastern Europe: The case of Hungary. Comparative Social Research, Vol. 14, 49–96.
- Rose, Richard–Mishler, William–Haerpfer, Christian (1998): Democracy and its alternatives: understanding post-communist societies. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press.
- Rose, Richars–Haerpfer, Christian (1994): New Democracies Barometer III. Studies in Public Policy, Vol. 216., Glasgow, University of Strattelyde.
- Sági Matild (1999): Szubjektív anyagi helyzet és vonatkoztatási csoportok. In: Szivós Péter–Tóth István György (szerk.): Monitor, 1999. TÁRKI Monitor jelentések. TÁRKI, Budapest, 1999. 193–217.
- Sági Matild (2000a): Az anyagi helyzettel való elégedetlenség és a vonatkoztatási csoportok. In.: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 2000. TÁRKI, Budapest, 2000. 260–297. old.
- Sági Matild (2000b) :Hogyan legyünk pesszimisták? Viszonyítsunk a sokkal jobbhoz! Századvég, Új folyam 17. szám (2000. nyár) 41–66. old.

5.3.1. táblázat

Az élet egyes tényezőivel elégedettek százalékos arányának változása 1992–2000 között

	Elégedett, %								
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999*	2000
Élete eddigi alakulásával	38,7	36,0	38,9	34,9	37,0	34,9	34,0	–	45,9
Jövőbeli kilátásaival	20,3	20,4	26,8	19,6	22,2	22,6	24,5	–	31,5
Életszínvonalával	20,5	20,6	23,8	19,5	19,1	17,6	19,2	–	25,1
Családon belüli kapcsolataival	85,3	84,3	84,1	–	–	–	81,7	–	84,5
Egészségi állapotával	53,3	50,9	53,0	–	47,1	45,6	51,8	–	53,0
Munkájával	69,5	67,9	66,7	54,5	60,2	58,2	65,7	–	67,6
Lakásával	63,7	61,0	63,5	54,8	58,9	53,1	55,3	–	64,2
Lakókörnyezetével	67,2	61,0	62,8	57,7	59,0	55,2	62,6	–	67,5
Jövedelmével	16,0	14,5	16,8	11,8	11,4	10,5	12,7	–	14,3

*1999-ben nem tettük fel ezt a kérdést a Háztartás Monitor-felvételben.

5.3.2. táblázat

Az egyes tényezőkkel való elégedettség közötti korreláció – kétutas korrelációs együtthatók a 11 – fokú skálán mért változók között)

	Élete alakulásával	Jövőbeli kilátásaival	Életszínvonalával	Családi kapcsolataival	Egészségi állapotával	Munkájával	Lakásával	Lakókörnyezetével	Jövedelmével
Élete alakulásával	1,000	0,629	0,559	0,308	0,361	0,390	0,383	0,264	0,368
Jövőbeli kilátásaival	0,629	1,000	0,631	0,239	0,482	0,354	0,309	0,213	0,404
Életszínvonalával	0,559	0,631	1,000	0,229	0,344	0,307	0,409	0,258	0,515
Családi kapcsolataival	0,308	0,239	0,229	1,000	0,210	0,222	0,299	0,276	0,083
Egészségi állapotával	0,361	0,482	0,344	0,210	1,000	0,298	0,192	0,129	0,246
Munkájával	0,390	0,354	0,307	0,222	0,298	1,000	0,246	0,239	0,339
Lakásával	0,383	0,309	0,409	0,299	0,192	0,246	1,000	0,507	0,272
Lakókörnyezetével	0,264	0,213	0,258	0,276	0,129	0,239	0,507	1,000	0,159
Jövedelmével	0,368	0,404	0,515	0,083	0,246	0,339	0,272	0,159	1,000

*A szignifikáns együtthatókat vastagbetűvel szedtük.

5.3.3. táblázat

Az életszínvonallal való elégedettség százalékos aránya a főbb szocio-demográfiai változók szerint

	Életszínvonallal való elégedettség		Összesen	N
	elégedett	elégedetlen		
Nem				
Nő	24,6	75,4	100,0	2041
Férfi	25,6	74,4	100,0	1719
Életkor				
18–29	40,7	59,3	100,0	778
30–39	26,1	73,9	100,0	655
40–49	19,3	80,7	100,0	700
50–59	16,5	83,5	100,0	607
60–69	19,8	80,2	100,0	516
70–	23,4	76,6	100,0	504
Településtípus				
Község	24,3	75,7	100,0	1372
Város	26,0	74,0	100,0	904
Megyeszékhely	25,7	74,3	100,0	754
Főváros	24,5	75,5	100,0	727
Iskolai végzettség				
Legfeljebb általános ⁸	20,2	79,8	100,0	1428
Szaktanárs-képző	21,1	78,9	100,0	954
Érettségi	32,1	67,9	100,0	921
Főiskola	30,1	69,9	100,0	276
Egyetem	41,2	58,8	100,0	177
Munkaerő-piaci státusz				
Alkalmazott	26,3	73,7	100,0	1390
Vállalkozó	37,7	62,3	100,0	178
Munkanélküli	16,7	83,3	100,0	260
Nyugdíjas	21,1	78,9	100,0	1035
Egyéb inaktív	27,6	72,4	100,0	896
Egy főre jutó jövedelmi decilis				
1. (legalsó)	15,7	84,3	100,0	375
2.	19,3	80,7	100,0	374
3.	16,5	83,5	100,0	375
4.	22,8	77,2	100,0	377
5.	24,5	75,5	100,0	375
6.	15,6	84,4	100,0	377
7.	25,7	74,3	100,0	377
8.	24,2	75,8	100,0	376
9.	33,1	66,9	100,0	375
10. (legfelső)	52,6	47,4	100,0	378
Összesen	25,1	74,9	100,0	3760

5.3.4. táblázat

A jövedelmi feszültség mértéke a jövedelmi feszültség decilisei szerint

Jövedelmi feszültség decilise	Átlag	Medián	Szórás	Minimum	Maximum	N
1. (legkisebb)	0,79	0,85	0,20	0,00	1,04	358
2.	1,14	1,14	0,06	1,04	1,24	360
3.	1,32	1,32	0,05	1,24	1,41	360
4.	1,48	1,48	0,04	1,41	1,54	360
5.	1,62	1,62	0,04	1,54	1,69	359
6.	1,78	1,77	0,05	1,69	1,87	359
7.	1,98	1,98	0,07	1,87	2,10	360
8.	2,25	2,24	0,10	2,10	2,46	359
9.	2,76	2,75	0,20	2,46	3,17	359
10. (legnagyobb)	4,58	4,17	1,38	3,18	10,00	359
<i>Összesen</i>	<i>1,96</i>	<i>1,69</i>	<i>1,24</i>	<i>0,00</i>	<i>10,00</i>	<i>3588</i>

5.3.5. táblázat

Az életszínvonallal elégedettek aránya a jövedelmi feszültség decilisei szerint (%)

Jövedelmi feszültség decilise	Életszínvonallal való elégedettség		Összesen	N
	elégedetlen	elégedett		
1. (legkisebb)	59,1	40,9	100,0	357
2.	64,1	35,9	100,0	359
3.	70,2	29,8	100,0	359
4.	76,3	23,7	100,0	358
5.	76,0	24,0	100,0	359
6.	76,6	23,4	100,0	355
7.	85,0	15,0	100,0	360
8.	82,5	17,5	100,0	360
9.	81,6	18,4	100,0	359
10. (legnagyobb)	81,0	19,0	100,0	358
<i>Összesen</i>	<i>75,3</i>	<i>24,7</i>	<i>100,0</i>	<i>3584</i>

5.3.6. táblázat

A jövedelmi feszültség mértéke a főbb szocio-demográfiai tényezők szerint

	A jövedelmi feszültség mértéke					N
	Átlag	Medián	Szórás	Minimum	Maximum	
Nem						
Nő	1,92	1,67	1,05	0,00	10,00	1942
Férfi	2,02	1,73	1,17	0,00	9,57	1646
Életkor						
18–29	2,07	1,75	1,25	0,20	9,57	778
30–39	2,10	1,77	1,20	0,00	8,74	655
40–49	2,07	1,74	1,22	0,00	9,35	701
50–59	1,97	1,72	1,17	0,10	9,30	608
60–69	1,73	1,62	0,64	0,17	6,65	516
70–	1,69	1,53	0,74	0,21	10,0	513
Településtípus						
Község	2,04	1,70	1,21	0,17	10,00	1304
Város	1,94	1,69	1,06	0,00	8,77	865
Megyeszékhely	1,87	1,64	0,99	0,10	9,30	735
Főváros	1,96	1,71	1,09	0,10	9,00	684
Iskolai végzettség						
Legfeljebb 8 általános	2,03	1,72	1,13	0,00	10,00	1358
Szakképzés	2,01	1,75	1,11	0,17	9,57	905
Érettségi	1,91	1,64	1,23	0,10	9,30	884
Főiskola	1,91	1,66	1,07	0,00	7,60	269
Egyetem	1,55	1,35	0,91	0,18	6,13	173
Munkaerő-piaci státus						
Alkalmazott	1,92	1,68	1,05	0,00	9,57	1336
Vállalkozó	2,20	1,77	1,44	0,20	8,63	170
Munkanélküli	2,54	2,10	1,62	0,26	9,35	252
Nyugdíjas	1,72	1,58	0,74	0,21	10,00	977
Egyéb inaktív	2,09	1,75	1,21	0,00	9,30	854
Egy főre jutó jövedelmi decilis						
1. (legalsó)	3,10	2,56	1,71	0,00	10,00	345
2.	2,57	2,17	1,26	0,20	9,00	362
3.	2,11	1,85	1,09	0,46	9,57	360
4.	2,11	1,89	1,12	0,62	6,99	360
5.	1,90	1,75	0,75	0,38	5,45	359
6.	1,83	1,64	0,75	0,00	6,42	366
7.	1,79	1,51	0,76	0,55	4,95	360
8.	1,58	1,48	0,53	0,49	3,65	352
9.	1,51	1,43	0,56	0,28	4,46	362
10. (legfelső)	1,21	1,08	0,75	0,10	8,63	364
Összesen	1,96	1,69	1,24	0,00	10,00	3588

5.3.7. táblázat

Kihez viszonyítják az életszínvonalukat az emberek? Az egyes csoportok legfontosabb három viszonyítási csoportba választásának megoszlása

	Legfontosabb három csoport közé		Összesen	Érvényes N
	választotta	nem választotta		
Lakókörnyezet	60,3	39,7	100,0	3601
Barátok, ismerősök	72,5	27,5	100,0	3598
Saját régebbi életszínvonal	71,7	28,3	100,0	3598
Magyarországi gazdagok	13,3	86,7	100,0	3595
Magyarországi átlagemberek	58,3	41,7	100,0	3599
Kelet-európai országok	4,4	95,6	100,0	3585
Nyugat-európai országok	15,4	84,6	100,0	3590

5.3.8. táblázat

Az egyes vonatkoztatási csoportot választók százalékos aránya a főbb szocio-demográfiai csoportokban

	Legfontosabb háromba választotta,						
	Lakókörnyezet	Barátok	Korábbi életszínvonal	Gazdagok	Átlag	Kelet- Európa	Nyugat- Európa
Nem							
Nő	62,2	74,2	73,1	12,2	58,7	3,3	12,8
Férfi	58,3	70,6	70,1	14,5	57,9	5,7	18,4
Életkor							
18–29	57,3	81,4	58,0	17,7	57,5	4,9	20,8
30–39	54,0	74,8	69,4	13,4	60,9	4,6	19,4
40–49	56,4	70,9	74,1	14,9	59,1	4,9	16,6
50–59	60,3	69,5	77,6	10,6	59,0	4,3	13,8
60–69	69,0	65,3	79,5	10,9	58,4	3,8	8,8
70–	71,3	69,0	78,2	9,0	53,8	3,4	7,3
Településtípus							
Község	68,2	73,5	71,8	14,3	53,3	3,5	12,4
Város	63,8	72,2	73,5	9,3	62,3	4,4	12,4
Megyeszék hely	52,6	75,3	69,5	14,3	64,2	5,0	18,2
Főváros	49,6	68,3	71,4	15,2	56,3	5,5	21,6
Iskolai végzettség							
Legfeljebb 8 általános	70,6	70,8	74,5	12,2	53,8	3,6	9,8
Szakmun- kasképző	61,0	71,0	72,0	14,3	57,8	5,6	14,6
Érettségi	52,7	76,4	67,8	13,6	62,8	4,1	19,9
Főiskola	47,7	72,6	71,1	11,8	65,8	4,6	21,7
Egyetem	36,4	73,1	69,7	16,8	61,3	5,9	28,0
Munkaerő-piaci státus							
Alkalmazott	54,7	74,8	70,1	13,5	60,4	4,3	18,6
Vállalkozó	47,1	66,2	67,9	15,1	56,6	6,0	31,8
Munkanélkü- li	63,0	72,6	72,8	16,2	53,4	4,1	15,3
Nyugdíjas	67,7	67,9	78,2	10,4	57,5	3,9	8,9
Egyéb inaktív	63,0	75,3	67,3	14,9	57,6	5,0	14,0
Egy főre jutó jövedelmi decilis							
1. (legalsó)	71,4	72,1	72,2	16,0	49,9	5,6	9,9
2.	58,6	72,7	73,6	14,3	57,9	4,8	12,5
3.	67,0	72,2	73,9	10,9	56,2	2,1	16,3
4.	64,6	7,09	72,0	12,5	60,7	4,8	10,6
5.	62,5	7,08	71,1	16,3	58,2	3,9	15,3
6.	60,8	69,2	78,8	11,7	56,8	4,3	12,5
7.	55,0	74,1	71,5	11,9	61,4	4,5	15,5
8.	60,0	74,6	72,9	13,3	57,9	3,7	16,0
9.	58,8	74,4	65,6	10,7	61,3	4,7	18,4
10. (legfelső)	45,2	74,2	65,6	15,2	62,4	5,7	26,1
Összesen	60,3	72,5	71,7	13,3	58,3	4,4	15,4

5.3.9. táblázat

Összefüggés a legfontosabb három referencia-csoportba való beválasztás, valamint csoportokhoz képest észlelt *relatív életszínvonal között. Adjusztált standardizált reziduálisok. (Csak a szignifikáns összefüggések esetén jelezve)

		Legfontosabb háromba választotta,						
		Lakókörnyezet	Barátok	Korábbi életszínvonal	Gazdagok	Átlag	Kelet-Európa	Nyugat-Európa
Saját életszínvonala...								
Lakókörnyezetnél	magasabb	-7,1	0,9	-3,9	4,9			6,8
	ugyanolyan	2,9	2,3	-2,9	-4,0			-0,5
	alacsonyabb	1,9	-3,3	5,9	0,9			-4,5
Barátoknál	magasabb		1,2	-3,2	6,6	-4,1		3,6
	ugyanolyan		3,7	-2,0	-5,1	2,5		-1,1
	alacsonyabb		-4,7	4,0	1,7	-0,4		-0,8
Korábbi életszínvonalnál	magasabb		1,8	-6,9	2,0			5,5
	ugyanolyan		3,3	-6,0	1,3			0,5
	alacsonyabb		-4,4	11,1	-2,8			-5,1
Gazdagoknál	magasabb				6,4	-7,5		2,6
	ugyanolyan				0,2	-1,4		-0,7
	alacsonyabb				-6,2	7,6		-2,3
Átlagnál	magasabb	-4,4	1,4	-1,7	2,4	-1,4		5,5
	ugyanolyan	-1,6	2,1	-5,6	-1,1	3,6		3,0
	alacsonyabb	4,6	-3,1	7,2	-0,4	-3,0		-6,9
Keletnél	magasabb	-4,5		-5,5		4,7	0,1	7,4
	ugyanolyan	0,4		2,0		-0,1	2,0	-3,1
	alacsonyabb	4,9		4,3		-5,3	-2,1	-5,6
Nyugatonál	magasabb				4,5	-6,3		
	ugyanolyan				1,8	-1,1		
	alacsonyabb				-4,9	6,3		

5.3.10. táblázat**Az életszínvonallal elégedettek százalékos aránya a vonatkoztatási csoportok szerint**

Vonatkoztatási csoport		Életszínvonallal való elégedettség		Összesen	Érvényes N
		elégedetlen	elégedett		
Lakókörnyezet	nem választotta	74,0	26,0	100,0	1425
	választotta	75,0	25,0	100,0	2168
Barátok, ismerősök	nem választotta	79,0	21,0	100,0	984
	választotta	73,0	27,0	100,0	2607
Korábbi életszínvonal.	nem választotta	67,5	32,5	100,0	1020
	választotta	77,5	22,5	100,0	2572
Magyarországi gazdagok	nem választotta	74,1	25,9	100,0	3114
	választotta	77,1	22,9	100,0	475
Magyar átlagemberek	nem választotta	76,9	23,1	100,0	1489
	választotta	72,9	27,1	100,0	2094
Kelet-európai országok	nem választotta	74,7	25,3	100,0	3420
	választotta	73,6	26,4	100,0	159
Nyugat-európai országok	nem választotta	75,3	24,7	100,0	3032
	választotta	70,1	29,9	100,0	552
Összesen		74,9	25,1	100,0	3760

5.3.11. táblázat**A jövedelmi feszültség mértéke a vonatkoztatási csoportok szerint**

Vonatkoztatási csoport		Jövedelmi feszültség mértéke					N
		Átlag	Medián	Szórás	Minimum	Maximum	
Lakókörnyezet	nem választotta	1,98	1,69	1,12	0,00	9,00	1367
	választotta	1,95	1,68	1,08	0,10	9,57	2048
Barátok, ismerősök	nem választotta	2,01	1,71	1,14	0,00	9,18	948
	választotta	1,94	1,67	1,08	0,00	9,57	2467
Korábbi életszínvonal	nem választotta	2,04	1,73	1,22	0,10	8,74	966
	választotta	1,93	1,67	1,05	0,00	9,57	2449
Magyarországi gazdagok	nem választotta	1,93	1,67	1,06	0,00	9,57	2971
	választotta	2,16	1,80	1,31	0,10	8,74	444
Magyar átlagemberek	nem választotta	2,00	1,69	1,18	0,10	9,57	1412
	választotta	1,93	1,68	1,04	0,00	9,18	2003
Kelet-európai országok	nem választotta	1,96	1,84	1,10	0,00	9,57	3273
	választotta	1,97	1,74	1,14	0,42	7,44	142
Nyugat-európai országok	nem választotta	1,93	1,68	1,04	0,00	9,57	2893
	választotta	2,13	1,71	1,36	0,00	8,74	523
<i>Összesen</i>		<i>1,96</i>	<i>1,68</i>	<i>1,10</i>	<i>0,00</i>	<i>9,57</i>	<i>3415</i>

5.3.12. táblázat**Az észlelt jövedelmi mobilitás megoszlása**

	%	N
Változatlan	11,4	399
Cikk-cakk	17,9	627
Növekvő	7,9	277
Le, majd fel	3,7	132
Le	35,9	1262
Fel, majd le	3,9	137
Változatlan, kis eséssel	12,6	442
Változatlan kis ugrással	6,7	237
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>3512</i>

5.3.13. táblázat

Az észlelt jövedelmi mobilitás a főbb szocio-demográfiai tényezők szerint

	Jövedelmi mobilitás								Összesen	N
	változatlan	cikk-cakk	növekvő	le, majd fel	le	fel, majd le	változatlan, kis eséssel	változatlan kis ugrással		
Nem										
Nő	11,4	17,2	7,9	3,8	37,4	4,0	11,9	6,4	100,0	1900
Férfi	11,3	18,6	7,9	3,7	34,2	3,8	13,3	7,2	100,0	1613
Életkor										
18–29	13,2	23,2	11,2	3,7	25,4	3,2	9,3	10,8	100,0	712
30–39	8,1	24,6	10,8	5,2	23,8	6,2	9,7	11,7	100,0	631
40–49	9,0	16,7	7,3	3,3	40,4	3,3	14,9	5,1	100,0	669
50–59	9,5	16,2	5,3	3,3	39,4	4,9	16,3	5,1	100,0	569
60–69	12,1	12,9	7,2	3,1	44,8	2,9	13,8	3,3	100,0	487
70–	18,2	9,2	3,4	3,8	49,0	2,5	12,1	1,8	100,0	445
Településtípus										
Község	11,4	19,6	6,8	4,5	38,2	4,4	10,5	4,8	100,0	1258
Város	12,2	16,4	7,6	3,2	38,5	4,3	12,7	5,0	100,0	852
Megyeszékhely	12,7	20,5	7,2	3,6	30,3	3,4	12,9	9,5	100,0	727
Főváros	8,7	13,9	11,1	3,1	34,6	3,0	16,1	9,6	100,0	677
Iskolai végzettség										
Legfeljebb általános ⁸	11,3	15,1	5,5	2,9	46,0	3,3	12,6	3,3	100,0	1297
Szakk munkásképző	10,8	22,5	4,7	4,2	35,8	4,1	13,0	5,0	100,0	902
Érettségi	12,4	19,5	9,2	4,9	25,1	4,4	13,4	11,0	100,0	875
Főiskola	11,4	15,2	16,3	3,0	31,9	3,4	11,0	7,6	100,0	263
Egyetem	8,9	10,1	23,7	3,6	20,7	5,3	9,5	18,3	100,0	169
Munkaerő-piaci státus										
Alkalmazott	10,0	20,5	9,8	3,8	30,5	3,8	11,6	10,0	100,0	1326
Vállalkozó	12,1	25,4	13,9	4,0	20,2	5,2	9,8	9,2	100,0	173
Munkanélküli	6,2	21,8	4,1	1,6	43,2	5,3	14,8	2,9	100,0	243
Nyugdíjas	14,9	11,8	5,3	3,2	44,5	3,1	15,1	2,1	100,0	946
Egyéb inaktív	11,0	17,7	7,6	5,0	35,9	4,2	11,2	7,3	100,0	824
Jövedelmi decilis										
1. (legalsó)	5,4	19,0	3,0	4,5	49,4	3,9	12,7	2,1	100,0	332
2.	9,0	18,5	3,9	2,5	42,9	3,9	14,0	5,3	100,0	357
3.	11,6	20,1	3,7	3,7	42,4	4,0	11,9	2,8	100,0	354
4.	10,0	16,6	5,2	5,7	38,7	3,2	15,5	5,2	100,0	349
5.	9,2	25,4	6,6	4,0	36,6	4,0	10,4	3,7	100,0	347
6.	12,5	15,3	3,1	2,3	46,2	4,0	12,7	4,0	100,0	353
7.	12,9	19,8	8,9	3,4	32,4	2,6	13,8	6,3	100,0	349
8.	14,0	18,8	7,8	3,6	31,4	4,8	14,0	5,6	100,0	357
9.	16,7	12,1	13,8	2,3	27,0	2,0	12,1	14,1	100,0	348
10. (legfelső)	11,9	13,5	22,1	5,5	13,5	6,6	9,1	17,7	100,0	362
Korábbi életszínvonalat referenciának...										
Nem választotta	12,9	21,0	9,8	5,7	26,8	3,1	11,3	9,5	100,0	965
Választotta	10,4	16,9	7,3	3,0	38,9	4,3	13,4	5,7	100,0	2428
Összesen	11,4	17,8	7,9	3,8	35,9	3,9	12,6	6,7	100,0	3513

5.3.14. táblázat**Az életszínvonallal való elégedettség az észlelt jövedelmi mobilitás szerint**

Jövedelmi mobilitás	Életszínvonallal való elégedettség		Összesen	N
	elégedetlen	elégedett		
Változatlan	67,6	32,4	100,0	398
Cikk-cakk	72,5	27,5	100,0	626
Növekvő	47,1	52,9	100,0	276
Le, majd fel	61,8	38,2	100,0	131
Le	87,9	12,1	100,0	1258
Fel, majd le	74,5	25,5	100,0	137
Változatlan, kis eséssel	83,1	16,9	100,0	443
Változatlan kis ugrással	49,2	50,8	100,0	236
<i>Összesen</i>	<i>74,9</i>	<i>25,1</i>	<i>100,0</i>	<i>3505</i>

5.3.15. táblázat**A jövedelmi feszültség az észlelt jövedelmi mobilitás szerint**

Jövedelmi mobilitás	Jövedelmi feszültség mértéke					N
	Átlag	Medián	Szórás	Minimum	Maximum	
Változatlan	1,75	1,56	0,98	0,10	9,35	374
Cikk-cakk	1,95	1,72	1,07	0,00	8,63	605
Növekvő	1,59	1,46	0,83	0,10	7,75	264
Le, majd fel	2,26	1,68	1,68	0,17	9,57	123
Le	2,09	1,79	1,11	0,20	10,00	1215
Fel, majd le	1,91	1,62	1,09	0,45	6,59	130
Változatlan, kis eséssel	2,12	1,76	1,24	0,28	8,87	431
Változatlan kis ugrással	1,65	1,46	0,82	0,00	5,13	228
<i>Összesen</i>	<i>1,96</i>	<i>1,69</i>	<i>1,11</i>	<i>0,00</i>	<i>10,00</i>	<i>3771</i>

5.3.16. táblázat

Az életszínvonallal való elégedettség oksági modellje. Logisztikus regressziós együtthatók

	Életszínvonallal való elégedettség			
	B	S.E.	Sig.	Exp(B)
Nem (férfi)	-0,066	0,093	0,475	0,936
Életkor (referencia: 18–29 éves)			0,000	
30–39	-0,809	0,136	0,000	0,445
40–49	-1,053	0,145	0,000	0,349
50–59	-1,318	0,162	0,000	0,268
60–69	-1,059	0,236	0,000	0,347
70–	-0,588	0,249	0,018	0,556
Településtípus (referencia: falu)			0,000	
Város	-0,025	0,116	0,827	0,975
Megyeszékhely	-0,343	0,127	0,007	0,709
Budapest	-0,634	0,139	0,000	0,531
Iskola: (referencia: legfeljebb 8 általános)			0,042	
Szaktanárképző	-0,014	0,129	0,914	0,986
Érettségi	0,267	0,130	0,040	1,306
Főiskola	0,192	0,186	0,301	1,212
Egyetem	0,528	0,216	0,014	1,696
Munkaerő-piaci státusz (referencia: alkalmazott)			0,018	
Vállalkozó	0,592	0,195	0,002	1,807
Munkanélküli	-0,172	0,212	0,416	0,842
Nyugdíjas	0,155	0,218	0,475	1,168
Egyéb inaktív	0,167	0,127	0,187	1,182
Egy főre jutó jövedelem decilise (referencia: legszegényebbek)			0,000	
2.	0,240	0,224	0,284	1,271
3.	0,065	0,233	0,782	1,067
4.	0,519	0,222	0,019	1,680
5.	0,606	0,225	0,007	1,834
6.	0,194	0,234	0,408	1,214
7.	0,649	0,226	0,004	1,913
8.	0,566	0,229	0,013	1,760
9.	0,913	0,227	0,000	2,491
10. (leggazdagabbak)	1,535	0,226	0,000	4,643
Referencia csoport (referencia: magyar átlag)				
Lakókörnyezet	0,025	0,110	0,819	1,026
Barátok, ismerősök	0,033	0,121	0,787	1,033
Korábbi életszínvonal	-0,276	0,114	0,015	0,759
Magyar gazdagok	-0,370	0,155	0,017	0,691
Kelet-Európa	-0,073	0,236	0,755	0,929
Nyugat-Európa	-0,090	0,147	0,538	0,914
Jövedelmi mobilitás (referencia: változatlan)			0,000	
Hullámszó	-0,143	0,154	0,351	0,867
Növekvő	0,652	0,179	0,000	1,919
Csökkenés után növekvő	0,337	0,225	0,134	1,401
Csökkenő	-0,929	0,150	0,000	0,395
Növekvés után csökkenő	-0,142	0,241	0,556	0,868
Kis csökkenés után változatlan	-0,596	0,178	0,001	0,551
Kis növekvés után változatlan	0,600	0,187	0,001	1,823
Konstans	-0,480	0,328	0,143	0,619

5.3.17. táblázat

A jövedelmi feszültség oksági modellje. Lineáris regressziós modell

	Jövedelmi feszültség			
	Standardizálatlan regressziós együttható		Standardizált regressziós együttható	Sig.
	B	Std. hiba	Béta	
(Konstans)	2,292	0,174		0,000
Neme (férfi)	5,616E-02	0,036	0,025	0,115
Életkor	9,745E-03	0,006	0,154	0,101
Életkor négyzet	-1,643E-04	0,000	-0,255	0,011
Település (referencia: falu)				
Város	-7,458E-02	0,046	-0,029	0,105
Megyeszékhely	-8,051E-02	0,049	-0,030	0,102
Budapest	0,192	0,052	0,068	0,000
Iskola (elvégzett osztályok száma)	4,026E-03	0,007	0,010	0,580
Munkaerő-piaci státus (referencia: alkalmazott)				
Vállalkozó	0,339	0,084	0,066	0,000
Munkanélküli	0,330	0,073	0,076	0,000
Nyugdíjas	-5,904E-03	0,070	-0,002	0,933
Egyéb inaktív	6,849E-02	0,048	0,026	0,152
Egy főre jutó háztartás jövedelem	-1,342E-06	0,000	-0,344	0,000
Referencia csoport				
Lakókörnyezet	-9,196E-03	0,043	-0,004	0,830
Barátok, ismerősök	-1,050E-02	0,045	-0,004	0,816
Korábbi életszínvonal	-8,176E-02	0,046	-0,033	0,073
Magyar gazdagok	0,120	0,059	0,037	0,042
Kelet-Európa	-1,286E-02	0,091	-0,002	0,887
Nyugat-Európa	0,176	0,058	0,057	0,003
Jövedelmi mobilitás (referencia: változatlan)				
Hullámvó	-1,242E-02	0,061	-0,004	0,839
Növekvő	-0,113	0,078	-0,027	0,150
Csökkenés után növekvő	0,430	0,102	0,072	0,000
Csökkenő	0,162	0,054	0,069	0,003
Növekvés után csökkenő	6,681E-02	0,101	0,011	0,506
Kis csökkenés után változatlan	0,207	0,066	0,062	0,002
Kis növekvés után változatlan	-3,762E-02	0,082	-0,008	0,648

5.4. A kapcsolathálózatokról (Albert Fruzsina–Dávid Beáta)

5.4.1. Bevezetés

Az emberi kapcsolathálózatok különböző, és esetenként egymást átfedő szegmensekből állnak: családi kapcsolatokból, melyeket érdemes tovább bontani további szerepviszonyokra, mint például házastárs, gyermek, szülő, testvér, tágabb rokonság; és nem családi kapcsolatokból, azaz barátokból, ismerősökből, szomszédokból, kollégákból – és még számtalan beazonosítható kategóriából. Elemzésünkben elsődlegesen a barátként definiált kapcsolatokkal foglalkozunk, illetve bizonyos helyzetekben az interperszonális kapcsolatokon keresztül elérhető informális segítségek előfordulási arányát vizsgáljuk. A barátként definiált kapcsolatok is takarhatnak más szerepekkel leírt kötések. Egyéntől függ, hogy vajon a kérdezett beleérti-e baráti körébe például házastársát vagy testvérét, illetve ismerőseit, ivócimboráit is, vagy csak szoros, bizalmas, nem rokoni kapcsolatait illeti a barát elnevezéssel. Ahol lehetséges, megpróbáljuk beazonosítani ezeket az eseteket. További nehézségként jelentkezik az, hogy a szocio-demográfiai paraméterek mentén érzékelhető különbségek vajon nem csupán a barátság definiálásának társadalmi csoport-specifikus eltéréseit mutatják-e.

A TÁRKI elmúlt években végzett országos reprezentatív vizsgálatait több olyan kérdést is tartalmaztak, amelyek az emberek kapcsolathálózatának meghatározott szeleteit vizsgálták. A Magyar Háztartás Panel-vizsgálat⁴⁶ 1993-ban és 1997-ben is információt gyűjtött az emberek barátainak számát illetően. Az adatok azt mutatták, hogy ugyanazon megkérdezettek körében egyrészt csökkent a barátok száma, másrészt nőtt a barátokat nélkülözők aránya. A férfiaknak több barátjuk van, mint a nőknek, és több nőnek nincsen egyáltalán barátja, mint férfinak. A kor előrehaladtával csökken, a magasabb iskolai végzettséggel, jövedelemmel párhuzamosan emelkedik a barátok száma. Az 1998. évi Háztartás Monitor vizsgálat⁴⁷ arra kérdezett rá, vajon hány olyan barátja/barátnője van az embereknek, akivel gondjaikat, problémáikat is meg tudják osztani. A barátot nélkülözők aránya az előző évben regisztrálthoz hasonló maradt, de főként a férfiak esetében a problémák megbeszélésére fókuszáló kérdés eredményeként jelentősen megnőtt azok aránya, akik ilyen barátot nem tudtak említeni, míg a nők esetében a barát nélküliek aránya nem tért el a tágabb kérdésfeltevés esetén tapasztalttól. Ebből arra következtethettünk, hogy a nők közeli, bizalmas kapcsolataikat nevezik barátságnak, akikre érzelmi szempontból, és problémás helyzetekben is számíthatnak, míg a férfiak olyan kapcsolatokat is így neveznek, amelyek teljesen más funkciókra szolgálnak. A kérdésfeltevésben a „barátnő” megfogalmazás megjelenésének tulajdonítottuk azt, hogy a 46 éven felüli, illetve alacsony iskolázottságú nők körében a „Hány barátja van” kérdésre kapott válaszokhoz képest magasabb arányban találtunk baráttal rendelkezőket.

Az 1999. évi Háztartás Monitor-vizsgálat⁴⁸ az emberek legbizalmasabb kapcsolatait próbálta beazonosítani.⁴⁹ A legbizalmasabb kapcsolathálózatokban a barátok száma elenyésző: 85 százalékban olyan személyeket említettek a kérdezettek, akikhez a legszorosabb családi kapcsolatok fűzték őket. A nőknek inkább vannak, és nagyobb méretűek is a bizalmas kapcsolathálói, mint a férfiaknak. A magasabb iskolai végzettségű, fiatal,

⁴⁶ Albert F.–Dávid B. (1998a)

⁴⁷ Albert F.–Dávid B. (1998b)

⁴⁸ Albert F.–Dávid B. (1999)

⁴⁹ Erre a nemzetközi kutatásokban elterjedt kérdést használtuk fel: „Ha az elmúlt fél évre gondol, kik azok az emberek, akikkel ön a fontosabb dolgait, problémáit megbeszélte?”

magasabb jövedelmű emberek nagyobb bizalmas kapcsolathálózata abból adódik, hogy esetükben a rokoni kapcsolatok mellett nagyobb szerepet kapnak a bizalmas barátok is.

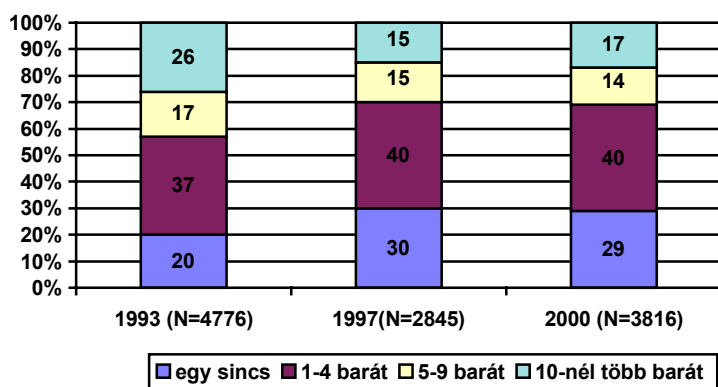
5.4.2. „Hány barátja van Önnek?”

2000-ben a megkérdezettek átlagosan 5,4 barátot említettek: a férfiak átlag 6,9, a nők átlag 4,2 barátot. A férfiak negyedének, a nők harmadának nincs barátja a válaszok szerint.⁵⁰ Ez arra utal, hogy a barátok számának kilencvenes évek közepén az MHP vizsgálatban regisztrált csökkenése, a barátokat nélkülözők arányának emelkedése megállt.

A barátok számának szocio-demográfiai csoport-hovatartozással összefüggő változásai a bevezetőben már említett, és korábbi tanulmányainkban már részletesen leírt trendeket követik.⁵¹ (A 2000. évi adatokat lásd 5.4.1.–5.4.6. táblázatokat)

5.4.1. ábra

Hány barátja van a megkérdezettnek? (%)

5.4.3. Honnét származnak a barátok?

A vizsgálatban a barátválasztás három domináns közösségére vonatkozóan (iskola, munkahely és szomszédság) kérdeztük meg, hogy a válaszadónak hány barátja származik az egyes környezetekből. E három közösségből származó barátok számát összeadva egy „alternatív” értékhez jutottunk, mely nem feltétlenül egyezik a „Hány barátja van?” kérdésre adott válasszal. Kiderült, hogy a megkérdezettek több mint felénél (53%) a két szám egyenlő, azaz minden második válaszadó összes barátja e három környezet valamelyikéből (akár mind a háromból) származik. A minta 45 százalékánál a „Hány barátja van?” kérdésre

⁵⁰ Összevetésként: 1986-ban egy országos reprezentatív mintán végzett felmérés szerint a megkérdezettek 35,6 százalékának nem volt egy barátja sem. A megkérdezettek 1993-ban átlagosan 7,1, 1997-ben 4,5 barátot említettek. 1993-ban a válaszadók egyötödének, 1997-ben csaknem egyharmadának nem volt egyetlen barátja sem. További negyven százalékának 1-4 barátja van. Ennek ellenére a MHP vizsgálat adataiban az a megdöbbentő, hogy *ugyanazon megkérdezettek körében* 4 év leforgása alatt a barátokat teljesen nélkülözők aránya több mint 10 százalékkal megnövekedett.

⁵¹ Albert F.–Dávid B. (1998a)

adott érték nagyobb volt, mint a három fenti közösségből származó barátok számának összege, vagyis ebben az esetben a megkérdezett vagy csupán becsült és eltúlzott számot mondott, vagy a barátok egyéb környezetből is származnak: például valamilyen szervezetből, katonaságból, szórakozóhelyről stb. Előfordulhat az is, hogy egyesek esetleg rokonságuk bizonyos tagjait barátként is definiálják. A megkérdezettek 2 százaléka egy harmadik csoportba tartozik, ahol a „Hány barátja van?” kérdésre adott szám kisebb, mint az „alternatív” barát szám. Ebben az esetben arról lehet szó, hogy a különböző baráttípusok között átfedés van, ugyanaz az ember iskolatárs, szomszéd és esetleg munkatárs is. (A kis elemszám miatt ez utóbbi csoporttal részletesen nem foglalkozunk, csak megjegyezzük, hogy e csoportba tartozást a településtípus erősen meghatározta: a községben élőknel ez az arány, több mint kétszerese (3%) volt a többi településtípus esetén tapasztaltnak.

Mielőtt bemutatnánk, hogy miben különböznek azok, akiknek a barátai csak a barátválasztás három domináns közösségéből valók (iskolatársak, munkatársak, szomszédok), azoktól, akiknek más környezetből származó barátai is vannak, azt vizsgáljuk, hogy a különböző barát-típusok elsősorban mely társadalmi csoportokra jellemzők. (Lásd 5.4.7. táblázat.)

Munkatársak

A kérdezettek leggyakrabban olyan barátokat említettek, akik munkatársaik is egyben: minden második ember (52%) kapcsolathálózatában előfordulnak.⁵² A munkahelyről származó baráti kapcsolat inkább a férfiakra, a városban és a Budapesten élőkre jellemző. Iskolai végzettség szerint legnagyobb arányban a szakmunkásoknak és a felsőfokú végzettségűeknek van ilyen kapcsolata. Lehetséges, hogy a mai munkaerő-piaci viszonyok mellett ezek az emberek ritkábban változtatják munkahelyeiket, és így a személyes kapcsolat inkább kialakulhat. A kor és a foglalkoztatottság – értelemszerűen – meghatározó: érdekes, hogy nincs nagy eltérés, de az inaktívak kapcsolataiban magasabb a munkatársak aránya, mint a munkanélküliekében. Elképzelhető, hogy egy nyugdíjas akkor is inkább meg tudja tartani munkahelyi kapcsolatait, ha már nem dolgozik, mint az, aki kényszerből veszíti el a munkáját. Az is lehet azonban, hogy a fiatal pályakezdő munkanélküliekről van szó, akiknek még nem volt munkatársi kapcsolatuk.

Iskolatársak

A megkérdezettek második leggyakrabban iskolatársaikat említik barátként (48%).⁵³ Oka lehet az iskolázottság szintjének emelkedése, mivel többen és hosszabb ideig járnak iskolába, és ez növeli az oktatási intézményekben megismert barátok arányát. Úgy tűnik, hogy kb. 35 éves korig (valószínűleg családalapításig) maradnak fenn ezek a kapcsolatok, majd utána drasztikus módon leépülnek és eltűnnek. A férfiaknak, a magasabb iskolai végzettségűeknek, a Budapesten élőknek és a felső jövedelmi ötödbe tartozóknak vannak inkább iskolatársak közül kikerült barátai: valószínűsíthető, hogy a legfelső jövedelmi ötödbe tartozók és a budapestiek kapcsolati tőkéje legfőképpen ezeken a viszonyokon alapul.

Szomszédok

A szomszédságból származó barátok aránya a teljes mintában 44 százalék, a férfiak és a nők kapcsolataiban hasonló arányban fordul elő. Főleg az idősek, a községben élők, az

⁵² 1986-ban ez az arány 53,6 százalék volt, ld. Utasi (1990: 486.)

⁵³ Ez az 1986-os adathoz képest (39%) jelentős növekedés.

alacsony iskolai végzettségűek esetében találunk a mintaátlagnál magasabb arányban szomszédból lett barátokat.

A kizárólag a három fent leírt domináns közösségből származó barátok főként az alacsony iskolai végzettségűek, a minimum középkorúak, illetve az özvegyek kapcsolathálózatát jellemzik. Kizárólag nem ebből a három közezből választott barátot a teljes minta 12 százaléka. Ezen válaszadók aránya magas a munkanélküliek és a legalsó jövedelmi ötödbe tartozók között, valamint abban a csoportban, akik kevés (1–4) barátot említettek. A nevesített barátválasztási közösségek mellett beazonosíthatatlan közezből is vannak barátai a minta 34 százalékának. Ezek a válaszadók fiatalok, családi állapotukat tekintve nőtlenek/hajadonok, és inkább magasabb iskolai végzettségűek.

5.4.4. Mennyiség vagy minőség?

Annak ellenére, hogy a barátok számának átlaga erős, szignifikáns eltérést (erőteljesen növekedő vagy csökkenő trendeket is) mutat a kor, iskolai végzettség, településtípus, nem, családi állapot, jövedelem, háztartásnagyság kategóriái szerint, a barátok számát (0 és 98 között) függő és a fenti változókat független változóként kezelő regressziós modellek várakozásunktól eltérően minimális magyarázó erővel bírnak. ($R^2=0,06$)

Feltételezésünk szerint a jelenség hátterében az áll, hogy a barátok számának növekedése egy ponton túl szinte érdektelen. Az számít, hogy vannak, akiknek egyáltalán nincsenek barátaik, vannak, akiknek van néhány barátjuk – és ezek valószínűleg sokfunkciós, valóban intim kapcsolatok –, illetve vannak, akiknek sok, szinte pontosan be sem azonosított számú barátjuk van, ezek azonban valószínűleg laza, „haveri” szálak.

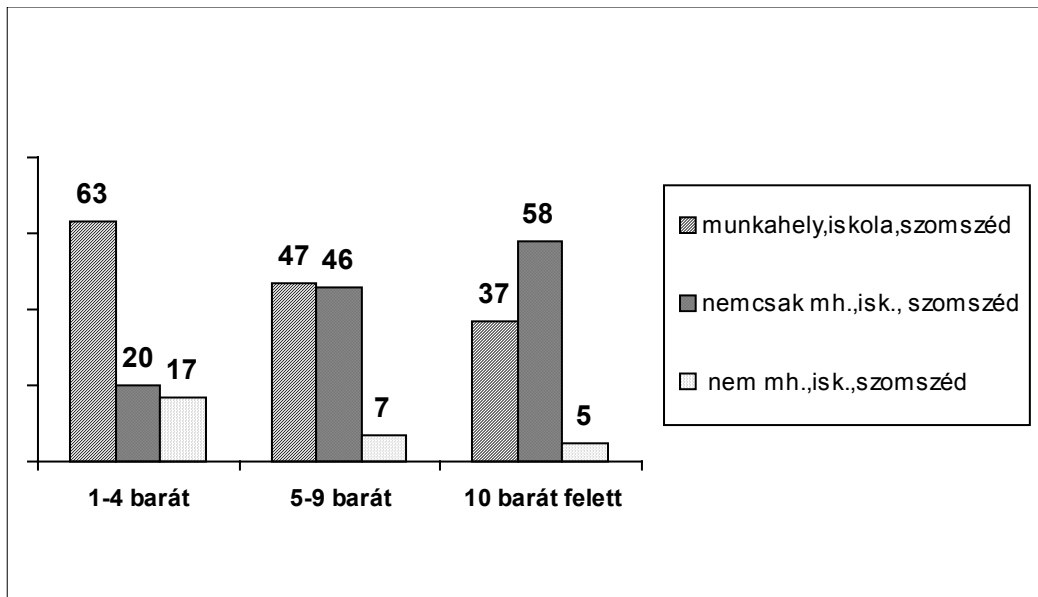
A kérdezetteket a barátok számának 5.4.1. ábrán feltüntetett kategóriái szerint csoportosítva diszkriminancia elemzéssel a regresszió elemzésbe is bevont független változók (kor, iskolai végzettség, településtípus, nem, jövedelem, háztartásnagyság) közül az életkornak, a nemnek és az iskolai végzettségnek van elkülönítő hatása. (A modell besorolási valószínűsége 41%). Az életkor határozza meg, hogy kiknek van, illetve nincs barátjuk: a fiatalnak van, az idősnek nincs. Elsősorban az 1–4, illetve a tíznél több baráttal rendelkezők csoportjait tudjuk egymástól a nem és iskolai végzettség alapján elhatárolni. Míg a legfeljebb 4 baráttal rendelkezők csoportjában inkább nők és a magasabb iskolai végzettségűek találhatóak, addig a tíznél több barátot említők inkább férfiak és alacsony iskolai végzettségűek.

Feltételezzük, hogy akik kevés barátot említenek, azok egy „erős”, bizalmas kapcsolatot tekintenek barátságának, azok pedig, akik sok barátot említenek, sokkal lazább, „gyengébb” kötéseiket is barátnak nevezik. Egyáltalán nem kizárt, hogy a szűkebb definícióval élőknek is vannak kevésbé intim kapcsolataik, akiket esetleg nem neveznek barátnak. Viszont az sem biztos, hogy annak, akinek például van 18 „barátja”, van bizalmas beszélgetőpartnere, támasza is.

Az „erős”, bizalmas kapcsolatok jelentősen különböznek a „gyenge”, lazább kapcsolatoktól a barátok forrása tekintetében: a bizalmas baráti kapcsolatok származnak a legmagasabb arányban csak egyéb, beazonosíthatatlan forrásból, illetve csak munkahelyről, iskolából vagy szomszédságból. (Ld. 5.4.2. ábra.) Az egy barátot megnevezők között a beazonosíthatatlan forrásból származó barátok aránya 26 százalék.

5.4.2. ábra

A barátválasztás közösségei alapján meghatározott csoportok a barátok száma szerinti bontásban (%)

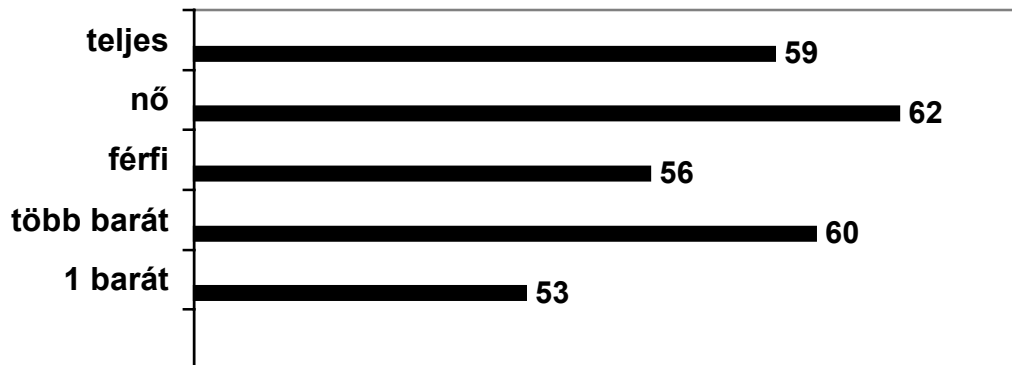
Kérdés az, hogy az egy barátot említők esetében vajon mi az a közeg, ahonnan származik ez a kapcsolat: Az 1999-es Háztartás Monitor-felvétel segítségével a bizalmas kapcsolatokat vizsgáltuk. Kiderült, hogy ezeknek a kapcsolatoknak döntő többsége (85%) valamilyen – elsősorban közeli – családtagra vonatkozott. Hipotézisként felmerülhet, hogy bizonyos embereknek a bizalmas barát és a partner (házastárs/élettárs) egyet jelent. Ezt a feltevésünket ideai adataink segítségével tesztelni tudtuk: a férfiak esetében ez a feltevés majdnem teljesen kizárható: a férfiak legjobb barátja 97%-ban férfi. A nők esetében inkább előfordulhat, hogy legjobb barátjuknak a partnerüket tartják: a nők legjobb barátja 89%-ban nő. A nők esetében érdekes különbség van attól függően, hogy a megkérdezettnek van-e élet- vagy házastársa vagy nincs: akiknek van élettársa, azoknak a legjobb barátja 96%-ban nő, akiknek nincs, azok körében ez az arány csak 78%. (Itt ismét a kérdésfeltevésből származhat a különbség. Meg kell jegyezni, hogy a fenti összefüggések a legjobb barátokra vonatkozólag akkor is hasonlóan állnak fenn, ha az egyén egyénél több barátot említett.)

A szűk családi és a felsorolt nem családi (iskola, munkahely, szomszéd) kapcsolatokon túl a bizalmas barátságok forrása valami más. Előfordulhat olyan gyerekkori barátság, ami a szülőknél, testvéreken keresztül alakult ki, vagy a felnőttkorban, esetleg valamilyen szerveződéshez, társasághoz, klubhoz, áttételesen ismerősökhöz kötődik. Lehetséges, hogy az erősen szimpátiára és érzelmekre épülő kapcsolatok kialakulásához más, talán informális, tág – heterogénebb merítésű – ugyanakkor zárt – homogénebb, homofil kapcsolatokra lehetőséget adó – környezetre van szükség. Gondolhatunk itt olyan társasági összejövetelekre, amik az intézményi határokat átmetszve hoznak össze embereket.

A személyes kapcsolatok nemek szerinti homogenitásán kívül az iskolai végzettség esetében is – főleg a nem rokon kapcsolatoknál – a hasonlóság elve érvényesül. Adataink segítségével azt tudtuk megvizsgálni, hogy a kérdezett legjobb barátjának az iskolai végzettsége vajon ugyanaz-e, mint a kérdezetté. A teljes minta (akinek van barátja) közel kétharmadánál a legjobb barát iskolai végzettsége ugyanaz, mint a kérdezetté: a magas iskolázottak esetében különösen. (Ld. 5.4.3. ábra.)

5.4.3. ábra

A kérdezett és a legjobb barát iskolai végzettsége ugyanaz (%)

A nők legjobb barátja inkább hasonló iskolai végzettségű, mint a férfiaké. Azok körében, akik egy barátot említenek, a választás inkább érzelmi, mint racionális alapokon történik, és talán ezért jellemző kevésbé a hasonló iskolai végzettség. A férfiak esetében, ha az egyetlen, illetve a több barátot említőket szétválasztjuk, hasonló arányban választanak azonos iskolai végzettségű legjobb barátot: 1 barát esetében 55 százalék, több barátnál 57 százalék. A nőknél azonban megfordul a trend: azok a nők, akiknek egy barátjuk van, azt sokkal kevésbé választják hozzájuk hasonló iskolai végzettségű csoportból (52%), mint azok, akik több barátot is említettek (64%). Az egy barátot említők alacsonyabb iskolázottsági homofíliája a felfelé választásból is eredhet: a nőknél az egy barát 10–20 százalékban a nőknél a partnert/társat jelenti.

5.4.5. Kapcsolati tőke

Az informális „ügyintézés”, a „kapcsolatok” felhasználása a rendszerváltás óta sem szorult háttérbe Magyarországon.⁵⁴ Az emberek interperszonális kapcsolataikat használják fel olyan helyzetekben, amikor a kapcsolat felhasználásával valószínűbb a sikeres kimenet. A mintába került embereket is megkérdezték arról, hogy különböző területeken mennyiben számíthatnak személyes, rokoni, vagy baráti kapcsolataikon keresztül manifesztálódó segítségre. Megállapítható, hogy a magasabb jövedelemmel rendelkezők és főként a Budapesten élők a vizsgált dimenziókban másoknál szignifikánsan nagyobb mértékben használták fel személyes kapcsolataikat: rokoni, családi kapcsolataikat éppúgy igénybe vették, mint barátaik, ismerőseik segítségét.

Hivatalos ügyintézésben, például önkormányzati engedélyek, kölcsönök, hitelek megszerzésében, szerződéskötések vonatkozásában a megkérdezettek harmada számíthat rokoni, és hatoda baráti segítségre. Iskoláztatással, továbbtanulással kapcsolatban minden tizedik kérdezett kapott rokoni, 6 százalékuk baráti segítséget. Jó állás szerzéséhez minden tizedik ember kapott rokoni segítséget, 12 százalékuknak pedig barátai, ismerősei segítettek. A

⁵⁴ Czakó–Sik (1994, 1995); Sik (2000)

négy vizsgált szituáció közül ez az egyetlen, ahol a baráti, ismerősi segítség jelentősebb mértékű, mint a rokonai. Betegség esetén, illetve jó orvost szerezni a megkérdezettek 39 százalékának segítettek családtagjai, rokonai, míg baráti, ismerősi segítséget csaknem minden negyedik válaszadó kapott. A kérdezett kora is erős hatással volt a mozgósítható kapcsolati tőke mértékére: hivatali ügyintézésben a fiatalok és idősek támaszkodtak fokozottabban másokra, az iskoláztatással, munkahely-szerzéssel kapcsolatban is a 35 év alatti korosztály használta fel átlag feletti mértékben kapcsolatait. Férfiak és nők között a fenti támogatásfajták elérhetőségében nem mutatható ki különbség, egy kivétellel: betegség esetén a nők szignifikánsan magasabb arányban számíthatnak rokonaik segítségére (a férfiak 34, a nők 42%-a). Betegség esetén a legfiatalabb és az idős korosztály támaszkodik nagyobb mértékben vérségi kapcsolataira, míg a középkorúak (36–45 évesek) veszik legnagyobb mértékben igénybe barátaik, ismerősei támogatását.

A kapcsolati tőke felhasználásának fenti dimenzióiban a kérdezettek barátaik számának növekedésével emelkedő arányban használták fel kapcsolataikat, és ez az összefüggés nemcsak baráti, ismerősi, hanem családi, rokonai kapcsolataik esetén is fennáll. (5.4.9. táblázat) A betegség esetén nyújtott rokonai segítség az egyetlen olyan a vizsgált dimenziók közül, ahol a barátok léte, illetve száma nem differenciált a tekintetben, hogy milyen mértékű rokonai segítségre számíthat a kérdezett. (Mivel ilyen segítséget zömmel a legidősebbek kaptak, feltehetjük, hogy itt amúgy is közeli, erős családi kapcsolatokról lehet szó.) Azaz mintha a háttérben valóban egy tőke állna, ami rokonai és baráti/ismerősi szálakból áll, melyek egyáltalán nem helyettesítik, hanem pont ellenkezőleg, felerősítik egymást. Természetesen igaz az is, hogy a fiatal, magas iskolai végzettségű, anyagilag is jó helyzetben lévőknek több a barátjuk, és ezek a barátok maguk is nagyobb valószínűséggel vannak olyan pozíciókban, ahol munkahely, beiskolázás, hivatali ügyintézés dolgában hathatós segítséget tudnak nyújtani, sőt ezen kérdezettek családjában is nagyobb eséllyel találhatnánk ilyen személyeket.

A fenti dimenziókat összevontan kezelve azt találjuk, hogy a kérdezettek 43 százalékának a fent említett területeken sem rokonai, sem baráti segítség nem áll rendelkezésére. A kérdezettek 27 százaléka számíthat rokonai, de nem számíthat barátaik, ismerősei segítségére, míg 9 százalék csak barátaira számíthat. Minden negyedik kérdezett számíthat a fenti dimenziók legalább egyikében rokonai és baráti segítségre is. (5.4.9. táblázat)

Beazonosítható egy olyan csoport, akik azt állítják, hogy nincsen barátjuk, viszont állításuk szerint mégis számíthatnak baráti/ismerősi segítségre (a barátot egyáltalán nem említők 10 százaléka): azaz talán ők azok, akiknek barátjuk ugyan nincs, de segítőkész ismerőseik vannak. Ezek az emberek (118 fő, a teljes minta 3,2%-a) kétharmad részben nők, 53 százalékuk községekben él, 60 százalékuk házas és 26 százalékuk özvegy, 78 százalékuk legfeljebb szakmunkás végzettségű, háromnegyedük inaktív, és felerészben 55 évnél idősebbek. Ennek fényében viszont lehet, hogy ők azok, akik a barát szó alatt csak férfiakat, esetleg férfitpartnert értenek.

5.4.6. Összegzés

Elgondolkodtató, hogy míg a nőknek átlagosan szignifikánsan kevesebb barátjuk van, és nagyobb arányban vannak köztük olyanok, akiknek egyáltalán nincs barátjuk, mind rokonai, mind nem rokonai kapcsolataiktól ugyanolyan mértékben kapnak segítséget, mint a férfiak. Ráadásul a vizsgált dimenziókban a se rokonai, se baráti segítséget nem kapók között a férfiak statisztikailag szignifikánsan nagyobb arányban szerepelnek: a férfiak 46, míg a nők 40 százaléka nem számíthat segítségre. Azaz, habár a férfiaknak látszólag több a barátjuk, a nők kevesebb barátja (és egyéb személyes kapcsolatai) ugyanolyan szintű segítséget nyújt számukra. Tehát noha a barátok száma alapján a férfiak előnyösebb helyzetét tételezhetnénk fel, a jelenlegi és a bevezetőben említett adatfelvételek arra utalnak, hogy

érzelmi, támogató, intim kapcsolatokkal a nők legalább olyan arányban rendelkeznek, és a kapcsolati erőforrások hozzáféréseinek tekintetében sincsenek rosszabb helyzetben.

IRODALOM

- Albert Fruzsina–Dávid Beáta (1998a): A barátokról. In: *Társadalmi riport, 1998*, Szerk.: Kolosi et al. TÁRKI, Bp. 257–278.
- Albert Fruzsina–Dávid Beáta (1998b): Társas kapcsolatok, magányosság 1998-ban. In: *Társadalmi tény-kép 1998*, Szerk.: Szívós P.–Tóth István György. TÁRKI, Bp. 211–220.
- Albert Fruzsina–Dávid Beáta (1999): A bizalmas kapcsolatokról. In: *Monitor 1999*. Szerk.: Szívós P.–Tóth I. Gy. TÁRKI, Budapest, 218–230.
- Czakó Ágnes–Sik Endre (1994): Hálózati tőke a posztkommunista Magyarországon. *Mozgó Világ* 1994. június. 17–25.
- Czakó Ágnes–Sik Endre (1995): A hálózati tőke szerepe Magyarországon a rendszerváltás előtt és után. 2000/2. 3–17.
- Sik Endre (2000): *Kapcsolatfüggő útfüggőség* (Kézirat).
- Utasi Ágnes: Baráti kapcsolatok In: *Társadalmi riport 1990*. 475–486.

5.4.1. táblázat

A barátok számának átlaga iskolai végzettség szerint, 2000-ben

Iskolai végzettség	Teljes minta		Férfi		Nő	
	N	Átlag	N	Átlag	N	Átlag
0–7 osztály	426	2,6	127	5,3	299	1,5
8 általános	1081	5,7	471	7,7	610	4,2
Szakmunkás	946	5,9	589	7	357	4
Középfokú v.	910	5,6	368	6,4	542	5
Felsőfokú v.	453	6,1	197	6,9	256	5,4
Összesen	3816	5,4	1752	6,9	2064	4,2

5.4.2. táblázat

A barátok számának átlaga életkor szerint

Életkor	Teljes minta		Férfi		Nő	
	N	Átlag	N	Átlag	N	átlag
16–25 éves	622	10,8	327	12,9	295	8,5
26–35 éves	649	7,6	317	8,9	332	6,5
36–45 éves	632	4,3	311	5,5	322	3,1
46–55 éves	684	4,3	305	5,6	378	3,1
56–65 éves	532	3,5	230	3,9	302	3,2
66–75 éves	459	2,6	175	3,4	284	2
76 év felett	251	1,5	91	2	160	1,3
Összesen	3829	5,4	1756	6,9	2073	4,2

5.4.3. táblázat

A barátok számának átlaga a kérdezett családi állapota szerint

Családi állapot	Teljes minta		Férfi		Nő	
	N	Átlag	N	Átlag	N	Átlag
Nőtlen, hajadon	840	9,5	483	10,9	657	7,6
Házass	2210	4,7	1082	5,7	1128	3,8
Elvált	299	3,6	110	2,9	189	4,1
Özvegy	477	2,5	78	4,5	399	2,1
Összesen	3826	5,4	1753	6,9	2073	4,2

5.4.4. táblázat

A barátok számának átlaga jövedelmi kvintilisek szerint

Jövedelmi kvintilisek	Teljes minta		Férfi		Nő	
	N	Átlag	N	Átlag	N	Átlag
1 (alsó)	622	6,7	293	8,9	329	4,8
2	688	5,1	332	6,3	356	3,9
3	808	4,5	360	5,9	448	3,4
4	852	4,8	364	6,4	487	3,7
5 (felső)	859	6,2	407	7,3	453	5,2
Összesen	3829	5,4	1756	6,9	2073	4,2

5.4.5. táblázat

A barátok számának átlaga a településtípusa szerint

Településtípus	Teljes minta		Férfi		Nő	
	N	Átlag	N	Átlag	N	Átlag
Község	1404	5,9	676	7,9	727	4
Város	928	5	428	6,3	500	3,8
Megyeszékhely	761	5,8	338	7,4	423	4,6
Budapest	736	4,7	313	5,2	423	4,4
Összesen	3829	5,4	1756	6,9	2073	4,2

5.4.6. táblázat

Kik azok, akiknek nincs barátja (%)

Foglalkoztatottság	Teljes minta		Férfi		Nő	
	%	N	%	N	%	N
Aktív	17	261	14	113	21	148
Inaktív	39	803	35	274	42	530
Munkanélküli-segélyből élő	25	63	25	(40)	24	(23)
Iskolai végzettség						
0–7 osztály	64	274	57	72	68	202
8 általános	35	373	26	124	41	249
Szaktanácsképző	28	263	24	141	34	122
Középfokú	17	155	17	63	17	92
Felsőfokú	13	60	13	(25)	14	(35)
Kor						
16–25 éves	6	35	5	(15)	7	(20)
26–35 éves	13	84	12	(39)	14	(45)
36–45 éves	21	132	15	(46)	27	86
46–55 éves	37	251	33	101	40	150
56–65 éves	40	210	39	90	40	120
66–75 éves	55	251	49	85	59	166
75 év feletti	66	166	57	52	71	114
Településtípus						
Község	34	475	26	179	41	296
Város	31	286	26	113	35	173
Megyeszékhely	25	191	22	73	28	118
Budapest	24	176	19	61	27	115
Jövedelem						
1. (alsó) kvintilis	32	191	28	81	35	116
2.	33	229	30	98	37	132
3.	34	278	27	97	40	181
4.	31	260	26	93	34	167
5. (felső)	19	163	14	58	23	105
Családi állapot						
Nőtlen, hajadon	8	70	10	(46)	7	(24)
Házasság	32	699	29	314	34	386
Elvált	33	98	32	(35)	33	62
Özvegy	55	261	40	(31)	58	230

5.4.7. táblázat

A barátválasztás domináns közösségeiből való választás aránya (%)

	Munkatárs		Iskolatárs		Szomszéd	
	%	N	%	N	%	N
Teljes	52	1395	48	1292	44	1176
Nem						
Férfi	55	732	52	692	43	569
Nő	49	663	44	600	45	604
Kor						
16–25 éves	27	156	84	496	39	225
26–35 éves	61	340	56	314	41	227
36–45 éves	60	298	36	180	39	194
46–55 éves	62	267	32	139	48	207
56–65 éves	61	197	29,5	95	49	158
66–75 éves	51	105	23	(47)	56	116
75 év feletti	38	(32)	21	(18)	58	(49)
Iskolai végzettség						
0–7 osztály	34	52	21	(32)	64,5	98
8 általános	40	279	46	327	54	382
Szaktanulmányok	59	404	45,5	311	43	294
Középfokú	54	404	52	389	34	253
Felsőfokú	65	253	59	226	36	141
Foglalkoztatottság						
Aktív	65	815	50	630	39	491
Inaktív	41	504	46	568	48	591
Munkanélküli-segélyből élő	39	76	47	93	47	92
Településtípus						
Község	48	446	48	441	56	515
Város	48	306	44	279	38	241
Megyeszékhely	54	306	48	275	35,5	201
Budapest	61	337	53	297	39,5	217
Jövedelem						
1. (alsó) kvintilis	38	160	48	202	52	220
2.	49	223	45	203	45	203
3.	51	266	47	250	41,5	218
4.	53	316	45	268	43,5	256
5. (felső)	62	430	53	369	40	277
Családi állapot						
Nőtlen, hajadon	37	283	74	568	36	273
Házasság	59	881	39	590	46	695
Elvált	59	118	40,5	81	43	85
Özvegy	51	110	23	(49)	57	121
Barátok száma						
1–4 barát	44,5	666	34	509	35	517
5–9 barát	56	300	59	318	48	255
10 vagy több barát	66	419	71	454	62	392

5.4.8. táblázat

A barátválasztás közösségei alapján meghatározott csoportok jellemzői (%)

	Barátok= munkatárs, iskolatárs és/vagy szomszéd	Barátai nemcsak munkatárs, iskolatárs és/vagy szomszéd	Barátai egyáltalán nem munkatárs, iskolatárs és/vagy szomszéd	Összes en	N
Összesen	54	34	12	100	2603
Nem					
Férfi	52	37	11	100	1276
Nő	55,5	32	12,5	100	1327
Foglalkoztatottság					
Aktív	53	36	11	100	1215
Inaktív	55	33	12	100	1201
Munkanélküli- segélyből élő	49	32	19	100	189
HT-nagyság					
Egyfős	56	32	11	100	211
Kétfős	59	29	12	100	611
Háromfős	52	37	11	100	610
Négyfős	52	35	13	100	765
Ötfős	51	37	12	100	408
Iskolai végzettség					
0–7 osztály	65	23	12	100	146
8 általános	56	33	11	100	680
Szaktanulmányok	54	32	14	100	660
Középfokú	50	37	13	100	726
Felsőfokú	53	38	9	100	382
Életkor					
16–25 éves	43,5	48,5	8	100	559
26–35 éves	48	39	13	100	533
36–45 éves	57	28	15	100	491
46–55 éves	59	28	13	100	423
56–65 éves	62	28	10	100	313
66–75 éves	67	21	12	100	202
75 év feletti	66	16	18	100	85
Településtípus					
Község	58	30	12	100	885
Város	51	35	14	100	624
Megyeszékhely	46	41	12	100	552
Budapest	58	33	9	100	547
Jövedelem					
1. (alsó) kvintilis	51	33	16	100	401
2.	58	30	12	100	443
3.	53	32,5	14,5	100	511
4.	55	33	12	100	576
5. (felső)	52	40	8	100	673
Családi állapot					
Nőtlen, hajadon	46	44	10	100	731
Házasság	56	31	13	100	1466
Elvált	53	32	15	100	198
Özvegy	67	22	11	100	208

5.4.9. táblázat

A vizsgált kapcsolati tőke dimenziók* elérhetőségének aránya rokoni, illetve baráti kapcsolatokon keresztül (%)

	Se baráti se rokoni	Csak rokoni	Csak baráti	Rokoni és baráti is	Összesen (%)	N
Nem						
Férfi	46	23	10	21	100	1695
Nő	40	30	9	22	100	1991
Életkor						
16–25 éves	37	26	7	29	100	594
26–35 éves	40	24	11	26	100	614
36–45 éves	47	17	13	23	100	610
46–55 éves	48	23	11	19	100	665
56–65 éves	47	29	8	16	100	512
66–75 éves	39	40	5	16	100	451
75 év feletti	33	47	5	15	100	240
Iskolai végzettség						
0–7 osztály	41	42	4	13	100	417
8 általános	47	30	5	18	100	1050
Szakmunkásképző	44	25	11	19	100	914
Középfokú	40	22	12	26	100	871
Felsőfokú	36	19	13	32	100	421
Foglalkoztatottság						
Aktív	43	19	12	26	100	1455
Inaktív	41	34	7	18	100	1971
Munkanélküli- segélyből élő	50	22	10	18	100	262
Településtípus						
Község	47	26	7	20	100	1373
Város	44	29	8	19	100	900
Megyeszékhely	44	26	11	19	100	727
Budapest	30	27	13	30	100	688
Jövedelem						
1. (alsó) kvintilis	52	22	7	19	100	607
2.	44	29	6	21	100	661
3.	41	29	10	20	100	774
4.	41	29	10	20	100	830
5. (felső)	37	25	12	26	100	817
Családi állapot						
Nőtlen, hajadon	38	26	9	27	100	804
Házas	46	24	10	20	100	2129
Elvált	43	26	9	23	100	287
Özveggy	35	42	7	16	100	461
Barátok száma						
Nincs barát	49	40	4	7	100	1086
1–4 barát	41	23	11	25	100	1447
5–9 barát	37	21	12	30	100	521
10 vagy több barát	39	18	12	31	100	603

* Hivatali ügyintézés, iskoláztatás, jó munkahely szerzése, betegség esetén segítség.

Függelék

F.1. Az adatfelvételtől és a súlyozásáról

F.1.1. A minta

Valószínűségi mintánk, többlépcsős, arányosan rétegzett kiválasztással, lakásadatok alapján készült. Első lépésként egy adatfájlt készítettünk, melyben a települések esetszáma arányos a településen található lakások számával – így biztosítottuk, hogy a települések háztartás-arányosan kerüljenek a mintába. Azt is eldöntöttük, hogy minden mintába kerülő településen 15 háztartásban szeretnénk kérdőívet készíteni.

Következő lépésben kiválasztottuk azokat változókat, amelyek szerint rétegezzük a mintát. Ezek a KSH által is használt régió-változó, valamint a települések lakásszáma.

Régiók (MNBREGIO):

Nyugat:	Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala megye
Közép-nyugat:	Fejér, Komárom-Esztergom, Veszprém megye
Délnyugat:	Baranya, Somogy, Tolna megye
Északkelet:	Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád megye
Közép-kelet:	Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok megye
Délkelet:	Bács-Kiskun, Békés, Csongrád megye
Pest megye:	Pest megye
Budapest:	Budapest

Lakásszám-kategóriák (LAKRET4K):

1. 0–999 lakás
2. 1000–9999 lakás
3. 10 000–99 999 lakás
4. 100 000 vagy több lakás

Ezután létrehoztunk egy újabb változót (REREMIDB), ami azt az információt tartalmazza, hogy az adott régióban, a különböző lakásszámú településekből hányat kell a mintába választani. A mintakészítő program egyszerű, véletlen mintavételi eljárással választotta ki a változó segítségével az adott régióban a megfelelő lakásszámú településeket. Ha egy település többször is bekerült a mintába, ott annyiszor 15 kérdőív elkészülését vártuk el.

A háztartások címét a BM Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivataltól kaptuk meg. Mivel a nyilvántartásban csak egyéni lakásadatok állnak rendelkezésre, először az egy lakcímen lakó felnőttek közül választottak egyet-egyet, majd az így szűkített

adatokból választották ki egyszerű véletlen mintavételi eljárással a mintába kerülő címeket. A minta ún. fogyó minta, azaz a minta vásárlásakor számoltunk a kieső címekkel is.

F.1.2. Általános adatok

Adatfelvétel ideje	2000. április 19–május 23.
Kiinduló háztartásminta	3027
Megkérdezett háztartások száma	2013
A megkérdezett háztartásokban élő összes egyén száma	5517
A megkérdezett háztartásokban élő 15 éven felüli egyének száma	4566
Elkészült egyéni interjúk száma	3862
Települések száma	96
Körzetek száma	20
Kérdezők száma	199
Utómunkások száma	16

Az adatfelvétel ütemezése

Kérdőívkészítés	2000. április 3–12.
Adatfelvétel	április 19–május 23.
Adatrögzítés	május 26–június 14.
Számítógépes munkák	június 15–26.

F.1.2.1. Háztartás kérdőív

A kérdőív főbb adatai:

Oldalak száma	26
Változók száma	534
Zárt kérdések száma	64
Nyitott kérdések száma	2
Itemek száma	404
Pozíciók száma	1486

A kiesés okai:

	Darab	Százalék
Elkészült interjú	2013	66,5
Válaszképtelen	24	0,8
Válaszmegtagadó	491	16,2
Ideiglenesen távol	52	1,7
Elköltözött	128	4,2
Cím/név nem létezik	55	1,8
Meghalt	7	0,2
Mintának nem megfelelő	7	0,2
Háromszori megkeresés	225	7,4
Egyéb	25	0,8
Missing	0	0,0
Összesen	3027	100,0

Kérdezőkre vonatkozó legfontosabb adatok:

	Átlag	Minimum	Maximum
Nem javítható hiba	0,27	0	13
Javítható hiba	1,44	0	33
Interjúidő (perc)	42,33	17	105
Kérdőív (darabszám)	10,32	1	42

Utómunkás által észrevett hibák megoszlása:

Nem javítható hibák esetén			Javítható hibák esetén		
A kérdőívben előforduló hibák száma	Kérdőív darabszám	Százalék	A kérdőívben előforduló hibák száma	Kérdőív darabszám	Százalék
0	1362	67,7	0	988	49,1
1	368	18,3	1	403	20,0
2–4	240	11,9	2–4	444	22,1
5–9	33	1,6	5–9	148	7,4
10 vagy több	9	0,5	10 vagy több	30	1,5
Missing	1	0,1	Missing	0	0,0
Összesen	2013	100,0	Összesen	2013	100,0
Az összes kérdőívben átlagosan	0,65		Az összes kérdőívben átlagosan	2,35	

F.1.2.2. Egyéni kérdőív

A kérdőív főbb adatai:

Oldalak száma	40
Kérdőív változók száma	587
Képzett változók száma	91
Zárt kérdések száma	88
Nyitott kérdések száma	0
Itemek száma	424
Pozíciók száma	1649

A kiesés okai:

	Darab	Az összes százalékában
Elkészült interjú	3862	70,0
Válaszképtelen	79	1,4
Válaszmehtagadó	293	5,3
Ideiglenesen távol	322	5,8
16 éven aluli	951	17,2
Kérdezői hiba	10	0,2
Missing	0	0,0
Összesen	5517	100,0

Kérdezőkre vonatkozó legfontosabb adatok:

	Átlag	Minimum	Maximum
Nem javítható hiba	0,35	0	25
Javítható hiba	1,56	0	80
Interjúidő (perc)	45,13	20	285
Kérdőív (darabszám)	19,81	1	78

Utómunkás által észrevett hibák megoszlása:

Nem javítható hibák esetén			Javítható hibák esetén		
A kérdőívben előforduló hibák száma	Kérdőív darabszám	Százalék	A kérdőívben előforduló hibák száma	Kérdőív darabszám	Százalék
0	2457	63,6	0	2314	59,9
1	619	16,0	1	682	17,7
2–4	557	14,4	2–4	639	16,5
5–9	180	4,7	5–9	193	5,0
10 vagy több	48	1,2	10 vagy több	32	0,8
Missing	1	0,0	Missing	2	0,1
Összesen	3862	100,0	Összesen	3862	100,0
Az összes kérdőívben átlagosan	1,05		Az összes kérdőívben átlagosan	1,03	

F.1.3. Illeszkedésvizsgálat

Az összehasonlítás statisztikai illeszkedésének tesztelésére a standardizált reziduális (SR) értékét használtuk fel.

A megkérdezett háztartásokban élő összes egyénre

Nem szerinti illeszkedés:

Nem	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt		Mintabeli		SR érték
	esetszám	százalék	esetszám	százalék	
Férfi	2638	47,8	2625	47,6	-0,25
Nő	2878	52,2	2891	52,4	0,234

χ^2 : 0,115; DF: 1

Korcsoport szerinti illeszkedés:

Kor	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt		Mintabeli		SR érték
	esetszám	százalék	esetszám	százalék	
0–9 év	647	11,7	536	9,7	–4,356
10–19 év	774	14,0	704	12,8	–2,514
20–29 év	824	14,9	789	14,3	–1,208
30–39 év	708	12,8	669	12,1	–1,451
40–49 év	851	15,4	874	15,8	0,777
50–59 év	647	11,7	723	13,1	2,997
60–69 év	558	10,1	606	11,0	2,017
70 év és több	508	9,2	616	11,2	4,763

χ^2 : 65,202; DF: 7

Iskolai végzettség szerinti illeszkedés:

Iskolai végzettség	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt		Mintabeli		SR érték
	esetszám	százalék	esetszám	százalék	
Alapfok	4028	73,1	3842	69,7	–2,922
Középfok	1026	18,6	1066	19,3	1,242
Felsőfok	457	8,3	603	10,9	6,810

χ^2 : 56,454; DF: 2

Településtípus szerinti illeszkedés:

Településtípus	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt		Mintabeli		SR érték
	esetszám	százalék	esetszám	százalék	
Budapest	1028	18,6	702	12,7	–10,160
Város	2438	44,2	2709	49,1	5,487
Község	2048	37,1	2103	38,1	1,210

χ^2 : 134,791; DF: 2

Az Egyéni kérdőívre válaszoló egyének illeszkedése

Mivel az Egyéni kérdőívre csak 16 éven felüliek válaszolhattak, az illeszkedés alapjául a Mikrocenzusban erre a korcsoportra vonatkozó adatokat tekintettük mérvadónak.

Nem szerinti illeszkedés:

Nem	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt		Mintabeli		SR érték
	esetszám	százalék	esetszám	százalék	
Férfi	1810	46,9	1666	43,1	-3,381
Nő	2051	53,1	2195	56,9	3,176

χ^2 : 21,520; DF: 1

Korcsoport szerinti illeszkedés:

Kor	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt		Mintabeli		SR érték
	esetszám	százalék	esetszám	százalék	
16–19 éves	291	7,5	218	5,6	-4,304
20–29 éves	716	18,5	577	14,9	-5,193
30–39 éves	617	16,0	582	15,1	-1,399
40–49 éves	741	19,2	748	19,4	0,238
50–59 éves	564	14,6	637	16,5	3,094
60–69 éves	488	12,6	558	14,4	3,175
70 éves és több	445	11,5	542	14,0	4,603

χ^2 : 88,351; DF: 6

Iskolai végzettség szerinti illeszkedés:

Iskolai végzettség	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt		Mintabeli		SR érték
	esetszám	százalék	esetszám	százalék	
Alapfok	2518	65,3	2461	63,8	-1,139
Középfok	927	24,0	891	23,1	-1,181
Felsőfok	413	10,7	506	13,1	4,583

χ^2 : 23,693; DF: 2

Településtípus szerinti illeszkedés:

Településtípus	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt		Mintabeli		SR érték
	esetszám	százalék	esetszám	százalék	
Budapest	750	19,4	473	12,3	-10,100
Város	1685	43,6	1886	48,8	4,894
Község	1426	36,9	1502	38,9	2,002

χ^2 : 129,963; DF: 2

F.1.4. A súlykészítés

Kétfajta súly található az adatfájlban: HTSULY néven a háztartás-súlyok és EVSULY néven az egyéni súlyok. A súly-változók logikája és használati módja a következő:

A 2000-es Monitor adatok súlyozását két, egymásra épülő lépcsőben végeztük el. Először a háztartás súlyokat készítettük el,

- a háztartás TELEPÜLÉSTÍPUSA és
- LÉTSZÁMA, valamint a
- háztartásfő ÉLETKORA és
- ISKOLAI VÉGZETTSÉGE szerint.

A súlyok létrehozásához szükséges teljes népességre vonatkozó megfelelő négydimenziós keresztábrát a KSH-ból kaptuk, mely az 1996-os Mikrocenzus adatai alapján készült. Az így elkészült háztartás-súlyokat a háztartás összes (felnőtt, gyerek, válaszoló és nem válaszoló) tagja megkapta, HTSULY néven. Ez azt jelenti, hogy ha valaki csak a háztartások adataira kíváncsi, a megfelelő szelekció (E9HTFOVI=1) után a HTSULY változóval kell súlyoznia. Ha olyan adatok érdeklik a kutatót, melyek a háztartásábrában találhatóak, vagy csak a háztartás kérdőív adatait felhasználó kérdésekben a háztartás különböző tagjai is érdekesek (például: szegény gyerekek aránya stb.), akkor – szelekció nélkül – ugyancsak a HTSULY változót kell használni. A dolog logikája az, hogy amennyiben a háztartások megfelelően vannak reprezentálva egy adatfelvételen, akkor a háztartás tagjaira jellemző információk is megfelelőek.

Második lépcsőben készítettük el az egyéni súly-változót, amellyel az egyéni kérdőívre válaszolókat súlyozva kapjuk azt az állapotot, amely akkor következett volna be, ha a háztartások minden egyes 16 éves, vagy idősebb tagja válaszolt volna az egyéni kérdőívre. Megnéztük, hogy miután a teljes fájlt felsúlyoztuk a háztartás-súllyal, milyen a 16 éven felüli személyek

- NEM,
- ÉLETKOR,
- ISKOLAI VÉGZETTSÉG és
- TELEPÜLÉSTÍPUS szerinti megoszlása.

Ennek a négydimenziós keresztábrának a felhasználásával készült az egyéni súly, az EVSULY változó. Mivel ez az egyéni kérdőívre válaszolókat súlyozza hozzá az „ideális” helyzethez, a EVSULY változó értéke missing azokban az esetekben, ahol valamilyen okból nem készült egyéni kérdőív. Ezt a súlyt akkor kell használni, ha valaki az egyéni kérdőív adatait használja (pl. attitűdök).

A két súlyt nem kell, sőt nem szabad összeszorozni.

F.2. A jövedelmek imputálásáról

A jövedelmekkel kapcsolatos információk kérdezését kétfelé bontottuk: a háztartás kérdőívben, pontosabban a háztartástáblában, szerepelt egy kérdés az átfogó egyéni jövedelemről: „Ha minden jövedelmét összeadja, mennyi lehet mostanában a havi nettó jövedelme?”. Az egyéni kérdőívben pedig részletesen kérdeztük a különböző forrásokból származó jövedelmeket. A háztartás kérdőív ugyanis nem biztos, hogy az egyén saját becslését tartalmazza, hanem annak a háztartástagnak a becslését, aki a háztartás kérdőívre válaszolt.

A háztartás kérdőív átfogó jövedelemadatát akkor használtuk fel, ha a kérdezett nem válaszolt a részletes jövedelemkérdésekre, vagy alacsonyabb értéket számítottunk ki neki, mint amennyi a becsült jövedelme volt. (Módszertani megfigyelésünk, hogy a részletesebb jövedelemkérdések alapján számolt összeg sokszor nem egyenlő az átfogó jövedelemkérdésre adott válasszal. Azért az alacsonyabb részletes jövedelmet korrigáljuk felfelé, és nem a magasabbat lefelé, mert az alulbecslés ritkább, az átfogó kérdéseknél az emberek jobban számba veszik, átlátják, hogy milyen forrásokból vannak jövedelmeik, és ezért jellemzőbb, hogy ez esetben a magasabb lesz az összjövedelem adata.)

Nemcsak akkor történt behelyettesítés, ha az egyéni kérdőívben számított összjövedelem kisebb volt a becsült, átfogó jövedelemnél, hanem akkor is, ha a személy (egyéni kérdőívben) számított jövedelme zéró volt. Ez úgy fordulhatott elő, hogy a szóban forgó háztartástag vagy az egyéni kérdőívre, vagy a kérdőív jövedelmet firtató kérdéseire nem válaszolt.

A jövedelemprogram futtatása során elsőként megvizsgáltuk, hogy hány olyan eset van, ahol az átfogó jövedelemkérdésre nem volt érvényes válasz, továbbá az egyéni kérdőív alapján sem lehetett kiszámítani a személyes jövedelmet. Az ilyen esetek száma 616 volt a 15 évnél idősebbek között. E csoport foglalkozás szerinti megoszlását a következő táblázat mutatja.

	Dolgozik-e?	
	N	%
Alkalmazott	59	9,6
Önálló, vállalkozó	42	6,8
Egyéb aktív	12	2,0
Nyugdíjas	20	3,2
Tanuló	307	49,8
Egyéb inaktív	176	28,6
Összesen	616	100,0

Az imputálási eljárás során az alkalmazottaknak, a vállalkozóknak és a nyugdíjasoknak imputáltunk összes személyes jövedelmet. A 616 személyből ez 121 jövedelmét érintette: 59 alkalmazottét, 42 vállalkozóét és 20 nyugdíjasét. Nem imputáltuk, például a tanulók jövedelmét, hiszen az ő személyes jövedelmük nem befolyásolja lényegesen a háztartás összjövedelmét.

Az imputálás során a hiányzó jövedelemadatok helyére az összes személyes jövedelmet rendeltünk, amely megegyezett a nem problematikus esetek életkor, településtípus és iskolai végzettség szerinti súlyozott átlagjövedelmével. Ezek után a felső- és középvezetők esetében sor került még egy jövedelemkorrekcióra. Ez azokat az eseteket érintette, amelyeknél az összes jövedelem a megfelelő foglalkozási csoport mediánjövedelme alatt volt. Ebben az összes személyes jövedelmüket a megfelelő mediánjövedelemmel helyettesítettük.